

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 23 грудень 2020

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., кандидат економічних наук, доцент
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2020 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили 17.12.20 р.

Підписано до друку 17.12.20 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 27.8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1712/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2020

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (versia 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2020 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Орехова А. І.

Проблемні аспекти дотримання етичних норм професійними бухгалтерами 5

Плекан М. В., Гайдучок Т. С., Головчак Г. В.

Переваги та недоліки програм автоматизації бухгалтерського обліку 10

Богущ Л. Г.

Забезпечення кадрами економіки України: актуальні підходи до удосконалення фінансування 16

Товмасьян В. Р.

Методичний підхід до оцінювання динаміки економічних результатів фінансової політики підприємств 23

Яворська О. Г.

Концепція зеленого підприємництва в контексті гуманізації теорії інтелектуального капіталу 30

Ніколайчук О. А., Приймак Н. С., Сімакова О. О., Слащева А. В.

Інформаційне обслуговування на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу:

сучасний стан та перспективи 37

Тимошенко М. В.

Ключова проблематика в сфері планування державного бюджету України в умовах "коронакризи" 43

Макаренко А. П., Христенко А. А.

Удосконалення обліку та аудиту доходів і витрат благодійної організації 49

Візіренко С. В., Іваніцький К. В.

Організація обліку розрахунків з контрагентами 58

Подмешальська Ю. В., Понякіна К. Ю.

Облік та аудит виробничих витрат на підприємстві 64

Спринчук Н. А., Воронецька І. С., Кравчук О. О., Петриченко І. І.

Світова практика підтримки розвитку товарного кормовиробництва 71

Олексієвець О. М.

Інституціональний інструментарій диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів у контексті нарощення інвестиційного забезпечення лісгосподарського виробництва 79

Державне управління

Бурик З. М.

Розвиток регіонів та об'єднаних територіальних громад у контексті децентралізації 85

Ходаківський Є. І., Якобчук В. П., Плотнікова М. Ф.

Гештальтний підхід формування ефективного лідерства та комунікацій в системі публічного управління 91

Грицишен Д. О., Супрунова І. В., Лисак С. П.

Сутність економічної злочинності для цілей державного управління в контексті забезпечення державної безпеки 98

Палагусинець Р. В.

Шляхи підвищення ефективності управління людським капіталом дипломатичної служби з метою формування інтелектуального капіталу 105

Кушнір В. О.

Характеристика державного освітнього механізму міжвідомчої взаємодії за напрямом стратегічних комунікацій 112

Лелеченко А. П.

Проблеми досягнення глобальних цілей як конвергенція ціннісних орієнтирів сталого розвитку 118

Барзилович А. Д.

Моніторинг ефективності регулювання ринку медичних послуг 124

Криничко А. Р., Петрик С. М., Криничко Ф. Р.

Удосконалення правового механізму реалізації державно-приватного партнерства як інвестиційного проекту в сфері охорони здоров'я 131

Гайдай В. І.

Механізми державного регулювання збільшення надходжень ПДФО до місцевих бюджетів в умовах децентралізації 138

Романченко В. Б.

Сучасна соціально-економічна модель України: її головні ознаки, результати впровадження, доцільність змін 144

Гречаніченко О. О.

Сутність та особливості застосування ризик-орієнтованого підходу в публічному управлінні 151

Пугачова Н. С.

Теоретико-методологічні підходи до державного управління екологізацією аграрного виробництва 157

Пророчук М. В.

Механізми і форми взаємодії влади і бізнесу в реалізації інфраструктурних проєктів 163

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 23 / 2020

CONTENTS:

Economy

<u>Oriekhova A.</u> PROBLEMATIC ASPECTS OF COMPLIANCE WITH ETHICAL STANDARDS BY PROFESSIONAL ACCOUNTANTS	5
<u>Plekan M., Haiduchok T., Holovchak H.</u> ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF ACCOUNTING AUTOMATION PROGRAMS	10
<u>Bogush L.</u> STAFFING THE UKRAINE'S ECONOMY: CURRENT APPROACHES TO IMPROVING FUNDING	16
<u>Tovmasian V.</u> METHODOLOGICAL APPROACH TO ASSESSING THE DYNAMICS OF ECONOMIC RESULTS OF THE FINANCIAL POLICY OF ENTERPRISES	23
<u>Yavorska O.</u> THE CONCEPT OF GREEN ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF HUMANIZATION OF THE THEORY OF INTELLECTUAL CAPITAL	30
<u>Nikolaichuk O., Pryimak N., Symakova O., Slashcheva A.</u> INFORMATION SERVICE OF HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS ENTERPRISES: CURRENT STATE AND PROSPECTS	37
<u>Tymoshenko M.</u> KEY ISSUES IN THE FIELD OF PLANNING OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE "CORONAVIRUS CRISIS"	43
<u>Makarenko A., Khrystenko L.</u> IMPROVING THE ACCOUNTING AND AUDITING OF INCOME AND EXPENSES OF A CHARITABLE ORGANIZATION	49
<u>Vizirenko S., Ivanitskyi K.</u> ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF SETTLEMENTS WITH CONTRACTORS	58
<u>Podmeshalska Yu., Poniakina K.</u> ACCOUNTING AND AUDIT OF PRODUCTION COSTS AT THE ENTERPRISE	64
<u>Sprynchuk N., Voronetska I., Kravchuk O., Petrychenko Y.</u> WORLD PRACTICE TO SUPPORT THE DEVELOPMENT OF COMMODITY FEED PRODUCTION	71
<u>Oleksieivets O.</u> INSTITUTIONAL TOOLS FOR DIVERSIFYING THE ACTIVITIES OF PERMANENT FOREST USERS IN THE CONTEXT OF INCREASING INVESTMENT SUPPORT FOR FORESTRY PRODUCTION	79

Public administration

<u>Buryk Z.</u> DEVELOPMENT OF REGIONS AND UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION	85
<u>Khodakovsky Ye., Yakobchuk V., Plotnikova M.</u> GESTALT-APPROACH TO THE FORMATION OF EFFECTIVE LEADERSHIP AND COMMUNICATION IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM	91
<u>Grytsyshen D., Suprunova I., Lysak S.</u> THE ESSENCE OF ECONOMIC CRIME FOR PURPOSES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF STATE SECURITY	98
<u>Palahusynets R.</u> WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF HUMAN CAPITAL MANAGEMENT OF THE DIPLOMATIC SERVICE FOR THE PURPOSE OF FORMING INTELLECTUAL CAPITAL	105
<u>Kushnir V.</u> CHARACTERISTICS OF THE STATE EDUCATIONAL MECHANISM OF INTERDEPARTMENTAL INTERACTION IN THE DIRECTION OF STRATEGIC COMMUNICATIONS	112
<u>Lelechenko A.</u> PROBLEMS OF ACHIEVING THE GLOBAL GOALS AS A CONVERGENCE VALUES MARKS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	118
<u>Barzylovych A.</u> MONITORING THE EFFICIENCY OF MEDICAL SERVICES MARKET REGULATION	124
<u>Krinichko L., Petrik S., Krynychko F.</u> IMPROVEMENT OF THE LEGAL MECHANISM OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IMPLEMENTATION AS AN INVESTMENT PROJECT IN THE FIELD OF HEALTHCARE	131
<u>Haidai V.</u> MECHANISMS OF STATE REGULATION OF INCREASE OF PIT REVENUES TO LOCAL BUDGETS IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION	138
<u>Romanchenko V.</u> MODERN SOCIO-ECONOMIC MODEL OF UKRAINE: ITS MAIN FEATURES, RESULTS OF IMPLEMENTATION, ACTUALITY OF CHANGE	144
<u>Grechanichenko O.</u> THE ESSENCE AND FEATURES OF APPLICATION OF THE RISK-ORIENTED APPROACH IN THE PUBLIC MANAGEMENT	151
<u>Puhachova N.</u> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO STATE MANAGEMENT OF GREENING OF AGRICULTURAL PRODUCTION	157
<u>Prorochuk M.</u> MECHANISMS AND FORMS OF INTERACTION BETWEEN GOVERNMENT AND BUSINESS IN THE IMPLEMENTATION OF INFRASTRUCTURE PROJECTS	163

А. І. Орехова,
д. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: 0000-0003-1016-3287

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.5

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ ЕТИЧНИХ НОРМ ПРОФЕСІЙНИМИ БУХГАЛТЕРАМИ

A. Oriekhova,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy

PROBLEMATIC ASPECTS OF COMPLIANCE WITH ETHICAL STANDARDS BY PROFESSIONAL ACCOUNTANTS

У статті досліджено проблемні аспекти дотримання етичних норм професійними бухгалтерами. Зазначено, що дотримання загальнолюдських та професійних етичних норм — це неперервний обов'язок кожного бухгалтера, керівника чи співробітника компанії. Встановлено, що сучасний етап розвитку професійної діяльності бухгалтерів як раз і характеризується "кризою довіри" до професії, пов'язаний, передусім, з порушенням фахівцями етичних норм та нехтування професійними цінностями. Для вирішення означеної проблеми професійному співтовариству слід здійснювати зусилля з відновлення довіри до професії загалом. За відсутності повноцінного суспільного інтересу та суспільного осуду неетичної професійної поведінки процес інтеріоризації професійних цінностей є проблематичним, а дисциплінарні заходи та стягнення не є дієвими. Доведено, що дотримання етичних принципів у роботі професійного бухгалтера сприятиме підвищенню рівня довіри усіх зацікавлених сторін до наданої інформації, що сприятиме створенню позитивного іміджу професії.

The article examines the problematic aspects of compliance with ethical standards by professional accountants. It is indicated that adherence to universal and professional ethical standards is an ongoing responsibility of every accountant, manager or employee of the company. Professional organizations of professional accountants play an important role in the creation and dissemination of standards of accounting ethics. In modern conditions, the issues of ethical regulation of the profession of an accountant are becoming even more urgent, since in the near future the accountant will be in demand who, in conditions of uncertainty, is able not only to express professional judgment, but also to justify management decisions taking into account previous events, to predict tax consequences, impact on financial results and financial condition of an economic entity, etc. It has been established that the current stage of development of professional activity of accountants is precisely characterized by a "crisis of confidence" in the profession, associated, first of all, with the violation of ethical standards by specialists and disregard for professional values. To address this problem, the professional community should make efforts to restore confidence in the profession as a whole. Attention is focused on the fact that professional accounting activities include not only meeting the needs of an employer or an individual client, according to professional rules and

accounting standards, the interests of society also have a significant impact. Users of information who have such data rely on objectivity, independence, and reliability of the work of accountants when making economic decisions. It has been determined that the profession of an accountant is generally valid, which implies the recognition and acceptance of obligations to act in the public interest. These norms in the profession of an accountant are necessary in order to create an algorithm of actions in complex and conflict situations related to the course of work while avoiding mistakes. In the absence of a full-fledged public interest and public condemnation of unethical professional behavior, the process of internalizing professional values is problematic, and disciplinary measures and penalties are not effective. It has been proven that the observance of ethical principles in the work of a professional accountant will help to increase the level of trust of all interested parties in the information provided, which will contribute to the creation of a positive image of the profession.

Ключові слова: етика, професійна етика, професійний бухгалтер, етична поведінка, етичні вимоги.
Key words: ethics, professional ethics, professional accountant, ethical behavior, ethical requirements.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одна з важливих проблем сучасного часу є проблема професійної етики. Професійна етика — це кодекс правил, що визначає поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм, які відповідають існуючим законам та відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків [3]. Загалом вона стосується тієї сфери діяльності, де існує взаємодія людей та їх залежність від діяльності професіоналів.

Професійні бухгалтери виконують важливу роль у суспільстві. Роботодавці, органи державного регулювання і контролю, інвестори, кредитори є користувачами економічної інформації, яку отримують від бухгалтерів. Професійний підхід та поведінка бухгалтерів при наданні послуг чинять значний вплив на економічне благополуччя країн, що накладає на бухгалтерів ще більшу відповідальність. Але професійні бухгалтери зможуть залишатися в такому привілейованому становищі лише в тому випадку, якщо вони будуть надавати загальнодоступні послуги на високому рівні, повністю підтверджені загальнодоступною довірою. Саме тому представники бухгалтерської професії всього світу більше за всіх зацікавлені у забезпеченні високого рівня якості роботи, враховуючи і дотримання етичних вимог, покликаних забезпечити такий рівень. У зв'язку з цим було встановлено загальні вимоги та правила, які є обов'язковими для кожного бухгалтера. Проте періодично виникають різні скандали в ЗМІ, які пов'язані з професійною діяльністю бухгалтерів, що в свою чергу знижує рівень довіри до бухгалтерської професії. Всі фінансові скандали останнього десятиріччя, підірвавши довіру до фінансової інформації і визначивши напрям соціально орієнтованого обліку, сприяли виникненню гострих дискусій щодо етичної складової бухгалтерської професії. Її функціональні характеристики, що безпосередньо співвідносяться з правовими чи професійними нормами, останнім часом все частіше доповнюють етичними, тобто нормами професійної етики [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У різні часи дослідженням різних аспектів професійної етики бухгалтера та аудитора займалися такі

вчені: К. Безверхий, В. Бондар, Ф. Бутинець, С. Голов, Л. Гуцаленко, В. Жук, С. Зубілевич, М. Корінко, А. Кузьмінський, М. Лучко, О. Петрик, Н. Проскуріна, О. Редько, В. Рядська, В. Сопко, Л. Чижевська та ін.

Віддаючи належне результатам проведених досліджень та цінності представлених матеріалів, слід зазначити, що певні питання потребують додаткового та поглибленого дослідження, враховуючи запит суспільства на дотримання представниками професії визначених стандартів щодо професійних вимог.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є виявлення проблемних аспектів у питаннях впровадження та дотримання чинних норм і положень професійної етики бухгалтерів та аудиторів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кожна професія визначає знання, вміння, ставлення та моральні цінності тих, хто її представляє. Як і в інших професіях, стійкий розвиток бухгалтерської професії залежить від якості послуг, які надають її представники, а також від можливостей професії ефективно виконувати вимоги економіки та суспільства.

Регулювання професії — це відповідь на необхідність виконання представниками професії певних стандартів. Регулювання необхідного для того щоб забезпечити відповідну якість на ринку бухгалтерських та аудиторських послуг з причин:

- контролю за виконанням етичних правил і технічних стандартів,

- необхідності представляти інтереси користувачів, які не мають договірних відносин з компанією, як-от: інвестори та кредитори.

Регулювання в бухгалтерській професії не може бути ефективним, якщо воно не включає регулювання етичної поведінки.

Регулювання бухгалтерської професії в частині моральних цінностей необхідно з таких причин:

- професія бухгалтера передбачає підвищену відповідальність своїх представників перед суспільством;

- законодавство, регламентування прав та обов'язків бухгалтерів не може охоплювати своїм регулюванням всі нюанси їх професійної діяльності;

— бухгалтерська професія повинна зберігати привілею саморегулювання, відстоюючи тим самим свою незалежність та автономність.

Регулювання бухгалтерської професії в частині моральних цінностей має сприяти впровадженню та формуванню етичної поведінки.

Професійні організації, об'єднуючі професійних бухгалтерів, відіграють важливу роль у створенні та розповсюдженні стандартів бухгалтерської етики. Дотримання загальнолюдських та професійних етичних норм — це неперервний обов'язок кожного бухгалтера, керівника чи співробітника компанії. Знання норми — це показник компетентності та професіоналізму фахівця. Незалежно від того, на якому щаблі кар'єри знаходиться бухгалтер, він повинен виконувати технічні вимоги професії, постійно вдосконалювати свої навички та вміння.

Однак в умовах сьогодення у професійному середовищі широко обговорюються перспективи розвитку професій бухгалтера, фахівці відшукують причини зниження затребуваності результатів їх діяльності, ведуться дискусії з питань визнання бухгалтерської професії як вимираючої. При цьому увага, частіше за все, акцентується на таких причинах ситуації, що склалася, як стрімкий розвиток цифрової економіки та, як наслідок, діджиталізації бухгалтерського обліку.

Розвиток цифрової економіки не є єдиною причиною формування в суспільстві коментарів щодо можливостей відмови від професії бухгалтера. Немаловажну роль у цьому процесі відіграє падіння рівня довіри користувачів до даних фінансової звітності, а також до підтвердження їх надійності аудитором. Як зазначає Бондар В., проблеми недотримання аудитором принципів професійної етики в цілому спричиняють проблеми недовіри користувачів фінансової звітності до аудиторської професії та оприлюднених аудиторських висновків, що не сприяє створенню інвестиційно привабливого іміджу нашої держави та вітчизняних суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках [5]. Відповідно, довіра є умовою існування професій.

Сучасний етап розвитку професійної діяльності бухгалтерів як раз і характеризується "кризою довіри" до професії, пов'язаний, перш за все, з порушенням фахівцями етичних норм та нехтування професійними цінностями. Ефективний розвиток економіки неможливий без забезпечення користувачів достовірними даними про фінансово-господарську діяльність економічних суб'єктів, відповідно, в умовах невизначеності не можна відмовитися від особи, здатної формувати професійне судження.

Для вирішення означеної проблеми професійному співтовариству слід здійснювати зусилля з відновлення довіри до професії в цілому, виникає необхідність в акцентуванні уваги користувачів на тому, що бухгалтери виконують свої обов'язки чесно та об'єктивно, що гарантує надійність наданих даних.

Специфіка бухгалтерської професії полягає в тому, що можна знаходитися в роботі в умовах створення або навіть конфлікту інтересів різних груп користувачів даних та звітності (це, передусім, роботодавець або клієнт бухгалтера, власник, контрагенти економічного суб'єкта, контролюючі органи, суспільство), в протиріччя з

якими інколи вступають інтереси самого бухгалтера як особистості та професіонала. У таких умовах дуже складно сповідувати принцип незалежності та діяти об'єктивно. Як справедливо зазначає Проскуріна Н. [8], проблеми етичного характеру можуть мати різну складність, але кожного разу вони вимагають ретельного підходу до їх вирішення.

В умовах сьогодення питання етичного регулювання професії бухгалтера стають ще більш актуальними, оскільки в найближчій перспективі затребуваний буде той бухгалтер, який в умовах невизначеності вміє не лише висловлювати професійне судження, але і обґрунтовувати управлінські рішення з урахуванням попередніх подій, прогнозувати податкові наслідки, вплив на фінансові результати та фінансовий стан економічного суб'єкта і т.д.

Бухгалтери, як і багато інших практикуючих спеціалістів, працюють з часто змінюваною вітчизняною законодавчою базою, стикаються з неналежним веденням бізнесу, з порушенням нормативних вимог, шахрайськими діями тощо. У світлі цих подій бухгалтеру необхідно ретельно оцінити потенційні наслідки від прийняття професійних та управлінських рішень, а також усвідомити необхідність дотримання етичних норм у спілкуванні з особами, залученими в процес прийняття рішень [9].

На міжнародному рівні загальноприйнятим є Кодекс етики професійних бухгалтерів Міжнародної федерації бухгалтерів, перша редакція якого була опублікована в 1996 р. У подальшому, у зв'язку зі змінами, що виникають у світовій економіці та розвитку професії бухгалтера, у документ неодноразово вносилися зміни, що посилюють вимоги незалежності. Кодекс етики професійних бухгалтерів Міжнародної федерації бухгалтерів представляє собою етичні вимоги та правила для використання професійними бухгалтерами в усьому світі.

Головна відмінність кодексів, заснованих на правилах, і кодексів, заснованих на принципах, є в тому, що кодекси, засновані на принципах, надають можливість бухгалтеру особисто виявляти етичні загрози в будь-якій ситуації, покладаючись на принципи, а не на жорсткі правила. Кодекси встановлюють етичний мінімум, якого потрібно дотримуватися у своїй професійній діяльності.

Водночас при наявності Кодексу етики професійних бухгалтерів та його офіційного перекладу українською мовою, існують певні проблемні питання відносно дотримання його положень:

1) не всі бухгалтери ознайомлені зі змістом Кодексу етики. Такі фахівці, ймовірно, не визначають весь набір принципів і правил, необхідних для належної роботи, не займаються систематичним виявленням загроз порушень етичних принципів, не мають в арсеналі комплексу застережних заходів. Очевидно, що багато дій вони передбачають інтуїтивно, що, однак, не гарантує етичної поведінки в усіх ситуаціях професійної діяльності;

2) за умови ознайомлення з вимогами Кодексу етики інколи у бухгалтерів відсутнє особисте бажання дотримуватися основних етичних принципів у своїй професійній діяльності. Навіть засвоївши принципи етики професійного бухгалтера та маючи неухильне бажання

їх дотримання, зіткнувшись з реальністю, тиском зі сторони, відсутністю осуду професійного середовища втрачається бажання боротьби з загрозами порушення основних етичних принципів та ін.

Поняття професійної етики є дуже важливим для бухгалтерів. На них лежить відповідальність за дотримання високих етичних стандартів своєї професійної діяльності як перед клієнтами, так і перед усім суспільством, незалежно від того в якій сфері бухгалтером вони працюють. Етична позиція працівників облікової служби підприємства є настільки ж важливою, як і їх професіоналізм [9].

Надаючи професійну послугу, професійний бухгалтер повинен бути максимально уважним та педантичним, підтримувати свою майстерність та знання на тому рівні, який гарантує клієнтам отримання професійних послуг з урахуванням останніх змін та нововведень.

Професія бухгалтера є загальнозначущою, що передбачає визнання та прийняття на себе зобов'язань діяти в інтересах суспільства. Ці норми в професії бухгалтера необхідні для того, щоб створити алгоритм дій у складних та конфліктних ситуаціях, пов'язаних із ходом роботи при уникненні помилок. Також вони забезпечують статус та престижність професії.

У цьому аспекті цікавим є дослідження Асоціації дипломованих сертифікованих бухгалтерів (Association of Chartered Certified Accountants — ACCA), яке визначає основні фактори, що матимуть найбільший вплив на бухгалтерську професію, а також технічні, етичні та міжособистісні навички та компетенції, які будуть потрібні в майбутньому. У звіті представлено поняття "професійні коефіцієнти" (PQ), які відображають компетенції та навички професійного бухгалтера. Отже, у майбутньому технічні компетенції (TEQ) та досвід (XQ) будуть поєднуватися з коефіцієнтом інтелекту (IQ) та цифровим коефіцієнтом (DQ); міжособистісна поведінка, вміння та якості відображатимуться в показниках творчості (CQ), емоційного інтелекту (EQ) та власного бачення (VQ). Поєднання професійних коефіцієнтів кожного бухгалтера також будуть різними, а "оптимальна суміш" повинна відображати спеціалізовані сфери, ролі, організації, галузі та географічні регіони [7].

Професійна бухгалтерська діяльність включає не лише задоволення потреб роботодавця або окремого клієнта, за професійними правилами та бухгалтерськими стандартами значний вплив мають і інтереси суспільства. Користувачі інформації, якщо мають такі дані, покладаються на об'єктивність, незалежність, достовірність роботи бухгалтерів при прийнятті економічних рішень.

За відсутності повноцінного суспільного інтересу та суспільного осуду неетичної професійної поведінки процес інтеріоризації професійних цінностей є проблематичним, а дисциплінарні заходи та стягнення не є дієвими. Наприклад, питання про притягнення бухгалтера до дисциплінарної відповідальності може вирішуватися професійними організаціями: Інститутом Американських присяжних бухгалтерів, Інститутами присяжних бухгалтерів у Шотландії, Англії та Уельсі, Інститутом бухгалтерів і аудиторів в Іспанії, Інститутом сертифікованих аудиторів в Німеччині, метою яких є підтримка престижу бухгалтерської професії. Ці організації мають

право зобов'язати бухгалтера прослухати додаткові курси, що передбачають здачу кваліфікованого іспиту, призупинити термін дії ліцензії бухгалтера або бухгалтерської (аудиторської) фірми на певний період часу, виключити бухгалтера з організації, а також оприлюднити факт недотримання бухгалтером певних етичних норм. Поряд з дисциплінарної, до бухгалтера, аудитора або бухгалтерської фірми в переважній більшості випадків застосовуються заходи цивільно-правової відповідальності з метою компенсації матеріальної та моральної шкоди, заподіяної клієнту і інтересам професійної організації [6].

Безсумнівно, обов'язкове вивчення кодексів професійної етики є необхідним компонентом освітньої програми, оскільки знайомство із нормами професійної поведінки перестає бути особистою справою кожного фахівця. Адже моральність — це сукупність духовних якостей людини, чітко визначені істинні моральні цінності та припущення, здатність застосовувати категорії моралі до реальних життєвих ситуацій.

Міжнародний стандарт освіти 4 "Професійні цінності, етика і відносини" визначає результати навчання, які повинен продемонструвати наприкінці виконання освітньої професійної програми претендент на присвоєння кваліфікації професійного бухгалтера у зазначеній сфері. У стандарті підкреслюється, що професійна етика важлива як на етапі початкового професійного розвитку, так і протягом безперервного навчання. Початковий професійний розвиток передбачає оволодіння фундаментальними етичними принципами: цілісністю, об'єктивністю, професійною компетентністю і ретельністю, конфіденційністю, професійною поведінкою. З цієї метою виділені три сфери компетентності — професійний скептицизм та професійне судження, етичні принципи та дія в суспільних інтересах, з яких ідентифіковані результати навчання [5].

Як зазначає Жук В.В. [4], в останні роки в Україні спостерігається ріст попиту на програми підготовки бухгалтерів. Сучасний бізнес вимагає фахівців з новими широкими уміньми (більше ніж відображати факти господарського життя), знаннями і навичками зі сфер аналізу, фінансів, права, професійної етики тощо. Для бізнесу важливо, щоб сертифікат чи диплом засвідчував факт широкого спектру знань і навичок у бухгалтера, щоб останній був зорієнтований (у т. ч. професійними об'єднаннями) на постійне підвищення свого професійного рівня, на публічність, на активність. І це все точно не про "камеральну бухгалтерію" і не про "бухгалтера в наукавниках". І, звісно, професіонали з визнаними ринком сертифікатами займають інші посади, назва яких не бухгалтер, а фінансовий директор, фінансовий аналітик, аудитор тощо.

З іншого боку, навчальний процес повинен бути підкріплений реакцією професійної спільноти на аморальну поведінку окремих представників професії.

Публічна сторона бухгалтерської професії диктує необхідність створення етичних комітетів та систем загального контролю за дотриманням положень Кодексу етики.

Система підготовки повинна коригувати можливі перепади, що не відповідають вимогами суспільства загалом, професійним спільнотам та якостям особистості,

що базуються на стійких цінностях, які виступають життєвим фундаментом громадянина.

ВИСНОВКИ

Таким чином, дотримання етичних принципів у роботі професійного бухгалтера сприятиме підвищенню рівня довіри усіх зацікавлених сторін до наданої інформації, що сприятиме створенню позитивного іміджу професії, а також можливості розкриття реального стану справ в організації, прийнятті обґрунтованих управлінських рішень та посиленні конкурентоздатності в довгостроковій перспективі.

Також слід зазначити, що інтеріоризація професійних цінностей неможлива без адекватної системи безперервного навчання з обов'язковою освітньою складовою, яка повинна розглядатися у вигляді єдиної системи від початкової освіти до продовження освіти на робочому місці.

Література:

1. Безручук С.Л. Якість фінансової звітності через призму професійної етики бухгалтера. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2017. № 4. С. 3—8.
2. Бондар В.П. Проблеми застосування норм професійної етики у діяльності аудиторів України. Економіка. Фінанси. Право. 2017. № 2. С. 10—16.
3. Вікіпедія URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0
4. Жук В.М., Попко Є.Ю., Шендерівська Ю.Л. Бухгалтерський облік: перегляд предмету і назви професії. Облік і фінанси. 2020. № 1. С. 36—44.
5. Зубілевич С.Я. Міжнародні стандарти освіти професійних бухгалтерів: "перезавантаження". URL: <https://buchuchet.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/buchuchet/news/zubilevich.pdf>
6. Лугова О.І., Єременко А.В., Кириченко І.О., Косовська Ю.С. Професійна етика в роботі бухгалтера. Modern economics. 2019. № 13. С. 154—160.
7. Мельник Н.Г. Тенденції та виклики розвитку бухгалтерської професії. Бізнес Інформ. 2019. № 9. С. 200—205.
8. Проскуріна Н.М. Застосування етичних норм в сучасних реаліях аудиту. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2014. Т. 19, Вип. 2 (6). С. 99—103.
9. Романченко Ю.О., Єрмолаєва М.В. Етичні аспекти професійної діяльності бухгалтера. Економічний форум. 2019. № 4. С. 237—241.

References:

1. Bezruchuk, S. L. (2017), "Quality of financial reporting through the prism of professional ethics of an accountant", Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, vol. 4, pp. 3—8.
2. Bondar, V. P. (2017), "Problems of application of norms of professional ethics in activity of auditors of Ukraine", Ekonomika. Finansy. Pravo, vol. 2, pp. 10—16.
3. Wikipediia (2020), available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0

84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (Accessed 4 Oct 2020).

4. Zhuk, V. M. Popko, Ye. Yu. and Shenderivs'ka, Yu. L. (2020), "Accounting: review of the subject and name of the profession", Oblik i finansy, vol. 1, pp. 36—44.

5. Zubilevych, S. Ya. (2015), "International standards for the education of professional accountants: "reset", available at: <https://buchuchet.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/buchuchet/nevs/zubilevich.pdf> (Accessed 4 Oct 2020).

6. Luhova, O. I. Yermenko A. V. Kyrychenko I. O. and Kosov's'ka Yu. S. (2019), "Professional ethics in the work of an accountant", Modern etsonomits, vol. 13, pp. 154—160.

7. Mel'nyk, N. H. (2019), "Trends and challenges in the development of the accounting profession", Biznes Inform, vol. 9, pp. 200—205.

8. Proskurina, N. M. (2014), "Application of ethical standards in the modern realities of auditing", Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika, vol. 2 (6), pp. 99—103.

9. Romanchenko, Yu. O. and Yermolaieva, M. V. (2019), "Ethical aspects of professional activity of an accountant", Ekonomichnyj forum, vol. 4, pp. 237—241. *Стаття надійшла до редакції 23.11.2020 р.*

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

М. В. Плекан,
к. е. н., доцент, кафедра обліку і аналізу,
НУ Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-2715-1290

Т. С. Гайдучок,
к. е. н., доцент, факультет обліку та фінансів, кафедра бухгалтерського обліку,
оподаткування та аудиту, Поліський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-0190-3872

Г. В. Головчак,
к. е. н., доцент, кафедра обліку і аудиту,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0001-8986-4048

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.10

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПРОГРАМ АВТОМАТИЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

М. Plekan,
PhD in Economics, Assistant Professor, Department of Accounting and Analysis, NU National University "Lviv Polytechnic"
T. Haiduchok,
PhD in Economics, Associate Professor, Faculty of Accounting and Finance,
Department of Accounting, Taxation and Auditing, Polissia National University
H. Holovchak,
PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting and Auditing, Ivan Franko Lviv National University

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF ACCOUNTING AUTOMATION PROGRAMS

У статті проведено якісну та кількісну оцінку переваг та недоліків програм автоматизації бухгалтерського обліку на основі контент-аналізу та статистичного аналізу інтеграції інформаційних систем у практиці українських підприємств. Визначено три ключові тенденції в сфері автоматизації бухгалтерського обліку, які ведуть до скорочення кількості недоліків та проблем при автоматизації. Встановлено, що на внутрішньому ринку України збільшується кількість підприємств, які використовують програми автоматизації бухгалтерського обліку. Це призводить до розвитку ринку надання послуг з розробки, підтримки, супроводу, налаштування програм автоматизації, зростання конкуренції серед компаній-розробників, постачальників послуг. По-друге, зростання рівня автоматизації бухгалтерського обліку серед підприємств веде до зростання кількості переваг та скорочення численних недоліків. Загалом переваги стосуються оперативності, гнучкості, швидкості, скорочення рівня помилок у роботі підприємства, зростання рівня підзвітності та інтеграції управлінського обліку. З іншої сторони, недоліки стосуються переважно неготовності персоналу до змін, адаптації до нових технологічних умов роботи, високої вартості інтеграції програм автоматизації обліку. Зазначені тенденції призвели до розуміння компаніями розробниками та постачальниками визначених проблем, недоліків автоматизації, а, як наслідок, пропозиції вирішення цих проблем. Кейси компаній доводять, що вартість автоматизації скорочується завдяки росту конкуренції на внутрішньому ринку надання послуг розробки, супроводу та підтримки автоматизації. Відтак основні недоліки автоматизації — ціна, потреба в навчанні та адаптації персоналу, постійна потреба в налаштуваннях та доопрацюваннях — нівелюються.

The article presents a qualitative and quantitative assessment of the advantages and disadvantages of accounting automation programs based on content analysis and statistical analysis of the integration of information systems in the practice of Ukrainian enterprises. Three key trends in the field of accounting automation have been identified, which lead to a reduction in the number of shortcomings and problems in automation. It is established that in the domestic market of Ukraine

the number of enterprises that use accounting automation programs is increasing. This leads to the development of the market for the provision of services for the development, support, maintenance, configuration of automation programs, increasing competition among companies, developers, service providers. Second, the increase in the level of accounting automation among enterprises leads to an increase in the number of advantages and a reduction in numerous disadvantages. In general, the advantages relate to efficiency, flexibility, speed, reducing the level of errors in the enterprise, increasing the level of accountability and integration of management accounting. On the other hand, the shortcomings relate mainly to the unwillingness of staff to change, adaptation to new technological working conditions, the high cost of integration of accounting automation programs. These trends have led to the understanding of companies developers and suppliers of certain problems, the shortcomings of automation, and as a consequence of the proposal to solve these problems. The cases of companies prove that the cost of automation is reduced due to increased competition in the domestic market of automation development, maintenance and support services. Therefore, the main shortcomings of automation — the price, the need for training and adaptation of staff, the constant need for adjustments and refinements — are offset.

Accounting is important in the management of economic activity of the enterprise. His information ensures the livelihood of others management functions, in particular: planning, control, economic analysis, and determines the possibility of developing the entire management system.

Ключові слова: автоматизація бухгалтерського обліку, програми автоматизації обліку, інформаційні системи в обліку.

Key words: accounting automation, accounting automation programs, accounting information systems.

ПОСТАВКА ПРОБЛЕМИ

Автоматизація бухгалтерського обліку забезпечує як переваги, так і недоліки ведення господарських операцій. За даними Державної служби статистики України, у 2017 році 2413 придбали фінансові або бухгалтерські прикладні програми, у 2018 році — 2585, у 2019 році — 3010 підприємств (5,3% у 2018 році та 5,9% у 2019 році від загальної кількості підприємств, які здійснили придбання хмарних обчислень загалом). Ці тенденції свідчать про висхідний тренд в автоматизації бухгалтерського обліку українських підприємств, що також забезпечує автоматизацію податкового, управлінського обліку. Зважаючи на статистику, актуальним є вивчення переваг та недоліків в інтеграції програмного забезпечення в підсистемі обліку українських організацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематиці інтеграції програм автоматизації бухгалтерського обліку присвячуються дослідження, починаючи з 2008—2010 років: Астапенко К., Осадчук С. [2], Куліш О.А. [4], Несенюк А.С. [6], Павелчак-Данилюк О. [9], Поліщук О.М. [10], Стригуль Л.С., Ковальов А.Г. [11], Шипунова О.В., & Єльнікова Ю.В. [12], Яковенко С.Л., & Минич Ю.В. [13].

Основним недоліком проведених досліджень переваг та недоліків використання програм автоматизації бухгалтерського обліку є загальний опис проблематики, що зводиться до опису програмних продуктів, їх технічних та функціональних можливостей, принципів, підходів до автоматизації, економічної доцільності використання. У цій статті використано якісно-кількісну методологію оцінки переваг та недоліків програмних

продуктів, яка включає: 1) статистичний аналіз показників використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України у 2017—2019 роках за даними Державної служби статистики України; 2) контент-аналіз на основі вивчення практики інтеграції інформаційних систем ведення бухгалтерського обліку компаній, які забезпечують супровід підприємств у ході автоматизації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є якісна та кількісна оцінка переваг та недоліків програм автоматизації бухгалтерського обліку на основі контент-аналізу та статистичного аналізу інтеграції інформаційних систем у практиці українських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Перевагами автоматизації є те, що сучасні комп'ютерні засоби дозволяють значно полегшити виконання завдань для бухгалтерів, знизити трудомісткість окремих операцій, скоротити кількість помилок при складанні первинних документів, терміново отримувати необхідну інформацію та автоматизувати весь процес обліку підприємства. Автоматизація та осучаснення системи бухгалтерського обліку в будь-якій країні дає можливість підприємствам виходити на міжнародний рівень, залучати більше іноземних інвестицій, оскільки підприємства будуть в змозі задовольнити зовнішніх користувачів повною, узагальненою, якісною інформацією, що буде найбільш точною та достовірною. Запровадження нових технологій в обліку показує, що підприємство ефективно функціонує, та керівництво впроваджує нові технології для того, щоб підвищити конкурентоспроможність підприємства та вивести його на вищий рівень

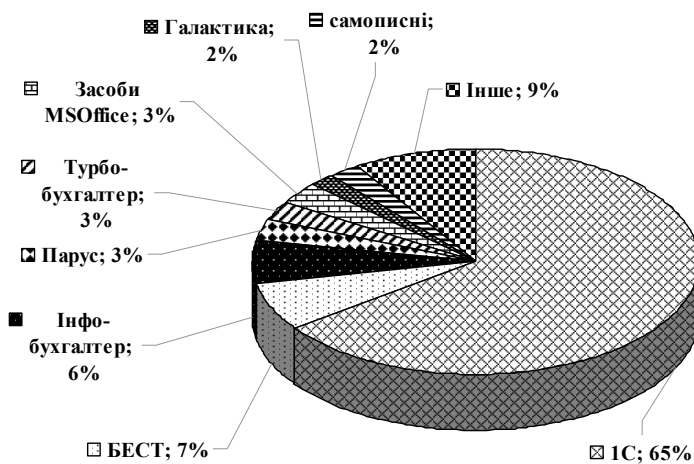

Рис. 1. Рейтинг автоматизованих програм, використовуваних юридичними та фізичними особами в Україні, 2020

Джерело: [5].

[2].

За даними навчального центру "Стимул", що спеціалізується на навчанні бухгалтерів роботи в програмному забезпеченні 1.С в Україні, основною перевагою, результатом інформаційних систем в бухгалтерському обліку є більший рівень ефективності та якості ведення бухгалтерського обліку: зростає рівень впорядкованості, нагромадження інформації, зменшується кількість бухгалтерських помилок, що має вираження в кількості штрафів, пені за різного роду помилки при

Таблиця 1. Динаміка кількості підприємств, які використовують послуги хмарних обчислень (фінансові та бухгалтерські прикладні програми) за видами економічної діяльності та з розподілом за середньою кількістю працівників України у 2017–2019 роках

Показник	Одиниць			Темп приросту, %	
	2017	2018	2019	2018/2017	2019/2018
Усього	2413	2585	3010	7,13	16,44
Переробна промисловість	537	627	722	16,76	15,15
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	40	37	46	-7,50	24,32
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	50	51	66	2,00	29,41
Будівництво	273	295	337	8,06	14,24
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	668	690	800	3,29	15,94
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	149	154	193	3,36	25,32
Тимчасове розмішування й організація харчування	70	82	91	17,14	10,98
Інформація та телекомунікації	151	157	209	3,97	33,12
Операції з нерухомим майном	115	117	125	1,74	6,84
Професійна, наукова та технічна діяльність	179	186	222	3,91	19,35
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	176	184	196	4,55	6,52
Ремонт комп'ютерів і обладнання зв'язку	5	5	3	0,00	-40,00
У тому числі із середньою кількістю працівників					
від 10 до 49 осіб	-	1873	2128	-	13,61
від 50 до 249 осіб	-	551	675	-	22,50
250 осіб і більше	-	161	207	-	28,57

Джерело: [3].

проведення господарських операцій, зростання рівня оперативності обліку. За даними рисунку 1 можна зробити висновок про те, що найбільш використовується програма — 1.С, при цьому відбувається перехід підприємств від 1.С 7.7 до більш нової версії 1.С 8, що характеризується різноманітністю конфігурацій та можливістю їх налаштування під особливості функціонування організації та сферу діяльності (1С:Підприємство. Бухгалтерія", "1С:Підприємство" і "1С:Підприємство. Управління торгівлею) [1].

За даними Державної служби статистики України, у 2018 році кількість підприємств, які використовують послуги хмарних обчислень (фінансові та бухгалтерські прикладні програми), зросла на 7,13%, у 2019 році — на 16,44%. Водночас підприємства оптової та роздрібною торгівлі; сфери ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів займають найбільшу частку серед усіх підприємств, які здійснили придбання програмних продуктів (27%).

На другому місці — підприємства переробної промисловості (24%), на третьому — підприємства будівництва (11%), на четвертому — підприємства сфери інформаційно-телекомунікаційних послуг, професійної, наукової, технічної діяльності, діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (по 7% відповідно).

Якщо розглянути динаміку придбання фінансових та бухгалтерських прикладних програм у розрізі видів діяльності, то найбільшими темпами інтегрують ПЗ підприємства таких галузей: інформація та телекомунікації, водопостачання; каналізація, поводження з відходами, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, переробна промисловість. Зважаючи на те, що кількість підприємств в різних сферах різна, питома вага підприємств, які впроваджують ПЗ, також відрізняється (рис. 2). Найбільш активними в інтеграції фінансових та бухгалтерських прикладних програм є малі підприємства з середньою кількістю працівників від 10 до 49, далі середні підприємства (від 50 до 249) та великі (від 250 осіб і більше).

Для проведення контент-аналізу та вивчення практики інтеграції інформаційних систем ведення бухгалтерського обліку компаній, які забезпечують супровід підприємств в ході автоматизації, використано дані офіційних сайтів таких компаній: 1) Rentsoft — сервіс з оренди 1.С; 2) ТОВ "Компанія Уніпро" — підприємство з автоматизації та інтеграції програмного забезпечення на внутрішньому ринку України; 3) Навчальний центр Стимул — компанія, що надає послуги навчання бухгалтерів роботи в програмному забезпеченні 1.С в Україні.

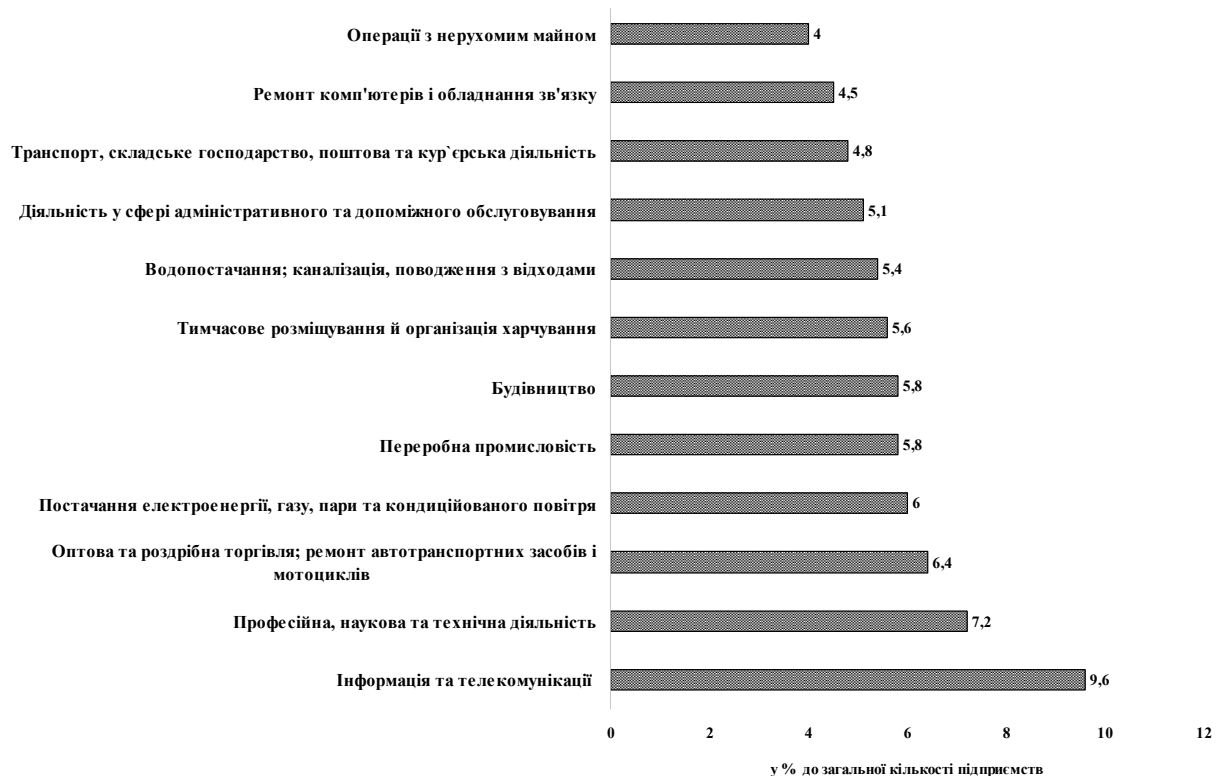

Рис. 2. Використання на підприємствах послуг хмарних обчислень (фінансові та бухгалтерські прикладні програми) за видами економічної діяльності у 2019 році

Джерело: [3].

Контент-аналіз інформації щодо практики інтеграції програм для автоматизації обліку доводить, що створення якісного продукту для ведення обліку потребує значних фінансових затрат (табл. 2). Тобто головна передумова інтеграції програм автоматизації бухгалтерського обліку — детальне планування внесення технологічних змін відповідно сфері діяльності підприємства, детальне планування черговості виконання технічних завдань, планування фінансових витрат на реалізацію продукту. Відтак підприємство повинне визначити підходи до автоматизації бухгалтерських операцій: "за обсягом автоматизації бухгалтерських процесів та за особливостями впровадження інформаційної системи" [12]. За першою ознакою вирізняють такі способи автоматизації: хаотична, за ділянками, за напрямками, комплексна, інтегрована. За другою ознакою виділяють такі способи автоматизації: стандартна (дешево та швидко), "допрацьовуй і враховуй", унікальна конфігурація програми.

Павелчак-Данилюк О. [9] зазначає, що "поетапний перехід до створення інформаційної системи вибору програмного забезпечення повинно спиратися на системну комплексну оцінку. Тільки за умови вибору правильного програмного забезпечення можна максимізувати ефективність та ведення облікової діяльності, що безумовно, є необхідним кроком на шляху до розвитку і процвітання підприємства". Фактично підприємство повинно планувати перехід від ручної до автоматизованої системи ведення обліку, забезпечуючи при цьому навчання працівників.

У науковій літературі вартість програми автоматизації бухгалтерського обліку визначають як найбільш вагомий недолік та критерій вибору продукту [11; 12].

"Недоліком, особливо для малих підприємств, є висока вартість комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення" [4]. Однією з важливих проблем використання автоматизованих систем бухгалтерського та податкового обліку на підприємствах України є часта зміна нормативних актів, що встановлюють правила обліку, звітності та оподаткування. Для вирішення цієї проблеми слід використовувати програми, що мають більшу гнучкість і здатні відображати зміни зовнішніх умов. Для європейських підприємств це питання не є проблемним, оскільки немає частих законодавчих змін, а якщо вони виникають, то автоматизовані програми обліку оновлюють їх автоматично [2].

Останнім часом, спостерігається також ріст використання онлайн-сервісів ведення бухгалтерського обліку. Розглянемо переваги та недоліки "онлайн" бухгалтерського обліку при використанні сучасних інформаційних систем. Так перевагами використання онлайн-серверів обліку та звітності є [6, с. 322]:

1. Актуальність. Згідно з дослідженням компанії IDC, 79% європейських підприємств використовують хмарні сервіси обліку. На українському ринку — 48%.

2. Доступність. При віртуалізації єдиний канал доступу до бази даних є мережа Інтернет. Це обумовлює постійний доступ до потрібних даних розміщених на віддалених серверах, у "хмарі", або навіть у мобільному додатку.

3. Економність. Безумовно онлайн-бухгалтерія знижує витрати користувача. Оскільки використання є автономним та самостійним, зникають витрати на закуповування, обслуговування потужного обладнання.

4. Безпека. Бухгалтерські дані — конфіденційна інформація, сучасні технології забезпечення професій-

Таблиця 2. Переваги та недоліки програм автоматизації бухгалтерського обліку

Переваги	Недоліки
100% персоналу мають потенціал використання програми в роботі	Орієнтованість на всі сфери діяльності ПЗ без врахування особливостей функціонування підприємств сфери роздрібної торгівлі, послуг, спеціальних об'єктів
Якісна та швидка підтримка бухгалтерських рішень	Потреба у створення власної унікальної конфігурації (платформи програми), що зумовлює вищу вартість продукту, доопрацювання функціоналу порівняно з базовою версією
Можливість створення та доопрацювання індивідуальних проєктів підприємства	Потреба у використанні модулів обміну даними у зв'язку з використанням підприємствами інших програм для автоматизації бізнес-процесів
Вбудована об'єктно-орієнтована мова програмного продукту	Трудомісткість та затратність процесу автоматизації через потребу в унікальних конфігураціях
100% відкритість програмного продукту, в комплекс якого входять можливі доопрацювання та рішення	Потреба у послугах налаштування, підтримки, виправлення помилок при роботі з ПЗ
Єдина технологічна платформа для побудови всіх прикладних рішень, що здешевлює їх вартість в цілому. Стандартизація розробки, масштабованість програми	Платність оновлення програм
Оперативна обробка первинних документів від контрагентів, що забезпечує структурованість даних, мінімізує ризики виникнення помилок, забезпечує правильність ведення розрахунків та податків, здавати звіти, декларації, швидко отримати будь-яку інформацію	Низький рівень безпеки та захищеності інформації через високу поширеність використання програм, незаконний доступ, крадіжки даних
Багатофункціональність – робота з різними за сферою діяльності підприємствами	Відсутність часу на навчання працівників
Наявність можливості керівників використовувати програму для отримання актуальної поточної інформації про фінансові результати	Оновлення законодавства потребує постійного доопрацювання програми
Можливість спрощення системи оподаткування в програмі	
Наявність управлінського плану рахунків, платіжного календаря. Різні форми звітності	

Джерело: складено автором на основі [1; 5; 8].

ними системами безпеки. Крім того, резервне копіювання — збереження даних забезпечується їхнім регулярним дублюванням в іншому місці, що дозволяє відновити інформацію з резерву в разі будь-яких збоїв.

Серед недоліків, використання серверів онлайн-бухгалтерії було виявлено [6, с. 323]:

1. Автоматизація робочого процесу призводить до примусового скорочення чисельності бухгалтерів. З одного боку це зменшення затрат на заробітну плату, а на національному рівні — загроза збільшення безробіття.

2. Висока залежність від електроніки та роботи інтернет-провайдерів, що в будь-який момент може вийти з ладу. Крім того, нині відсутня можливість самостійного налаштування потужності обладнання.

3. Навіть в сучасності не існує захисту електронних пристроїв від зовнішніх втручань. Постійні кіберзагрози від конкурентів можуть призвести до банкрутства підприємства.

Серед основних переваг варто відмітити те, що компанії, які пропонують послуги установки та налаштування програми автоматизації забезпечують ряд додаткових функцій, які вирішують проблемні питання підприємств. Для прикладу, компанія-розробник програмних продуктів автоматизації обліку HOTKEY пропонує автоматичне завантаження актуального курсу валют че-

рез Інтернет, швидкий текстовий пошук інформації по всіх базах даних програми 1С:Підприємство, інтегрований поштовий клієнт, автоматичне оновлення програми через Інтернет, лаконічний інтерфейс з підтримкою української та російської мови [7].

Фактично, завдяки розвитку конкуренції на ринку продажу програмних продуктів з автоматизації відбувається вирішення основних проблем, з якими часто стикаються підприємства в Україні при переході на автоматизовану систему обліку. Відтак у найближчі п'ять років ця тенденція буде посилюватися завдяки росту ринку IT-послуг, скорочення вартості встановлення програм, обслуговування, підтримки, налаштувань тощо. Для прикладу, вже сьогодні компанії-розробники проводять навчання працівників в програмному продукті, є можливість дистанційного налаштування програм. На сайтах компаній-розробників міститься інформація про здійснення господарських операцій у програмі. Для при-

кладу, компанія HOTKEY веде блог де міститься інформація про те, як здійснити реєстрацію в системі обліку господарських операцій, які проводяться в іноземній валюті; як здійснити обробку відвантаження товару в борг клієнтам та формування підсумкового рахунку клієнту; віднести внутрішні послуги на собівартість напівфабрикатів для 1С:Підприємство "Управління торговим підприємством для України" та ряд інших господарських операцій [7].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу сформулювати ряд важливих висновків. По-перше, на внутрішньому ринку України збільшується кількість підприємств, які використовують програми автоматизації бухгалтерського обліку. Це призводить до розвитку ринку надання послуг з розробки, підтримки, супроводу, налаштування програм автоматизації, зростання конкуренції серед компаній-розробників, постачальників послуг. По-друге, автоматизація бухгалтерського обліку веде до ряду переваг та недоліків. Загалом переваги стосуються оперативності, гнучкості, швидкості, скорочення рівня помилок у роботі підприємства, зростання рівня підзвітності та інтеграції управлінського обліку. З іншої сторони, недоліки стосуються переважно неготовності персоналу до змін, адаптації до нових технологічних умов роботи, високої вар-

тості інтеграції програм автоматизації обліку. Зазначені тенденції призвели до розуміння компаніями розробниками та постачальниками визначених проблем, недоліків автоматизації, а, як наслідок, пропозиції вирішення цих проблем. Кейси компаній доводять, що вартість автоматизації скорочується завдяки росту конкуренції на внутрішньому ринку надання послуг розробки, супроводу та підтримки автоматизації. Відтак, основні недоліки автоматизації — ціна, потреба в навчанні та адаптації персоналу, постійна потреба в налаштуваннях та доопрацюваннях — нівелюються.

Література:

1. Rentsoft. Переваги 1С:Підприємство — основні переваги та недоліки програми. URL: <https://rentsoft.ua/ua/blog/preimushchestva-1c-predpriyatie-osnovnye-dostoinstva-i-nedostatki-programmy/> (дата звернення 07.11.2020).
2. Астапенко К., Осадчук С. Переваги та недоліки автоматизації бухгалтерського, податкового обліку в Україні та європейських країнах. Фінансовий сектор Європейського союзу та сталий розвиток: європейський досвід, стратегічні орієнтири для України (м. Київ, 6 червня 2019 р.), 16—19.
3. Державна служба статистики України. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах у 2018—2019 роках. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 07.11.2020).
4. Куліш О.А. Програмне забезпечення автоматизації бухгалтерського обліку на підприємстві. Науковий вісник, 2015. С. 246—251.
5. Навчальний центр Стимул (2020). Чому 1С? Переваги та недоліки для ведення обліку в Україні. URL: https://stimul.kiev.ua/articles.htm?a=chomu_1s_perevagi_ta_nedoliki_dlya_vedennya_obliku_v_ukraini (дата звернення 07.11.2020).
6. Несенюк А.С. Переваги і недоліки використання серверів онлайн-бухгалтерії підприємствами на території України (Doctoral dissertation, ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського). 2019. С. 322—323.
7. Офіційний сайт компанії HOTKEY. URL: <https://www.hotkey.ua/uk/> (дата звернення 07.11.2020).
8. Офіційний сайт ТОВ "Компанія Уніпро". Переваги та недоліки програми компанії "1С". (1С: Бухгалтерія, 1С: Підприємство). URL: <https://unipro.com.ua/ua/perevagi-ta-nedoliki-programy-kompaniyi--1s---1s--buhgalteriya--1s--pidpryyemstvoredpryyatyue/> (дата звернення 07.11.2020).
9. Павелчак-Данилюк О. Обґрунтування програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах. Вісник ТНТУ. Тернопіль: ТНТУ, 2014. Т. 73. № 1. С. 209—218.
10. Поліщук О.М. Особливості застосування комп'ютерних технологій для автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах. Економічні науки. Серія: Облік і фінанси, 2014, (11 (2)), 287—293.
11. Стригуль Л.С., Ковальов А.Г. Сучасний стан та проблеми автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах України. 2010.
12. Шипунова О.В., Єльнікова Ю.В. Автоматизація управління підприємством: основні принципи, функції та підходи. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. Суми: УАБС НБУ, 2011. Т. 31. С. 303—315.
13. Яковенко С.Л., Минич Ю.В. Автоматизація бухгалтерського обліку: актуальні питання сьогодення. Світове господарство і міжнародні економічні відносини, 2018, 83.

References:

1. Rentsoft (2019), "Advantages of 1C: Enterprise - the main advantages and disadvantages of the program", available at: <https://rentsoft.ua/ua/blog/preimushchestva-1c-predpriyatie-osnovnye-dostoinstva-i-nedostatki-programmy/> (accessed November 07 2020).
2. Astapenko, K. and Osadchuk, S. (2019), "Advantages and disadvantages of automation of accounting, tax accounting in Ukraine and European countries", European Union Financial Sector and Sustainable Development: European Experience, Strategic Guidelines for Ukraine, Kyiv, Ukraine, June 6, pp. 16—19.
3. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Use of information and communication technologies at enterprises in 2018—2019", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (access date 07.11.2020).
4. Kulish, O.A. (2015), Software for automation of accounting at the enterprise. Scientific Bulletin, vol. 2(13), no. 1, pp. 246—251.
5. Stimulus Training Center (2020), "Why 1C? Advantages and disadvantages of accounting in Ukraine", available at: https://stimul.kiev.ua/articles.htm?a=chomu_1s_perevagi_ta_nedoliki_dlya_vedennya_obliku_v_ukraini (accessed November 07 2020).
6. Nesenyuk, A.S. (2019), "Advantages and disadvantages of using online accounting servers by enterprises in Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy, DonNUET named after M. Tugan-Baranovsky.
7. Official site of HOTKEY (2020), available at: <https://www.hotkey.ua/uk/> (accessed November 07 2020).
8. Official site of Unipro Company LLC (2020), "Advantages and disadvantages of the program of the company "1C". (1C: Accounting, 1C: Enterprise)", available at: <https://unipro.com.ua/ua/perevagi-ta-nedoliki-programy-kompaniyi--1s---1s--buhgalteriya--1s--pidpryyemstvoredpryyatyue/> (accessed November 07 2020).
9. Pavelchak-Danilyuk, O. (2014), "Substantiation of software for accounting automation in enterprises", Visnyk TNU. Ternopil', vol. 73 (1), pp. 209—218.
10. Polishchuk, O.M. (2014), "Features of application of computer technologies for automation of accounting at the enterprises", Ekonomichni nauky. Seriya: Oblik i finansy, vol. 11 (2), pp. 287—293.
11. Strigul, L.S. and Kovalev, A.G. (2010), "Current state and problems of accounting automation at the enterprises of Ukraine", Visnyk NTU "KhPI", vol. 61, pp. 53—58.
12. Shipunova, O.V. and Yelnikova, Yu.V. (2011), "Enterprise management automation: basic principles, functions and approaches", Problemy i perspektyvy rozvytku bankiv'skoi systemy Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats', vol. 31, pp. 303—315.
13. Yakovenko, S.L. and Minich, Yu.V. (2018), "Accounting automation: current issues", World Economy and International Economic Relations, vol. 83.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.

Л. Г. Богуш,
к. е. н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
ORCID ID: 0000-0001-6196-3781

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.16

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРАМИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ

L. Bogush,
PhD in Economics, Senior Researcher, Leading Research Scientist, Ptoukha Institute
for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

STAFFING THE UKRAINE'S ECONOMY: CURRENT APPROACHES TO IMPROVING FUNDING

У статті досліджено актуальну проблематику забезпечення кадрами економіки України, реалізації стимулів і механізмів продуктивної зайнятості на засадах оптимізації вартості відтворення робочої сили, обґрунтування розмірів гідної оплати праці та кардинального підвищення ефективності організаційно-економічного механізму регулювання її купівельної спроможності. Визначено основні недоліки в політиці та практиці оплати праці в Україні, що загострилися в умовах прискорення інфляційних процесів; проаналізовано якість нормативно-правового забезпечення гідної оплати праці та купівельноспроможної мінімальної зарплати. Сформульовано нагальні та довготривалі пріоритети: удосконалення національної політики України в сфері оплати праці; кардинального посилення ролі цієї складової доходів населення в ефективному відтворенні конкурентоспроможної робочої сили; поліпшення рівня і якості задоволення суспільно необхідних потреб формально і неформально зайнятих.

The article examines the current issues of staffing the Ukraine's economy, implementing incentives and mechanisms for productive employment on the basis of optimizing the cost of workforce reproduction, justification of decent wages and radically increase of the efficiency of organizational and economic mechanism for regulating its purchasing power. The main shortcomings in the policy and practice of remuneration in Ukraine, which have worsened in the context of accelerating inflation are identified; the quality of normative and legal support of decent wages and minimum wage' purchasing power is analyzed. Thus we can formulate urgent and long-term priorities of: the improving the Ukraine's national wage policy; drastic strengthening of the role of this household income component in the competitive workforce effective reproduction; rising the level and quality of meeting the socially necessary needs of formally and informally employed.

There are close relationships between wages, approaches to the use and reproduction of human, professional and qualification potential, economy's financial results at the national and macro-regional levels in the world, where neo- and post-industrial national economies are dominated, whose business corporations form and cooperate in transnational structures that lead to the world economy globalization.

Funding for a range of measures to improve the level and quality of Ukraine's economy staffing, to implement incentives and mechanisms for productive employment should primarily accumulate in the process of specifying social standards and guarantees, developing approaches to their implementation in methods of determining, indexing the minimum wage, as well as complying this key guarantee of socially acceptable quality of workforce reproduction in tariff and non-tariff remuneration systems.

Methodical approaches to studying and ensuring the real purchasing power of wages and incomes in general are based on qualitative and quantitative characteristics of the population purchasing needs, diversified in terms of vital and socially necessary goods and services and aggregated by age categories.

Ключові слова: робоча сила, соціальні стандарти і гарантії, оплата праці, прожитковий мінімум, мінімальна зарплата, купівельна спроможність заробітної плати.

Key words: workforce, social standards and guarantees, remuneration, subsistence level, minimum wage, purchasing power of wages.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальна проблематика забезпечення кадрами економіки України, реалізації стимулів і механізмів продуктивної зайнятості охоплює пере-

дусім питання вартості відтворення робочої сили, а отже, обґрунтування розмірів гідної оплати праці та купівельноспроможної мінімальної заробітної плати.

У світі, де домінують нео- та постіндустріальні національні економіки, підприємницькі корпорації яких формують та кооперують у транснаціональних структурах, зумовлюючи глобалізацію світової економіки, склалися тісні взаємозв'язки між рівнем оплати праці, підходами до використання і відтворення людського та професійно-кваліфікаційного потенціалу, фінансовими результатами господарювання на загальнодержавному й макрорегіональному рівнях.

Першочерговість цих питань визначається усталеними недоліками і диспропорціями соціально-економічного розвитку України, пом'якшення та усунення яких потребує диверсифікації національного господарства, відновлення й розвитку замкнених циклів виробництва у його регіональних підсистемах, повноцінного відтворення, удосконалення кількісно-якісних характеристик трудових ресурсів і кадрового забезпечення спектру ланок і підприємств, оптимізації внутрішньодержавних і транскордонних трудових міграцій, що є основою для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках, переходу від ресурсно-сировинної і напівфабрикатної моделі експорту до розширення пропозиції готових, у т. ч. наукоємних та інноваційних, товарів і послуг, розгалуження сфери зайнятості, стабілізації соціально-економічної ситуації в регіонах і територіальних громадах.

Фінансування спектру заходів з підвищення рівня якості забезпечення кадрами економіки України, реалізації стимулів і механізмів продуктивної зайнятості має насамперед акумулюватися в процесі конкретизації соціальних стандартів і гарантій, удосконалення підходів до їх реалізації в методиках визначення, індексації мінімальної заробітної плати, дотримання цієї ключової гарантії суспільно прийнятої якості відтворення робочої сили в тарифних і нетарифних системах оплати праці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика та нагальні пріоритети удосконалення механізмів і процесів фінансування та регулювання діяльності з відтворення сукупної робочої сили, забезпечення кадрами національного господарства завдяки об'єктивізації методичних підходів до визначення оплати праці, підвищенню рівня і купівельної спроможності заробітної плати широко висвітлюється вітчизняними науковцями. В контексті мети цього дослідження значний інтерес представляють, зокрема, розвідки щодо:

- з'ясування соціально-економічних аспектів оплати праці, проблем її формування і здійснення в Україні [1-3];
- систем оцінок купівельної спроможності заробітної плати, визначення відповідних підходів до її оптимізації [2; 4; 5];
- аналізу актуальних новацій в збалансуванні базових компонентів соціальних стандартів і гарантій [6].

Невід'ємним компонентом методології дослідження є узагальнення та обґрунтування пропозицій до оптимізації нормативно-правової бази формування і реалізації оплати праці в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Зважаючи на численні негаразди поточної ситуації з відтворенням трудових ресурсів потенціалу та забезпеченням кадрами національного господарства і його територіальних підсистем, актуальним є подальше дослідження підходів до забезпечення гідної оплати праці та кардинального підвищення ефективності організаційно-економічного механізму регулювання її купівельної спроможності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Унормування підходів до визначення суспільно прийнятого (гідного) рівня оплати праці, а відтак купівельної спроможності заробітної плати, починаючи з її мінімальних величин, визначається передусім розумінням параметрів і вартості відтворення робочої сили (простого, в межах фізіологічних та інших життєво необхідних потреб, або розширеного, з урахуванням соціального компоненту відтворення та удосконалення трудового потенціалу, що передбачає задоволення ширших пізнавальних, а також культурно-освітніх та освітньо-дозвілєвих, рекреаційних — медичних і оздоровчих — потреб).

Суспільно значущі підходи до визначення вартості відтворення робочої сили у світі до початку ХХІ ст. усталилися в двох найбільш узагальнених моделях систем соціальних стандартів і гарантій, однією із базових категорій яких є купівельна спроможність заробітної плати. У першій з моделей величина мінімальної заробітної плати формується з урахуванням прожиткового мінімуму — вартісного відображення т. зв. споживчого кошика товарів і послуг, важливих для збереження життя та підтримання мінімально прийнятої якості життєдіяльності (при цьому в ідеалі — мінімальна зарплата дорівнює прожитковому мінімуму). Інший підхід охоплює різноманітні методики визначення мінімальної заробітної плати, а також базових соціальних виплат малозабезпеченим, безробітним, іншим вразливим категоріям з урахуванням не лише фізіологічних, але й соціальних у широкому розумінні потреб людини (інтелектуальних, культурно-освітніх та культурно-дозвілєвих, рекреаційних тощо).

Отже, купівельна спроможність заробітної плати ґрунтується на прийнятому в державі (тобто втіленому в нормативно-правовій базі) трактуванні фізіологічного і соціального прожиткового мінімумів, зміст яких у свою чергу визначається, зважаючи на еволюцію поглядів певного соціуму щодо базових (життєвих), суспільно необхідних та приватних потреб, а також відповідних товарів і послуг.

До переліку показників, вагомих для оцінки рівня та динаміки купівельної спроможності заробітної плати та доходів населення, нині прийнято включати не лише витрати на продукти харчування, т. зв. обов'язкові витрати (на послуги житлово-комунальні й громадського транспорту), непродуктові товари першої необхідності, базові товари тривалого використання (насамперед, побутову, комп'ютерну техніку, засоби зв'язку індивідуального користування), базові культурно-освітні, медичні, рекреаційні послуги, але й виплати по кредитах і позиках, а також витрати на паливо для приватного автотранспорту.

Характеризуючи зміст і зв'язок категорій державних соціальних стандартів та прожиткового мінімуму, слід зауважити на відмінностях у трактовці їх взаємозалежності в базових нормативно-правових актах України. Якщо в Законі від 5.10.2000 р. № 2017-III "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" (ст. 1) прожитковий мінімум апіорі має враховувати певні затверджені соціальні норми, раціональні та мінімальні нормативи споживання, то згідно із Законом від 15.07.1999 р. № 966-XIV "Про прожитковий мінімум" (ст. 2) саме ця вартісна величина є основою державних соціальних стандартів обслуговування та забезпечення, оскільки повинна застосовуватись для їх визначення.

Попри зазначену методологічну неузгодженість, вартісну величину та змістове наповнення прожиткового мінімуму як індикатора рівня економічного розвитку та вимірювача рівня і якості життя населення України, згідно з вітчизняним законодавством, слід пов'язувати з державними соціальними стандартами. Отже, поряд із обсягами, територіальною доступністю, структурою та якістю безоплатного обслуговування населення в державному і комунальному секторах сфер охорони і відтворення здоров'я, освіти, культури, витрати на забезпечення яких мають закладатися у відповідних видатках бюджетів різних рівнів та фондів загальнообов'язкового страхування, унормуванню та відображенню у методиках обчислення мінімальної заробітної плати підлягають фінансові витрати на відшкодування для особи вартості мінімально необхідного доступу до: платних діагностичних, лікувальних і профілактичних процедур у закладах охорони здоров'я; лікарських засобів та інших виробів медичного призначення; платних послуг санаторно-курортних, фізкультури і спорту, дошкільної, професійно-технічної і вищої освіти (ця потреба щодо перелічених ланок освіти визначається зокрема недостатньою розгалуженістю їх державної та комунальної інфраструктури, а також об'єктивною обмеженістю державного і регіонального замовлення на підготовку кадрів); платних товарів і послуг, включених до складу матеріального забезпечення вихованців, учнів, студентів закладів освіти (понад ті, що компенсуються механізмами соціального захисту); платних послуг культури і мистецтва.

Реалізуючи законодавчі засади задоволення потреб населення в житлі й комунальних послугах, прожитковий мінімум повинен компенсувати граничні норми оплати послуг найму та оренди державного і комунального житла, а також утримання житлового фонду і прибудинкових територій усіх форм власності, що водночас передбачає державні видатки на створення фонду соціального житла в поєднанні з фінансуванням інших механізмів реалізації прав малозабезпечених і всього населення на соціальну норму житла.

Важливим аспектом недостатньо ефективної діяльності вітчизняних органів влади з опрацювання методики обчислення прожиткового мінімуму, заснованої на реалізації державних соціальних стандартів (як основи для визначення величин мінімальної оплати праці та соціальних виплат), є проблема формування та належного впровадження Державного класифікатора соціальних стандартів і нормативів, розробка якого була запо-

чаткована на виконання ст. 27 Закону "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії".

Вказаний Державний класифікатор, з розробок міністерств і відомств зведений на базі Міністерства соціальної політики та затверджений його наказом від 17.06.2002 р. № 293, досі не набув статусу Державних стандартів України та продовжує періодично доопрацьовуватись, як наслідок не маючи обов'язкового для виконання характеру та фактично залишаючись складовою частиною державної системи класифікації і кодування соціально-економічної інформації. Це суперечить меті його створення, пов'язаній із забезпеченням гарантованих Конституцією України прав і життєвого рівня громадян на засадах обґрунтування переліку та кількісно-якісних характеристик найважливіших законодавчо встановлених державних соціальних стандартів і нормативів, які підлягають диференціації за соціально-демографічними ознаками.

Відтак прийнята в Україні методика розрахунку прожиткового мінімуму доволі слабо враховує зміст власне соціального компоненту цього поняття (як вартісного відображення кола потреб у культурно-освітніх, медичних, рекреаційних та інших товарах і послугах, споживання яких забезпечує належну — таку, що відповідає Конституції й решті нормативно-правових актів — якість соціального відтворення індивідів та соціальних груп, суспільства загалом), оскільки, зважаючи на обсяг формально доступних ресурсів, концентрується передусім на відшкодуванні мінімальної вартості товарів і послуг, необхідних для фізичного виживання людини. Відтак рівень бідності, що визначається подібним прожитковим мінімумом відповідає і надалі відповідатиме лише рівню фізичного виживання (тобто абсолютної бідності), змушуючи орієнтиром вітчизняної соціальної політики вважати не стільки забезпечення гідних умов життєдіяльності та якості життя населення, скільки досягнення рівня соціальної (або відносної) бідності. Доцільно нагадати, що саме межі останньої співпадають з межею соціальної безпеки процесу збідніння, коли ще реальна ефективна підтримка відповідних верств, яка може гарантувати прийнятний (безпечний) рівень солідарності й злагоди в соціумі.

Зрозумілою також є складність запровадження і реалізації багатограних державних соціальних стандартів у політиці й методичних засадах оплати праці, соціального забезпечення й захисту і в подальшому, зважаючи на фінансово-економічний стан нашої держави, обмежену та переважну ресурсно-сировинну пропозицію національних експортерів на зовнішніх ринках.

За новітній період розвитку незалежної України відбулися суттєві зміни в гарантіях з оплати праці. Мінімальна заробітна плата тривалий час була нижча за законодавчо встановлений прожитковий мінімум і лише у 2009 р. зрівнялась з ним, у 2017 р. — його перевищила (кардинальне підвищення рівня мінімальної зарплати стимулювалося передусім інфляцією, звуженням частини традиційних ринків збуту підприємств — експортерів, стрибками валютних курсів, а відтак загостренням потреби наповнення в цих умовах Пенсійного фонду та фондів обов'язкового соціального страхування). Згідно із законотворчими та урядовими ініціативами 2019—2020 рр. (зокрема, законопроектом № 2720 від

13.01.2020 р. "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення передумов для підвищення прожиткового мінімуму", відкликаним 04.03.2020 р.) прожитковий мінімум активно пропонують усунути з методик розрахунків мінімальної зарплати та низки соціальних виплат, що може негативно вплинути на оцінку реальних масштабів та перспектив подолання трудової бідності. Наразі прожитковий мінімум фактично усунуто з активного застосування в методичних підходах до визначення рівня мінімальної зарплати, оскільки, згідно із поточною редакцією Закону "Про оплату праці" від 13.02.2020 р., мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, що дорівнює встановленому законом мінімальному розміру оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці (ст. 3). Отже, сфера використання категорії прожиткового мінімуму в поточній практиці обмежена визначенням низки соціальних виплат [6].

Водночас, попри значне зростання в 2017—2018 рр. номінальних показників мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму, дослідження їх динаміки у переведенні на дол. США та євро засвідчує, що розмір заробітної плати наразі відповідає рівню 2011—2012 рр. Бюджет України 2018 р. передбачав погодинну оплату праці в розмірі 22,41 грн (або 68 євроцентів) проти 3,7 євро у Болгарії, 4,4 — у Румунії, 5,8 — у Литві, 6,0 — у Латвії, 15,6 — у Греції, 31 — у Німеччині, 34,9 — у Франції, 39,5 — у Данії, 40,4 — у Бельгії, 41,9 — у Швеції [1, с. 24].

У період з 2010 р. частка заробітної плати у структурі витрат на одиницю виробленої продукції в Україні послідовно скоротилася до 8—9%, у країнах ЄС, навпаки, сягаючи 40—45%. Якщо у розвинутих державах світу через заробітну плату відбувається оборот понад 60% ВВП, то в Україні — менше 30%. Значною мірою завдяки цьому приблизно 60% фактично бідних припадає на родини, де працюють два члени сім'ї, а принаймні 10 млн працюючих останнім часом з року в рік претендують на житлово-комунальні субсидії [1, с. 24].

Натомість у США, наприклад, основою визначення розміру мінімальної заробітної плати є дані офіційної статистики щодо вартості життя сім'ї з 4 осіб (2 дорослих і 2 дітей); відповідно до вимог Європейської соціальної хартії, мінімальна заробітна плата має перевищувати 2,5 розміри прожиткового рівня [4, с. 32, 34].

Інституціоналізація в Україні політики низького рівня мінімальної заробітної плати, усунення її зв'язку з купівельними потребами спектру соціальних груп є потужним чинником зростання несправедливої нерівності в доходах і добробуті населення, а відтак — гальмування ефективного відтворення людського капіталу та людського розвитку загалом.

Погіршенню ситуації сприяють недоліки регулювання низки новацій у соціально-трудових відносинах, зокрема наслідків поширення їх нестандартних форм, а також новітніх систем оплати праці — як безтарифних (передбачають гарантовану мінімальну частину оплати праці та її непостійну частину, що безпосередньо залежить від кваліфікаційних характеристик і результатів роботи працівника), так і за погодинними тарифними ставками.

Джерелом проблем, зумовлених поширенням у вітчизняній економіці зазначених систем оплати праці, слід визнати нечіткість їх регламентації у вітчизняному законодавстві, що дозволяє роботодавцям економити на фонді оплати праці за рахунок найманого працівника за умови сплати ЄСВ з місячної мінімальної зарплати.

Згідно із листом Мінсоцполітики від 20.03.2017 р. № 766/0/101-17/28, для працівників з погодинною оплатою має дотримуватися державна гарантія — мінімальна зарплата в погодинному (а не в місячному) розмірі. Отже, якщо працівник, якому встановлено погодинну тарифну ставку або праця оплачується за визначеними роботодавцем кваліфікаційними характеристиками і певними результатами роботи, виконав місячну норму праці, а розмір нарахованої зарплати виявився меншим за мінімальну місячну, то доплата до неї не проводиться [3]. Це суперечить вимогам базового документу в унормуванні погодинної оплати праці — п. 2 Методичних рекомендацій запровадження погодинної оплати праці та дотримання мінімальних годинних гарантій в оплаті праці, прийнятих наказом Мінпраці та соцполітики від 16.04.1999 р. № 69, де зазначається, що зарплата не повинна бути меншою за розмір місячної мінімальної оплати праці за умови виконання місячної норми робочого часу, однак на практиці до уваги береться вищезгаданий пізніший лист Мінсоцполітики [3].

У свою чергу згідно з абз. 2 ч. 5 ст. 8 Закону "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 р. № 2464, а також із роз'ясненням ДФС від 13.04.2018 р. № 1549/ІПК/15-32-13-01-10, зарплата за місяць може бути меншою за розмір місячної мінімальної оплати праці, не зобов'язуючи доплачувати працівнику. При цьому контролюється лише обов'язковість відрахування ЄСВ, тобто якщо зарплата за місяць у системі погодинної оплати виявляється меншою за місячну мінімальну оплату праці в умовах виконання її місячної норми, то ЄСВ має нараховуватись не з неї, а місячної мінімальної зарплати [3].

Під нестандартними (або нестійкими, атиповими, гнучкими) трудовими відносинами та відповідними формами зайнятості, що організуються на їх основі, розуміють практику найму суб'єктами господарювання (кадровими, рекрутинговими і т. п. агенціями) працівників для подальшого виконання ними роботи в іншого роботодавця. Вказані форми зайнятості з організації позикової праці, які активно просуває бізнес-спільнота (насамперед з огляду на потребу зниження виробничих витрат, у т. ч. за рахунок скорочення штатних працівників, обмеження відповідальності за дотримання умов праці і якості трудових відносин), досі залишаються гостро дискусійним на рівні інститутів трипартизму та незадовільно регульованим феноменом світового і національних ринків праці.

Загалом серед основних недоліків практики позикової праці, що ґрунтуються на низькому рівні участі або й відстороненні працівника від визначення умов купівлі — продажу власної робочої сили на користь суб'єкта господарювання — посередника, слід відмітити:

— порушення трудового законодавства з боку як кадрових агенцій, так і організацій, що використовують позикову працю, які проявляються у відмінностях в умовах праці на однакових посадах певного підприємства цих працівників і штатно зайнятих (насамперед: її оплаті; режимі — понадурочно, у вихідні дні; можливості й тривалості відпочинку; доступності переходу до виконання інших трудових функцій та обов'язкового соціального страхування), а також у погіршенні гарантій зайнятості позикових працівників (укладання строкових трудових (або цивільно-правових) договорів замість постійних колективних трудових договорів з усіма прийнятими нормами захисту та пільгами, що можуть бути припинені в разі відмови підприємства — користувача від послуг агенції — посередника);

— розпливчатість сфери відповідальності за умови праці, її охорону, дотримання техніки безпеки з боку агенції — посередника та підприємства — користувача;

— необґрунтоване суттєве зниження або й ухилення від витрат на навчання та підвищення кваліфікації персоналу на виробництві;

— відсутність перспектив підвищення рівня оплати праці у конкретного роботодавця — користувача, що розраховує її обсяг, виходячи з окладу та фактично відпрацьованого часу;

— часту практику істотного зниження обсягів або ухилення від відрахувань до фондів соціального страхування, що мають витрачатися на виплати позиковим працівникам, які постраждали на виробництві, отримали профзахворювання, або їх сім'ям (у разі загибелі працівника), а також на виплату пенсій цій категорії зайнятих;

— загрози зниження рівня та якості життя, економічної та професійної деградації зайнятих позиковою працею (погіршення якості робочої сили через брак умов для самонавчання, розширення сфери досвіду та підвищення кваліфікації; скорочення платоспроможного попиту внаслідок нерівних умов оплати праці позикових працівників і штатно зайнятих; неритмічність надходжень до бюджетів домогосподарств позикових працівників, а відтак — нестабільність їх витрат);

— соціальний демпінг, що насамперед проявляється через: використання тимчасово зайнятих як штрейкбрехерів у протидії боротьбі працівників за трудові й соціально-економічні права, створюючи загрози зайнятості постійних працівників; збільшення неоплачуваного виробничого навантаження останніх у зв'язку з помітною плінністю тимчасово зайнятих та необхідністю їх первинної професійної орієнтації і навчання;

— розпливчатість механізму і методик розрахунку страхового стажу та пенсійних виплат за позикову найману працю, сумнівну доступність більш раннього виходу на пенсію для цієї категорії зайнятих;

— становлення схем порушення фіскального законодавства, заснованих на декларуванні для оподаткування лише контингенту штатних працівників, без урахування виведених за штат на засадах аутсорсингу, аутстафінгу, тимчасового найму.

Отже, у порівнянні із штатними працівниками підприємства-користувача, позикові працівники часто скеровуються на роботи з гіршими умовами праці, не-

стабільним трудовим режимом та нижчою заробітною платою, що не відшкодовує вимушених (з ініціативи роботодавця) простоїв, понаднормових робіт та не компенсує небезпек виробничого середовища. Як правило, їм не надається відпустка, у т. ч. додаткова — за шкідливі умови праці.

Важливим показником в оцінці тенденцій та пріоритетів підвищення купівельної спроможності заробітної плати є рівень і динаміка співвідношення її мінімальної та середньомісячної величин (індекс Кейтца). Вважається, що чим більший цей індекс, тим потужнішим є вплив мінімальної заробітної плати на розподіл доходів, забезпечення соціальної солідарності та справедливості у країні. В країнах Західної Європи індекс Кейтца використовують як один з індикаторів ефективності заходів у рамках боротьби з бідністю, їх оцінки, обґрунтування та коригування. МОП рекомендує підтримувати цей індекс на рівні, не нижче 50%, урядові структури Євросоюзу — не нижче 60%. Для порівняння, в Україні в останні 2 десятиріччя індекс Кейтца коливався здебільшого в межах 35—40%, помітніше знижуючись у найбільш кризові 2008 р. — до майже 33% та 2015—2016 рр. — приблизно до 31%; лише кардинальне підвищення в 2017 р. розміру мінімальної зарплати сприяло його зростанню до 47% [4, с. 33].

Врахування бажаних параметрів зазначеного індекса дозволяє оцінити величину мінімальної зарплати, здатної позитивно вплинути на результати державного регулювання трудової бідності. Наприклад, якщо номінальна середньомісячна заробітна плата в 2019 р. за даними Держстату України склала майже 10497 грн, то розмір мінімальної зарплати, ефективний в контексті належної якості заходів з відтворення робочої сили та стимулювання продуктивної зайнятості, мав сягати 5248—6298 грн за її фактичної місячної величини у 4173 грн (для порівняння, Законом від 25.08.2020 р. № 822-IX "Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік" з 1.09.2020 р. мінімальну зарплату підвищено лише до 5000 грн).

Темпи зростання номінальної заробітної плати в Україні повсякчас перевищують темпи зростання реальної заробітної плати, а в кризові періоди спостерігалися суттєві розриви між номінальною та реальною заробітними платами, внаслідок чого, попри кількісне зростання оплати праці, спостерігається усталене системне незадовольнення потреб принаймні простого відтворення людського потенціалу, незважаючи вже на необхідність підвищення якості його відтворення. Ключову роль у формуванні зазначеної негативної тенденції відіграють:

— прискорення темпів інфляції споживчих цін на тлі стагнації або подальшого погіршення економічної ситуації;

— висока вартість кредитів для населення (підвищення та доволі стрімкі коливання облікової ставки Національного банку, інших державних і комерційних фінансових установ, відповідні тенденції в динаміці валютних курсів, реалізація низки заходів щодо обмеження доступності валюти для населення і підприємств тощо).

Експертна оцінка рівня відповідності купівельної спроможності населення України отримуваній за-

робітній платі на основі його витрат на дизельне паливо засвідчила низький рівень купівельної спроможності та реальних доходів співгромадян, високий рівень інфляції та неспроможність широких верств на легальних засадах повноцінно задовольнити потреби у пересуванні на власному транспортному засобі, адже загальні місячні витрати на паливо складають більше половини отриманого доходу (55,2%), тоді як у пересічній країні Європи — не більше 10% (у т. ч. в Люксембурзі — 4,19, Ірландії — 6,25, Німеччині — 6,27%), у США — 5,23% [2].

Додавання до витрат на паливо ще й видатків на житлово-комунальні послуги (навіть без урахування вартості потреб у харчуванні та одязі) цілком обґрунтовує значну частку тіньової економіки в Україні, послідовне розширення масштабів та прискорення темпів транскордонної трудової міграції працездатного населення.

Водночас, на тлі необхідності кардинального підвищення рівня мінімальної зарплати як ключового чинника поліпшення купівельної спроможності населення, підвищення рівня відтворення людського і власне професійно-кваліфікаційного потенціалу, нещодавній досвід України засвідчив, що необґрунтовано різке підвищення зазначеного показника без видимих ознак принаймні стабілізації економічної ситуації призводить до тінізації соціально-трудових відносин (а саме поширення зловживань щодо заниження та приховування реальних доходів працівників з метою пом'якшення податкового тягаря суб'єктів господарювання), збільшення безробіття, зростання споживчих цін, зовнішнього та внутрішнього боргу, а відтак — до зниження купівельної спроможності формально і неформально зайнятих співгромадян. Так, згідно із висновками фахівців Національного бюро економічних досліджень США, зробленими на вивченні досвіду 14 країн, підвищення мінімальної зарплати лише на 4—5 дол. США призводить до скорочення робочих місць на підприємстві на 2% [2; 5, с. 8].

ВИСНОВКИ

Зважаючи на роль гарантування гідної оплати праці та підвищення ефективності механізмів якісного відтворення робочої сили як чинників стабілізації та прискорення темпів економічного розвитку, а також забезпечення суспільної злагоди, відповідні заходи мають отримати статус наскрізних довготривалих пріоритетів державної соціально-економічної та інвестиційної політики.

Загалом фактори унормування гідної оплати праці та купівельноспроможної мінімальної заробітної плати відіграють ключову роль в оптимізації параметрів і тенденцій забезпечення кадрами економіки України, у т. ч. через безпосередню фінансову мотивацію роботодавців (адміністрації державних підприємств, підприємців інших форм власності) до поліпшення умов і якості відтворення трудового потенціалу зайнятих.

Методичні підходи до дослідження та забезпечення реальної купівельної спроможності заробітної плати і доходів населення загалом базуються на врахуванні якісних і кількісних характеристик купівельних потреб

населення, диверсифікованих у розрізі життєво й суспільно необхідних товарів і послуг та агрегованих за віковими категоріями.

Серед нагальних пріоритетів підвищення рівня оплати праці в Україні та кардинального посилення ролі цієї складової доходів населення в ефективному відтворенні конкурентоспроможної робочої сили слід, зокрема, відмітити:

- сприяння послідовному зростанню частки заробітної плати в структурі витрат на виробництво продукції за рахунок: фіскального стимулювання та надання преференцій роботодавцям і виробництвам, які реалізують подібні заходи, щодо участі в державних закупівлях, проєктах у рамках партнерства держави і приватного сектору (в т. ч. на концесійних засадах), тендерних процедурах приватизації і реприватизації спектру економічних активів; реалізації державних програм лобювання інтересів соціально відповідального національного виробника на зовнішніх ринках товарів і послуг;

- посилення перехресного контролю за виконанням зобов'язань з виплати мінімальної заробітної плати (як базової державної соціальної гарантії) в рамках систем безтарифної і погодинної оплати праці зусиллями постійних і тимчасових комісій Кабінету Міністрів, загальнодержавних і регіональних фіскальних структур та інспекцій праці;

- впровадження обґрунтованої методики узгодження мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, решти прив'язаних до них базових соціальних стандартів в напрямках реалізації основоположних принципів соціальної держави (а саме створення умов для: забезпечення гідного життя працюючих і їх сімей силами самих зайнятих; підвищення ефективності механізмів соціальної інклюзії та запобігання маргіналізації; вирівнювання стартових умов виходу та реалізації особистісного потенціалу на ринку праці), а також зміцнення конкурентоспроможного потенціалу диверсифікації вітчизняного господарства й усталення темпів економічного зростання.

Водночас з оптимізацією процесів інвестування (зокрема, територіальних і галузевих інвестиційних потоків) та диверсифікації національної економіки, удосконаленням державних механізмів лобювання на зовнішніх ринках інтересів національного виробника, вагомими факторами кардинального поліпшення національної політики України в сфері оплати праці є:

- оптимізація базових чинників соціальної і територіальної мобільності (ґрунтується на суспільно достатньому рівні доходів громадян, реалізації заходів державної політики із саморегулювання регіональних диспропорцій за рахунок розвитку територій з особливими режимами господарювання та інноваційної інфраструктури, цільового створення нових робочих місць, сприяння місцевим програмам залучення й побутового облаштування необхідної робочої сили);

- "активізація" населення (засобами стимулювання підприємництва, самозайнятості та інноваційної активності суб'єктів господарювання, легалізації транскордонних та міжрегіональних трудових міграцій, удосконалення професійно-кваліфікаційного потенціалу трудових ресурсів у відповідності з по-

потребами впровадження модерного технологічного укладу економіки);

— підвищення рівня конкурентності вітчизняної соціально-економічної політики збереження та продуктивного використання національного трудового потенціалу у порівнянні з політикою країн, що приймають українських трудових мігрантів.

Отже, серед повсякчас (як у ближчій, так і в довготривалій перспективі) актуальних пріоритетів регулювання рівня оплати праці та купівельної спроможності формально і неформально зайнятих в Україні слід відмітити:

— подальше підвищення рівня мінімальної заробітної плати, дотримання прийнятих нормативів оплати праці у відповідних нетарифних системах;

— оновлення змістового наповнення прожиткового мінімуму з виділенням його фізіологічного та соціального компонентів; регулярний перегляд відповідних наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, що складають прожитковий мінімум, а також стандартів їх споживання;

— реалізацію Державного класифікатора соціальних стандартів і нормативів у нормативно-правовому і ресурсному (фінансовому, матеріально-технічному, кадровому) забезпеченні процесів надання територіальній громаді суспільно необхідних послуг;

— удосконалення процедури формування регіонального сегменту замовлення на підготовку кадрів з урахуванням результатів прогнозування й індикативного планування потреби за пріоритетами підвищення конкурентоспроможності господарського комплексу (в т. ч. у процесі розширення присутності місцевих суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках товарів і послуг);

— обґрунтування пропозицій щодо оптимізації соціального діалогу та колективно-договірного регулювання трудових відносин, насамперед нестандартних; посилення механізмів захисту прав зайнятих на гідні умови, режим та оплату праці у разі фактичного вступу в трудові відносини, оформлені строковим трудовим договором або цивільно-правовим комерційним договором;

— контроль у сфері обмеження можливостей ухвалення роботодавців (як вітчизняних, так і зарубіжних компаній) від надання працівникам соціально-трудова гарантії, у т. ч. на підприємствах, що змінюють форму власності, власника, організаційні підходи до ведення основних та допоміжних видів господарювання;

— посилення контролю за діяльністю із заборони "зарплати в конвертах", впровадження ефективних адміністративних механізмів подолання практики внесення до трудових договорів і строкових контрактів вимоги щодо нерозголошення розміру оплати праці;

— підвищення статусу, забезпечення об'єктивного наповнення повноважень державних інспекторів праці (у тому числі розширення їх штатів та оптимізацію трудового навантаження);

— подальшу оптимізацію підходів до оподаткування підприємств, які порівняно з іншими витрачають значні кошти на професійне навчання персоналу безпосередньо на виробництві та в спеціалізованих центрах професійної освіти, в т. ч. відомчих;

— запровадження методик відстеження практики формального зниження рівня оподаткування суб'єктів

господарювання внаслідок виведення частини працівників за штат (у тому числі за спрощеними схемами малого бізнесу), моніторинг і профілактику такої незаконної діяльності;

— розробку та виконання змістових і часових індикаторів та орієнтирів реалізації державних соціальних стандартів (показників рівня і якості життя, територіальних і міжрегіональних відмінностей, раннього попередження несприятливих соціально-економічних тенденцій), обґрунтованих з огляду на можливості їх фінансування бюджетними, суспільними солідарними і приватними ресурсами.

Література:

1. Балан О.Д., Савченко Ю.К. Оплата праці та її соціально-економічні аспекти. Агросвіт. 2018. № 10. С. 22–26.

2. Мельник О.І., Болехівський О.Д., Лаврук І.Г. Проблеми заробітної плати в Україні та шляхи їх вирішення. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6827> (дата звернення: 18.11.2020).

3. Онищенко В. Погодинна оплата праці 2020. Головбух. 28.09.2020. URL: <https://www.golovbukh.ua/article/7724-pogodinna-oplata-prats-2020> (дата звернення: 18.11.2020).

4. Кравчук А.О. Купівельна спроможність заробітної плати як основа фінансової стабільності держави. Фінансові дослідження. 2017. № 1 (2). С. 29—37.

5. Чирва Р. (2018). Від зарплати до зарплати. Профспілкові вісті. № 3 (933). С. 8—9.

6. Поскробок Ю. Зарплати, пенсії та соцвиплати по-новому: прожитковий мінімум з 2021 піднімуть. 24 канал. 5.11.2020. URL: https://economy.24tv.ua/prozhitkoviy-minimum-2021-ukrayina-zakonoprojekt_n1351583 (дата звернення: 18.11.2020).

References:

1. Balan, O.D. and Savchenko, Yu.K. (2018), "Remuneration and its socio-economic aspects", *Ahrosvit*, vol. 10, pp. 22—26.

2. Mel'nyk, O.I. Bolekhiv's'kyj, O.D. and Lavruk, I.H. (2019), "Wage problems in Ukraine and ways of their solution", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6827> (Accessed 18 Nov 2020).

3. Onyschenko, V. (2020), "The hourly wage in 2020", *Holovbukh*, 28.09.2020, available at: <https://www.golovbukh.ua/article/7724-pogodinna-oplata-prats-2020> (Accessed 18 Nov 2020).

4. Kravchuk, A.O. (2017), "Purchasing power of wages as a basis for financial stability of the state", *Finansovi doslidzhennia*, vol. 1 (2), pp. 29—37.

5. Chyrva, R. (2018), "From paycheck to paycheck", *Profspilkovi visti*, vol. 3 (933). pp. 8—9.

6. Poskrbok, Yu. (2020), "Salaries, pensions and social benefits in a new way: the subsistence level will be raised since 2021", 24 kanal, 5.11.2020, available at: https://economy.24tv.ua/prozhitkoviy-minimum-2021-ukrayina-zakonoprojekt_n1351583 (Accessed 18 Nov 2020).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2020 р.

В. Р. Товмасян,
к. е. н., докторант, ПВНЗ "Європейський університет"
ORCID ID: 0000-0002-1802-8939

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.23

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ДИНАМІКИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ

V. Tovmasian,
PhD in Economics, Doctoral candidate, Private Higher Educational Institution "European University"

METHODOLOGICAL APPROACH TO ASSESSING THE DYNAMICS OF ECONOMIC RESULTS OF THE FINANCIAL POLICY OF ENTERPRISES

У статті представлено імплементацію науково-методичного підходу до оцінювання динаміки економічних результатів фінансової політики підприємств. Проведено комплексну оцінку показників динаміки економічних результатів фінансової політики ДП "Антонов" та ТОВ "Київаеропроєкт" за критеріями стійкості, обіговості, маневреності та іммобілізації. Застосовано відповідні визначені критеріальним ознакам інтегральні показники, які спрямовано на визначення відхилення сумарної величини ефективності регулюючих та оптимізуючих фінансових інструментів, що дозволить визначити рівень покращення стану підприємства. Запропоновано методичний підхід до визначення ефективності фінансової політики на основі використання ієрархічної моделі побудови інтегрального показника, яка вміщує базові індикатори: показники динаміки за об'єктами фінансової політики. Визначено, що модернізації потребує як регулююча складова фінансової політики авіаційних підприємств обслуговуючого сектору, так і оптимізаційна. Виокремлено ключові об'єкти, які підлягають терміновим заходам зміни та удосконалення фінансових інструментів, зокрема: запаси, грошові кошти, дебіторська заборгованість, інвестований та позиковий капітал. З'ясовано, що на основі оптимізаційних заходів потребують удосконалення амортизаційна політика та застосування виняткової прискореної амортизації для окремих груп нематеріальних активів, об'єктів інтелектуальної власності, які мають незначний запас терміну до завершення терміну їх дії та захисту прав. Визначено, що розроблений науково-методичний підхід до оцінювання динаміки економічних результатів ефективності фінансової політики підприємств, дозволить визначити її стан та коригувати подальші дії, модернізуючи системоутворюючі елементи управлінського та економічного впливу на фінансові процеси інноваційного типу розвитку підприємства.

The article investigates the scientific and methodological approach to substantiation of the system of indicators for evaluating the financial policy of aviation enterprises. The implementation of scientific and methodological approach to assessing the dynamics of economic results of the financial policy of enterprises is presented. A comprehensive assessment of the dynamics of economic results of financial policy of SE "Antonov" and LLC "Kyivaproekt" was conducted according to the criteria of stability, turnover, maneuverability and immobilization. The integrated indicators corresponding to the defined criteria were applied, which were aimed at determining the deviation of the total value of the efficiency of regulatory and optimizing financial instruments. It helps to determine the level of improvement of the enterprise. A methodical approach to determining the effectiveness of financial policy based on the use of a hierarchical model of building an integrated indicator, which contains the basic indicators: indicators of the dynamics of the objects of financial policy. It is determined that modernization requires both a regulatory component of the financial policy of aviation enterprises in the service sector, and optimization. The key objects that are subject to urgent measures to change and improve financial instruments are identified, in particular: inventories, cash, receivables, invested and borrowed capital. It was found that on the basis of optimization measures need to improve the amortization policy and the application of exceptional accelerated amortization for certain groups of intangible assets, intellectual property, which have a small margin before their expiration and protection of rights. An element of scientific novelty of this article is the substantiation

of methods for assessing the effectiveness of the enterprise's financial policy based on the hierarchical application of objects of analysis, certain criteria, their corresponding integrated indicators, which are aimed at determining the deviation of the total efficiency of regulatory and optimizing financial instruments.

Ключові слова: фінансова політика підприємства, фінанси, фінансово-економічні відносини, фінансовий менеджмент, критерії оцінювання фінансової політики, фінансові показники, фінансовий аналіз, економічні результати.

Key words: financial policy of the enterprise, finance, financial and economic relations, financial management, criteria for evaluating financial policy, financial indicators, financial analysis, economic results.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою діяльності підприємства є отримання прибутку, а також забезпечення розширеного відтворення основного та оборотного капіталу в процесі безперервного функціонування виробничо-економічної системи за умови збереження її фінансової незалежності. Економічні результати ефективності фінансової політики підприємств авіаційної галузі варто оцінювати за динамікою їх зміни, використовуючи показники приросту чи падіння ключових економічних показників за об'єктами фінансової політики. Така оцінка дозволяє визначити тенденції та виокремити ті об'єкти, які потребують активації певних заходів координування. У зв'язку з цим виникає потреба у проведенні комплексного системного комплексної системи оцінювання ефективності фінансової політики підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні, методичні положення щодо проведення аналізу та оцінювання фінансового стану підприємств, показників їх фінансової діяльності, фінансової стійкості досліджено в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Варто відзначити наукові праці Єріної А.М., Ващаєва С.С. [2], Ковальова В.В. [4], Хігінса Р.С. [5]. Вченими запропоновано методи оцінювання фінансової стійкості підприємств, підходи до діагностування фінансової, операційної та інвестиційної діяльності підприємств. Водночас залишається потреба у подальшому розвитку підходів до формування комплексної системи показників оцінювання економічних результатів ефективності фінансової політики підприємств на основі критеріїв спрямованості модернізації такої політики.

МЕТА СТАТТІ

Метою проведення дослідження є проведення оцінювання економічних результатів ефективності фінансової політики підприємств авіаційної промисловості на основі розробленої сучасної уніфікованої системи показників оцінювання, в умовах, коли забезпечення розвитку реального сектору економіки є пріоритетним завданням інноваційної моделі функціонування економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З метою виявлення загальних тенденцій позитивних чи негативних змін результатів реалізації фінансової політики авіаційними підприємствами, було обрано їх відповідну групу. До бази дослідження увійшли підпри-

ємства, які здійснюють обслуговуючі процеси забезпечення функціонування вітчизняної авіаційної промисловості. Крім цього, дослідження підприємств здійснювалось як у загальному порівнянні, так і попарному, відповідно напрямку та типу діяльності кожного з підприємств.

Розглянемо результати проведеної оцінки на прикладі пари підприємств: ТОВ "Київаеропроєкт" та ДП "Антонов" містять у сфері їх діяльності такий напрям як проектування. Зокрема ТОВ "Київаеропроєкт" здійснює проектування конструкцій для посадки та зльоту вертолїтних апаратів та інших літаків з малими габаритами. ДП "Антонов" містить у своєму складі дослідно-конструкторське бюро з проектування, перспективних і експериментальних досліджень, а також льотно-випробувальну й доводочну базу, що призначені для проведення льотних випробувань, доробки й сертифікації літаків [1]. Враховуючи те, підприємства мають різну форму власності, це дозволить порівняти проблеми за отриманими результатами фінансової політики для авіаційних підприємств приватного та державного секторів економіки.

Для аналізу ефективності фінансової політики авіаційних підприємств узято період 2015—2019 рр., що зумовлено зміною економічних процесів після кризи 2014 р. та військового конфлікту. Враховуючи те, що економічні показники є біполярними та є різноспрямованими (мають зростати/знижуватись) для відповідного їх оцінювання здійснено їх відповідне нормування та стандартизація на основі лінійного перетворення для меж [-1; 1] [1, 2]. На основі утворених показників (табл. 1) розраховано їх темпи приросту у період за 5 років.

ТОВ "Київаеропроєкт" має певні проблеми з застосування фінансових інструментів фінансової політики щодо акумулювання грошових коштів, про що свідчить уповільнена тенденція приросту коефіцієнт стабільності грошових коштів у структурі оборотних коштів. Зростання коефіцієнт покриття дебіторської заборгованості свідчить про неефективні інструменти фінансової політики з урегулювання питань взаємовідносин з споживчим сектором, виконання робіт з авіабудівництва виключно за актами виконаних робіт, без застосування повної або часткової передплати. Натомість має місце зростання позикового капіталу, що негативно позначається на стійкості підприємства до економічних впливів та мінливості умов реалізації діяльності (рис. 1 а). Варто зазначити, що регулюючий комплекс фінансових інструментів не забезпечував належного позитивного впливу на об'єкти оптимізаційного комплексу фінансових інструментів. Так, підприємством не здійснюва-

Таблиця 1. Система показників оцінювання ефективності фінансової політики підприємства

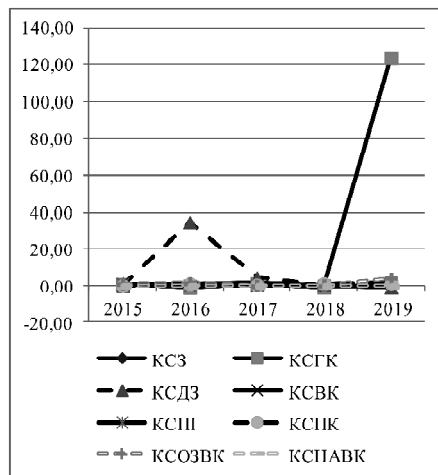
Критерій	Стійкість	Обіговість	Маневреність	Імобілізація
Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання запасів				
Показник	Коефіцієнт фінансової стійкості за запасами	Коефіцієнт оборотності запасів	Коефіцієнт маневреності запасів	Коефіцієнт необхідної імобілізації запасів
Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання грошових коштів та їх еквівалентів				
Показник	Коефіцієнт стабільності грошових коштів у структурі оборотних коштів	Коефіцієнт оборотності грошових коштів та їх еквівалентів	Коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів	Коефіцієнт імобілізації грошових коштів та їх еквівалентів
Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання дебіторської заборгованості				
Показник	Коефіцієнт покриття виручкою дебіторської заборгованості	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Частка дебіторської заборгованості у поточних активах	Коефіцієнт відволікання оборотних активів
Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання власного капіталу				
Показник	Коефіцієнт концентрації власного капіталу	Коефіцієнт оборотності власного капіталу	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Коефіцієнт імобілізації власного капіталу
Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання інвестованого капіталу				
Показник	Коефіцієнт покриття інвестицій	Коефіцієнт оборотності інвестицій	Коефіцієнт маневреності інвестицій	Коефіцієнт ефективності грошового потоку від інвестиційної діяльності
Показники оцінювання фінансової політики щодо регулювання позикового капіталу				
Показник	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Коефіцієнт співвідношення власних і залучених коштів	Коефіцієнт покриття боргів власним капіталом
Показники оцінювання фінансової політики щодо оптимізації розподілу фінансових ресурсів на основні засоби				
Показник	Коефіцієнт співвідношення основних засобів та власних коштів	Коефіцієнт оборотності основних засобів (фондовіддача)	Індекс постійного активу за основними засобами	Коефіцієнт накопичення зносу
Показники оцінювання фінансової політики щодо оптимізації розподілу фінансових ресурсів на нематеріальні активи				
Показник	Коефіцієнт співвідношення нематеріальних активів та власних коштів	Коефіцієнт оборотності нематеріальних активів (фондовіддача)	Індекс постійного активу за нематеріальними активами	Коефіцієнт накопичення зносу нематеріальних активів

Джерело: розроблено автором.

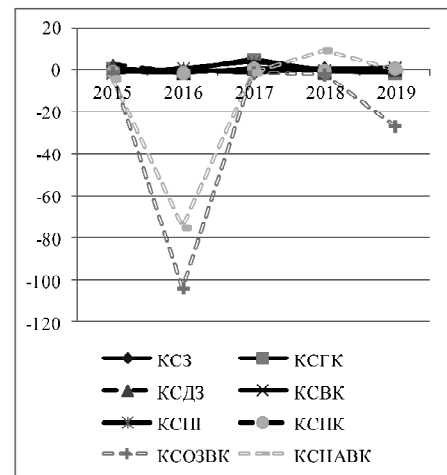
лись заходи фінансової політики щодо інноваційної діяльності у напрямі фінансування залучення нематеріальних активів, що у подальшому позначиться на вартості підприємства.

Фінансовий стан ДП "Антонов" є іншим. З позиції критерію негативна тенденція спостерігається за зміною коефіцієнту стабільності грошових коштів у структурі оборотних коштів. Це може свідчити про наявність проблем у напрямі фінансової політики щодо фінансування поточної діяльності, і, як наслідок, недостатності швидкого маневрування грошовими коштами підприємства на ринку.

Підприємство має стабільні позиції щодо дебіторської заборгованості, проте це пов'язано з родом його діяльності та специфікою функціонування організацій з проектною складовою у діяльності. Концентрація позикового капіталу під-

а)

б)

Примітка: розгорнуту назву позначених показників наведено у таблиці 1, пунктирною чорною лінією (— — —) позначено показники, які мають зменшуватись за ненормованими даними, сірою пунктирною лінією (— — —) — показники оптимізуючого комплексу фінансових інструментів.

Рис. 1. Результати застосування регулюючого та оптимізуючого комплексу фінансових інструментів ТОВ "Київгазобуд" (а), ДП "Антонов" (б) за темпом приросту показників групи критерію "стійкість"

Джерело: складено та розраховано автором.

Таблиця 2. Об'єкти фінансової політики, які потребують активних заходів з покращення стану на авіаційних підприємствах за критерієм "стійкість"

Об'єкти фінансової політики	ТОВ «Київаеропроєкт»	ДП «Антонов»
Запаси		
Грошові кошти		падіння
Дебіторська заборгованість	<i>обернене падіння</i>	
Власний капітал		
Інвестований капітал	<i>падіння</i>	
Позиковий капітал	<i>обернене падіння</i>	
Основні засоби		коливання
Нематеріальні активи	<i>падіння</i>	

Джерело: складено автором.

приємства також знаходиться в межах норми, що не стільки свідчить про ефективну фінансову політику зорієнтовану на такий об'єкт, як позиковий капітал, а є результатом належності підприємства до державної форми власності. Нормативом для підприємств є рівень показника щодо співвідношення основних засобів і власних коштів є значення вище 0,5. Однак на підприємстві стан нормалізувався тільки у період 2017—2019 рр. і коливається дещо нижче стандартного нормативного значення з незначним приростом (рис. 16). Це свідчить про недостатність обсягів власного капіталу для покриття необоротних активів та потребу у інтенсифікації заходів фінансової політики щодо його збільшення, орієнтуючи підприємство на використання нерозподіленого прибутку для придбання нових основних засобів для інноваційного оновлення матеріально-технічної бази підприємства.

Порівнюючи зазначені підприємства варто підкреслити, що саме державна власність для ДП "Антонов" є запорукою його стійкості. Проте як зазначають експерти у фінансовій політиці державних підприємств є також певні питання. Зокрема ускладнена система трансферів. Так ще за оцінкою Організації економічного співробітництва і розвитку ще у 2012 р. звільнення від сплати податків, субсидії кредитам і вливання капіталу, як форми підтримки галузі, виглядають слабо структурованими, і мірою необхідності їх можна консолідувати у явні готівкові трансфери, в ідеалі, дивіденди та субсидії процентної ставки мають розглядатися в контексті загальної структури капіталу компанії [3]. Наразі ситуація перебуває у незмінному вигляді.

З позиції критерію стійкості за результатами застосування регулюючого комплексу фінансових інструментів на такі об'єкти як оборотні активи та капітал серед досліджуваних визначається тенденція обмеженості вільних грошових коштів на балансі підприємств та зростання дебіторської заборгованості та позикового капіталу. Такий стан є незадовільним з позиції стійкості та обумовлює турбулентні процеси на підприємствах. Загалом за критерієм "стійкість" серед об'єктів фінансової політики авіаційних підприємств виділяється певна системна ознака. Наявна не досить ефективна політика щодо грошових коштів та їх еквівалентів, яка хоч і забезпечує їх певну стабільність у структурі оборотних коштів, проте з значними коливаннями (табл. 2). Іншою особливістю варто вважати системну проблему з дебіторською заборгованістю. Фінансові взаємовідносини

між державними замовленнями та ефективністю реалізації діяльності підприємств є розбалансованими, і не забезпечують відповідного рівня стійкості. Присутня хоч і гарантована виплата за проведені роботи проте наявність зростання дебіторської заборгованості свідчить про наявні затримки та невчасне погашення. Тому така система взаємовідносин має бути переглянута. За інвестованим капіталом, в основному присутня наявність довгострокових інвестицій. Проте підприємства активної власної інвестиційної діяльності не здійснюють, очікуючи що у будь-якому разі вони матимуть стабільний дохід від державного сектору. За тією ж причиною, кредитна політика підприємств не регульована довгостроковими планами, а скоординована на короткострокових кредитах, які є разовими заходами за потреби швидкого реагування на відсутність відповідного рівня грошових коштів у певний період діяльності. Тобто за критерієм "стійкість" фінансову політику досліджуваних підприємств авіаційної не можна назвати довгостроковою та орієнтованою на перспективу. Швидше за все вона спрямована на утримання ринкових позицій та забезпечення функціонування підприємства на стабільному рівні, достатньому для забезпечення положення не допущення банкрутства.

За критерієм "обіговість" на ТОВ "Київаеропроєкт" спостерігалась підвищена активність щодо зростання ключових фінансових показників ділової активності підприємства у 2016 р., та частково у 2017 р., що характеризує цей період як активний комплекс заходів з підвищення рівня оборотності запасів, грошових коштів, кредиторської заборгованості, інвестицій (рис. 2а). Проте 2018—2019 рр. характеризуються послабленням фінансової активності за базовими об'єктами функціонування підприємства — основними засобами та нематеріальними активами. Підприємство на цей період обрало політику накопичення ресурсів, замість їх оновлення. Такий підхід може спричинити зниження конкурентоспроможності підприємства порівняно з більш прогресуючими у цьому напрямі підприємствами. Як для молодого підприємства на початковій стадії життєвого циклу для ТОВ "Київаеропроєкт" швидкість оборотності інвестицій є заниженою, що потребує активізації фінансової політики за цим напрямом.

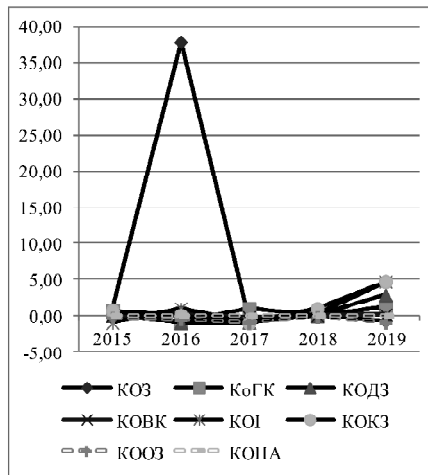
ДП "Антонов" незадовільний стан фінансової політики спостерігався у напрямі обіговості запасів, що займають значну частку порівняно з обсягами собівартості пропонованої продукції (рис. 2б). Враховуючи специфіку діяльності підприємства такий стан можна прийняти як достатньо-врегульований, проте зростаюча конкуренція на світових ринках та використання усталених комплектуючих для побудови моделей літаків може мати негативні тенденції та призвести до падіння рентабельності підприємства. Проблемне питання з грошовими коштами за критерієм "стійкість" має місце і за критерієм "обіговість", яка має як низькі показники, і є стабільною з незначними коливаннями отриманих значень та має тенденцію до зниження.

Можна стверджувати, що низька оборотність грошових коштів на підприємствах такого типу є системною проблемою реалізованої фінансової політики підприємств. Незадовільним є стан оборотності власного капіталу, що свідчить про низьку ефективність фінан-

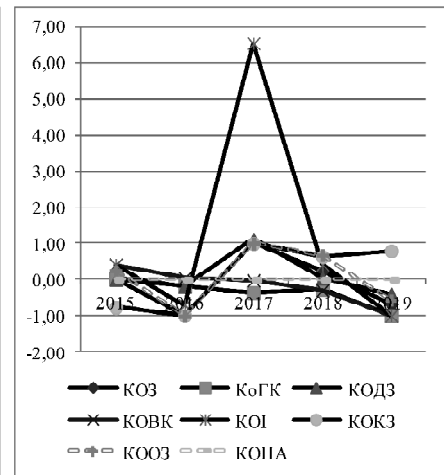
сової політики щодо його управління ним. Концентрація підприємства на державній власності та доволі низькі як для підприємства такого типу обсяги продажів, не дозволяють стверджувати про наявність ефективної оптимізації цього фінансового ресурсу. Це потребує активізації збуту продукції та у перспективі, поряд з державними коштами, використовувати позиковий капітал. Проблемним аспектом з позиції об'єктів оптимізаційної фінансової політики підприємства можна вважати наявну, але занижену як до такого типу підприємства оборотність основних засобів та нематеріальних активів. З цього приводу вартим уваги мають стати інструменти збільшення фондоддачі основних засобів, зокрема зміна підходів у амортизаційній політиці. Варто також забезпечити підвищення фондоддачі нематеріальних активів, розглянути питання застосування бізнес-моделей розвитку на основі відкритих інновацій, активізувати трансфер технологій за не критичним з позиції безпеки та конкурентоспроможності для держави технології.

Варто підкреслити, що проблема системного характеру у підприємств авіаційної промисловості, які займаються безпосередньо обслуговуючими процесами присутня у сфері оборотності. Це пов'язано з довготривалими процесами виконання робіт, затримкою виплат. За таких умов об'єктами фінансової політики, на які в першу чергу мають бути спрямовані регулюючі заходи фінансової політики є запаси, грошові кошти, власний капітал (табл. 3). Щодо оптимізаційних заходів, варто зазначити сталість основних засобів, оновлення яких відбувається повільними темпами. Крім того, з розвитком новітніх технологій у світовій авіаційній індустрії та порівняно з нею низький темп розробок, що продукує вітчизняний високотехнологічний авіаційний сектор, нематеріальні активи за оборотністю залишаються сталими. Це у подальшому може призвести до необхідності кардинальної різкої зміни наявних об'єктів інтелектуальної власності. За таких обставин вимагає нових підходів амортизаційна політика саме у сфері накопичення амортизації за нематеріальними активами.

Загалом маневреність як результат фінансової політики підприємства на ТОВ "Київаеропроєкт" є недостатньо-стабільною, про що свідчать показники приросту за фінансовими коефіцієнтами (рис. 3а). Маневреність власних оборотних коштів підприємства за період до 2019 р. була вкрай низькою, і тільки у 2019 р. стан показника покращився з темпом приросту на рівні 62,2. Скачкоподібною тенденцією характеризувались показники частки дебіторської заборгованості у поточних активах та коефіцієнт співвідношення власних та залучених коштів. При цьому їх рівень мав би знижуватись, проте у 2019 р., після стабілізації у 2017—2018 рр. їх рівень

а)

б)

Примітка: розгорнуту назву позначених показників наведено у таблиці 1, пунктирною чорною лінією (— — —) позначено показники, які мають зменшуватись за ненормованими даними, сірою пунктирною лінією (— — —) — показники оптимізуючого комплексу фінансових інструментів.

Рис. 2. Результати застосування регулюючого та оптимізуючого комплексу фінансових інструментів ТОВ "Київаеропроєкт" (а), ДП "Антонов" (б) за темпом приросту показників групи критерію "обіговість"

Джерело: складено та розраховано автором.

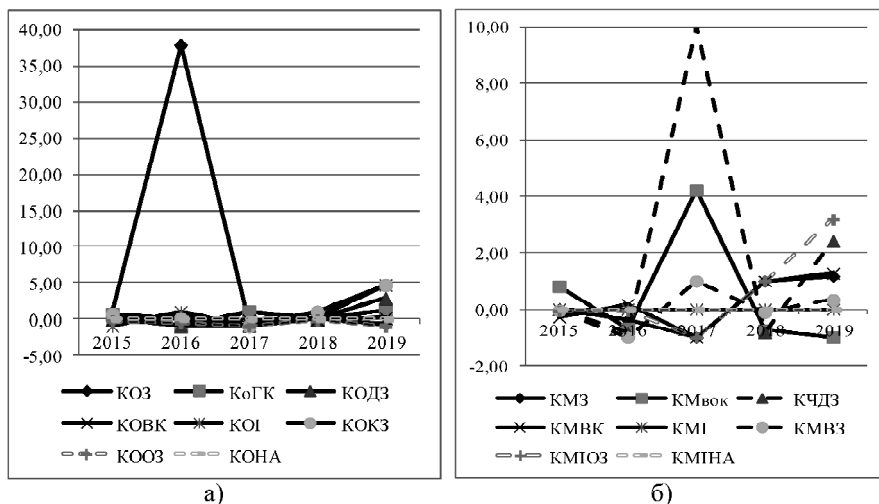
Таблиця 3. Об'єкти фінансової політики, які потребують активних заходів з покращення стану на авіаційних підприємствах за критерієм "обіговість"

Об'єкти фінансової політики	ТОВ «Київаеропроєкт»	ДП «Антонов»
Запаси		падіння
Грошові кошти		падіння
Дебіторська заборгованість	падіння	
Власний капітал		падіння
Інвестований капітал		
Позиковий капітал		
Основні засоби	падіння	
Нематеріальні активи	падіння	

Джерело: складено автором.

почав нарощено збільшуватись. Це свідчить про проблеми пов'язані знову ж у відсутності достатньої маневреності дебіторської заборгованості та її стійке системне збільшення, що не дозволяє підприємству маневрувати коштами, що і відображається на рівні грошових коштів та їх еквівалентів у балансі підприємства. При цьому проявляється зростання залучених коштів, що обмежує маневрування власного капіталу.

Згідно з критерієм "маневреність" недостатньо ефективною фінансова політика авіаційних підприємств є для таких об'єктів як грошові кошти, дебіторська заборгованість, власний капітал, позиковий капітал та нематеріальні активи (табл. 4). Сталість та певна законсервованість діяльності досліджуваних підприємств позначається на їх мобільності. Технологічна обмеженість та спроможність реалізовувати діяльність тільки у межах надбань ще з радянського союзу дедалі формують замкнуту сферу функціонування в межах тих країн, які користувались авіаційною технікою та інфраструктурою ще з тих часів. Відсутність маневрування грошовими коштами, власним капіталом знижують варіативність

Примітка: розгорнуту назву позначених показників наведено у таблиці 1, пунктирною чорною лінією (— — —) позначено показники, які мають зменшуватись за ненормованими даними, сірою пунктирною лінією (— — —) — показники оптимізуючого комплексу фінансових інструментів.

Рис. 3. Результати застосування регулюючого та оптимізуючого комплексу фінансових інструментів ТОВ "Київаеропроект" (а), ДП "Антонов" (б) за темпом приросту показників групи критерію "маневреність"

Джерело: складено та розраховано автором.

можливостей фінансового регулювання потоків у перспективну діяльність, зобов'язуючи витратити раз-по-разу фінансові ресурси ті ж самі повторювані процеси господарсько-виробничої діяльності. Варто зауважити про відсутність активності у інвестиційному секторі фінансових відносин. Досліджувані підприємства активної інвестиційної діяльності не ведуть, обмежуючи у майбутньому розвитку як забезпечувальний сектор (постачальників), так і клієнтський сектор.

Відсутність інвестиційних потоків у циклі взаємозв'язків підприємств авіаційної промисловості консервує її як замкнутість як у розвитку, так щодо нових надходжень. За таких умов ланцюгової реакції розвитку не відбувається, а функціонування відбувається не за спіралевидною траєкторією, як у розвинених країнах, а на коливаннях у межах колових ітерацій функціонування.

За критерієм "імобілізація" на ТОВ "Київаеропроект" спостерігається недостатність власного капіталу для покриття боргів, що має тенденцію до зростання і активізує процеси фінансової політики щодо об'єкту

Таблиця 4. Об'єкти фінансової політики, які потребують активних заходів з покращення стану на авіаційних підприємствах за критерієм "маневреність"

Об'єкти фінансової політики	ТОВ «Київаеропроект»	ДП «Антонов»
Запаси		відсутність активності
Грошові кошти	падіння	
Дебіторська заборгованість	падіння	
Власний капітал		
Інвестований капітал		відсутність активності
Позиковий капітал	обернене падіння	
Основні засоби		
Нематеріальні активи	падіння	

Джерело: складено автором.

"позиковий капітал" (рис. 4а). Основні засоби та матеріальні активи мають низький рівень накопиченого зносу. Проте це зумовлено нетривалим періодом використання перших та ігноруванням ведення в необоротні активи нематеріальних ресурсів. Наявна активність підприємств щодо відволікання оборотних активів, що разом з неналежною фінансовою політикою у сфері дебіторської заборгованості та інвестування породжує погіршення стану.

Відволікання оборонних активів на ДП "Антонов" загалом не відбувається, про що свідчить стабільність динаміки відповідного коефіцієнту. Проте аналізуючи показники за критерієм імобілізації можна чітко підтвердити недостатньо ефективну фінансову політику підприємства за таким об'єктом як грошові кошти та їх еквіваленти. Зокрема є зростання коефіцієнту, імобілізації грошових коштів та їх еквівалентів, що негативно відображається на нормалізованих показниках темпу приросту та показує їх обернену залежність в усі сукупності показників (рис. 4б). Негативною динамікою характеризується і відволікання власного капіталу, що знову ж таки свідчить про необхідність запровадження заходів з структурування капіталу підприємства та активізації інвестиційних проектів, про фінансових або на основі інвестиційних вкладень або банківських запозичень. Це дозволило б дещо понизити завищені показники імобілізації.

З позиції інвестиційної політики варто також підкреслити, що її результати не є позитивними, на що вказує коефіцієнт ефективності грошового потоку за інвестиціями. Хоча його приріст у 2019 р. порівняно з попередніми роками є значним, безпосередні значення отриманих коефіцієнтів свідчать про від'ємні результати протягом досліджуваного періоду. Цим можна зазначити, що інвестування державних підприємств авіаційної галузі, побудоване здебільшого на самофінансуванні не забезпечує належного результату з інвестиційної діяльності. Наразі їм потрібно вкладати кошти, у якості інвестицій в діяльність супутніх підприємств, розвиваючи таким чином підприємства супутники, або ж інвестувати у інші проекти підприємств з високою інвестиційною рентабельністю. Певна тенденція до зниження обсягів накопиченого зносу за нематеріальними активами спонукатиме підприємство до їх накопичення. А враховуючи, що ДП "Антонов" є продуцентом технологій та винаходів, цей показник має зростати. Наразі ж можна виявити, що певні технології та розробки перетворюють на продукт трансферу чи комерціалізації, а для власного їх вжитку їх створюється недостатньо або ж підприємство не забезпечене у повній інноваційності, що створюються в інших галузях промисловості.

Загалом відсутність притоку капіталу на належному для функціонування рівні породжує здійснення ак-

тивної іммобілізації, тобто відволікання фінансових ресурсів на поточну діяльність, капітальні ремонти і т. ін. (табл. 5).

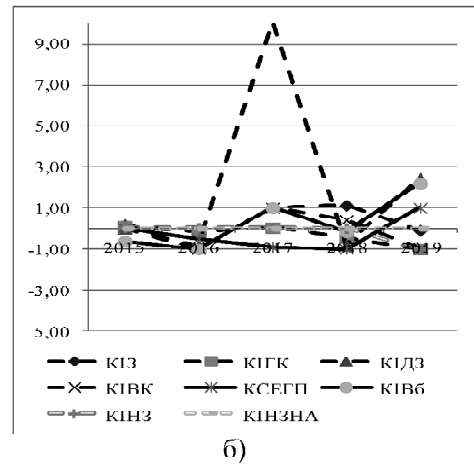
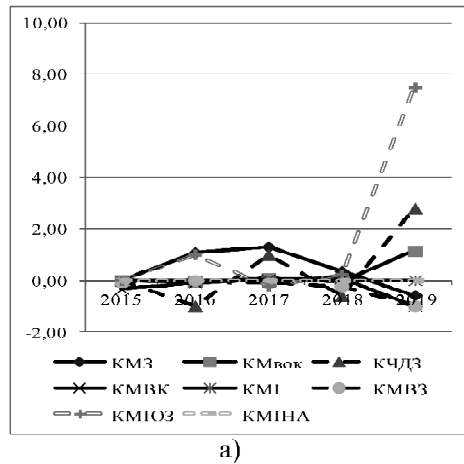
Такий підхід у фінансовій політиці щодо об'єктів дебіторська заборгованість, грошові кошти, власний капітал, інвестований капітал призводить, з одного боку, до уповільнення тих незначних наявних процесів розвитку, а, з іншого боку, підвищує зорієнтованість підприємств авіаційної промисловості обслуговуючого сектору до самофінансування. Все це обумовлює необхідність впливання капіталів не у критичні ресурси, а на інвестуванні і породжує гостро нарастаючу проблему перетворення державних підприємств на акціонерні товариства, де б приток капіталу відбувався завдяки акціонерному капіталу, а державна частка залишалась на рівні контрольного пакету акцій. Іншому випадку системна іммобілізація ресурсів може призвести до призупинення діяльності, наростання потреби у залученні позикових коштів.

ВИСНОВКИ

Загальний аналіз досліджуваних підприємств дозволяє зазначити, що модернізації потребує як регулююча складова фінансової політики авіаційних підприємств обслуговуючого сектору, так і оптимізаційна. Серед ключових об'єктів, які підлягають термінових заходів зміни та удосконалення фінансових інструментів є запаси, грошові кошти, дебіторська заборгованість, інвестований та позиковий капітал, а також на основі оптимізаційних заходів зміни амортизаційної політики та виняткової прискореної амортизації для нематеріальних активів, об'єкти інтелектуальної власності за якими мають незначний запас терміну до завершення їх захисту як таких.

Література:

- ДП "Антонов": вебсайт. URL: <https://www.antonov.com/>
- Єріна А.М., Ващаєв С.С. Узагальнюючі багатовимірні показники в соціально-економічних дослідженнях. Наукові записки Києво-Могилянської академії. Економіка. Т. 6. 1999. С. 38—41.
- Оцінка корпоративного управління державним авіаційним сектором України Приклад ДП "Антонов" OECD. 2012. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/AntonovUK.pdf>
- Ковалев В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры. М.: Финансы и статистика, 2002. 560 с.
- Хиггинс, Р.С. Финансовый анализ: инструменты для принятия бизнес-решений. М.: ООО "И. Д. Вильямс", 2007. 164 с.

Примітка: розгорнуту назву позначених показників наведено у табл. 1, пунктирною чорною лінією (— — —) позначено показники, які мають зменшуватись за ненормованими даними, сірою пунктирною лінією (— — —) — показники оптимізуючого комплексу фінансових інструментів.

Рис. 4. Результати застосування регулюючого та оптимізуючого комплексу фінансових інструментів ТОВ "Київгазпроєкт" (а), ДП "Антонов" (б) за темпом приросту показників групи критерію "іммобілізація"

Джерело: складено та розраховано автором.

Таблиця 5. Об'єкти фінансової політики, які потребують активних заходів з покращення стану на авіаційних підприємствах за критерієм "іммобілізація"

Об'єкти фінансової політики	ТОВ «Київгазпроєкт»	ДП «Антонов»
Запаси		
Грошові кошти		обернене падіння
Дебіторська заборгованість	падіння	
Власний капітал		обернене падіння
Інвестований капітал		падіння
Позиковий капітал	падіння	
Основні засоби	падіння	
Нематеріальні активи	падіння	коливання

Джерело: складено автором.

References:

- ANTONOV COMPANY (2020), available at: <https://www.antonov.com/> (Accessed 10 Nov 2020).
- Yerina, A.M. and Vaschaiev, S.S. (1999), "Generalizing multidimensional indicators in socio-economic research", *Naukovi zapysky Kyievo-Mohylians'koi akademii. Ekonomika*, vol. 6, pp. 38—41.
- OECD (2012), "Assessment of corporate governance of the state aviation sector of Ukraine Example of Antonov", available at: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Antonov-UK.pdf> (Accessed 10 Nov 2020).
- Kovalev, V.V. (2002), *Finansovyj analiz: metody i procedury* [Financial analysis: methods and procedures], Finansy i statistika, Moscow, Russia.
- Higgins, R.S. (2007), *Finansovyj analiz: instrumenty dlja prinjatija biznes-reshenij* [Financial analysis: tools for making business decisions], ООО "И. Д. Вильямс", Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2020 р.

О. Г. Яворська,
к. б. н., доцент кафедри туризму,
Київський національний лінгвістичний університет
ORCID ID: 0000-0002-4499-6853

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.30

КОНЦЕПЦІЯ ЗЕЛЕНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ ТЕОРІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

О. Yavorska,
PhD in Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Tourism, Kyiv National Linguistic University

THE CONCEPT OF GREEN ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF HUMANIZATION OF THE THEORY OF INTELLECTUAL CAPITAL

Дослідження сфокусоване на питаннях визначення передумов розвитку зеленого підприємництва, виходячи з особливостей становлення біоекономіки, нового типу корпоративного екологізму та сучасного гуманізаційного етапу розвитку теорії інтелектуального капіталу. Важливість інтелектуального капіталу для зеленого підприємництва можна оцінити за сукупністю прямих та опосередкованих (трансформаційних) впливів на результати діяльності підприємства. Гуманізація теорії інтелектуального капіталу підприємства відображається еволюцією поняття "інтелектуальний капітал", хід якої можна представити статично-динамічно-соціальною послідовністю, в основі якої лежить певний ступінь розуміння значення та ролі інтелектуального капіталу суб'єктів підприємницької діяльності не лише з метою отримання позитивного економічного ефекту, але й креативності соціальних цінностей та забезпечення довготривалого організаційного успіху підприємств. Гуманізація теорії інтелектуального капіталу підприємства є передумовою становлення та функціонування зеленого підприємництва, що відображає об'єктивний процес соціалізації сучасної економіки.

The study focuses on determining the prerequisites for the development of green entrepreneurship, based on the peculiarities of the bioeconomy, a new type of corporate ecology and the modern humanization stage of the development of the theory of intellectual capital. Assessing the paradigm shifts caused by the formation of the bioeconomy, have been considered it appropriate to develop a working model of intellectual capital of green entrepreneurship — one of the forms of modern ecology in modern bioeconomics, in particular, to learn about the nature and essence of humanized theory of intellectual capital. In both foreign and domestic scientific literature have been found the definition and understanding of the intellectual capital of the enterprise as a factor of production that affects the results of the enterprise and requires multiplication, or corresponds to the economic category that reflects economic relations between actors. The importance of intellectual capital for green entrepreneurship have been assessed by a set of results that can be taken into account — as a direct impact on the results of the enterprise, as well as indirect impact — values for entrepreneurs are generated through complex transformations and exchanges between tangible and intangible assets. Features of intellectual capital are best revealed through the construction of logical schemes of essential characteristics of intellectual capital, in which different definitions of intellectual capital of the enterprise find their place. The humanization of the theory of intellectual capital of the enterprise is reflected in the evolution of the concept of "intellectual capital", the course of which have been represented by static-dynamic-social sequence, which is based on a degree of understanding of the meaning and role of intellectual capital., but also the creation of social values and ensuring the long — term organizational success of enterprises, organizations and firms. The humanization of the theory of intellectual capital of the enterprise is a prerequisite for the formation and functioning of green entrepreneurship, which reflects the objective process of socialization of the modern economy.

*Ключові слова: інтелектуальний капітал підприємства, зелене підприємництво.
Key words: intellectual capital of the enterprise, green entrepreneurship.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З огляду на Європейську програму наноконвергенції, яка на відміну від північноамериканської, поставила акцент на соціогуманітарні та культурологічні

аспекти "постлюдського тренду", означивши серед інших такі принципи, як прийняття рішень та трансформація знань, які покликані додавати цінності на основі еволюційних процесів конвергенції-дивергенції (spin-off) в

науці, технологіях тощо; підвищення людського когнитивного потенціалу; досягнення більш високої суспільної продуктивності та економічної ефективності; покращення суспільного прогресу з новими системами управління [18]; вважаємо, що інтелектуальний капітал, охоплюючи нематеріальні активи та інтелектуальні ресурси підприємства, здатен приводи в рух просоціальними складовими та виступати важливим генератором креативності соціальних благ та нової вартості зеленого підприємництва, власне підтверджуючи свій статус капіталу. Отже, теоретико-методологічне дослідження основ зеленого підприємництва в контексті гуманізації теорії інтелектуального капіталу є актуальним та нагальним в економічній науці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наприкінці ХХ ст. ринковий радикалізм (мейнстрим, фундаменталізм неокласичної економічної теорії) виявився недовірливим в кризових економічних станах та втратив свою ціннісну прагностичність у рамках поняття "людина раціональна". Вперше на об'єктивний факт обмеженої раціональності людини вказав Г. Саймон [16]. Ф. Фукуяма розглядав економіку постіндустріального періоду як специфічну форму взаємостосунків, що опираються на чесноти (довіра, моральні зобов'язання, взаємодія), які живляться не раціональними розрахунками, і виступають суттю передумов успішного розвитку соціуму [22]. Видатний французький соціолог, засновник та директор Центру соціології, а також постійний консультант з питань економічного планування Мішель Крозьє у теорії реформування суспільства відстоював нову логіку перетворень в умовах постіндустріального суспільства та акцентував увагу на соціальні аспекти, обґрунтовуючи необхідність нових підходів до використання людських ресурсів шляхом "обережної" стратегії "навчання" новій поведінці та новим моделям взаємостосунків у соціальному просторі [20]. Поведінкова економіка запропонувала більш складні та змістовніші моделі людської поведінки, вийшовши за межі традиційного спектру питань аналізу суто економічної теорії, піднявши актуальні соціальні проблеми з новітньою методологічною базою. Найбільш комплексною концепцією, що охоплює і широкий спектр екологічних питань, вважаємо зелене підприємництво, яке потребує розробки теоретико-методологічної основи на сучасному етапі концептуалізації.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Наше дослідження передбачає вирішення таких завдань: визначити передумови розвитку зеленого підприємництва, виходячи з особливостей становлення біоекономіки; встановити теоретико-методологічні основи та відповідні характеристики сучасного гуманізаційного етапу розвитку теорії інтелектуального капіталу.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ

У 1990 роках з'явився новий тип екологічної політики "відкритого корпоративного екологізму", який обґрунтовував принципи "зеленого" споживання, широкі екологічні цілі та акцентував увагу щодо питання змен-

шення рівня забруднення планети — концепція зеленого споживання ("green consumerism") (у ширшому розумінні "етичного споживання" — "ethical consumption"), що ґрунтується на твердженні, що вибір споживачів товару чи послуги обумовлюється не лише ціною, але й ірраціональністю, зокрема вибудованою на етичних, духовних, культурних, інституціональних та моральних основах поведінки людини [15]. Соціальна та соціально-економіка — життєствердна філософія часу глобальних криз, що базується на міцній основі реальних практик та інститутів економічних перетворень, але потребує теоретичного обґрунтування, щоб сформулювати дискурси та впевнено виступити альтернативою домінуючій економічній парадигмі з її ортодоксальною економікою та онтологічною конструкцією "людини раціональної" (або "людини економічної" "Homo economicus" — за П. Бурдьє "Homo economicus" є соціопатом, різновидом антропологічного чудовиська, прикладом найекстремальнішої персоніфікації схоластичної помилки) [7]. А. Пігоу у праці "Економіка добробуту" (1920 рік) розглядав екстерналізм як економічну діяльність, повна вартість якої лягає не лише на виробників, працівників, але й на соціальну спільноту, яка несе втрати від наслідків усіх видів промислового забруднення; у той час, як просторово віддалені від підприємства споживачі отримують блага [14]. Дещо пізніше, економіст Чиказької школи Р. Коуз опублікував у 1960 році статтю, у якій довів пряму еквівалентність між шкодою, заподіяною забрудненням, і втратою бізнесу, яке може виникнути внаслідок такого: "право робити щось, що має шкідливий вплив, також є фактором виробництва"; та запропонував оцінювати заходи щодо регулювання виробництва нарівні з вартістю ринкових операцій, які ці норми мають на меті змінити, аргументуючи тим, що ринок повинен завжди визначати оптимальний розподіл ресурсів [17]. Концепція "бігової доріжки" ("treadmill of production") А. Шнайберга (1980 рік) поєднала напрацювання екологічної соціології та технологічних досліджень, що в подальшому стало основою "зеленої капіталістичної моделі "зеленої" промислової революції"; з часом екологізм вільного ринку прагнув поєднати динамічне середовище з динамічною економікою у рамках теорії вільноринкової економіки, в якій природні ресурси розглядаються як капітал, а прибуток частково мав залежати від охорони навколишнього середовища та стійкості, оскільки таке бачення відповідало парадигмі екологічно орієнтованій економіці (або "екологічно орієнтованого капіталізму"; "ecologically oriented capitalism"), що вважається наступним етапом розвитку суспільства та результатом трансформації керованого фінансами капіталізму [5]. Шкода заподіяна біосистемі, яка виступає основою існування соціоекономічної системи, має економічну ціну, яка не враховується, відтак прихильники зеленого капіталізму (на відміну від "промислового капіталізму" — "industrial capitalism") розглядають забруднення, втрату біорізноманіття та нежиттєздатне використання природних ресурсів як одну з форм "провалу ринку" ("market failure"), оскільки "забруднення має собівартість, а природний капітал має фінансову цінність" [15].

Отже, одна з форм сучасного екологізму біоекономіки — зелений капіталізм ("green capitalism"), підкрес-

люючи економічну цінність екосистем та біологічного різноманіття, намагається зменшити негативний вплив на навколишнє середовище існування людини, шляхом відображення важливості екологічних послуг через функціонування ринків [15]. Науковці вважають, що це поняття повинно бути синонімом довготривалого створення цінностей та масштабованих переваг стійкості від екологічних ініціатив, продуктів та винаходів за сучасних умов розвитку біоекономіки; а також пропонують розглядати зелений капіталізм як новий вимір капіталізму — стійкий екологічний капіталізм, що спрямований як на організаційне зростання, продуктивність праці, професіоналізм, стабільність та ефективність, так одночасно і на стійкі інновації для суспільства, економіки та навколишнього середовища [13]. Згідно з проведеним нами аналізом, у працях науковців з широкого кола питань та проблем сучасної біоекономіки відновлюються такі отождоження зеленого капіталізму з такими поняттями:

- "природний капіталізм" ("natural capitalism"; П. Хокен, Е. Ловінс, Х. Ловінс) [9],
- "екологізм вільного ринку" ("free-market environmentalism"; Т. Андерсен, Д. Ліл) [1],
- "синьо-зелений екологізм" ("blue-green environmentalism"),
- "екокапіталізм" ("eco-capitalism", "environmental capitalism", Р. Гутман),
- "стійкий екологічний капіталізм" ("sustainable ecological capitalism", Є. Маркопулос, Е. Ганн, І. Кіране, Х. Ванхаранта) [13],
- "соціальної та солідарної економіки" ("social and solidarity economy" (SSE), А. Даш, С. Ельсен, Л. Хельгард) [7; 8].

Між тим, у відповідності до теорії зеленого марксизму (Green Marxist theory), в самій сутності капіталізму існують основні рушії деградації довкілля, а загальнопланетарні екоресурси як загальноцівілізаційний капітал, знаходяться у володінні лише багатой еліти, наслідком чого стає зростаюче гео, соціо- та екосистемне розшарування. Між тим, Є. Маркопулос, Е. Ганн, І. Кіране, Х. Ванхаранта вважають, що саме нове капіталістичне мислення та дії повернулися до людей, економіки та довкілля, відтак поняття "зеленого капіталізму" не є суперечливим, і досягнення екологічної стійкості в умовах капіталізму можливе через екорозвиток компаній із сталим навколишнім середовищем — вбачається як взаємовигідні відносини, які повинні бути вбудовані та прийняті як активістами, так і етичними капіталістами, професіоналами; можливість досягнення балансу можливе за умов "надання компаніями більше нових продуктів навколишньому середовищу, а довкілля надаватиме більше плюсів для компаній"; будуть враховані цінності природи та соціокультурних систем у функціонуванні ринків через поширення екологічно ефективніших та інноваційних способів виробництва та ощадливого використання природних ресурсів; обґрунтовують положення, що підприємницький бізнес та економічне зростання можуть бути корисними для довкілля [13]. Таким чином, особливість термінології зеленого капіталізму полягала не лише у численних варіаціях трактування даного поняття, але й спробах оспоровання та переосмислення сутності самого терміну, окрім

того, виклад та подальша розробка концепції страждала від відсутності не лише термінологічного консенсусу, але й розробки та застосування стратегії, практичних інструментів, необхідних для її підтримки. П. Хокен, А. Ловінс та Х. Ловінс стверджують, що індустріальний капіталізм не бажає надавати будь-якого значення найбільшим запасам капіталу, який використовується — природному капіталу, а також біо- та соціосистемам, які є основою людського капіталу; відтак вихід вбачають у зеленій промисловій революції, пропонуючи кілька її варіантів (біомімікрія, біоматеріали, замкнений цикл виробництва т.д.) [9]. Індійський економіст, Нобелівський лауреат А. Сен, відомий також як розробник концептуальної структури щорічних звітів ООН з розвитку людства та індексу людського розвитку, зауважує, що економіка кінця минулого століття істотно збідніла через прірву, що все зростає між економікою та етикою [21].

Встановлення податків, квот, субсидій, спецтарифів, штрафів, санкцій тощо, виступають стимулами для впровадження екологічно чистих форм виробництва та прагненням зменшити негативний вплив на природу, що у поєднанні з екологічно високосвідомими споживачами, які прагнуть придбати "чисті товари" та нові екопослуги, постає фактором підвищення конкурентоздатності ековиробників та "зелених" підприємств. Більш глибокий аналіз поняття "зелене підприємництво" дозволив означити такі основні підходи до його трактування дослідників та практиків:

- різновид соціальної діяльності, на меті якої в першу чергу постають не бізнесові інтереси, а захист природного середовища (М. Лотфі, С. Джафарі та інші) [12; 19];
- створення нових продуктів, послуг чи організацій для задоволення можливостей екологічного ринку (Д. Лобер) [11];
- процес, що визначає, оцінює та має підприємницькі можливості, які базуються на стійких, екологічно чистих та зелених принципах (Дж. Гаст, К. Гундольф, Б. Кесінгер) [10];
- надання пріоритету соціальній відповідальності та екологічним проблемам у процесі розробки концептуальних продуктів, технологій та послуг; різновид соціальної діяльності для захисту природного середовища;
- значна багатовимірна конструкція, яка визначається різноманітним набором факторів;
- новий вид бізнесу, поява якого обумовлена наявністю екологічних проблем, соціальними потребами тощо, що формує зелений ринок;
- результат широкого та активного впровадження інновації — високоінноваційні підприємства, які здатні оперативним чином задовольняти швидко мінливі потреби клієнтів та надавати нові рішення у вирішенні проблем споживачів, створюючи тим самим цінність для бізнесу;
- ключова рушійна сила сталого економічного розвитку.

Погоджуючись з вищезначеними підходами та нотаціями, нами принципи зеленого підприємництва вивчаються в контексті теорії інтелектуального капіталу

підприємства. Так, згідно з даними Чін-Хсунь Чанг та Ю-Шань Чень, якщо організація витрачає більше коштів на екологічну діяльність та зелені нематеріальні активи, це призводить до формування зелених конкурентних переваг компанії, оскільки організація демонструє прихильність до екологічних проблем та інвестує в зелений інтелектуальний капітал компанії [3]. Глобальні компанії, як-от: Tesla, Ikea, Unilever, Nike, Toyota та Whole Foods, отримали принаймні 1 млрд доларів прибутку від продуктів або послуг, що мають в основі "інновації із зелених продуктів" (GPI); лінія продуктів та послуг компанії GE Ecomagination принесла понад 200 млрд доларів США з моменту запуску програми GE, що власне обумовлює прагнення підприємств розробляти та впроваджувати екоінноваційні товари та послуги, а також екологічно чисті продукти та робити екоінвестиції у конкретні компетенції персоналу організації [6].

Таким чином, у процесі дослідження визначено такі основні передумови та фактори сприяння утвердження та розвитку зеленого підприємництва:

- зростання обізнаності та екологічної свідомості працівників підприємств та їх бажання зменшити негативний вплив на природу, зокрема, і своє середовище проживання;

- відчуття відповідальності за свої дії перед прийдешніми поколіннями, тривога за майбутнє дітей та онуків;

- потреба в задоволенні зростаючого попиту на екологічно чисту продукцію населення світу, а також "зелені" послуги;

- тиск з боку споживачів щодо вибудови екологічного іміджу (еко-бренду), що характеризуються більшою прихильністю (популярністю) клієнтів, зацікавлених осіб, широкої громадськості, уряду, міжнародних організацій;

- необхідність дотримання екологічних норм ведення бізнесу, що постулюється міжнародним законодавством, суворими державними заходами екологічного контролю.

Серед проблем впровадження зеленого підприємництва, які мають місце і в Україні, можна вказати поки що дорожчу ціну більшості екологічно чистих продуктів та сировини, неможливість переходу на масове виробництво та "швидке масштабування", триваліший цикл повернення капіталів, що зменшує інтерес з боку інвесторів; високі "стартові" витрати екопідприємців, що пов'язані зі зменшенням або нульовим використанням шкідливих хімічних речовин (відтак компенсація, за відсутності новітніх технологій, методів, пов'язана з більшими затратами робочої сили (передбачається, що інновації здатні суттєво знівелювати цей фактор), забезпечення додаткового детальнішого екомаркування, придбання сертифікатів у третіх сторін; необхідність підвищення рівня обізнаності щодо екологічних проблем у суспільстві, а також забезпечення трансферу знань щодо екоінновацій серед підприємців та менеджерів, усього персоналу організації; інвестиціями у навчання кваліфікованої "зеленої" робочої сили як для існуючих фірм, які прийняли практики екологічного управління чи екологічно чисті виробничі процеси,

так і новостворюваних підприємств, виробничі процеси яких засновані на екоресурсах. Проблема відображення нематеріальних активів та зеленого інтелектуального капіталу в реальній вартості підприємства, і як результат, недосконалість ортодоксальних методів бухгалтерського обліку, питання теоретико-методологічна незрілості концепції зеленого підприємництва також залишаються не вирішеними; і на думку дослідників, однією з причин цього є обмеженість та акцентуалізація у питаннях обліку нематеріальних активів підприємства лише на "зв'язок таких з фінансовими, соціальними та економічними основами, і дуже мало з екологічними показниками" [19]. З огляду на наявні підходи щодо вирішення означеної проблеми, вважаємо доцільним дослідження з узагальнення концепції соціальної корпоративної відповідальності (КСВ) та зеленого менеджменту з метою розробки інтегрованої основи для зеленого інтелектуального капіталу підприємства; врахування ролі екологічної свідомості як посередника між КСВ та основними типами зеленого інтелектуального капіталу: зеленим людським, зеленим структурним та зеленим реляційним капіталами підприємства [4].

Ю-Шань Чень у 2008 році означив зелений інтелектуальний капітал як знання, інформація, компетенції, навички, вміння, досвід та розуміння щодо охорони навколишнього середовища; а зелений (екологічний) менеджмент оцінював як такий, що оформлюється у важливу складову управлінської діяльності та постає ключовим компонентом стратегії підприємства, хоча сьогодні вжитку серед дослідників та економістів, як відомо, є поняття управління екологічним інтелектуальним капіталом [2]. З огляду на змістове наповнення вищезначених понять, суттєвої різниці між такими не вважаємо та визнаємо взаємозамінними.

Зелений людський капітал підприємства охоплює знання, інтелект, бачення, переконання, прагнення, навички, розуміння з питань екологічної безпеки та оперативного вирішення екологічних негараздів [2]. Обґрунтування структурного капіталу — основної складової інтелектуального капіталу підприємства, як зеленого структурного капіталу, спиралося на патенти, торгові марки, ексклюзивні права, культуру організації, компетенції, імідж організації та управлінські здібності стосовно екологічної безпеки та зелених інновацій; а реляційного капіталу — через зелений реляційний капітал, як асоціації фірми з її зацікавленими сторонами, ринковими каналами та зовнішніми органами щодо екологічної безпеки [2]. Проте, оцінивши парадигмальні зміни викликані становленням біоекономіки, вважаємо доцільним розробити робочу модель інтелектуального капіталу зеленого підприємництва, зокрема, щодо пізнання природи та сутності гуманізованої теорії інтелектуального капіталу, не обмежуючись лише визначенням уявлень щодо поведінки персоналу та соціуму в процесі економічної діяльності, що описується концепцією зеленого інтелектуального капіталу.

Особливості інтелектуального капіталу найкраще розкриваються через вибудову логічних схем сутнісних характеристик інтелектуального капіталу, в яких знахо-

дять своє місце різні визначення інтелектуального капіталу підприємства. Перша така схема відштовхується від основного постулату, що інтелектуальний капітал є результатом саме інтелектуальної діяльності у різних її проявах, визначаючи такий логічний ланцюг: інформація та знання виступають функціонально самостворюючою основою інтелектуального капіталу підприємства, переносючи свої сутнісні характеристики на нематеріальні активи, і, відповідно, обумовлюючи унікально високу рухливість інтелектуальних активів та можливість (у процесі їх використання) трансформації у різні види благ, цінностей та прибутків для організації та соціально-економічної системи. Таким чином, практично усі дослідники та економісти прагнуть відобразити у визначенні інтелектуального капіталу підприємства такий його вплив на результати діяльності організації, особливо якщо такі стосуються підвищення якості та розширення асортименту продукції та диверсифікації послуг, примноження прибутку, креації нової вартості, створення та успішної реалізації інноваційної продукції чи інтелектуальної послуги. Така схема на меті прагне охопити варіації поняття інтелектуального капіталу як "можливості-ресурсу-результату": можливості завжди будуть описуватися конкретним економіко-соціальним середовищем, ситуацією та умовами, в яких формується та використовується інтелектуальний капітал та власне наявними джерелами для його креації, акцентуалізацією уваги на використанні елементів інтелектуального капіталу як наявних ресурсів задля отримання результатів: цінностей, конкурентоздатності, нової вартості, оновлення, ринкових переваг, інноваційної продукції і т.д., що в свою чергу вже виступає за нового циклу як актив для генерації вартості чи прибутку.

Дослідження дає змогу визначити основні аспекти розуміння категорії "інтелектуального капіталу":

- сутнісно-змістовий — прагне розкрити природу даного капіталу через визначення суті та змісту такого (когорта іноземних та вітчизняних науковців, зокрема В. Іноземцев, Х. Макдональд, Л. Прусак, Б. Леонтьєв, А. Чухно, Н. Гавкалова, О. Грішнова та інші);
- феноменологічно-концептуальний — в залежності від концепції, з позиції якої трактується ця економічна категорія; феномен людської свідомості;
- структурно-ресурсний;
- функціональний;
- статично-динамічний (включаючи системний, синергійний);
- соціо-культурологічний (розглядається з позиції результату та процесу соціалізації, зокрема, в умовах глобалізації — крос-культурної комунікації, взаємодії, взаємовпливу тощо);
- екоінноваційно-інформаційний (О. Кендюхов, С. Ілляшенко, О. Стрижак, М. Мешерякова).

Запропоноване не претендує на оригінальність, проте відзеркалює в інтегрованій формі сучасне бачення інтелектуального капіталу підприємства різними науковцями, практиками та економістами. Особливістю вивчення інтелектуального капіталу нині є високий ступінь варіативності та поєднання вищезначених підходів у різних комбінаціях. Чітко відокремити вбачається можливим об'єктно-структурний підхід (розглядає інтелектуальний капітал як певну вибудову, що сформована

установленими та фіксованими елементами, незмінними впродовж життєвого циклу підприємства) та процесно-орієнтований підхід (інтелектуальний капітал підприємства відносять до групи динамічних економічних категорій, формування та функціонування яких зазнає впливу різноманітних соціально-економічних факторів). Адаптаційно-самосворююче та розвиваюче розуміння актуалізує управлінську роль з забезпечення модифікаційного удосконалення складових інтелектуального капіталу підприємства у відповідь на сучасні виклики ринкового середовища, а також змісту, характеру та порядку стимулювання працівників у формуванні важливості інноваційної діяльності в соціально-економічному розвитку підприємства.

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій літературі можна знайти визначення та розуміння інтелектуального капіталу підприємства як фактору виробництва, що впливає на результати діяльності підприємства (особливо значні дискусії представлені різними варіаціями залежностей фінансових показників організацій від складових інтелектуального капіталу підприємства); або ж у межах соціально-економічного підходу, коли інтелектуальний капітал відповідає економічній категорії, що відображає економічні відносини; проте переважна більшість економістів та практиків ототожнюють інтелектуальний капітал з певним активом, який здатен приносити прибуток, а відтак потребує примноження, що вже розглядається у сфері менеджменту підприємства. Нами окреслено такі підходи до вивчення інтелектуального капіталу підприємства:

- соціально-економічний (включаючи ресурсний — ототожнення з капіталом, активом, ресурсами, потенціалом, інтелектуальним матеріалом, авуарами, об'єктами права власності, сукупністю знань; з часом додалися здібності, навички, уміння, досвід, корисні стосунки, мотивація, репутація, бренд, лояльність тощо);
- обліковий (виступає фактором інвестиційної привабливості);
- структурний (аналіз та вивчення інтелектуального капіталу було представлене моделями Л. Едвінсона, М. Мелоуна, Е. Брукінг та інших);
- системно-інформаційний (визнання системної природи та ознак сасоорганізації інтелектуального капіталу підприємства; процес генерації, обробка та узагальнення інформації; машинний інтелект);
- екологічний (акцентує увагу на генерації екологічної цінності діяльності підприємства, за наявності провадження екологічної оцінки щодо наслідків використання інтелектуального капіталу підприємства);
- кумулятивний (за середовищем примноження та генерації: зовнішнє — імідж, репутація, або внутрішнє — оргкультура, права інтелектуальної власності);
- за операційною сутністю (визнання можливості отримання економічної вигоди від усіх елементів, лише від деяких або ж від взаємодії таких);
- за характером участі інтелектуального капіталу у процесі креації економічних переваг (самостійний ресурс, можливість комбінації);
- освітній підхід (продукт навчання);
- за відчужуваністю та можливістю відокремлення (обгрунтовували Л. Шнейдман, І. Сапего, А. Бугаїв, О. Любіч);

— за широтою трактування даного поняття (за відображенням в обліку нематеріальних активів підприємства та охоплює усі можливі способи відображення, презентації та обліку нематеріальних активів);

— за умовністю та складністю грошового чи будь-якого іншого виразу та ідентифікації складових інтелектуального капіталу;

— за характером існування (віддільні та невіддільні від креатора),

— за локалізацією впливу (внутрішнього застосування, накопичення на підприємстві, для продажу);

— функціональною значущістю для підприємства (дохід як реалізована функція, або ж як здатність приносити майбутні економічні вигоди).

Згідно з проведеним нами зіставленням та порівнянням існуючих підходів щодо поняття "інтелектуальний капітал", можна відмітити, що за змістом деякі з них можна ототожнити. Балансовий підхід в розумінні Н. Кельчевської, І. Черненко, Ю. Нікіфорова та індексно-рейтинговий Т. Гілевої і К. Тергулової, рівно як і ресурсно-функціональний П. Новгородова власне є ідентичними, а потенціальний в розумінні останнього автора, відповідає ресурсному інших авторів. Інтелектуальний капітал підприємства одночасно розглядають і як сукупність ресурсів, і як систему відношень, для успіху останньої необхідним вважають поширення та використання знань та інтелектуальних ресурсів; або ж ідентифікують як сукупність інтелектуальних ресурсів (матеріальних і нематеріальних), які здатні до реалізації і визначають спроможність підприємства розвиватися на основі знаннєвого капіталу.

В останні десятиліття внутрішня структура інтелектуального капіталу підприємства описується не лише структурним та людським капіталами, але й соціальним капіталом — представлений філософією управління, корпоративною культурою, взаємостосунки та мережі контактів між працівниками, власне елементами, які раніше входили до складу інфраструктурних активів. Сформовано концепцію соціального капіталу підприємства, що охоплює певні виміри (мережа, спільне бачення, довіра та інші) та організаційні рівні. Можна стверджувати, що сучасне управління інтелектуальним капіталом підприємства не можливе без врахування соціального капіталу, що разом з фактом утвердження значення людських ресурсів, нами розглядається як сучасний гуманістичний етап розвитку теорії інтелектуального капіталу підприємства.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Вважаємо, що отриманий досвід вмотивованої, деонтологічної, багатонаправленої та багатовимірної екомотивації є цінним не лише для розвитку нових економічних форм на противагу таким ортодоксальній економіки, але й у розробці практичних рекомендацій з оформлення концепції зеленого підприємництва, зокрема, побудованих на основі сучасної теорії інтелектуального капіталу. Важливість інтелектуального капіталу для зеленого підприємництва можна оцінити за сукупністю результатів, які піддаються обліку — як прямий вплив

на результати діяльності підприємства, а також опосередкованого впливу — цінності для підприємців генеруються шляхом складних трансформацій та обмінів між матеріальними та нематеріальними активами організації. Вважаємо, що гуманізація теорії інтелектуального капіталу підприємства відображається еволюцією поняття "інтелектуальний капітал", хід якої можна представити статично-динамічно-соціальною послідовністю, в основі якої лежить певний ступінь розуміння значення та ролі інтелектуального капіталу суб'єктів підприємницької діяльності не лише з метою отримання позитивного економічного ефекту, але й креації соціальних цінностей та забезпечення довготривалого організаційного успіху компаній, організацій та фірм. Отже, гуманізація теорії інтелектуального капіталу підприємства є передумовою становлення та функціонування зеленого підприємництва, що відображає об'єктивний процес соціалізації сучасної економіки.

Література:

1. Anderson T.L., Leal D.R. Free-Market Environmentalism. 1991, New-York: Palgrave Macmillan.
2. Chen Y.-S. The Positive Effect of Green Intellectual Capital on Competitive Advantages of Firms. *Journal of Business Ethics*. 2008. № 77 (3). P. 271—286.
3. Chen Y.-S., Chang C.-H. Enhance environmental commitments and green intangible assets toward green competitive advantages: an analysis of structural equation modeling (SEM). *Quality & Quantity*. 2011. № 47 (1). P. 529—543.
4. Chang C.-H., Chen Y.-S. The determinants of green intellectual capital. *Management Decision*. 2012. № 50 (1). P. 74—94.
5. Chaudhry N.I., Bilal A., Awan M.U., Bashir A. The Role of Environmental Consciousness, Green Intellectual Capital Management and Competitive Advantage on Financial Performance of the Firms: An Evidence from Manufacturing Sector of Pakistan. *Journal of Quality and Technology Management*. 2016. № 12 (2). P. 51—70.
6. Dangelico R., Devashish P., Pontrandolfo P. Green Product Innovation in Manufacturing Firms: A Sustainability — Oriented Dynamic Capability Perspective. *Business Strategy and the Environment*. *Bus. Strat. Env.* 2016. № 26. P. 490—506. URL: <https://doi.org/10.1002/bse.1932>
7. Dash A. An Epistemological Reflection on Social and Solidarity Economy. *Forum for Social Economics*. 2015. № 45 (1). 1—27.
8. Eschweiler J., Hulgard L. The social and solidarity economy sector: Interdisciplinary Perspectives / Competitiveness and Solidarity in the European Union. 2018. P. 126—148. URL: <https://doi.org/10.4324/978-1351001809-7>
9. Hawken P., Lovins A., Lovins H. *Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution*. Boston: Little, Brown and Company, 1999. 302 c.
10. Gast J., Gundolf K., Cesinger B. Doing business in a green way: A systematic review of the ecological sustainability entrepreneurship literature and future research directions. *J. Clean. Prod.* 2017. № 147. P. 44—56.
11. Lober D.J. Pollution prevention as corporate entrepreneurship. *J. Organ. Chang. Manag.* 1998. № 11. P. 26—37.

12. Lotfi M., Yousefi A., Jafari S. The effect of emerging green market on green entrepreneurship and sustainable development in knowledge-based companies. *Sustainability*. 2018. № 10. P. 2330.
 13. Markopoulos E., Gann E., Kirane I., Vanharanta H. Green Capitalism: Democratizing Sustainable Innovation by Recycling Intellectual Capital Energy / Human Interaction, Emerging Technologies and Future, Appl. II. 2020. P. 507—519. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-44267-5_77
 14. Pigou A.C. The Economics of Welfare. London: Macmillan, 1920. 94 c.
 15. Scales I. Green capitalism / The International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment, and Technology / Ed. D. Richardson, N.L. Castree, M.F. Goodchild, A. Kobayashi, W. Liu, R.A. Marston. 2017. URL: <https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0488>
 16. Simon H. Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*. 1955. vol. 69. P. 99—188.
 17. Tokar B. The myths of "green capitalism". For *New Politics*. 2014. URL: <http://newpol.org/content/myths-E2809Cgreen-capitalismE2D>
 18. WiCC. Converging Technologies — Shaping the Future of European Societies. 2004. [Online] URL: <https://org/10.1108/0040710828774>
 19. Yadiati W., Sugiono P., Suharman H. The Role of Green Intellectual Capital and Organizational Reputation in Influencing Environmental Performance. *International Journal of Energy Economics and Policy*. 2019. № 9 (3). P. 261—268.
 20. Крозьє М. Современное государство — скромное государство. *Социология власти*. 2011. № 2. С. 43—52.
 21. Сен А. Об этике и экономике. Москва: Наука, 1996. 199 с.
 22. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Москва: НПП "Ермак", 2004. 276 с.
- References:
1. Anderson, T. and Leal, D. (1991), *Free-Market Environmentalism*, Palgrave Macmillan, New-York, USA.
 2. Chen, Y.-S. (2008), "The Positive Effect of Green Intellectual Capital on Competitive Advantages of Firms", *Journal of Business Ethics*, vol. 77 (3), pp. 271—286.
 3. Chen, Y.-S. and Chang, C.-H. (2011), "Enhance environmental commitments and green intangible assets toward green competitive advantages: an analysis of structural equation modeling (SEM)", *Quality & Quantity*, vol. 47 (1), pp. 529—543.
 4. Chang, C-H. and Chen, Y-S. (2020), "The determinants of green intellectual capital", *Management Decision*, vol. 50 (1), pp. 74—94.
 5. Chaudhry, N.I. Bilal, A. Awan, M.U. and Bashir, A. (2016), "The Role of Environmental Consciousness, Green Intellectual Capital Management and Competitive Advantage on Financial Performance of the Firms: An Evidence from Manufacturing Sector of Pakistan", *Journal of Quality and Technology Management*, vol. 12 (2), pp. 51—70.
 6. Dangelico, R. Devashish, P. and Pontrandolfo, P. (2016), "Green Product Innovation in Manufacturing Firms: A Sustainability-Oriented Dynamic Capability Perspective", *Business Strategy and the Environment*. Bus. Strat. Env., vol. 26 pp. 490—506, available at: <https://doi.org/10.1002/bse.1932> (Accessed 11 Sept 2020).
 7. Dash, A. (2015), "An Epistemological Reflection on Social and Solidarity Economy", *Forum for Social Economics*, vol. 45 (1), pp. 1—27.
 8. Eschweiler, J. and Hulgard, L. (2018), "The social and solidarity economy sector: Interdisciplinary Perspectives", *Competitiveness and Solidarity in the European Union*, pp. 126—148, [Online] available at: <https://doi.org/10.4324/9781351001809-7> (Accessed 11 Sept 2020).
 9. Hawken, P. Lovins, A. and Lovins, H. (1999), *Natural Capitalism: Creating the Next Industrial Revolution*, Little, Brown and Company, Boston, USA.
 10. Gast, J. Gundolf, K. and Cesinger, B. (2017), "Doing business in a green way: A systematic review of the ecological sustainability entrepreneurship literature and future research directions", *J. Clean. Prod.*, vol. 147, pp. 44—56.
 11. Lober, D. (1989), "Pollution prevention as corporate entrepreneurship", *J. Organ. Chang. Manag.*, vol. 11, pp. 26—37.
 12. Lotfi, M. Yousefi, A. and Jafari, S. (2018), "The effect of emerging green market on green entrepreneurship and sustainable development in knowledge-based companies", *Sustainability*, vol. 10, pp. 23—30.
 13. Markopoulos, E. Gann, E. Kirane, I. and Vanharanta, H. (2020), "Green Capitalism: Democratizing Sustainable Innovation by Recycling Intellectual Capital Energy", In book: *Human Interaction, Emerging Technologies and Future, Appl. II*, pp. 507—519, [Online] available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-44267-5_77 (Accessed 11 Sept 2020).
 14. Pigou, A.C. (1920), *The Economics of Welfare*, Macmillan, London, UK.
 15. Scales, I. (2017), "Green capitalism", In book: *The International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment, and Technology*, [Online] available at: <https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0488> (Accessed 11 Sept 2020).
 16. Simon, H. (1955), "Behavioral Model of Rational Choice", *Quarterly Journal of Economics*, vol. 69, pp. 99—188.
 17. Tokar, B. (2014), "The myths of "green capitalism", [Online] available at: <http://newpol.org/content/myths-E2809Cgreen-capitalismE2D> (Accessed 11 Sept 2020).
 18. WiCC (2004), "Converging Technologies - Shaping the Future of European Societies", [Online] available at: <https://org/10.1108/0040710828774> (Accessed 11 Sept 2020).
 19. Yadiati, W. Sugiono, P. and Suharman, H. (2019), "The Role of Green Intellectual Capital and Organizational Reputation in Influencing Environmental Performance", *Inter. Journal of Energy Economics and Policy*, vol. 9 (3), pp. 261—268.
 20. Crozier, M. (2011), "The modern state - is a modest state", *Sociology of power*, no. 2, pp. 43—52.
 21. Saint, A. (1996), *Ob Etyke Y Ekonomyke [On ethics and economics]*, Nauka, Moscow, Russia.
 22. Fukuyama, F. (2004), *Doverye: sotsyalnye dobrodetely y put k protsvetaniyu [Trust: social virtues and the path to prosperity]*, NPP "Ermak", Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2020 р.

УДК 640.41: 338.48

О. А. Ніколайчук,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри технологій в ресторанному господарстві,
готельно-ресторанної справи та підприємництва, Донецький національний
університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
ORCID ID: 0000-0002-7197-4713

Н. С. Приймак,
д. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та публічного адміністрування,
Донецький національний університет економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
ORCID ID: 0000-0002-0313-2581

О. О. Сімакова,
к. т. н., доцент, доцент кафедри технологій в ресторанному господарстві, готельно-ресторанної
справи та підприємництва, Донецький національний університет економіки та торгівлі імені
Михайла Туган-Барановського
ORCID ID: 0000-0002-4432-8337

А. В. Слащева,
к. т. н., доцент, доцент кафедри технологій в ресторанному господарстві, готельно-ресторанної
справи та підприємництва, Донецький національний університет економіки та торгівлі імені
Михайла Туган-Барановського
ORCID ID: 0000-0002-8195-8944

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.37

ІНФОРМАЦІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

О. Nikolaichuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Technology in Restaurant Management, Hotel
and Restaurant Business and Entrepreneurship, Donetsk National University of Economics
and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky

N. Pryimak,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing,
Management and Public Administration, Donetsk National University of Economics and Trade named
after Mikhail Tugan-Baranovsky

O. Symakova,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Technology
in Restaurant Management, Hotel and Restaurant Business and Entrepreneurship, Donetsk National
University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky

A. Slashcheva,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Technology
in Restaurant Management, Hotel and Restaurant Business and Entrepreneurship, Donetsk
National University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky

INFORMATION SERVICE OF HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS ENTERPRISES: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Метою статті є дослідження існуючих автоматизованих систем управління та інформаційних технологій, що використовуються на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу.

Наводиться аналіз сучасного стану використання інформаційних технологій і автоматизованих систем на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу. Наведено приклади використання новацій у сфері інформаційних технологій у практичній діяльності провідних підприємств готельно-ресторанного бізнесу світу та України. Розглянуто спеціалізовані програмні продукти для управління доходами на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу та їх переваги. Проаналізовано використання систем автоматизованого управління та спеціалізованих програм щодо управління готельно-ресторанним бізнесом в Україні. Встановлено, для покращення ефективності функціонування закладів готельно-ресторанного бізнесу необхідною є автоматизація процесів комунікації відвідувачів з персоналом та використання інтерактивних технологій. Визначено перспективні напрями розвитку інформаційного обслуговування в закладах сфери гостинності.

The aim of the article is to study the existing automated control systems and information technologies used in the hotel and restaurant business.

The analysis of the current state of use of information technologies and automated systems at the enterprises of hotel and restaurant business is carried out. Analysis of the existing automated hotel management systems on the Ukrainian market showed that the most common are: Fidelio, OPERA, Epitome PMS, "Hotel-2.3", "Edelweiss", "B52 Hotel", Servio HMS, ProHotel, SimpleHotel. There are several products for restaurants on the market, the main ones being two: R-keeper and Ilko.

Examples of the use of innovations in the field of information technology in the practical activities of the leading enterprises of the hotel and restaurant business of the world and Ukraine are given.

Specialized software products for revenue management in the hotel and restaurant business and their benefits are considered. The use of automated control systems and specialized programs for hotel and restaurant business management in Ukraine is analyzed. It is established that in order to improve the efficiency of the hotel and restaurant business, it is necessary to automate the processes of communication between visitors and staff and the use of interactive technologies. The experience of automation of processes of communication of visitors with the personnel and use of interactive technologies in hotel and restaurant establishments of Ukraine and the world is analyzed.

Perspective directions of information service development in hospitality establishments are determined. The main areas of further use of information technology in the hotel and restaurant business are: the use of artificial intelligence, augmented reality technology, self-service technology, the use of voice assistants and chatbots, facial reading technology, the development of "contactless" service, online and other virtual ordering methods, robotics, mobile applications, cloud services, RFID tags etc. It is established that the use of interactive technologies is a promising area.

Ключові слова: інформаційне обслуговування, інформаційні технології, індустрія гостинності, готельно-ресторанний бізнес.

Key words: information service, information technologies, hospitality industry, hotel and restaurant business.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Готельно-ресторанний бізнес є одним з найбільш привабливих сфер економічної діяльності при рівні рентабельності у розвинутих країнах не нижче за 40%. Однак конкурентоздатність вітчизняних готельно-ресторанних підприємств є невисокою. Так, динаміка рентабельності операційної діяльності зазначених підприємств хоча і зростає з -1,8% в 2010 р. до 8,6% у 2018 р., однак за малими підприємствами, які становлять переважну більшість суб'єктів господарювання галузі, залишається збитковою [10].

Кризові явища, які склались у сфері гостинності України та значне ускладнення умов функціонування суб'єктів бізнесу через пандемію COVID вимагають детального вивчення основних тенденцій розвитку індустрії гостинності в сучасних умовах та пошуку ефективних напрямів вирішення наявних проблем за допомогою дієвих інструментів. Одним з таких інструментів є автоматизація бізнесу шляхом використання АСУ та ІКТ, що дає змогу скоротити час обслуговування клієнтів, мінімізувати витрати часу працівників, зменшити витрати.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями, пов'язаними з функціонуванням сфери індустрії гостинності, аналізом її розвитку займалися вітчизняні та зарубіжні науковці: Г. Яковлев, Е. Балашова, О.В. Борисова, А. Кусков, А. Медик, Х. Инграм, Л. Шмакова, В. Кохненко, О. Любіцева, Х. Роглев, В. Ревенко, П. Пуцентейло, М. Мальська, І. Пандяк, М.О. Рябенька, Д.М. Якимчук, Когут А.Л. та інші.

Проблемам ефективного використання інформаційних технологій на підприємствах гостинності присвячені наукові роботи зарубіжних та вітчизняних вчених:

І.О. Башинська, Г.Г. Білак, М.О. Білан, Т.В. Гордієнко, О.О. Гудзовата, В.Ф. Доценко, О. Л. Заміховська, Дж. Кім, Р. Лау, М.О. Рябенька, К.С. Федосова, І. Хатрі, У. Дуан, та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження існуючих автоматизованих систем управління та інформаційних технологій, що використовуються на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В індустрії готельно-ресторанного бізнесу основними напрямками використання ІТ технологій є оптимізація управління закладом, покращення сервісу і маркетинг.

До ІТ технологій, які оптимізують менеджмент у готелі відносяться комп'ютерні системи центрального управління готелем, системи управління внутрішніми службами, які дозволяють ефективно обслуговувати гостей, технології оповіщення про готовність номерів, технологія замовлення їжі в ресторані.

Проаналізуємо основні комп'ютерні системи забезпечення готельних мереж, які використовуються в найбільших готельних мережах світу і України.

Найбільш поширеним універсальним продуктом є комплекс найбільшої у світі компанії "Micros-Fidelio", що спеціалізується на створенні систем управління для готелів і ресторанів упродовж 20 років. Така система встановлена на підприємствах більше 100 найбільших готельних мереж (Sheraton, Hilton, Marriott, Kempinsky, Hyatt та ін.) [12].

Система Fidelio Front Office (FFO) допомагає автоматизувати основні етапи роботи готелю: від комп'ютерного бронювання номерів, реєстрації, розміщення і виписки гостей до управління номерним фондом, ведення бухгалтерії і фінансів. До переваг FFO слід віднести: легкість в

експлуатації, обумовлену досить простою логікою побудови системи і зручністю інтерфейсу, високий рівень безпеки, забезпечений строгим розмежуванням доступу користувачів, гнучкість налаштування. Система FFO може успішно використовуватися як у готелях, що належать до готельних мереж, так і в незалежних готелях і пансіонатах з абсолютно різною технологією роботи [16].

Найбільшими комп'ютерними системами бронювання на міжнародному ринку туризму є системи Amadeus, Galileo, Sabre і Worldspan. Разом ці системи налічують близько 500 тис. терміналів, встановлених у готелях по всьому світу, що складає 90% ринку, не випадково їх називають "золотою четвіркою". 10% займають регіональні системи бронювання і системи, які знаходяться на стадії злиття з однією з вищевказаних систем [12].

Кожна GDS, хоча і є глобальною, має свою сферу поширення. Для Amadeus — це, передусім, Європа. Система Galileo використовується в 116 країнах світу, більш ніж 45 тисячами агентств, через які можливий доступ до інформації про ресурси. Вона має поширення в США і таких європейських країнах, як Великобританія, Італія, Греція, країни Бенілюкса, Швейцарія, Португалія. Загалом доля цієї системи на ринку Європи складає 29,8% (друге місце). Менше охоплення мають системи Sabre і Worldspan [16].

Аналіз наявних систем автоматизованого управління готелем на українському ринку показав, що найбільш поширеними є: Fidelio, OPERA, Epitome PMS, "Отель-2.3", "Эдельвейс", "B52 Отель", Servio HMS, ProHotel, SimpleHotel та інші [6].

На сьогодні в Україні з'явилося багато спеціалізованих програм щодо управління готельно-ресторанним бізнесом:

1) програма ULTRA Готель призначена для таких закладів, як готелі, хостели та готельно-ресторанні комплекси [23];

2) jSolutions — Система управління готелем, хостелом, санаторієм, базою відпочинку та іншими закладами готельного бізнесу, що дозволяє вести комплексний контроль всіх бізнес-процесів закладу. Однією з основних переваг програми для готелів jSolutions є інтеграція з іншими модулями, а саме:

— з модулем jSolutions для автоматизації ресторану, кафе, бару — для замовлення харчування в номер готелю;

— з модулем jSolutions для клубів різної спрямованості (розважальний, спортивний, фітнес, SPA, дитячий) — для нарахування оплати за використання додаткових послуг у рахунок за проживання [22].

3) HMS (Hospitality Management System) від компанії LOGUS є основною програмною системою у працюючому готелі, без інтеграції з якою неможливі комплексна автоматизація готелю, управління доходами та аналітика. Саме за допомогою цієї системи здійснюється відображення "життя" гостя в готелі на всіх стадіях: бронювання номера, поселення, виселення. Крім того у ній прописані тарифна політика готелю, робота з контрагентами, групами, грошовий взаєморозрахунок гість — послуга — готель тощо [21].

Для ресторанів на ринку існують кілька продуктів, основними з яких є два: R-keeper та Ilko. Вони схожі, але кожен має свої переваги. R-Keeper — торгова марка компанії UCS (ЮСІЕС) і однойменну назву програмного забез-

печення для організації роботи фронт офісу. Основним недоліком цієї системи є її вартість. Щодо переваг Ilko, крім широкого вбудованого функціоналу і багатих додаткових можливостей програми, розробники пропонують комплекти для автоматизації невеликих закладів, які мають повний набір функцій, але за меншою вартістю [5].

Останнім часом у сфері послуг все більшого розвитку набуває концепція управління доходами ("Yield Management" і "Revenue Management"), а також і методи та інструменти управління, засновані на цій концепції. Revenue Management — це технологія визначення кращої ціни для забезпечення високої прибутковості готелю на основі прогнозування попиту.

Практичний досвід використання ревеню-менеджменту в міжнародних готельних мережах Marriott, Courtyard, Residence Inn та ін. довів його ефективність: приріст коефіцієнту завантаження номерного фонду складає від 10 до 30 % (продажі зростають на 7—10%) та дохід на один номер; щорічне зростання додаткового прибутку від 15 до 40 % [3].

Аналіз наукової літератури свідчить, що стратегія управління доходами готелю визначається такими взаємозв'язаними компонентами: сегментація клієнтів, прогнозування попиту, управління доходністю, динамічне ціноутворення. Інструментарій Revenue Management дозволяє проводити аналіз та прогнозування попиту на різні категорії номерів. Це дає можливість ефективніше управляти номерним фондом, більш використовувати канали взаємодії для залучення лояльних споживачів, фокусуватися на найбільш привабливих сегментах ринку.

Велике значення мають інструменти інформаційного обслуговування, які допомагають здійснювати динамічний вибір цін. Наприклад, Pricing Intelligence Engine (PIE) Cloudbeds збирає і відображає ринкові дані в режимі реального часу.

Revenue Management базується на використанні певних спеціалізованих систем (Curtis-C, CHWeXpress, Opera, Revenue Diary, Duetto), які дозволяють отримувати ряд аналітичних показників з метою відслідковування поточного стану ринку та коригування власної стратегії продажу готелю: завантаженість, середня добова вартість номера, дохід на один номер, валовий операційний прибуток на кожен номер, загальний операційний прибуток на кожен номер, загальний прибуток на клієнта, дохід банкетних площ на квадратний метр, дохід відділу їжі і напоїв на місце в годину.

Розглянемо спеціалізовані програмні продукти для управління доходами на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу.

Amadeus Hotel Revenue Management System (RMS) — система управління доходами готелю або готельної мережі. Комп'ютерна система Amadeus Hotel RMS є інструментом прийняття рішень з метою оптимізації величини доходу з кожного вільного номера (Revenue Per Available Room, RevPAR) шляхом аналізу історичних даних про завантаження номерів і прогнозування майбутнього попиту. Amadeus Hotel RMS пропонує більш 250 різних звітів, включаючи звіти по каналах дистрибуції, країні, в якій відбулося бронювання, і категорії номера. Правила ціноутворення (наприклад, мінімальна ціна продажу номера або мінімальна тривалість проживання) можуть бути визначені як для одного го-

телю, так і для всієї готельної ланцюжка або групи готелів. Amadeus Hotel RMS дозволяє використовувати дані з глобальних систем бронювання (GDS) [20].

Програмний продукт від Duetto — це платформа стратегії доходів, яка надає готельєрам можливість охоплювати динамічний попит, підвищувати операційну ефективність. Використовуючи алгоритми на підставі ретроспективних даних, програмне забезпечення швидко дає точну картинку майбутнього попиту, що дозволяє зберегти цільових клієнтів в період високого попиту, а також залучаючи нових клієнтів з особливою ціною (не штучно заниженою) в низькі для завантаження сезони. На відміну від деяких інших програм щодо управління доходами, Duetto засновано на хмарних технологіях, тому не потрібно нічого завантажувати, оновлення відбуваються самі і безкоштовно [15].

Основними особливостями, які підвищують продуктивність програми Duetto, є:

- Управління груповим розподілом — робота з цінами для груп, розрахунок оптимальної і мінімально можливої ціни.

- Event calendar — відстеження проходять і майбутніх подій.

- Competitor pricing data — звіт за цінами у конкурентів і їх змін, показ динаміки.

- Аналіз продуктивності сайту готелю — як наслідок, зменшення кількості незавершених замовлень (regrets booking) і відмов у бронюванні при високому завантаженні (denials booking).

- Air traffic — аналіз кількості рейсів і людей, які прилітають у найближчі аеропорти, на підставі чого можна заздалегідь дізнатися про подіях, що готуються або прибуття груп.

- Модуль репутації — допомагає відслідковувати будь-які згадки про готель у відгуках і соціальних мережах [23].

На національному ринку готельних послуг суб'єкти бізнесу активно застосовують автоматизовану систему керування "OPERA" автоматизації служби прийому й розміщення гостей (Property Management System); систему автоматизації відділу продажів і маркетингу (Sales and Catering); систему керування якістю обслуговування (Quality Management System); систему оптимізації прибутку (Revenue Management); систему керування заходами (OPERA Activity Scheduler); систему централізованого бронювання (OPERA Reservation System); модуль бронювання через Інтернет (Web-Self Service); централізовану інформаційну систему по клієнтах (Customer Information System). Мобільне рішення системи OPERA Enterprise Solution, OPERA-Palm дає змогу персоналу здійснювати всі необхідні бізнес-процеси [13].

"Enterprise Solution" (корпорація Micros-Fidelio). Вона містить систему Система оптимізації прибутку (Revenue Management), інтегрована з OPERA ORS й PMS, дає змогу як управляти доходом окремих готелів, так і здійснювати централізоване керування декількома готелями в одній базі даних. Серед основних функцій слід зазначити складний груповий аналіз, що надає можливість керування тарифами, а також прибутковістю за принципом "готель у готелі". У системі є інтерфейс з системою OPERA S&C для аналізу ефективності певних послуг і збільшення рентабельності. Дані щодо реакції

загального доходу на зміну цін залежно від цінової еластичності попиту дозволяють при розробленні системи ревеню-менеджменту визначитися з вектором диференціації цін на готельні послуги [13].

З метою покращення ефективності функціонування закладів готельно-ресторанного бізнесу необхідною є автоматизація процесів комунікації відвідувачів з персоналом. За даними консалтингової фірми Activate, до кінця 2018 року 3,6 мільйона користувачів використовували боти та додатки для обміну повідомленнями для зв'язку з готелями та іншими підприємствами, орієнтованими на туризм та подорожі. Тому такі великі готельні мережі, як Hyatt, Starwood, Marriott, GRT hotels, Accor Hotels впровадили своїх чат ботів в якості каналів зв'язку зі службою обслуговування клієнтів. Застосування такої технології дозволяє опрацьовувати до 90% запитів без втручання персоналу готелю і суттєво заощаджувати [1—2; 7—8].

Віртуальний консьєрж Edward з'явився в 12 готелях готельної мережі Radisson Blu у Великобританії. Він майже повністю розвантажив співробітників, в обов'язки яких входило листування з гостями. Edward може розповісти про послуги готелю, допомогти замовити обслуговування номеру, надати рекомендації туристу щодо вибору закладу ресторанного господарства та прийняти від клієнта скаргу [7; 8].

На сьогодні робота консьєржа вже використовують у мережі Hilton, Робот, що обслуговує номери готелю, вже є в мережі Starwood. У готелі Yotel в Нью-Йорку з'явилася роботизована камера зберігання Yobot. Готель Cosmopolitan в Лас-Вегасі одним з перших обзавівся віртуальним консьєржем Роуз (Rose) [1].

За даними Національної ресторанної асоціації США близько 41% закладів фаст фуду в США планують у 2020 році використовувати планшети, десктопні системи замовлень, кіоски самообслуговування і автоматизовані програми для ресторанів. Культура доставки їжі і онлайн-замовлення розвивається неймовірно швидкими темпами. Додатки Delivery.com, Raketa, Glovo — одні з найпопулярніших додатків доставки їжі в світі. Крім доставки з звичайних закладів, зростає число замовлень з "віртуальних" ресторанів, які не приймають офлайн-гостей і готують виключно для доставки.

Згідно з останнім дослідженням ResearchAndMarkets, обсяг світового ринку доставки громадського харчування онлайн у 2019 році склав \$ 84,6 млрд. За прогнозами аналітиків, активне зростання продовжиться і в майбутньому — в середньому на 9,8% — до 2026 року. В Україні сегмент доставки також показує активне зростання: за останні 5 років ринок виріс на 35% [18].

Є також успішний досвід використання онлайн замовлень у вітчизняних ресторанах закладах. Так, сім'я ресторанів Діми Борисова придумали і запустили власну доставку з усіх smart casual форматів "1 euro delivery". Після запуску за першу годину вже було 100 замовлень з різних ресторанів Борисова [14].

Перспективним напрямом є інтерактивні технології, оскільки їх особливості застосування передусім полягають у відсутності необхідності очікування офіціанта для оформлення замовлення, виключаючи помилки. Попри перспективність такої технології, в Україні станом на 01.12.2019 р. нараховується лише чотири заклади, з яких три у м. Львові, м. Одесі та м. Києві (мережа

інтерактивних кафе Papashon), та у м. Києві — бар GoodWine [11].

Роботизацію ресторанного бізнесу розглядають як один з найефективніших методів вирішення проблеми персоналу в майбутньому. Наприклад, Ono Food Company планує запустити в Лос-Анджелесі перший в світі повністю автоматизований ресторан з роботами і технологіями для приготування їжі і прийому замовлень. В Україні ситуація з технологіями розвивається не так швидко, як у США [18].

Приклад використання чат-ботів у ресторанному бізнесі — це замовлення їжі з доставкою додому або офіс. Бот допомагає у виборі страв і напоїв, оформляє доставку на певний час і моментально відправляє замовлення на кухню. Користувачеві в свою чергу легко зробити замовлення: щоб авторизуватися, досить ввести номер телефону і поділитися геолокацією, щоб не витрачати час на введення адреси доставки.

Перспективним є використання RFID-технології. Системи поки що не дуже поширені в вітчизняному бізнесі, але вже міцно завоювали популярність за кордоном. Суть технології полягає в розміщенні поблизу ресторанів RFID-міток, які можуть зчитуватися спеціальними портативними пристроями за допомогою Wi-Fi, Bluetooth або мобільного зв'язку. Відбувається зв'язок з сервером, на якому зберігається найрізноманітніша інформація про цей ресторан. Відповідна інформація далі може бути передана на спеціальне портативний пристрій, наявний у власника. Внаслідок цього власник портативного пристрою отримує можливість переглянути меню, дізнатися про наявність вільних місць, системі знижок і бонусів і т.д. У свою чергу для закладу ресторанного закладу — це можливість зекономити на рекламі.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, проведені дослідження доводять перспективність використання автоматизованих систем управління та інформаційних технологій в готельно-ресторанному бізнесі, які на сьогодні є вимогою часу та способом забезпечення конкурентоспроможності закладів.

Основними напрямками подальшого використання інформаційних технологій в готельно-ресторанному бізнесі є: використання штучного інтелекту, технології доповненої реальності, технології самообслуговування, використання голосових помічників та чат-ботів, технології по зчитуванню обличчя, розвиток "безконтактного" обслуговування, використання онлайн та інших віртуальних способів замовлень, роботизація, мобільні додатки, хмарні сервіси, RFID-мітки тощо.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є вивчення передового закордонного досвіду щодо використання інформаційних технологій та автоматизованих систем управління і розробка механізму його імплементації в діяльність закладів готельно-ресторанного бізнесу, що сприятиме підвищенню їх конкурентоздатності в жорстких ринкових умовах господарювання.

Література:

1. 5 отелей, которые уже используют роботов и искусственный интеллект. URL: <https://holidex.ru/iskusstvennyj-intellekt-v-otele/> (дата звернення: 11.11.2020).

2. Chatbots for hotels: How can you best use them today? URL: https://www.mediaconcepts.com/resources/chatbots_for_hotels.html. (дата звернення: 11.11.2020).

3. Ivanov Stanislav. Hotel Revenue Management: From Theory to Practice. Varna: Zangador, 2014.

4. Top 8 Hotels in the World that Use Chatbots in Innovative Way. URL: <https://www.trilyo.com/blog/top-8-hotels-in-the-world-that-use-chatbots-in-innovative-way/> (дата звернення: 11.11.2020).

5. Башинська І. О. Використання автоматизованих систем управління на підприємствах готельно-ресторанного бізнесу. Економіка. Фінанси. Право. 2018. №2(3). С. 18—19. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2018_2\(3\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2018_2(3)_5) (дата звернення: 11.11.2020).

6. Білак Г.Г., Пуйо Г.І. Впровадження інноваційних технологій в менеджменті готельного підприємства: автоматизовані системи управління готелю. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економічні науки. 2016. № 21. С. 118—125.

7. Боты, роботы и Revenue Management System: как отельный бизнес стал первоклассной digital историей. URL: <http://www.cossa.ru/trends/158514/href/> (дата звернення: 11.11.2020).

8. В отелях Radisson Blu появился консьерж бот. URL: <https://lenta.ru/news/2016/05/13/chatbot/> (дата звернення: 11.11.2020).

9. Гордієнко Т.В. Використання інформаційних систем в готельному господарстві Харківського регіону. Менеджмент міського та регіонального розвитку: матеріали Міжнарод. наук.практ. конф., Харків, 28—29 березня. Х.: ХНАМГ, 2013. С. 189—190.

10. Державний комітет статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.11.2020).

11. Доценко В.Ф., Шидловська О.Б., Медвідь І.М., Бєдусенко Л.С. Інформаційні технології в готельній індустрії України: реалії та перспективи. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 1. С. 51—57.

12. Заміховська О.Л. Автоматизовані інформаційні системи в індустрії готельного бізнесу та туризму на Україні. Прикарпатський вісник НТШ. 2012. № 1. С. 309—320. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_ch_2012_1_31 (дата звернення: 11.11.2020).

13. Мазаракі А., Бойко М., Кулик М. Детермінанти ревеню-менеджменту в готельному бізнесі. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2017. № 4. С. 66—78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2017_4_6 (дата звернення: 11.11.2020).

14. Мало гостей і дуже жорсткі перевірки: як ресторанний бізнес пережив півроку карантину. URL: <https://delo.ua/business/kak-restorannyj-biznes-perezhil-pjat-mesjacev-ka-372150/> (дата звернення: 11.11.2020).

15. Отельный FAQ. Обзор систем управления доходами. URL: <https://hotelier.pro/sales/item/1029-rms/> (дата звернення: 11.11.2020).

16. Рябенка М.О., Троян В.В., Молодовець Т.М. Застосування новітніх інформаційних систем управління готелем. Матеріали конференції "Перспективные вопросы мировой науки": 17—25 грудня 2014 р. Софія, Болгарія: "Бял ГРАД БГ" ООД, 2014. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/ryabenka.htm (дата звернення: 11.11.2020).

17. Степанова В.Е. Роль ревеню-менеджмента в определении стратегии продаж отеля. Молодой ученый. 2017. №35. С. 42—44. URL: <https://moluch.ru/archive/169/45532/> (дата звернення: 06.03.2020).

18. Технології та інновації, які змінюють ресторанний бізнес. URL: <https://sfii.gov.ua/tehnologii-ta-innovacii-yaki-zminjuyut-restorannij-biznes/> (дата звернення: 11.11.2020).

19. Сайт глобальної системи бронювання Amadeus. URL: <http://www.amadeus.ru> (дата звернення: 11.11.2020).

20. Програмне забезпечення для автоматизації готельного бізнесу. URL: <http://логус.укр> (дата звернення: 11.11.2020).

21. Программа управления отелем. URL: https://jsolutions.ua/ua/programa-upravleniya-otelem?gclid=CjwKCAiA2O39BRBjEiwApB2IkowzN0657JO60Z9IB-4pzObBt1Pdy9CQKZgXCVXnMkpMEP1V0Ef-7fhoCibAQAvD_BwE (дата звернення: 11.11.2020).

22. Система управління готелем. URL: <https://ultra-company.com> (дата звернення: 11.11.2020).

23. Duetto: Hotel Revenue Management Software&Solutions. URL: <https://www.duettocloud.com> (дата звернення: 11.11.2020).

References:

1. Holidex.ru (2020), "5 hotels that already use robots and artificial intelligence", available at: <https://holidex.ru/iskusstvennyj-intellekt-v-otele/> (Accessed 11 November 2020).

2. MediaConcept (2016), "Chatbots for hotels: How can you best use them today?", available at: https://www.mediaconcepts.com/resources/chatbots_for_hotels.html. (Accessed 11 November 2020).

3. Ivanov, S. (2014), Hotel Revenue Management: From Theory to Practice, Zangador, Varna, Bulgaria.

4. Trilyo (2020), "Top 8 Hotels in the World that Use Chatbots in Innovative Way", available at: <https://www.trilyo.com/blog/top-8-hotels-in-the-world-that-use-chatbots-in-innovative-way/> (Accessed 11 November 2020).

5. Bashyns'ka, I. O. (2018), "The use of automated control systems in the hotel and restaurant business", "Ekonomika. Finansy. Pravo", vol. 2 (3), pp. 18—19, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2018_2\(3\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2018_2(3)_5) (Accessed 11 November 2020).

6. Bilak, H.H. and Pujo, H.I. (2016), "Introduction of innovative technologies in the management of the hotel enterprise: automated hotel management systems", Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Economic sciences, vol. 21, pp. 118—125.

7. Cossa (2017), "Bots, robots and the Revenue Management System: how the hotel business has become a first-class digital story", available at: <http://www.cossa.ru/trends/158514/href/> (Accessed 11 November 2020).

8. Lenta.ru (2016), "A concierge bot has appeared in Radisson Blu hotels", available at: <https://lenta.ru/news/2016/05/13/chatbot/> (Accessed 11 November 2020).

9. Hordiienko, T.V. (2013), "The use of information systems in the hotel industry of the Kharkiv region", Menedzhment mis'koho ta rehional'noho rozvytku: materialy Mizhnar. nauk.prakt. konf.[Management of urban and

regional development: materials International. scientific practice conf.], HNAMEG, Kharkiv, Ukraine, pp. 189—190.

10. State Statistics Committee of Ukraine (2020), available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 11 November 2020).

11. Dotsenko, V. F. Shydlovs'ka, O. B. Medvid', I. M. and Biedusenko, L.S. (2020), "Information technologies in the hotel industry of Ukraine: realities and prospects", "Investysii: praktyka ta dosvid", vol. 1, pp. 51—57.

12. Zamikhovs'ka, O.L. (2012), "Automated information systems in the hotel business and tourism industry in Ukraine", "Prykarpats'kyj visnyk NTSh", vol. 1, pp. 309—320, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_ch_2012_1_31 (Accessed 11 November 2020).

13. Mazaraki, A. Bojko, M. and Kulyk, M. (2017), "Determinants of rhubarb management in the hotel business", "Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu", vol. 4, pp. 66—78, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2017_4_6 (Accessed 11 November 2020).

14. Delo (2020), "Few guests and very strict checks: how the restaurant business survived six months of quarantine", available at: <https://delo.ua/business/kak-restorannyj-biznes-perezhil-pjat-mesjacev-ka-372150/> (Accessed 11 November 2020).

15. Hotelier.pro (2016), "Hotel FAQ. Review of revenue management systems", available at: <https://hotelier.pro/sales/item/1029-rms/> (Accessed 11 November 2020).

16. Riaben'ka, M.O. Troian, V.V. and Molodovets', T.M. (2014), "Application of the latest hotel management information systems", Materialy konferentsii "Perspektivnye voprosy mirovoj nauky [Proceedings of the conference "Prospective issues of world science], Sofia, Bulgaria, "BELGRADE BG, available at: http://tourlib.net/statti_ukr/ryabenska.htm (Accessed 11 November 2020).

17. Stepanova, V.E. (2017), "The role of rhubarb management in determining the hotel's sales strategy", "Molodoj uchenyj", Vol. 35, pp. 42—44, available at: <https://moluch.ru/archive/169/45532/> (Accessed 11 November 2020).

18. SFII (2020), "Technologies and innovations that change the restaurant business", available at: <https://sfii.gov.ua/tehnologii-ta-innovacii-yaki-zminjuyut-restorannij-biznes/> (Accessed 11 November 2020).

19. Amadeus global booking system website (2020), available at: <http://www.amadeus.ru> (Accessed 11 November 2020).

20. Logus (2020), "Hotel business automation software", available at: <http://логус.укр> (Accessed 11 November 2020).

21. Jsolutions (2020), "Hotel management program", available at: https://jsolutions.ua/ua/programa-upravleniya-otelem?gclid=CjwKCAiA2O39BRBjEiwApB2IkowzN0657JO60Z9IB4pzObBt1Pdy9CQKZgXCVXnMkpMEP1V0Ef-7fhoCibAQAvD_BwE (Accessed 11 November 2020).

22. Ultra-company (2020), "Hotel management system", available at: <https://ultra-company.com> (Accessed 11 November 2020).

23. Duetto (2020), "Duetto: Hotel Revenue Management Software & Solutions", available at: <https://www.duettocloud.com> (Accessed 11 November 2020).

Стаття надійшла до редакції 25.11.2020 р.

УДК 336.144

М. В. Тимошенко,
к. т. н., доцент, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID ID: 0000-0002-0288-9750

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.43

КЛЮЧОВА ПРОБЛЕМАТИКА В СФЕРІ ПЛАНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ "КОРОНАКРИЗИ"

М. Tymoshenko,
PhD in Technical Sciences, Associate professor, University of Customs and Finance, Dnipro

KEY ISSUES IN THE FIELD OF PLANNING OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF THE "CORONAVIRUS CRISIS"

У статті розкривається ключова проблематика у сфері планування державного бюджету України на сучасному етапі розвитку економіки. Здійснюється порівняльний аналіз проектів бюджету України на 2020 та 2021 рік відповідно. Оцінюється відповідність бюджетного дефіциту в рамках проекту бюджету 2020 та фактичних результатів за перші 7 місяців 2020 року.

Аналізується структура та джерела покриття бюджетного дефіциту відповідно до проекту бюджету. Розкривається проблематика в рамках фінансування державного боргу України у 2020—2025 роках. Оцінюється вплив політико-економічних факторів на процес планування та виконання бюджетів держав у 2020—2021 роках. У прикінцевих висновках здійснюється структуризації ключових факторів що здійснюють негативний вплив на бюджетне планування зокрема та виконання державного бюджету України на сучасному етапі розвитку економіки загалом.

This article reveals the key issues in the field of planning of the state budget of Ukraine at the present stage of economic development. The author carries out a comparative analysis of the draft budgets of Ukraine for 2020 and 2021, respectively. The impact of the coronavirus pandemic and quarantine restrictions on the dynamics of revenues, expenditures and the state budget deficit is analysed. The objective of the article is to systematize the key factors in the field of budget planning of Ukraine in the modern conditions of the "corona crisis". It is stated that Ukraine in its foreign economic and foreign policy focuses on gradual integration into the EU, which creates additional incentives for reforming and modernizing the processes related to the planning and execution of the State Budget.

The comparative dynamics of revenues, expenditures and deficit of the State Budget of Ukraine is carried out in accordance with the draft State Budgets of 2020 and 2021, respectively. The correspondence between the budget deficit within the draft budget 2020 and the actual results for the first 7 months of 2021 is estimated.

The structure and sources of covering the budget deficit in accordance with the draft budget are analysed. The structural analysis of external and internal loans according to the draft State budget of Ukraine for 2021 is carried out. The author reveals the issues of financing the public debt of Ukraine in 2020—2025. The axiom is formed that in the current conditions of Ukraine's economic development, the relevant elements of Ukraine's debt security also have a serious negative impact on budget planning processes.

The influence of political and economic factors on the process of planning and execution of state budgets in 2020—2021 is estimated. The key factors of influence within the given problems are identified. The forecast dynamics of the gross domestic product of the state for 2020—2021 is revealed as a key indicator of the influence on the execution of the state budget in terms of revenues.

The final conclusions contain the structuring of key factors that have a negative impact on budget planning in particular, and the execution of the state budget of Ukraine at the present stage of economic development in general.

Ключові слова: державний бюджет, бюджетне планування, "коронакриза", податкові находитення, видатки бюджету.

Key words: state budget, budget planning, "corona crisis", tax revenues, budget expenditures.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах євроінтеграції, як ключового політичного та економічного курсу України, однією з головних особливостей її сучасного соціально-економічного розвитку залишається високий рівень зовнішніх і внутрішніх невизначеностей [1]. Бюджетне планування як невід'ємний складник бюджетної політики визначає джерела формування бюджетних коштів та напрями їх використання у процесі досягнення стратегічних, тактичних і оперативних цілей держави [8]. Водночас необхідно розуміти, що на процеси бюджетного планування здійснюють вплив різноманітні зовнішні і внутрішні чинники, як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі [3, 11]. Зазначена проблематика і обумовлює актуальність теми цієї наукової статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Перетворення і трансформації останніх років у сфері бюджетного федералізму в Україні в значній мірі знайшли своє відображення в працях вітчизняних вчених-економістів.

Загальні питання бюджетного планування в Україні в своїх працях розглядали такі вітчизняні вчені: Тарасюк М., Мельничук Н.Ю. та Базика С.К. Необхідність застосування фіскальних правил в процесі бюджетного планування в свої працях досліджували такі вчені: С.С. Гасанов, В.П. Кудряшов, Р.Л. Балакін [2, 5].

Питанням новацій у сфері бюджетного планування а також використанні іноземного досвіду в контексті вдосконалення таких процесів в Україні присвячені праці таких вчених-економістів: Мацедонська Н.В., Мельник О.П. [6; 7]. Т.І. Єфименко, С.С. Гасанов, І.В. Богдан [4] у своїй праці акцентують увагу на важливості використання "видаткового" підходу в процесі бюджетного планування.

Проблематику короткострокового та довгострокового бюджетного планування у своїх працях розглядали такі вітчизняні вчені, як Щабельник Ю.С., Давиденко М.В., Павлюк К.В., Шапоренко О.О. [9].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення систематизації ключових факторів проблематики в сфері планування бюджету України в сучасних умовах "коронакризи".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У нинішніх умовах трансформацій в економіці України особливої актуальності набуває бюджетне планування, передусім його стратегічна складова, що обумовлено необхідністю обґрунтування та визначення ефективних шляхів досягнення довгострокових та узгоджених цілей у сфері державної економічної, со-

ціальної, оборонної, медичної, технологічної та інших політик [10].

Україна в своїй зовнішньоекономічній та зовнішньополітичній діяльності орієнтована на поступову інтеграцію в ЄС, що створює додаткові стимули задля реформування та осучаснення процесів пов'язаних із плануванням та виконанням Державного бюджету [2]

Нестабільність національної економіки в купі із кризовими явищами викликаними пандемією коронавіруса, та введенням карантинних обмежень значною мірою здійснили негативний вплив на виконання бюджету 2020 року, та ускладнили процеси бюджетного планування в сфері формування Державного бюджету на 2021 рік. У рамках більш детального розкриття проблематики даної наукової статті, здійснимо аналіз ключових показників державного бюджету в 2020 та 2021 роках, згідно з проектом бюджету. Задля чого скористаємося нижченаведеною діаграмою (рис. 1), на якій відображена динаміка даних показників за відповідний період.

Як можна побачити із вищенаведеної діаграми у 2021 році доходи Державного бюджету України плануються на 2% (або на 22 мільярди гривень) менше. Водночас видатки бюджету в 2021 році будуть вищими за проєктні показники бюджету-2020 на 12,7% (або 150 мільярдів гривень) відповідно. Дані тенденції в значній мірі негативно відображаються на рівні бюджетної безпеки держави та генерують процес зростання дефіциту Державного бюджету України. Якщо в 2020 році дефіцит (без урахування кредитування) планувався на рівні 87 мільярдів гривень, то в проєкті 2021 року він складає 259 мільярдів гривень.

Загалом падіння доходів та зростання видатків Державного бюджету в проєкті 2021 року викликане падінням економіки через "коронакризу" внаслідок чого державний і місцевий бюджети недоотримують значний об-

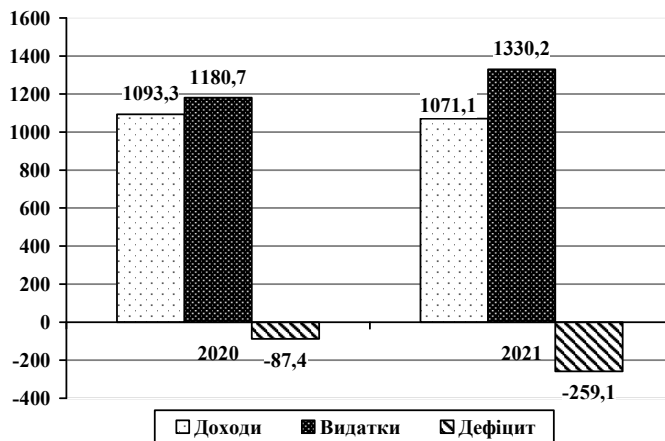

Рис. 1. Ключові показники проєктів бюджету України в 2020 та 2021 рр. (млрд гривень)

Джерело: [14; 15].

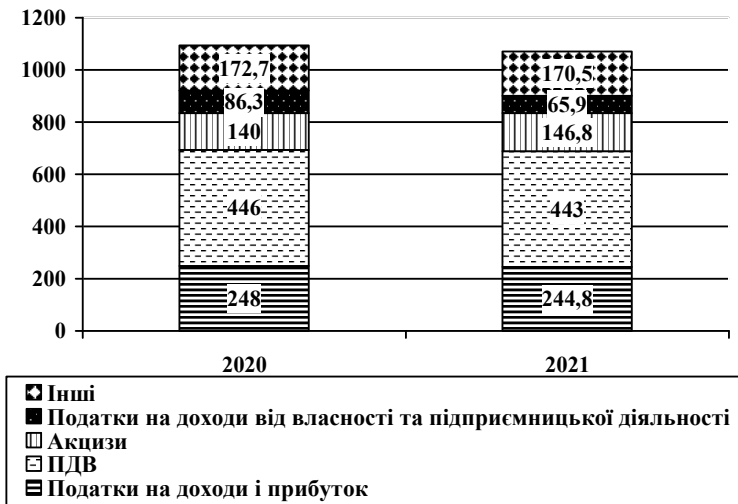

Рис. 2. Проект дохідної частини бюджетів України в 2020 та 2021 рр. (млрд гривень)

Джерело: [14; 15].

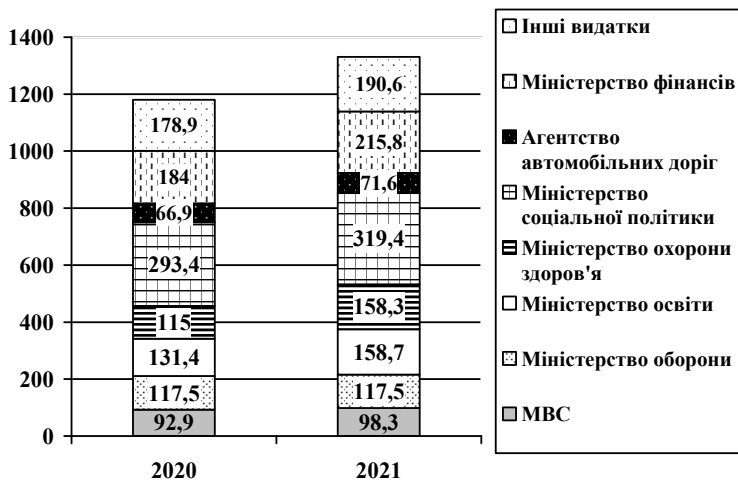

Рис. 3. Проект видаткової частини бюджетів України в 2020 та 2021 рр. (млрд. гривень)

Джерело: [14; 15].

сяг податкових надходжень, зважаючи на системність кризи слід очікувати, що і в 2021 році будуть проблеми щодо виконання дохідної частини бюджету.

На фоні такого горизонтального зіставлення доцільним буде виділити особливості планування та виконання Державного бюджету 2019 року [13]:

- дохідна частина бюджету 2019 року згідно проекту складала 1026,4 млрд гривень;
- видатки державного бюджету за проектом повинні були скласти 1116,3 млрд гривень;
- відповідно плановий дефіцит повинен був скласти 89,9 млрд гривень;
- фактичне виконання бюджету за доходами складо 998,3 млрд гривень;
- фактичне виконання бюджету за видатками складо 1076,4 млрд гривень;
- фактичний дефіцит склав 78,1 млрд гривень.

Аналізуючи проекти бюджетів 2020 та 2021 років, вважаємо за необхідне розкрити особливості бюджетного планування відповідно до ключових показників дохідної частини бюджету (рис. 2).

Окрім загального падіння обсягів надходжень до Державного бюджету відповідно до проекту на 2021 рік, простежуються наступні тенденції:

- очікується незначне скорочення обсягів ПДВ, на 3 млрд гривень;
- також в проєкт бюджету закладено скорочення податків на доходи і прибуток на 3,2 млрд гривень;
- водночас очікується що надходження від акциз зростуть на 6,8 млрд гривень відповідно до проекту бюджету 2020 року;
- також очікується падіння податків на доходи від власності та підприємницької діяльності на 20,4 млрд гривень.

Падіння податкових надходжень до Державного бюджету 2021 року, у рамках планових показників відповідно до проекту свідчить про недостатній рівень очікувань по відновленню економіки держави в наступному році, що може бути ускладнене новим циклом світової кризи та/або введенням нових карантинних обмежень. Аналогічним чином здійснимо порівняльний аналіз у сфері бюджетного планування в сфері видатків бюджету відповідно до проєктів Державного бюджету на 2020 та 2021 роки відповідно (рис. 3).

Як можна побачити з вищенаведеної діаграми в сфері бюджетного планування найбільше зростання видатків у проєкті 2021 року відповідно до 2020 року заплановане по таким розпорядникам:

- планові видатки на медицину зростуть на 37,7% або 43,3 млрд гривень;
- видатки соціальної сфери зростуть на 8,9% або 26 млрд гривень;
- також значною мірою зростуть й видатки на обслуговування державного боргу та утримання міністерства фінансів — на 17,3% або 31,8 млрд гривень;
- водночас заплановано збільшення видатків на сферу освіти на 20,8% або 27,3 млрд гривень.

Також необхідно розуміти, що однією із ключових проблем у сфері бюджетного планування в контексті проекту бюджету України на 2021 рік є фактичне невиконання планових показників у сфері обсягів дефіциту бюджету країни (рис. 4).

Відповідно до вищенаведеної діаграми варто відмітити, що фактичний дефіцит Державного бюджету України за перші сім місяців на 115 млрд гривень перевищує плановий показник річного дефіциту бюджету. Зважаючи на тенденції розвитку економіки слід очікувати, що до кінця року дефіцит бюджету може зрости до 300 млрд гривень, що формує загрозливу ситуацію у сфері боргової та бюджетної безпеки держави. Через недостатність бюджетних надходжень цього року та певні проблеми в рамках зовнішніх запозичень є проблематика в сфері якісного управління дефіцитом державного бюджету.

До того ж необхідно розуміти, що в сучасних умовах розвитку економіки України серйозний негативний вплив на процеси бюджетного планування також мають

відповідні елементи боргової безпеки України. Стабільний дефіцит Державного бюджету останніх років фінансується виключно за рахунок боргових запозичень (як зовнішніх, так і внутрішніх).

Проаналізуємо фінансування державного дефіциту за борговими операціями на плановий 2021 рік відповідно до проєкту Державного бюджету (табл. 1).

Загалом на фінансування дефіциту Державного бюджету 2021 року очікується залучити близько 263 млрд гривень, водночас необхідно розуміти, що борги минулих періодів також будуть потребувати виплат у плановому 2021 році.

Загалом задля погашення дефіциту бюджету (що планується) та боргів минулих періодів планується запозичити більше 700 млрд гривень. Більша частка (близько 550 млрд гривень) з даних коштів очікується в рамках надходжень від внутрішніх запозичень, ще 153 млрд гривень планується залучити в рамках кредитів нерезидентів.

Водночас слід розуміти, що дефіцит бюджету 2021 року, як і в поточному році може бути більшим за плановий показник. До того ж існує певна проблематика відносно спроможності залучення очікуваних коштів від іноземних та вітчизняних кредиторів. Також значну проблему в цьому питанні складає необхідність виплат за державним боргом України в період 2020—2025 років (рис. 5).

Падіння доходів бюджету, зростання видаткової частини, зростання дефіциту Державного бюджету України, а також необхідність виплат по зобов'язанням перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами в короткостроковій перспективі значною мірою ускладнюють ситуацію в системі управління державними фінансами загалом та управлінні дефіцитом бюджету зокрема.

Важливе значення в системі бюджетного планування та виконання Державного бюджету на 2021 рік буде відігравати відновлення економіки (як світової, так і вітчизняної). Високі темпи росту ВВП зможуть забезпечити високий рівень надходжень до бюджету, що в свою чергу посприятиме зростанню ефективності управління дефіцитом бюджету.

Здійснимо аналіз прогнозної динаміки валового внутрішнього продукту України за період з 2018 року по 2021 рік відповідно. Для чого скористаємося діаграмою (рис. 6), на якій відображена відповідна динаміка.

Як можна побачити з вищевказаної діаграми, відповідно до прогнозу Міжнародного валютного фонду в 2020 році ВВП України впаде на 7,7%, а в 2021 році зросте на 3,6% до попереднього року відповідно. Така динаміка дозволяє зрозуміти, що в 2021 році буде досягнуто рівень валового внутрішнього продукту України на рівні 2018 року відповідно. Низький рівень відновлення економіки України в значній мірі ускладнює процес бюджетного планування, адже за стабільної ситуації в економіці світу економіка України зможе зрости лише на 3,6% після значного падіння. Це генерує небезпеку в рамках потенційного повторення пандемії коронавірусу та введення нових карантинних обмежень.

Систематизуючи вищевказане, можна виокремити, що на ефективність бюджетного планування в сучасних умовах значний вплив здійснюють такі фактори:

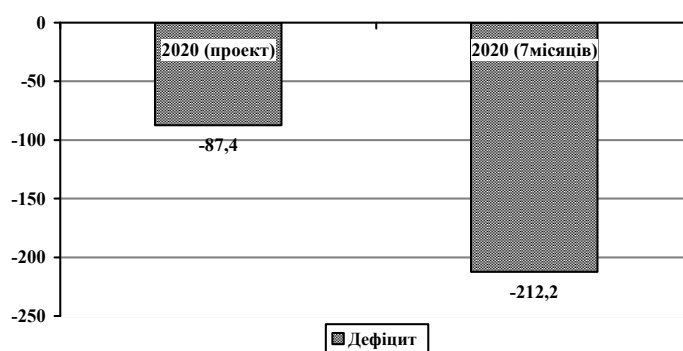

Рис. 4. Проектний дефіцит бюджету України 2020 та фактичний дефіцит Держбюджету на серпень 2020 року (млрд гривень)

Джерело: [13; 14].

Таблиця 1. Фінансування державного дефіциту бюджету в 2021 році (млрд гривень)

Фінансування за борговими операціями	263,1
Запозичення	702,4
Внутрішні запозичення	549,1
Зовнішні запозичення	153,3
Погашення	-439,3
Внутрішні зобов'язання	-341,6
Зовнішні зобов'язання	-97,7
Надходження від приватизації державного майна	6
Фінансування за активними операціями	1,2

Джерело: [15].

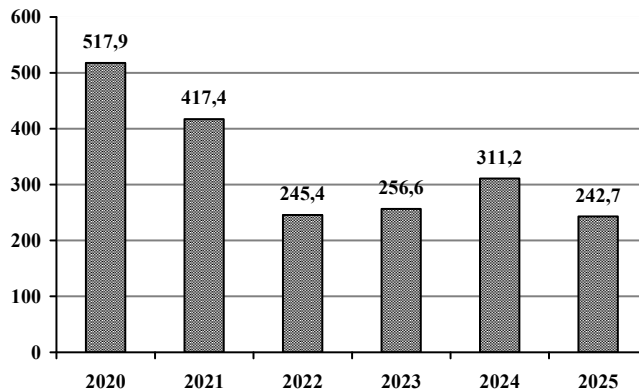

Рис. 5. Прогнозні платежі за державним боргом у 2020—2025 роках за діючими угодами станом на 01.09.2020 р. (млрд. гривень)

Джерело: [12].

— пандемія коронавірусу, введення карантинних обмежень для бізнесу в першій половині 2020 року та потенційна загроза відновлення карантинних обмежень;

— падіння темпів ВВП у 2020 році та недостатній рівень прогнозних показників росту економіки України в 2021 році;

— значна розбіжність між плановими та фактичними показниками Державного бюджету;

— зростання обсягів дефіциту державного бюджету;

— значне зростання боргових зобов'язань України у короткостроковій перспективі;

— значні коливання курсу національної валюти;
 — інфляційні процеси;
 — потенційна політична криза та заморожування співпраці із "західними партнерами".

Зазначені фактори істотно ускладнюють ефективність планування та виконання Державного бюджету України.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Зважаючи на державотворчі процеси в сфері децентралізації фінансової та економічної системи України останніх років, питання ефективного бюджетного планування є найбільш значним у системі забезпечення відповідного рівня фінансової безпеки загалом та бюджетної безпеки країни зокрема.

2. Пандемія коронавірусу та введення карантинних обмежень у першій половині 2020 року у значній мірі ускладнило процес бюджетного планування, через неспроможність зваженої оцінки розвитку економіки держави в короткостроковій перспективі.

3. "Коронакриза" в значній мірі скоротила надходження до Державного бюджету, що призвело до стрімкого зростання дефіциту бюджету України. Зважаючи на системність кризових явищ, можна прогнозувати, що відновлення економіки України займе щонайменше 2—3 роки.

4. Серед ключових факторів що на сьогодні формують ключову проблематику у сфері бюджетного планування, виконання бюджету та ефективного управління дефіцитом державного бюджету України слід відмітити такі: пандемія коронавірусу, введення карантинних обмежень, падіння валового внутрішнього продукту держави, зростання дефіциту бюджету держави, зростання державного боргу України.

5. До того ж значний вплив на бюджетне планування здійснюють — падіння курсу національної валюти, інфляційні процеси, та потенційна політична криза в Україні. Політичні рішення останнього року певною мірою ускладнили взаємодії із "західними партнерами" які є ключовими гарантами відносно можливостей зовнішніх запозичень Україною.

Література:

1. Бази́ка С.К. Бюджетне планування як інструмент фінансового стратегічного управління. Інвестиції: практика і досвід. 2018. № 8. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2018/23.pdf (дата звернення: 20.08.2020).
2. Гасанов С.С. Реформування фіскальної системи України у контексті євроінтеграційних процесів. Фінанси України. 2015. № 2. URL: http://www.library.univ.-kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1647876 (дата звернення: 18.08.2020).
3. Давиденко Н.М., Горобчук М.В. Середньострокове планування у поліпшенні бюджетної політики в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2019. №8. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Vknteu_2018_2_3.pdf (дата звернення: 20.08.2020).

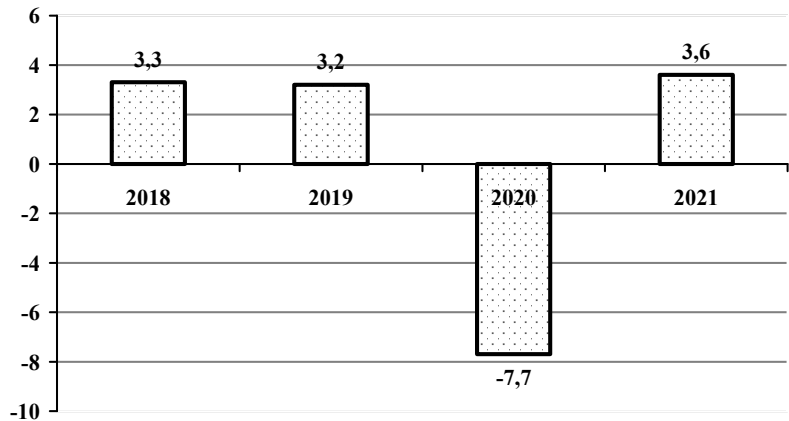

Рис. 6. Динаміка ВВП України в 2018—2021 рр. (%), за даними IMF

Джерело: [16].

gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nvmgu_eim_2019_38_8.pdf (дата звернення: 18.08.2020).

4. Єфименко Т.І., Гасанов С.С., Богдан І.В. Видатки державного бюджету на вищу освіту: структурні зміни та проблема формульного розподілу. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки. 2018. Спецвипуск. URL: <https://er.knuid.edu.ua/handle/123456789/10114> (дата звернення: 29.08.2020).

5. Кудряшов В.П. Застосування фіскальних правил у бюджетному плануванні. Фінанси України. 2020. № 6. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4721 (дата звернення: 29.08.2020).

6. Мацедонська Н.В. Світовий досвід бюджетного планування та його впровадження в Україні. Гроші, фінанси і кредит. 2017. № 19. URL: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/80.pdf> (дата звернення: 18.08.2020).

7. Мельник О.П. Бюджетне планування: новації та перспективи. Фіскальна політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки: зб. тез доповідей Міжн. наук.-практ. конф., 24 листоп. 2017 р. / Держ. фіскальна служба України, Ун-т держ. фіскальної служби України, Навчально-науковий інститут права та ін. Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 2017. С. 285—287.

8. Мельничук Н.Ю. Реалії бюджетного планування в Україні в останні роки. Вісник ОНУ ім. Мечникова. 2019. № 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Vonu_econ_2019_24_4_27.pdf (дата звернення: 18.08.2020).

9. Павлюк К.В., Шапоренко О.О. Розвиток середньострокового бюджетного планування в Україні. Фінанси України. 2018. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2018_9_5 (дата звернення: 18.08.2020).

10. Тарасюк М. Бюджетне планування в Україні. Вісник КНТЕУ. 2018. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Vknteu_2018_2_3.pdf (дата звернення: 20.08.2020).

11. Шабельник Ю.С. Сутність та значення бюджетного планування та необхідність подовження його часового горизонту в сучасних умовах. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2017. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/znpnudps_2017_2_26.pdf (дата звернення: 20.08.2020).

12. Боргові платежі та прогнози. Міністерство Фінансів України: офіц. вебсайт. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prognozi> (дата звернення: 20.08.2020).

13. Виконання державного бюджету 2020. Державна казначейська служба України: офіц. вебсайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 20.08.2020).

14. Проект Закону про Державний бюджет України на 2020 рік. Верховна Рада України: офіц. портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66853 (дата звернення: 20.08.2020).

15. Проект Закону про Державний бюджет України на 2021 рік. Верховна Рада України: офіц. портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938 (дата звернення: 20.08.2020).

16. Real GDP growth (Annual percent change). International Monetary Fund: website. URL: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD/UKR (дата звернення: 20.08.2020).

References:

Bazika, S.K. (2018), "Budget planning as a tool of financial strategic management", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, [Online], vol. 8, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2018/23.pdf (Accessed 20 Aug 2020).

2. Hasanov, S. S. (2015), "Reforming the fiscal system of Ukraine in the context of European integration processes", *Finance of Ukraine*, [Online], vol. 2, available at: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1647876 (Accessed 18 Aug 2020).

3. Davydenko, N. M. and Gorobchuk, M. V. (2019), "Medium-term planning in improving budget policy in Ukraine", *International Humanitarian University Herald*, [Online], vol. 8, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nvmgu_eim_2019_38_8.pdf (Accessed 18 Aug 2020).

4. Yefimenko, T. I. Hasanov, S. S. and Bogdan, I. V. (2018), "State budget expenditures on higher education: structural changes and the problem of formula distribution", *The Journal "Bulletin of Knutd, Series: Economic Sciences"*, [Online], Special issue, available at: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/10114> (Accessed 29 Aug 2020).

5. Kudryashov, V. P. (2020), "Application of fiscal rules in budget planning", *Finance of Ukraine*, [Online], vol. 6, available at: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4721 (Accessed 29 Aug 2020).

6. Macedonska, N. V. (2017), "World experience of budget planning and its implementation in Ukraine",

Groshi, finansy ta kredyt, [Online], vol. 19, available at: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/80.pdf> (Accessed 18 Aug 2020).

7. Melnyk, O. P. (2017), "Budget planning: innovations and prospects", *Zbirka tez dopovidey mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi. Fiksalna polityka: teoretychni ta praktychni aspekty jurydychnoyi nauky* [A collection of abstracts of the international scientific-practical conference. Fiscal policy: theoretical and practical aspects of legal science], State Fiscal Service of Ukraine, University of the State Fiscal Service of Ukraine, Educational and Scientific Institute of Law, Vinnytsia, Ukraine, pp. 285—287.

8. Melnychuk, N. Yu. (2019), "Realities of budget planning in Ukraine in recent years", *Odessa National University*, [Online], vol. 4, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Vonu_econ_2019_24_4_27.pdf (Accessed 18 Aug 2020).

9. Pavlyuk, K. V. and Shaporenko, O. O. (2018), "Development of medium-term budget planning in Ukraine", *Finance of Ukraine*, [Online], vol. 9, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2018_9_5 (Accessed 18 Aug 2020).

10. Tarasyuk, M. (2018), "Budget planning in Ukraine", *HERALD of Kyiv National University of Trade and Economics*, [Online], vol. 2, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Vknteu_2018_2_3.pdf (Accessed 20 Aug 2020).

11. Shabelnyk, Yu. S. (2017), "The essence and significance of budget planning and the need to extend its time horizon in modern conditions", *Zbirnyk naukovykh prac UDFSU*, [Online], vol. 2, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/znpnudps_2017_2_26.pdf (Accessed 20 Aug 2020).

12. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Debt payments and forecasts", available at: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prognozi> (Accessed 20 Aug 2020).

13. The State Treasury Service of Ukraine (2020) "Execution of the state budget 2020", available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (Accessed 20 Aug 2020).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), "Draft Law on the State Budget of Ukraine for 2020", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66853 (Accessed 20 Aug 2020).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "Draft Law on the State Budget of Ukraine for 2021", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938 (Accessed 20 Aug 2020).

16. International Monetary Fund (2020), "Real GDP growth (Annual percent change)", available at: https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD/UKR (Accessed 20 Aug 2020).

Стаття надійшла до редакції 16.11.2020 р.

*А. П. Макаренко,
д. е. н., професор кафедри обліку, аналізу оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0002-9576-928X*

*А. А. Христенко,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Інженерний навчально-науковий інститут ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID 0000-0001-9833-7864*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.49

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ДОХОДІВ І ВИТРАТ БЛАГОДІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

A. Makarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Accounting and Auditing,
Engineering Institute of Zaporizhzhya National University
L. Khrystenko,
Master's student, Engineering Institute of Zaporizhzhya National University

IMPROVING THE ACCOUNTING AND AUDITING OF INCOME AND EXPENSES OF A CHARITABLE ORGANIZATION

Для кожної неприбуткової організації дуже важливою є організація системи обліку та аудиту доходів і витрат. Хоча, такі організації не сплачують податок на прибуток, проте вони повинні подати звіт про цільове використання коштів. Недоліки та допущені помилки обліку доходів та витрат можуть призвести до втрати статусу неприбутковості, що унеможливить подальшу діяльність організації у напрямі реалізації її програмних цілей і призведуть до необхідності сплатити податок на прибуток від суми коштів, витрачених не за цільовим призначенням. Тому вкрай важливим є проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат благодійної організації з метою надання висновку щодо законності, достовірності, правильності їх відображення в обліку, відповідності цільового використання коштів.

Метою роботи є удосконалення обліку і аудиту доходів та витрат благодійної організації.

Для удосконалення обліку і аудиту доходів та витрат благодійної організації запропоновано створити службу внутрішнього аудиту, розроблено методику проведення аудиту доходів та витрат, з урахуванням особливостей обліку неприбуткових організацій, що включає: анкету, план та програму аудиту, робочі документи аудитора, запропоновано схеми документообігу первинної документації обліку паливо — мастильних матеріалів та розрахунків з підзвітними особами.

Метою проведення аудиту доходів та витрат є: сформулювати висновок щодо коректного відображення доходів і витрат в обліку та звітності, відповідності критеріям прийнятності витрат за бюджетом проєкту, відповідності обліку доходів та витрат нормам чинного законодавства.

Основними завданнями аудиту доходів та витрат є: контроль за дотриманням чинного законодавства щодо обліку доходів та витрат, коректного відображення інформації про доходи та витрати у фінансовій звітності; планування, організація та проведення внутрішнього аудиту; встановлення правильності розмежування доходів та витрат за звітними періодами; перевірка складу доходів та витрат згідно з бюджетом проєкту та їх визнання на підставі внутрішніх фінан-

сових положень та вимог Донорів; перевірка правильності класифікації і визнання витрат відповідно до облікової політики; перевірка наявності та повноти оформлення документів, які підтверджують витрати.

Запропоноване удосконалення обліку та аудиту доходів та витрат дозволить дослідити правильність та законність відображення доходів та витрат, покращить документальне підтвердження витрат, що дозволить зменшити ризики нецільового використання коштів благодійною організацією.

For each non-profit organization it is very important to organize a system of accounting and audit of income and expenses. However, such organizations do not pay income tax, and they must report on the intended use of funds. Deficiencies and errors in accounting for income and expenses may lead to the loss of non-profit status, which will prevent further activities of the organization to achieve its program goals and will lead to the need to pay income tax on the amount of funds spent for other purposes. Therefore, it is extremely important to conduct an internal audit of income and expenses of a charitable organization in order to provide an opinion on the legality, reliability, correctness of their reflection in the accounting, compliance with the intended use of funds.

The purpose of the work is to improve the accounting and audit of income and expenses of the Charitable organization.

To improve the accounting and audit of income and expenses of the charity, it is proposed to create an internal audit service, developed a methodology for auditing income and expenses, taking into account the peculiarities of accounting for nonprofit organizations, including: questionnaire, audit plan and program, auditor's working documents, the schemes of document circulation of primary documentation of accounting of fuels and lubricants and settlements with accountable persons are offered.

The purpose of the audit of revenues and expenditures is: to form a conclusion on the correct reflection of revenues and expenditures in accounting and reporting, compliance with the criteria of eligibility of expenditures in the project budget, compliance of revenue and expenditure accounting with current legislation.

The main tasks of the audit of income and expenses are: control over compliance with current legislation on accounting for income and expenses, correct presentation of information on income and expenses in the financial statements; planning, organizing and conducting internal audit; establishing the correctness of the separation of income and expenses for the reporting periods; verification of the composition of revenues and expenditures in accordance with the project budget and their recognition on the basis of internal financial regulations and requirements of Donors; checking the correctness of classification and recognition of costs in accordance with accounting policies; checking the availability and completeness of documents confirming the costs.

The proposed improvement of accounting and auditing of income and expenses will allow to investigate the correctness and legality of the reflection of income and expenses, will improve the documentary evidence of expenses, which will reduce the risks of misuse of funds by the charity.

Ключові слова: аудит, доходи, витрати, бюджет, робочий документ, процедури.

Key words: audit, income, expenses, budget, working document, procedures.

ВСТУП

Особливості діяльності благодійних організацій пов'язані з цільовим фінансуванням та підтвердженням цільового використання отриманих коштів. Тому обліку, контролю та аудиту доходів та витрат приділяється велика увага. Актуальність тематики полягає у необхідності удосконалення обліку доходів і витрат благодійної організації та у розробці методики для проведення внутрішнього аудиту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розгляду методології та організації бухгалтерського обліку і звітності та вивченню проблем неприбутково-

вих організацій присвячені праці вітчизняних вчених, як-от: Ф.Ф. Бутинця, Н.О. Гури, Ю.Б. Слободяника, В.Ф. Залуніна, С.О. Левицької, Я.В. Олійника, та інших. Питання організації внутрішнього та зовнішнього аудиту розглядалися у наукових роботах та статтях Л.В. Гусарової, Ю.Б. Слободяник, М.В. Батуріної, О.О. Височан, А.М. Толмачової. Проте наявні проблеми обліку та аудиту доходів і витрат потребують подальшого удосконалення та розробки методики їх обліку та аудиту, що і визначило тему цієї роботи.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є удосконалення обліку та аудиту доходів і витрат, враховуючи специфіку діяльності благо-

Таблиця 1. Анкета проведення аудиту доходів та витрат

№	Зміст питання	Відповідь	Примітки
1	Хто складає фінансові звіти за проєктами?		
2	Яка є проєктна документація?		
3	Чи виконуються умови Угоди щодо надання благодійних грантів?		
4	Хто виконує перерахування коштів відповідно до запитів?		
5	Яким внутрішнім документів повинні відповідати витрати за статтями бюджету?		
6	Хто перевіряє розрахунки заробітної плати та звіряє їх зі статтями бюджету?		
7	Які первинні документи підтверджують нарахування та виплату заробітної плати?		
8	Які є внутрішні звіти по нарахуванню заробітної плати?		
9	Чи перераховується заробітна плата у відповідні строки?		
10	Хто перевіряє сплату податків з заробітної плати та нарахувань на заробітну плату?		
11	Хто затверджує розрахункову відомість, відомість на виплату готівки та платіжну відомість на сплату податків?		
12	Чи є на підприємстві Положення про заробітну плату?		
13	Чи є на підприємстві Положення про відрядження?		
14	Яким документом встановлюється розмір добових?		
15	Який розпорядчий документ підтверджує необхідність господарських потреб?		
16	Хто відповідальний за перевірку авансових звітів?		
17	Хто контролює цільове використання коштів на відрядження?		
18	Чи всі витрати підтверджені оригіналами первинних документів?		
19	Чи є перевищення витрат за статтями бюджету?		
20	У разі перевищення витрат за статтями бюджету чи погоджено це перевищення?		
21	Чи були випадки, що не всі витрати включено у фінансовий звіт?		
22	Хто складає та подає таблиці обліку робочого часу?		
23	Чи є графік відпусток?		
24	Чи є виплати за договорами ЦПХ?		
25	Хто веде накази з прийому, звільнення, надання відпусток?		
26	Чи є графік документообігу на ділянці пального?		
27	Чи є графік документообігу на ділянці розрахунків з підзвітними особами?		
28	Як відображаються витрати, пов'язані з використання пального?		
29	Чи відбувається заправка автомобілів у неробочі години?		
30	Яким чином проводиться облік та списання пального?		
31	Яка періодичність закриття витрат на фінансовий результат діяльності?		

Джерело: складено авторами.

Таблиця 2. План проведення внутрішнього аудиту доходів та витрат

№ з/п	Аудиторські процедури	Аудиторські докази	Період проведення
1	Планування аудиту доходів та витрат проєкту	Програма аудиту доходів та витрат проєкту	
2	Перевірка Угоди, додатків до Угоди, бюджету проєкту, фінансового звіту	Угода, Додатки до угоди, бюджет, фінансовий звіт	
3	Звірка витрат за статтями фінансового звіту зі статтями бюджету проєкту	Фінансовий звіт, бюджет проєкту	
4	Перевірка нарахування заробітної плати	Розрахункова відомість, відомість на виплату, банківська виписка, звіт для Донорів (Breakdown of Staff Costs), фінансовий звіт, оборотно-сальдова відомість	
5	Перевірка нарахування та сплати податків (ЄСВ, ПДФО, військовий збір)	Розрахункова відомість, платіжна відомість, банківська виписка, звіт для донорів (Breakdown of Staff Costs), оборотно-сальдова відомість, фінансовий звіт	
6	Перевірка наявності та правильності оформлення авансового звіту та наказів на відрядження, строків подання авансового звіту	Авансовий звіт, первинні документи, що додаються до авансових звітів, накази	
7	Перевірка цільового використання коштів, виданих під звіт	Авансовий звіт, первинні документи, що додаються до авансових звітів, накази	
8	Перевірка залишків розрахунків з підзвітними особами	Авансовий звіт, банківська виписка, фінансовий звіт, оборотно-сальдова відомість	
9	Перевірка відповідності витрат за авансовими звітами відображенню витрат у фінансовому звіті	Авансовий звіт, фінансовий звіт	
10	Складання аудиторського звіту та висновку	Аудиторський звіт, аудиторський висновок	
11	Розробка пропозиції вирішення проблем, що були виявлені		

Джерело: складено авторами.

Таблиця 3. Програма проведення аудиту доходів та витрат

№ з/п	Аудиторські процедури	Мета проведення аудиту	Методи аудиту	Робочий документ
1	Перевірка Угоди, додатків до Угоди, бюджету проекту, фінансового звіту	Впевнитись у правильності оформлення та у відповідності отриманих коштів, відображених у фінансовому звіті затвердженому бюджету	Перевірка: документальна, аналітична, суцільна, нормативно-правова, зіставлення	РДУ1 РДУ1.1
2	Звірка витрат за статтями фінансового звіту зі статтями бюджету проекту	Впевнитись у відповідності відображення витрат за статтями фінансового звіту та наявності відхилень у порівнянні статей бюджету	Перевірка: документальна, аналітична, суцільна, нормативно-правова, арифметична, зіставлення	РДВ2
3	Перевірка нарахування заробітної плати	Впевнитись у правильності нарахування, виплати заробітної плати, відповідності відображення у фінансовому звіті, (Breakdown of Staff Costs), оборотно-сальдовій відомості	Перевірка: документальна, аналітична, суцільна, арифметична, зіставлення	РДЗ.1
4	Перевірка нарахування та сплати податків (ЄСВ, ПДФО, військовий збір)	Впевнитись у правильності нарахування, сплати податків, відповідності відображення у фінансовому звіті, (Breakdown of Staff Costs), оборотно-сальдовій відомості	Перевірка: документальна, аналітична, суцільна, арифметична, зіставлення	РДЗ.2
5	Перевірка наявності та правильності оформлення авансового звіту та наказів на відрядження	Впевнитись у правильності оформлення авансового звіту та наказу на відрядження	Перевірка: документальна, аналітична, суцільна, зіставлення, нормативно-правова	РДА34.1
6	Перевірка строків подання авансового звіту	Впевнитись у відповідності строків подання звіту до затверджених законодавством	Перевірка: документальна, аналітична, суцільна, зіставлення, нормативно-правова	РДА34.2
7	Перевірка цільового використання коштів, виданих під звіт	Впевнитись у відповідності цільового призначення у наказі, авансовому звіті, фінансовому звіті	Перевірка: документальна, аналітична, суцільна, зіставлення, нормативно-правова	РДА34.3
8	Перевірка залишків розрахунків з підзвітними особами	Впевнитись у правильності відображення залишків у авансовому звіті, оборотно-сальдовій відомості	Перевірка: документальна, аналітична, суцільна, зіставлення, арифметична	РДА34.4

Джерело: складено авторами.

Таблиця 4. Робочий документ аудитора РДУ1 перевірки отриманих доходів

Назва проєкту:					
Строк реалізації проєкту					
Загальна сума, грн					
№ з/п	Перерахування коштів, грн				Відхилення
	Банківська виписка		Бюджет на період		+
	Дата	Сума	Період	Сума	
					-

Джерело: складено авторами.

Таблиця 5. Робочий документ аудитора РДУ1.1 перевірки змін до умов Договору

Назва проєкту:					
Строк реалізації проєкту					
Загальна сума, грн					
№ з/п	Перерахування коштів, грн				Відхилення
	Загальна сума гранту		Зміни до Договору		+
	Документ	Сума	Документ	Сума	
					-

Джерело: складено авторами.

дійної організації та необхідність зіставлення витрат обліку з даними бюджету та звітності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Організація внутрішнього контролю та аудиту в благодійній організації має на меті надання впевненості щодо оцінки систем та процесів обліку на підставі об'єктивності та незалежності [1]. Доцільно для організації внутрішнього аудиту розробити та затвердити Положення з внутрішнього аудиту відповідно до облікової політики організації та Міжнародних стандартів професійної практики внутрішнього аудиту [2; 3]. У Положенні встановити обов'язкові вимоги до організації внутрішнього аудиту та його функціональної діяльності. Дослідивши особливості обліку доходів та витрат благодійної організації, з метою перевірки та контролю за правильністю відображення організації у обліку та звітності доходів та витрат, запропоновано ввести до штатного розкладу організації посаду менеджера з внутрішнього аудиту з основними обов'язками:

- остаточна перевірка звітів за проєктами відповідно до затверджених бюджетів проєктів щокварталу;
- визначення відповідності проєктної діяльності до планів та потреб організації;
- проведення аналізу та виявлення проблемних ділянок обліку та звітності;
- відповідності системи обліку доходів і витрат, фінансової і проєктної звітності чинному законодавству та вимогам Донорів проєктів;
- надання інформації та рекомендацій керівництву щодо вдоскона-

Таблиця 6. Робочий документ аудитора РДВ 2 перевірки витрат за статтями бюджету проекту

Назва проєкту:								
Строк реалізації проєкту								
Загальна сума, грн								
№ з/п	Ст. бюджету	Сума за ст. бюджету проєкту	Зміни до бюджету	Відхилення		Витрати за період	Залишок	Примітки
				+	-			

Джерело: складено авторами.

Таблиця 7. Робочий документ аудитора РД 3.1 перевірки відображення нарахованої заробітної плати

Назва проекту:							
Строк реалізації проекту							
Вибірка за період							
№ з/п	Прізвище та ініціали	Місяць нарахування	Нарахована заробітна плата, грн			Відхилення	
			Розрахунково-платіжна відомість	Фінансовий звіт	Звіт Stafflist	+	-

Джерело: складено авторами.

Таблиця 8. Робочий документ РД 3.2 перевірки відображення нарахованого єдиного соціального внеску (ЄСВ):

Назва проекту:							
Строк реалізації проекту							
Вибірка за період							
№ з/п	Прізвище та ініціали	Місяць нарахування	Нараховано ЄСВ, грн			Відхилення	
			Розрахунково-платіжна відомість	Фінансовий звіт	Звіт Stafflist	+	-

Джерело: складено авторами.

лення наявних систем обліку та звітності, формування та відображення доходів та витрат у відповідності до внутрішніх Правил та Положень;

— здійснення відповідного коригування обліку та діяльності на основі проведеного аналізу та розпоряджень керівництва.

Кваліфікаційні вимоги до внутрішнього аудитора включають: професійну компетентність, ретельність, дотримання етичного кодексу та правил поведінки, відповідно до Міжнародних Стандартів внутрішнього аудиту [2]. Діяльність внутрішнього аудитора повинна відповідати вимогам чинного законодавства України, Положенню про внутрішній аудит та інших внутрішніх положень, що регламентують діяльність організації. Менеджер з внутрішнього аудиту розробляє методику проведення аудиторської перевірки. Для проведення внутрішнього аудиту запропоновано таку методику, викладену у цій статті. Метою внутрішньої аудиторської перевірки є: сформулювати висновок щодо коректного відображення доходів та витрат в обліку та звітності, відповідності критеріям прийнятності витрат за бюджетом, відповідності обліку доходів та витрат нормам чинного

законодавства. Основними завданнями аудиту доходів та витрат проекту є:

- контроль за дотриманням чинного законодавства щодо обліку доходів витрат, коректного відображення інформації про доходи та витрати у фінансовій звітності;
- планування, організація та проведення внутрішнього аудиту;
- встановлення правильності розмежування доходів та витрат за звітними періодами;
- перевірка складу доходів та витрат згідно з бюджетом проекту та їх визнання на підставі внутрішніх фінансових положень та вимог Донорів;
- перевірка правильності класифікації і визнання витрат відповідно до облікової політики;
- перевірка наявності та повноти оформлення документів, які підтверджують витрати;
- оцінка ефективності функціонування системи внутрішнього контролю [4].

Для проведення внутрішньої аудиторської перевірки доходів та витрат благодійної організації удосконалено анкету для проведення внутрішнього аудиту (табл. 1), план (табл. 2) та програму (табл. 3) для проведення аудиту.

Таблиця 9. Робочий документ аудитора РДА 34.1 перевірки правильності оформлення авансового звіту

№	Дата	П.І.Б. підзвітної особи	Підписи			Відповідність первинних документів про підтвердження витрат	Висновок аудитора
			Керівника	Бухгалтера	Підзвітної особи		

Джерело: доопрацьовано авторами на підставі [13].

Таблиця 10. Робочий документ аудитора РДА 34.2 перевірки дотримання строків подання авансового звіту

Номер авансового звіту, дата, підзвітна особа	Дата отримання коштів		Дата подання звіту			Висновок
	Готівка, отримана з картки	Безготівковий розрахунок карткою	Готівка, отримана з картки	Безготівковий розрахунок карткою		

Джерело: складено авторами.

Таблиця 11. Робочий документ аудитора РДА 34.3 перевірки відповідності цільового використання коштів, виданих під звіт

П.І.Б. підзвітної особи	Призначення авансу	Використання коштів за авансовим звітом	Відповідна стаття бюджету	Відхилення (+, -)	Причина	Висновок аудитора

Джерело: складено авторами.

Таблиця 12. Робочий документ аудитора РДА 34.4 звірки залишків розрахунків з підзвітними особами

№ авансового звіту	Авансовий звіт		Відхилення	За даними бухгалтерського обліку		Відхилення з авансовим звітом	За даними аудитора		
	Перевитрата – Залишок +	Перевитрата видана + залишок внесений –		Оборотно-сальдова відомість			Авансовий звіт	За даними бухгалтерського обліку	Висновок
				Дт	Кт				

Джерело: складено авторами.

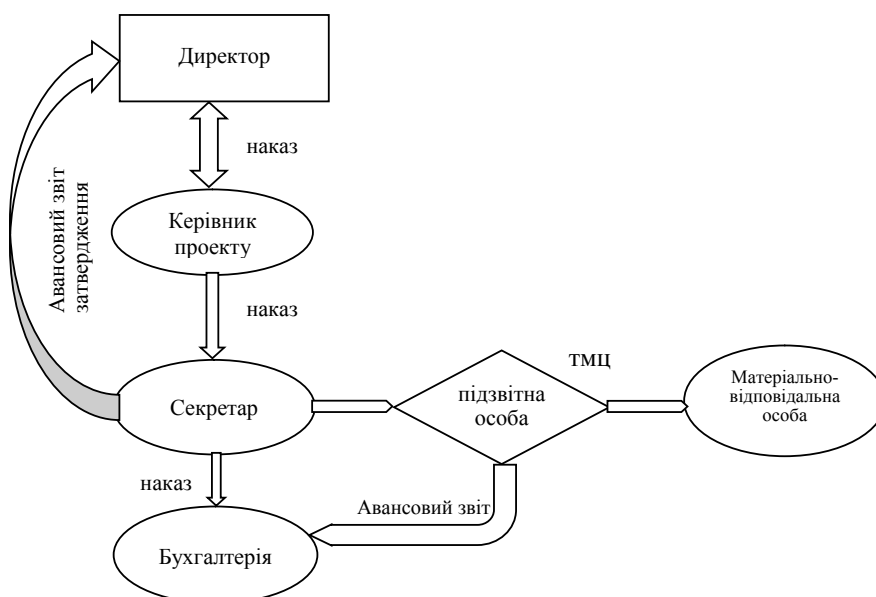

Рис. 1. Схема документообігу розрахунків з підзвітними особами

Джерело: складено авторами.

На підставі поставлених завдань для проведення аудиту, удосконалено робочі документи для підтвердження результатів перевірки (табл. 4—12).

Основними статтями доходів благодійної організації є цільове фінансування, яке надається згідно з умовами Договору. У таблицях 4—12 представлено удосконалені робочі документи аудитора перевірки отриманих доходів для реалізації проектної діяльності.

Можливість внесення змін до бюджету визначається Договором і фіксується письмовим дозволом Донора, або здійснюється за його пропозицією. Організація може вносити зміни до бюджетів, за умови погодження Донора, при суттєвих змінах у проектній діяльності.

Складність розрахунків з оплати праці робітників полягає у тому,

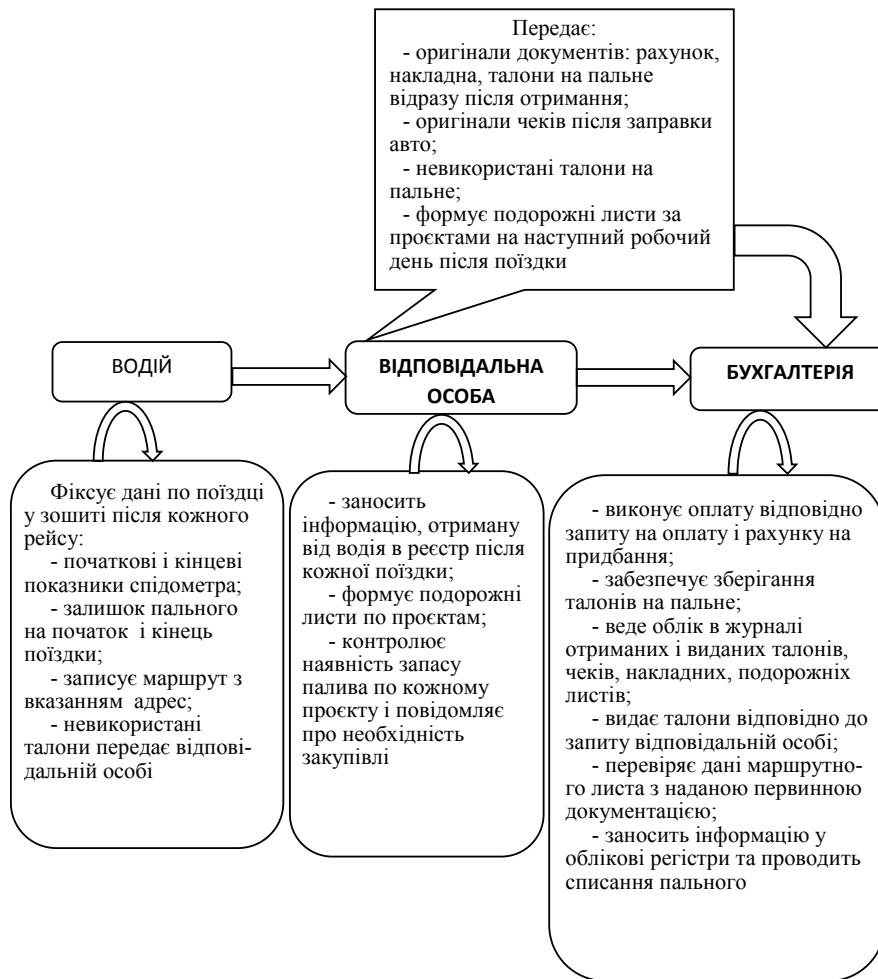

Рис. 2. Схема документообігу обліку пального

Джерело: складено авторами.

що штатні працівники можуть бути залучені до виконання обов'язків у декількох проєктах з встановленим процентом зайнятості, тому перевіряється кількість відпрацьованих годин відповідно до проценту зайнятості і загальний процент зайнятості працівника по організації, який не може перевищувати 100% та перевищувати норму тривалості робочого часу.

Значна за обсягом кількість операцій по розрахунках з підзвітними особами призводить до необхідності перевірки правильності відображення у обліку та звітності доходів та витрат Організації. Тому запропоновано розроблені зразки робочих документів аудитора для проведення аудиторських процедур. У таблиці 9 наведено робочий документ аудитора перевірки правильності оформлення авансового звіту.

На рисунку 1 представлено удосконалену схему документообігу первинної документації розрахунків з підзвітними особами.

Облік пального для кожної організації, а особливо, якщо така організація має автопарк, є дуже важливим, тому необхідно забезпечити контроль за цією ділянкою обліку, зокрема, правильним оформленням операцій з придбанням, використанням та списанням пального. На рисунку 2 зображено алгоритм відповідальності та документообігу обліку пального. Застосування схем документообігу дозволить підсилити відповідальність ро-

бітників та зменшить ризики нецільового використання коштів, що особливо актуально для благодійної організації.

ВИСНОВКИ

У роботі запропоновано створити внутрішню службу аудиту, що підвищить ефективність внутрішнього контролю за відповідністю обліку доходів та витрат нормам чинного законодавства, коректному їх відображенню в обліку та фінансовій звітності благодійної організації та фінансовій звітності для Донора, відповідності критеріям прийнятності витрат за бюджетом проекту. Для покращення обліку витрат запропоновано удосконалити схеми документообігу. Розроблені анкета, план та програма, робочі документи для проведення внутрішнього аудиту нададуть можливість аудиторам вчасно виявити порушення, провести якісний аудит та надати пропозиції керівництву для оперативного і своєчасного прийняття управлінських рішень.

Література:

1. Положення про організацію внутрішнього аудиту в банках України. Затверджено Правлінням Національного Банку України від 10.05.2016 № 311 (у ред. закону від 26.12.2018 р. № 152) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text> (дата звернення 20.10.2020).

2. The Institute of Internal Auditors (2017), "International standards of professional practice of internal audit", available at: <https://na.theiia.org/translations/PublicDocuments/IPPF-Standards-2017-Ukrainian.pdf> (дата звернення 20.10.2020).

3. Методологічні вказівки з внутрішнього аудиту в державному секторі України [Електронний ресурс] // Міністерство Фінансів України. — 2019. — Режим доступу: https://www.mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%92_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82_%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%2B_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB%D0%B8_1-8.pdf (дата звернення 23.10.2020).

4. Кацал І.М. Перевірка витрат за проєктами в межах програм транскордонного співробітництва: загальний концепт і практичні рекомендації. Вісник МСФЗ. 2019. URL: https://msfz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/FZ001945 (дата звернення 23.10.2020).

5. Толмачова А.М. Особливості організації внутрішнього аудиту неприбуткових організацій. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. 2018. Вип. 2 (40). С. 59—65.

6. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Організація і методика аудиту: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2015. 190 с.

7. Макаренко А.П., Меліхова Т.О. Методичні підходи до проведення внутрішнього аудиту звіту про фінансові результати в системі управління економічною безпекою підприємства. Матеріали тез доповідей Міжнарод. наук.-прак. конф. "Сучасні проблеми модернізації та структурних трансформацій економіки України і регіонів". 11 листопада 2015 р. Запоріжжя: КПУ, 2015. С. 118—120.

8. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Бескоста Г.М. Аудит: навч.-метод. посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 184 с.

9. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Удосконалення облікових реєстрів з метою своєчасного управління підприємством та контролю за його фінансовою безпекою. Економічний вісник університету. 2014. Вип. 22 (1). С. 85—95.

10. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник: рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 260 с.

11. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

12. Меліхова Т.О. Визначення витрат господарської діяльності підприємства. Бізнес Інформ. Харків: ХНЕУ, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України, ВД "Інжек", 2013. № 3. С. 254—258.

13. Меліхова Т.О., Лукашова М.А. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків з підзвітними особами для підвищення економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826>

14. Макаренко А.П., Зоря О.П., Меліхова Т.О., Максименко І.Я. Соціальне страхування: сутність, значення та обліковий аспект: навч. посібник: гриф ЗДІА. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 200 с.

15. Макаренко А.П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Теорія і методика документування в обліку та аудиті: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за рівнем бакалавра зі спеціальності 071 "Облік і оподаткування" за денною та заочною формою навчання, Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 400 с.

16. Закон України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21.12.2017 № 2258-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (дата звернення 10.11.2020).

17. Інструкція про службові відрядження в межах України та за кордон. Затверджено Наказом Міністерством фінансів України від 13.03.98 № 59 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0218-98#Text>

18. Макаренко А.П., Телєвінова О.В. Удосконалення обліку та аудиту виробничих запасів у системі управління ПАТ "Запоріжсталь". Економіка та держава. Економічна наука. 2019. № 1. С. 27—34. URL: <http://www.economy.in.ua/index.php?op=1&z=4227&i=4>

19. Меліхова Т.О. Методичні засади проведення внутрішнього аудиту касових операцій як дієвий засіб підвищення ефективності діяльності підприємства. Економіка та держава. Економічна наука. 2019. № 5. С. 9—15.

20. Меліхова Т.О. Методичні засади проведення внутрішнього аудиту з підзвітними особами для підвищення ефективності діяльності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 9. С. 10—17.

21. Гамова О.В., Козачок І.А., Кисла А.О. Удосконалення розрахунків з підзвітними особами на ПАТ "Державний Ощадний Банк України". Агросвіт. 2018. № 3. С. 49—55.

References:

1. The Board of the National Bank of Ukraine (2016), Resolution "On approval of the Regulation on the organization of internal audit in banks of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311500-16#Text> (Accessed 20 Oct 2020).

2. The Institute of Internal auditors (2017), "International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing", available at: <https://na.theiia.org/translations/PublicDocuments/IPPF-Standards-2017-Ukrainian.pdf> (Accessed 20 Oct 2020).

3. Ministry of Finance of Ukraine (2019), "Methodological guidelines for internal audit in the public sector of Ukraine", available at: https://www.mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%92_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82_%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%2B_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB%D0%B8_1-8.pdf (Accessed 25 Oct 2020).

4. Katsal, I.M. (2019), "Verification of project costs within cross-border cooperation programs: general concept and practical recommendations", Visnyk MSFZ, available at: https://msfz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/FZ001945 (Accessed 15 Nov 2020).

5. Tolmachova, A.M. (2018), "Features of the organization of internal audit of non-profit organizations", *Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, vol. 2 (40), pp. 59—65.

6. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2015), *Orhanizatsiya i metodyka of audyt* [Organization and method of audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

7. Makarenko, A.P. and Melikhova, T.O. (2015), "Methodological approaches to internal audit of the financial results report in the system of management of economic safety of the enterprise", *Materialy tez dopovidey Mizhnar. nauk. - prak. konf. "Suchasni problemy modernizatsiyi ta strukturnykh transformatsiy ekonomiky Ukrainy i rehioniv"*, [Materials of Abstracts International sciences - prak conf. "Modern problems of modernization and structural transformations of the economy of Ukraine and regions"], KPU, Zaporizhzhya, Ukraine, 11 nov, pp. 118—120.

8. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Beskosta, H.M. (2016), *Audit* [Audit], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

9. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2014), "Improving accounting records in order to manage the enterprise in a timely manner and monitor its financial security", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, vol. 22 (1), pp. 85—95.

10. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk* [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

11. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formyrovanyie, kontrol', efektyvnist'* [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency], *Vydavnychyj dim "Hel'vetyka"*, Kherson, Ukraine.

12. Melikhova, T.O. (2013), "Determination of expenses of the economic activity of the enterprise", *Zhurnal "Biznes Inform"*, vol. 3, pp. 254—258.

13. Melikhova, T.O. and Lukashova, M.A. (2019), "Improvement of the methodology of accounts internal audit with accountable persons for improving the economic security of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6826> (Accessed 16 Dec 2019). DOI: 10.32702/2307-2105-2019.1.30

14. Makarenko, A.P. Zorya, O.P. Melikhova, T.O. and Maksymenko, I.Y. (2017), *Sotsial'ne strakhuvannya: sutnist', znachennya ta oblikovyy aspekt* [Social insurance: essence, value and accounting aspect], ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

15. Makarenko, A.P. Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2020), *Teoriya i metodyka dokumentuvannya v obliku ta audyti* [Theory and methods of documentation in accounting and auditing], ZNU, Zaporizhzhya, Ukraine.

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), *The Law of Ukraine "On the Audit of Financial Statements and Audit Activity"*, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (Accessed 10 Nov 2020).

17. Ministry of Finance of Ukraine (1998), "On approval of the Instruction on business trips within Ukraine and abroad", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0218-98#Text> (Accessed 10 Nov 2020).

18. Makarenko, A.P. and Televinova, O.V. (2019), "Improving the accounting and auditing of production stocks in the system in the management system of PAT "Zaporizhstal", *Ekonomika ta derzhava. Ekonomichna nauka*, vol. 1, pp. 27—34.

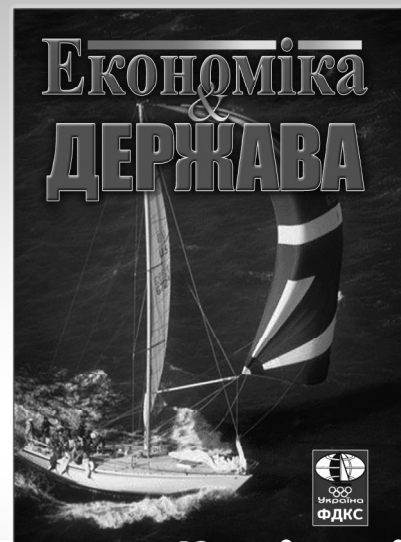
19. Melikhova, T.O. (2019), "Methodical principles of conducting internal audit of cash transactions as an effective means of improving the efficiency of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava. Ekonomichna nauka*, vol. 5, pp. 9—15.

20. Melikhova, T.O. (2019), "Methodical bases of carrying out internal audit with accountable persons for increase of efficiency of activity of the enterprise", *Investments: practice and experience*, vol. 9, pp. 10—17.

21. Gamova, O.V. Kozachok, I.A. and Kiska, A.O. (2018), "Improvement of settlements with accountable persons at PAT "State Savings Bank of Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 3, pp. 49—55.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751

С. В. Візіренко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Національний університет "Запорізька політехніка"

ORCID ID: 0000-0002-8163-7411

К. В. Іваніцький,

магістр з обліку і оподаткування, Національний університет "Запорізька політехніка"

ORCID ID: 0000-0002-4099-544X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.58

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ З КОНТРАГЕНТАМИ

S. Vizirenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, National University "Zaporizhzhye Polytechnic"

K. Ivanitskyi,

Master's student of the Department of Accounting and Taxation,
National University "Zaporizhzhye Polytechnic"

ORGANIZATION OF ACCOUNTING OF SETTLEMENTS WITH CONTRACTORS

У статті розглянуто та охарактеризовано організацію обліку з контрагентами. Погашення зобов'язань за розрахунками є досить актуальним, оскільки розрахунки з контрагентами на підприємствах мають не зовсім позитивну характеристику, тому що це є заборгованість на тривалі терміни її погашення. Узагальнено, що основними об'єктами обліку розрахунків з контрагентами є: операції за розрахунками з контрагентами; товарно-матеріальні цінності, що надходять від постачальників; виконані роботи та надані послуги; кошти, сплачені за зобов'язаннями; заборгованість за розрахунками з контрагентами. Організація обліку розрахунків з контрагентами включає: вибір форми розрахунків; розробку картотек контрагентів; установлення порядку первинного обліку розрахункових операцій та оперативного контролю за станом розрахунків з контрагентами; вибір методики та техніки ведення синтетичного та аналітичного обліку розрахунків із покупцями та замовниками і кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги. Виконання своєчасної перевірки розрахунків з контрагентами, попередження прострочення заборгованості повинні бути основою в організації їх обліку.

Класифікація заборгованості дає можливість управлінцям отримати більш чітку та детальну інформацію, завдяки якій зменшується ймовірність виникнення помилок. З метою раціонального, своєчасного контролю та управління поточною кредиторською заборгованістю за товари, роботи, послуги доцільно групувати кредиторську заборгованість за її видами, використовуючи терміни погашення та умови погашення. Виконання своєчасної перевірки розрахунків з контрагентами, попередження прострочення кредиторської заборгованості повинні бути основою в організації їх обліку.

За результатами дослідження приходимо до висновку, що основою своєчасності здійснення розрахунків з контрагентами є вчасне подання якісної інформації, щодо розрахунків, що є можливим за умови організації деталізованого аналітичного обліку. Отже, організація обліку розрахунків з контрагентами за запропонованою системою субрахунків та рахунків аналітичного обліку забезпечить формування належного інформаційного забезпечення, необхідного для своєчасного прийняття управлінських рішень та здійснення оперативного контролю за заборгованістю контрагентів.

The article considers and characterizes the organization of accounting with counterparties. Repayment of settlement liabilities is quite relevant, as settlements with counterparties in enterprises are not entirely positive, because it is a debt for long-term repayment.

It is generalized that the main objects of accounting for settlements with counterparties are: transactions for settlements with counterparties; inventory coming from suppliers; performed works and provided services; funds paid on liabilities; arrears on settlements with counterparties. The organization of accounting for settlements with counterparties includes: the choice of form of payment; development of files of contractors; establishment of the order of primary accounting of settlement operations and operative control over the state of settlements with counterparties; choice of methods and techniques of conducting synthetic and analytical accounting of settlements with buyers and customers and accounts payable for goods, works, services. Performing timely verification of settlements with counterparties, prevention of overdue debts should be the basis for organizing their accounting.

Debt classification enables managers to obtain clearer and more detailed information, which reduces the likelihood of errors. In order to rationally, timely control and manage current accounts payable for goods, works, services, it is advisable to group accounts payable by its types, using the terms of repayment and repayment terms. Execution of timely verification of settlements with counterparties, prevention of overdue accounts payable should be the basis for organizing their accounting.

According to the results of the study, we come to the conclusion that the basis for the timeliness of settlements with counterparties is the timely submission of quality information on settlements, which is possible provided the organization of detailed analytical accounting. Thus, the organization of accounting for settlements with counterparties according to the proposed system of sub-accounts and analytical accounting accounts will ensure the formation of appropriate information support necessary for timely management decisions and operational control over the debt of counterparties.

Ключові слова: розрахунки з контрагентами, розрахунки з покупцями, розрахунки з постачальниками, зобов'язання, дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, розрахунки з замовниками, розрахунки з підрядниками.

Key words: settlements with contractors, settlements with buyers, settlements with suppliers, liabilities, receivables, accounts payable, settlements with customers, settlements with contractors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання своєчасності проведення розрахунків з контрагентами, тобто погашення зобов'язань за розрахунками є досить актуальним, оскільки розрахунки з контрагентами на підприємствах мають не зовсім позитивну характеристику, тому що це є заборгованість на тривалі терміни її погашення. Причиною виникнення заборгованості стає недосконалість розрахунків з контрагентами та у результаті — порушення розрахункової дисципліни. Вирішення зазначеної проблеми можливе за умов правильної, налагодженої організації бухгалтерського обліку та ефективного управління зобов'язаннями.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням обліку розрахунків з контрагентами займалися Л.В. Бабенко, В.С. Белозерцев, І.О. Бланк, О.С. Бондаренко, Ф.Ф. Бутинець, Лучков, М.Ф. Огійчук, Л.К. Сук, Н.М. Ткаченко, В.В. Фесенко, П.Я. Хомін та ін. Проте питання організації обліку розрахунків з контрагентами вимагають додаткових досліджень.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є дослідження теоретичних положень з організації обліку розрахунків з контрагентами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розрахунки з контрагентами є важливою складовою процесу управління господарською діяльністю будь-якого підприємства. Основними завданнями організації обліку розрахунків з контрагентами є: формування повної, точної, достовірної інформації про стан розрахунків з контрагентами; забезпечення інформацією, яка необхідна користувачам бухгалтерської звітності; контроль за станом розрахунків, виконання договірних зобов'язань та здійснення своєчасних і правильних розрахунків з контрагентами.

Основою розрахунків з контрагентами є система відносин з покупцями та замовниками, постачальниками та підрядниками (рис. 1).

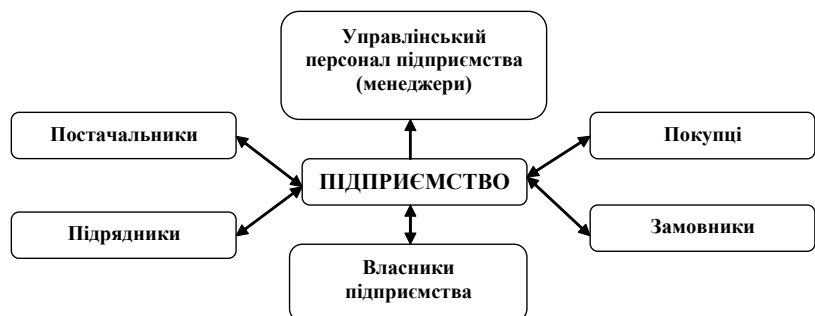

Рис. 1. Система відносин, яка утворює сутність взаєморозрахунків підприємства

Джерело: власна розробка.

Рис. 2. Класифікація дебіторської заборгованості відповідно до П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість"

Джерело: [3].

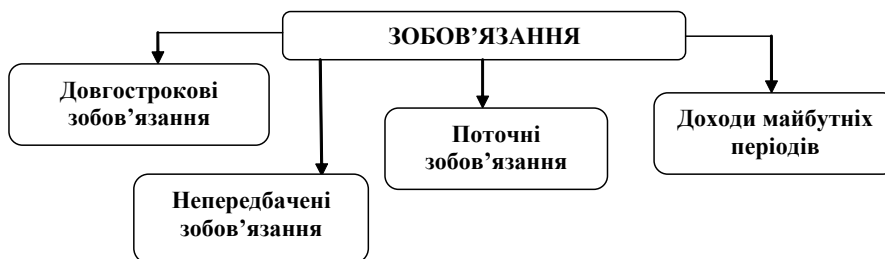

Рис. 3. Класифікація зобов'язань

Джерело: [4].

Згідно з П(С)БО 10 дебіторська заборгованість — сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату. Дебіторська заборгованість визнається активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума [3].

Класифікацію дебіторської заборгованості відповідно до П(С)БО 10 подано на рисунку 2.

Довгострокова дебіторська заборгованість — сума дебіторської заборгованості, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу.

Поточна дебіторська заборгованість — сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Безнадійна дебіторська заборгованість — поточна дебіторська заборгованість, щодо якої є впевненість про її неповернення боржником або за якою минув строк позовної давності [3].

Поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт і послуг та оцінюється за первісною вартістю. У разі відстрочення платежу за продукцію, товари, роботи, послуги з утворенням від цього різниці між справедливою вартістю дебіторської заборгованості та номінальною сумою грошових коштів або їх еквівалентів, що підлягають отриманню за продукцію, товари, роботи, послуги, така різниця визнається дебіторською заборгованістю за нарахованими доходами (процентами) у періоді її нарахування.

Довгострокова дебіторська заборгованість відображається в балансі за її теперішньою вартістю. Визначення теперішньої вартості залежить від виду заборгованості та умов її погашення.

Інформація, яка наводиться у примітках до фінансової звітності:

- перелік дебіторів і суми довгострокової дебіторської заборгованості;
- перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін, з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості;
- склад і суми статті балансу "Інша дебіторська заборгованість";
- метод визначення величини резерву сумнівних боргів;
- сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі її класифікації за строками непогашення;
- залишок резерву сумнівних боргів за кожною статтею поточної дебіторської заборгованості, його утворення та використання у звітному році [3].

Розрахунки з контрагентами здійснюються і за зобов'язаннями.

Відповідно до НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", зобов'язання — це заборгованість підприємства, яка виникла внаслідок минулих подій та погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [8].

П(С)БО 11 "Зобов'язання" визначає методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про зобов'язання та її розкриття у фінансовій звітності, відповідно до якого зобов'язання визнається, якщо його оцінка може бути достовірно визначена та існує ймовірність зменшення економічних вигод у майбутньому внаслідок його погашення [4].

З метою бухгалтерського обліку зобов'язання поділяються (подано на рис. 3):

— поточні — це зобов'язання, які будуть погашені протягом операційного циклу підприємства або повинні бути погашені протягом дванадцяти місяців, починаючи з дати балансу;

— довгострокові — всі зобов'язання, які не є поточними;

— непередбачені зобов'язання — це:

а) зобов'язання, що можуть виникнути внаслідок минулих подій та існування яких буде підтверджено лише тоді, коли відбудеться або не відбудеться одна чи більше невизначених майбутніх подій, над якими підприємство не має повного контролю; або

б) теперішні зобов'язання, що виникають внаслідок минулих подій, але не визнаються, оскільки малоімовірно, що для врегулювання зобов'язання потрібно буде використати ресурси, які втілюють у собі економічні вигоди, або оскільки суму зобов'язання не можна достовірно визначити. Непередбачені зобов'язання відображаються на позабалансових рахунках підприємства за обліковою оцінкою.

— доходи майбутніх періодів — це такі доходи, які виникли у даний час, але відносяться до майбутніх періодів [4].

Довгострокові зобов'язання відображаються в балансі за їх теперішньою вартістю. Визначення теперішньої вартості залежить від умов та виду зобов'язання.

Поточні зобов'язання відображаються в балансі за сумою погашення. Непередбачені зобов'язання відображаються на позабалансових рахунках підприємства за обліковою оцінкою.

Основними об'єктами обліку розрахунків з контрагентами є:

- операції за розрахунками з контрагентами;
- товарно-матеріальні цінності, що надходять від постачальників;
- виконані роботи та надані послуги;
- кошти, сплачені за зобов'язаннями;
- заборгованість за розрахунками з контрагентами.

Організація обліку розрахунків з контрагентами полягає у правильно визначених способів та методів формування первинного обліку, аналізу показників, вибору вихідної інформації, раціоналізації контролю та роботи бухгалтерії.

Організація обліку розрахунків з контрагентами включає: вибір форми розрахунків; розробку карток контрагентів; установлення порядку первинного обліку розрахункових операцій та оперативного контролю за станом розрахунків з контрагентами; вибір методики та техніки ведення синтетичного та аналітичного обліку розрахунків із покупцями та замовниками і кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги.

Необхідно, щоб форма розрахунків була обумовлена у договорах, які укладаються між контрагентами. У договорах доцільно уточнювати додаткові умови, які гарантують своєчасність розрахункових операцій, а також з'ясовувати фінансові санкції при порушенні термінів розрахунків або поставок.

Таблиця 1. Рахунки з обліку розрахунків з контрагентами згідно з Інструкцією про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій

Синтетичні рахунки	Субрахунки	Синтетичні рахунки	Субрахунки
36 «Розрахунки з покупцями та замовниками»	361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями». 362 «Розрахунки з іноземними покупцями»	63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»	631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками». 632 «Розрахунки з іноземними постачальниками»
37 «Розрахунки з різними дебіторами»	371 «Розрахунки за виданими авансами». 374 «Розрахунки за претензіями». 377 «Розрахунки з різними дебіторами»	68 «Розрахунки за іншими операціями»	681 «Розрахунки за авансами одержаними». 685 «Розрахунки з іншими кредиторами»

Картотека контрагентів формує правильне складання первинного обліку та прискорює облікові роботи, і тому являються необхідною складовою організації обліку розрахунків з контрагентами.

Своєчасне і належне оформлення договору є необхідною передумовою для його виконання. Виконання договору полягає у здійсненні сторонами прав, виконанні ними обов'язків, що випливають з договору. Відповідно до зобов'язань одна сторона (постачальник, продавець) повинна вчинити на користь іншої особи (покупця) певну дію: передати товарно-матеріальні цінності, виконати роботи, надати послуги, а покупець має право вимагати від контрагента виконання його обов'язків. Конкретний характер дій визначається видом і змістом договору [2].

Здійснюючи фінансово-господарську діяльність, контрагенти вступають у тісну взаємодію між собою, при цьому вони змушені суворого дотримуватись умов договірних зобов'язань.

При організації обліку розрахунків із підрядниками у договорах потрібно визначити порядок сплати виконаних робіт або наданих послуг. Порядок сплати послуг, наданих на певну дату, залежить від обсягу послуг. Виконані роботи або надані послуги оформлюються Актами виконаних робіт. Після їх підписання відповідальними особами як виконавця, так і замовника, вони передаються у розрахунковий відділ бухгалтерії для оплати.

Для забезпечення своєчасності розрахунків з контрагентами необхідно розробити графік, у якому вказати терміни одержання та відправки всіх розрахункових документів, їх просування між підрозділами підприємства, строки оплати поставок та осіб, відповідальних за складання одержання документів, їх перевірку та обробку. Для забезпечення контролю за своєчасним складанням документів та їх просуванням між виконавцями необхідно розробити зведений графік руху документів по розрахунках з контрагентами. Облік розрахунків з постачальниками ведеться матеріальним відділом бухгалтерії при обліку запасів, а з підрядниками — відділом капітального будівництва або ремонтно-будівельним відділом [7].

Для обліку розрахунків з контрагентами Планом рахунків передбачені такі рахунки (табл. 1) [6].

Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і орга-

Таблиця 2. Запропоновані рахунки з обліку розрахунків з контрагентами

Синтетичні рахунки	Субрахунки	Аналітичні рахунки
36 «Розрахунки з покупцями та замовниками»	361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями»	361.1 «Поточна дебіторська заборгованість з вітчизняними покупцями»
		361.2 «Довгострокова дебіторська заборгованість з вітчизняними покупцями»
		361.3 «Безнадійна дебіторська заборгованість з вітчизняними покупцями»
	362 «Розрахунки з іноземними покупцями»	362.1 «Поточна дебіторська заборгованість з іноземними покупцями»
		362.2 «Довгострокова дебіторська заборгованість з іноземними покупцями»
		362.3 «Безнадійна дебіторська заборгованість з іноземними покупцями»
	365 «Розрахунки з вітчизняними замовниками»	365.1 «Поточна дебіторська заборгованість з вітчизняними замовниками»
		365.2 «Довгострокова дебіторська заборгованість з вітчизняними замовниками»
		365.3 «Безнадійна дебіторська заборгованість з вітчизняними замовниками»
37 «Розрахунки з різними дебіторами»	371 «Розрахунки за виданими авансами»	371.1 «Розрахунки в національній валюті з різними дебіторами за виданими авансами»
		371.2 «Розрахунки в іноземній валюті з різними дебіторами за виданими авансами»
	374 «Розрахунки за претензіями»	374.1 «Розрахунки в національній валюті з різними дебіторами за претензіями»
		374.2 «Розрахунки в іноземній валюті з різними дебіторами за претензіями»
	377 «Розрахунки з різними дебіторами»	377.1 «Розрахунки в національній валюті з різними дебіторами»
		377.2 «Розрахунки в іноземній валюті з різними дебіторами»
63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»	631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками»	631.1 «Заборгованість перед вітчизняними постачальниками, термін сплати якої не настав»
		631.2 «Відстрочена заборгованість перед вітчизняними постачальниками»
		631.3 «Прострочена заборгованість перед вітчизняними постачальниками»
	632 «Розрахунки з іноземними постачальниками»	632.1 «Заборгованість перед іноземними постачальниками, термін сплати якої не настав»
		632.2 «Відстрочена заборгованість перед іноземними постачальниками»
		632.3 «Прострочена заборгованість перед іноземними постачальниками»
	634 «Розрахунки з вітчизняними підрядниками»	634.1 «Заборгованість перед вітчизняними підрядниками, термін сплати якої не настав»
		634.2 «Відстрочена заборгованість перед вітчизняними підрядниками»
		634.3 «Прострочена заборгованість перед вітчизняними підрядниками»
68 «Розрахунки за іншими операціями»	681 «Розрахунки за авансами одержаними»	681.1 «Розрахунки в національній валюті за авансами одержаними»
		681.2 «Розрахунки в іноземній валюті за авансами одержаними»
	685 «Розрахунки з іншими кредиторами»	685.1 «Розрахунки в національній валюті з іншими кредиторами»
		685.2 «Розрахунки в іноземній валюті з іншими кредиторами»

нізації на рахунку 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками" ведеться узагальнення інформації про розрахунки з покупцями та замовниками за відвантаженою продукцією, товари, виконані роботи й послуги, крім заборгованості, яка забезпечена векселем, а також узагальнюється інформація про розрахунки з учасниками промислово-фінансової групи. Аналітичний облік розрахунків з покупцями та замовниками ведеться за кожним покупцем та замовником за кожним пред'явленим до сплати рахунком [5].

На рахунку 37 "Розрахунки з різними дебіторами" ведеться облік розрахунків за поточною дебіторською заборгованістю з різними дебіторами за авансами виданими, нарахованими доходами, за претензіями, за відшкодуванням завданих збитків, за позиками членів кредитних спілок та за іншими операціями. Аналітичний облік ведеться за кожним дебітором, за видами заборгованості, термінами її виникнення й погашення.

На рахунку 63 "Розрахунки з постачальниками та підрядниками" ведеться облік розрахунків з постачальниками та підрядниками за одержані товарно-матеріальні цінності, виконанні роботи і надані послуги. Аналітичний облік ведеться окремо за кожним постачальником та підрядником в розрізі кожного документа (рахунку) на сплату.

На рахунку 68 "Розрахунки за іншими операціями" ведеться облік розрахунків за операціями, що не можуть бути відображені на рахунках 63 — 67. На субрахунку 685 "Розрахунки з іншими кредиторами" ведеться облік операцій, які не передбачені для обліку на інших субрахунках рахунку 68 "Розрахунки за іншими операціями".

Аналітичний облік розрахунків з іншими кредиторами ведеться окремо за підприємствами, організаціями, установами та фізичними особами, з якими здійснюються розрахунки [5].

Класифікація заборгованості дає можливість управління отримати більш чітку та детальну інформацію, завдяки якій зменшується ймовірність виникнення помилок. З метою раціонального, своєчасного контролю та управління поточною кредиторською заборгованістю за товари, роботи, послуги доцільно групувати кредиторську заборгованість за її видами, використовуючи терміни погашення та умови погашення. При цьому за терміном погашення заборгованість слід розділити на такі групи: до трьох місяців; від трьох до шести місяців; від шести до дванадцяти місяців; більше дванадцяти місяців у межах операційного циклу.

За умовами погашення заборгованість розділяється на такі групи:

- заборгованість, термін погашення якої не настав;
- відстрочена заборгованість;
- прострочена заборгованість [1].

Виконання своєчасної перевірки розрахунків з контрагентами, попередження прострочення заборгованості повинні бути основою в організації їх обліку.

Пропонуємо деталізувати рахунки обліку розрахунків з контрагентами субрахунками та аналітичними рахунками, які будуть актуальними при організації обліку розрахунків з контрагентами (табл. 2).

Запровадження на практиці запропонованої деталізації рахунків обліку розрахунків з контрагентами сприятиме формуванню належного обліково-інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо організації обліку розрахунків з контрагентами.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами дослідження приходимо до висновку, що основою своєчасності здійснення розрахунків з контрагентами є вчасне подання якісної інформації, щодо розрахунків, що є можливим за умови організації деталізованого аналітичного обліку. Отже, організація обліку розрахунків з контрагентами за запропонованою системою субрахунків та рахунків аналітичного обліку забезпечить формування належного інформаційного забезпечення, необхідного для своєчасного прийняття управлінських рішень та здійснення оперативного контролю за заборгованістю контрагентів.

Література:

1. Білозерцев В.С., Худякова О.С. Методика обліку та аудиту розрахунків з контрагентами на підприємстві. Економіка та держава. 2019. № 1. С. 73—77.
2. Візіренко С.В., Мансурова А.Д. Організація та методика внутрішнього контролю забезпечення виконання договірних зобов'язань. Сталий розвиток економіки. 2018. № 3 [40]. С. 162—169.
3. Дебіторська заборгованість: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10. Наказ Міністерства фінансів України від 08.10.1999 р. № 237. URL: <http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021475.html> (дата звернення: 10.11.2020).
4. Зобов'язання: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11. Наказ Міністерства фінансів України від 31.01.2000 р. № 20. URL: <http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standartbuhgalterskogo/>

[pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021476.html](http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standartbuhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021476.html) (дата звернення: 10.11.2020).

5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Міністерство фінансів України від 09.12.2002. № 1012. URL: <http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/plan-rah/instrukciya-pro-zastosuvannya-1021038.html> (дата звернення: 10.11.2020).

6. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій. Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. URL: <http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/plan-rah/plan-schetov-buhgalterskogo-1021043.html> (дата звернення: 10.11.2020).

7. Островерха Р.Е. Організація обліку: навч. посіб. Київ, Центр учбової літератури, 2012. 568 с.

8. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 10.10.2020).

References:

1. Belozertsev V.S., Khudyakova O.S. (2019), "Methods of accounting and audit of settlements with contractors at the enterprise", *Economy and state*, vol. 1, pp. 73—77.
 2. Vizirenko, S.V. Mansurova, A.D. (2018), "Organization and methods of internal control to ensure the fulfillment of contractual obligations", *Stalyj rozvytok ekonomiky*, vol. 3 [40], pp. 162—169.
 3. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Accounts receivable: Accounting regulations (standard) 10", available at: <http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021475.html> (accessed 10 November 2019).
 4. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "Obligations: Accounting regulations (standard) 11", available at: <http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standartbuhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021476.htm> (accessed 10 November 2019).
 5. Ministry of Finance of Ukraine (2002), "Instruction about application of Card of accounts of record-keeping of assets, capital, zobov'yazan' and economic operations of enterprises and organizations", available at: <http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/plan-rah/instrukciya-pro-zastosuvannya-1021038.html> (accessed 10 November 2019).
 6. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Chart of accounts for assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations", available at: <http://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/plan-rah/plan-schetov-buhgalterskogo-1021043.html> (accessed 10 November 2019).
 7. Ostroverkha R.E. (2012), "Organization of accounting", *Center for Educational Literature*, p. 568.
 8. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *The Law of Ukraine "On accounting and financial reporting in Ukraine."*, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed 10 November 2019).
- Стаття надійшла до редакції 15.11.2020 р.*

Ю. В. Подмешальська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0001-6353-4542

К. Ю. Понякіна,
магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізький національний університет, м. Запоріжжя
ORCID ID: 0000-0003-4359-0752

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.64

ОБЛІК ТА АУДИТ ВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Yu. Podmeshalska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhia National University
K. Poniakina,
Master's student of the Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhia National University

ACCOUNTING AND AUDIT OF PRODUCTION COSTS AT THE ENTERPRISE

Технологічний процес обліку виробничих витрат складається з певних елементів процесу, без визначення яких неможливо створити ефективну систему бухгалтерського обліку виробничих витрат. У статті визначено елементи технологічного процесу обліку виробничих витрат, які мають важливе значення для ефективної організації бухгалтерського обліку виробничих витрат у поєднанні з управлінським обліком. Аналіз елементів технологічного процесу обліку виробничих витрат дозволить визначити проблемні питання обліку, а управлінський персонал буде мати змогу визначити джерела необхідної інформації для управління виробничими витратами.

В обліку завжди виникає потреба коректного збору, узагальнення, обробки, інтерпретації інформації для потреб управлінського персоналу. Для цього використовують різні форми документів — відомості, акти, довідки, довідки — розрахунки та інші. Відповідно до об'єктів обліку виробничих витрат, узагальнення інформації можливо оформити різними формами документів. В статті запропонована Відомість узагальнення облікової інформації про виробничі витрати, яка побудована на узагальненні інформації за елементами виробничої собівартості готової продукції.

Для визначення фактичної вартості використаних матеріалів існує типова форма № В-1 "Звіт про використання матеріалів у виробництві". Аналіз форми та змісту Звіту виявив, що: Звіт переважно відображає інформацію про рух матеріалів, містить 28 граф та потребує значного часу для його заповнення. В статті запропоновано складати Акт використаних матеріалів, який простий в оформленні, містить тільки корисну інформацію, а саме: фактичну вартість використаних матеріалів. Основне призначення запропонованої системи узагальнення облікової інформації виробничих витрат — це контроль за достовірністю визначення фактичних виробничих витрат за звітний період.

Для посилення контролю за використанням виробничих витрат, як свідчить практика, доцільно час від часу проводити якісний аудит виробничих витрат. У статті запропоновано Програму аудиту виробничих витрат та розроблені відповідно до аудиторських процедур форми робочих документів.

Запропоновані методологічні аспекти організації бухгалтерського обліку та аудиту виробничих витрат можуть бути використані для розробки методологічного забезпечення бухгалтерського обліку та аудиту виробничих витрат та в практичній діяльності суб'єктами господарювання та аудиторами.

The technological process of accounting for production costs consists of certain elements of the process, without the definition of which it is impossible to create an effective system of accounting for production costs. The article identifies the elements of the technological process of accounting for production costs, which are important for the effective organization of accounting for production costs in combination with management accounting.

Analysis of the elements of the technological process of accounting for production costs will identify problematic issues of accounting, and management staff will be able to identify sources of information needed to manage production costs.

In accounting there is always a need for correct collection, generalization, processing, interpretation of information for the needs of management staff. To do this, use various forms of documents — information, acts, certificates, certificates, calculations and others. According to the objects of accounting for production costs, the generalization of information can be made in various forms of documents. The article proposes a statement of generalization of accounting information on production costs, which is based on the generalization of information on the elements of the production cost of finished products.

To determine the actual cost of materials used, there is a standard form № B-1 "Report on the use of materials in production". Analysis of the form and content of the Report revealed that: The report mainly displays information on the movement of materials, contains 28 columns and requires considerable time to complete it. In the article it is offered to make the Act of the used materials which is simple in registration, contains only useful information, namely: actual cost of the used materials. The main purpose of the proposed system of generalization of accounting information of production costs — is to control the accuracy of determining the actual production costs for the reporting period.

To strengthen control over the use of production costs, as practice shows, it is advisable from time to time to conduct a quality audit of production costs. The article proposes a program of audit of production costs and developed in accordance with the audit procedures of the forms of working documents.

The proposed methodological aspects of the organization of accounting and audit of production costs can be used to develop methodological support for accounting and audit of production costs and in practice by business entities and auditors.

Ключові слова: виробничі витрати, первинні документи, синтетичний облік, аналітичний облік, аналітичні відомості, аудит, програма аудиту, робочі документи.

Key words: production costs, primary documents, synthetic accounting, analytical accounting, analytical information, audit, audit program, working documents.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Облік виробничих витрат одна зі складних і трудомістких ділянок обліку, яка не має достатнього методичного, документального забезпечення, при цьому також має багато проблемних питань, вирішення яких повинно позначитися на підвищенні ефективності організації обліку витрат, на оптимізації інформаційних потоків між бухгалтерським та управлінським обліком. Для налагодження інформаційних потоків, підвищення якості їх документального забезпечення необхідно удосконалювати організацію обліку виробничих витрат на підприємстві.

Як сам процес обліку виробничих витрат, так й процес аудиту виробничих витрат є дуже змістовним, трудомістким та таким, що включає в себе багато проблемних, спірних питань та відповідно потребує їх розв'язання, доопрацювання та удосконалення. Оскільки на сьогодні аудит в Україні знаходиться на стадії становлення та розвитку, тому потребує формування та удосконалення методологічного забезпечення, що позначиться на якості та ефективності його проведення як загалом, так й аудиті виробничих витрат.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань обліку та аудиту виробничих витрат постійно проводять відомі науковці та фахівці, серед яких: Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Ткаченко, В.С. Руд-

ницький, О.Ю. Редько, Б.Ф. Усач, Л.П. Кулаковська, А.П. Макаренко, М.В. Кужельний, Н.І. Дорош, М.О. Ніконович, С.Д. Лучик та інші. Їх роботи є змістовними та мають практичну спрямованість, але при цьому залишається коло питань щодо обліку та аудиту виробничих витрат, які потребують доопрацювання, уточнення, розробки, дослідження в контексті вивчення міжнародного досвіду.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначення теоретичних та практичних аспектів методологічного забезпечення обліку та аудиту виробничих витрат.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних умовах розвитку бізнесу, підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання залежить від ефективності управління виробничими витратами. Ефективність діяльності, в свою чергу, залежить від забезпечення достовірною та оперативною інформацією про виробничі витрати. Інформаційне забезпечення обліку виробничих витрат входить до загальної інформаційної системи бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання та повинна розглядатися як одна із важливіших інформаційних систем.

Мета інформаційної системи бухгалтерського обліку виробничих витрат — надання якісної інформації

Об'єкти обліку виробничих витрат			
Відповідно до:			
П(С)БО 16 «Витрати» елементи обліку операційних витрат		Наказу про облікову політику елементи обліку виробничих витрат	
Елементи обліку виробничих витрат			
- прямі матеріальні витрати			
- прямі витрати на оплату праці			
- інші прямі витрати			
- змінні, постійні розподілені загальновиробничі витрати			
Наказу про облікову політику			
об'єкти обліку			
за статтями калькуляції	за видами, групами готової продукції	за центрами відповідальності	за іншими ознаками

Рис. 1. Об'єкти обліку виробничих витрат

про достовірність визначених фактичних виробничих витратах за звітний період. Основним завданням є визначення достовірності фактичних виробничих витрат та надання управлінському персоналу якісної, повної, оперативної інформації про виробничі витрати.

Відповідно до мети і завдань інформаційної системи обліку виробничих витрат необхідно створити ефективну систему бухгалтерського обліку виробничих вит-

рат. Ефективність системи обліку виробничих витрат розпочинається з визначення об'єктів обліку виробничих витрат. Суб'єкти господарювання відповідно до умов ведення бізнесу, визначають об'єкти обліку, наприклад, за елементами операційних витрат; статтями калькуляції; за місцем виникнення виробничих витрат; за видами, групами готової продукції або за іншими критеріями відповідно до чинного законодавства.

рат. Ефективність системи обліку виробничих витрат залежить від ряду факторів, основними з яких є: дотримання законодавчо-нормативних вимог визначення, визнання, оцінки виробничих витрат; номенклатура синтетичних і аналітичних рахунків; визначення первинних документів обліку виробничих витрат; документальне забезпечення відображення інформації в обліку; узагальнення інформації на дату фінансової звітності.

Організація бухгалтерського

Елементи виробничих витрат				
Прямі матеріальні витрати	Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати	Загальноновиробничі витрати	
			змінні розподілені	постійні розподілені
Первинні документи обліку прямих виробничих витрат				
Типові форми, розроблені самостійно	Табелі обліку робочого часу, розрахункова відомість	Відомість нарахування амортизації, довідка-розрахунок	Довідка-розрахунок	
Об'єкти обліку виробничих витрат				
Види, групи готової продукції	Статті калькуляції	Центри відповідальності	За іншими ознаками	
Основний рахунок 23 «Виробництво» для узагальнення інформації про виробничі витрати				
Робочий план рахунків				
Синтетичні рахунки обліку		Аналітичні рахунки обліку		
Калькуляція				
Статті калькуляції				
Відходи				
Зворотні		Незворотні		
Брак				
Виправний		Не виправний		
Незавершене виробництво				
Документальне забезпечення				
Відображення інформації на рахунках обліку		Узагальнення інформації		
Фактична виробнича собівартість готової продукції				
Узагальнення облікової інформації				
Відображення інформації на рахунках обліку		Узагальнення інформації		
Регістри обліку				
Фінансова звітність				

Рис. 2. Елементи технологічного процесу обліку виробничих витрат

Методологічні принципи формування інформації про витрати суб'єктів господарювання, на рівні держави, визначає П(С)БО 16 "Витрати", на рівні суб'єкта господарювання — Наказ про облікову політику.

П(С)БО 16 "Витрати" виділяє елементи операційних витрат, елементи виробничої собівартості готової продукції.

У Наказі про облікову політику визначаються методологічні принципи обліку інформації про витрати відповідно до П(С)БО 16 та визначаються об'єкти обліку витрат відповідно до обраної політики (рис. 1).

Організація синтетичного та аналітичного обліку виробничих витрат будується відповідно до визначених Наказом про облікову політику об'єктів обліку виробничих витрат.

Технологічний процес обліку виробничих витрат складається з певних елементів процесу, без визначення яких неможливо створити ефективну систему бухгалтерського обліку виробничих витрат. На рисунку 2 узагальнено елементи технологічного процесу обліку виробничих витрат.

Визначення елементів технологічного процесу обліку виробничих витрат має важливе значення для ефективної організації бухгалтерського обліку виробничих витрат в поєднанні з управлінським обліком. Аналіз елементів технологічного процесу обліку виробничих витрат визначає проблемні питання обліку, а управлінський персонал має змогу визначити

Таблиця 1. Відомість узагальнення облікової інформації про виробничі витрати за елементами виробничої собівартості

Елементи витрат	Фактичні виробничі витрати за видами готової продукції			
	«А»	«Б»	«В»	Разом
Прямі матеріальні витрати				
Прямі витрати на оплату праці				
Інші прямі витрати				
Змінні загальновиробничі витрати				
Постійні розподілені загальновиробничі витрати				
Усього за звітний період				

Таблиця 2. Акт використаних матеріалів на виготовлення готової продукції

Найменування матеріалів	Норма на одиницю виробу (в одиницях виміру)	Фактично використано (в одиницях виміру)	Первісна вартість одиниці виміру матеріалів (грн)	Фактична вартість використаних матеріалів (грн)	Відхилення, грн
1	2	3	4	5	6
Вид продукції А					
...					
Разом:	-	+	-	+	
Вид продукції Б					
...					
...					
Разом:	-	+	-	+	

джерела необхідної інформації для управління виробничими витратами.

В обліку завжди виникає потреба коректного збору, узагальнення, обробки, інтерпретації інформації для потреб управлінського персоналу. Для цього використовують різні форми документів — відомості, акти, довідки, довідки-розрахунки та інші. Типових форм таких документів, як правило, не існує. Цю проблему суб'єкт господарювання вирішує самостійно та рішення залежить від кваліфікації працівників, їх фахових знань, практичного досвіду. Пропонуємо декілька варіантів вирішення проблемних питань узагальнення облікової інформації виробничих витрат.

Для контролю, аналізу, планування виробничих витрат необхідна узагальнена інформація обліку виробничих витрат за звітний період. Відповідно до об'єктів обліку виробничих витрат, узагальнення інформації можливо оформити різними формами документів. Пропонуємо Відомість узагальнення облікової інформації про виробничі витрати, побудовану на узагальненні інформації за елементами виробничої собівартості готової продукції (табл. 1).

Запропоновану Відомість можна використовувати, як документальне оформлення завершального етапу бухгалтерського обліку виробничих витрат, яка відображає фактичні виробничі витрати звітного періоду. Для складання запропонованої відомості необхідно попередньо визначити фактичні витрати за кожним елементом обліку та документально їх підтвердити.

Елемент прямих матеріальних витрат відображає фактичну вартість виробничих запасів, які були використані для виготовлення готової продукції за звітний період. Для визначення фактичної вартості використаних матеріалів існує типова форма № В-1 "Звіт про використання матеріалів у виробництві". Аналіз форми та змісту Звіту виявив, що: Звіт переважно відображає

інформацію про рух матеріалів, містить 28 граф та потребує значного часу для його заповнення. Пропонуємо скласти Акт використаних матеріалів, який простий в оформленні, містить тільки корисну інформацію, а саме: фактичну вартість використаних матеріалів (табл. 2).

Основне призначення запропонованої системи узагальнення облікової інформації виробничих витрат — це контроль за достовірністю визначення фактичних виробничих витрат за звітний період. Інформація відомостей може бути використана для:

- встановлення достовірності та повноти відображення інформації на синтетичних і аналітичних рахунках обліку;

- у регістрах обліку, оборотній відомості та фінансовій звітності;

- надання оперативної інформації управлінському персоналу протягом звітного періоду щодо відхилень планових показників від фактичних для прийняття відповідних рішень.

Для отримання впевненості в правильності ведення бухгалтерського обліку виробничих витрат, достовірності та повноти відображення інформації в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності проводять аудит виробничих витрат.

Об'єктами аудиторської перевірки виробничих витрат є: елементи облікової політики щодо визначення методологічних принципів відображення інформації про виробничі витрати відповідно до П(С)БО 16 "Витрати", інформація первинних документів, облікових регістрів, фінансова звітність.

Програма аудиту є одним із основних документів організаційно-методологічного забезпечення якісного проведення аудиторської перевірки. Програма складається для кожного клієнта окремо, з урахуванням оцінки бізнесу, організації бухгалтерського обліку, ста-

Таблиця 3. Програма аудиторської перевірки обліку виробничих витрат

№	Перелік аудиторських процедур	Аудиторські докази	Індекс робочого документа	Відмітка про виконання: виконано (+) не виконано (-), причина
1.	Перевірка дотримання методологічних принципів обліку виробничих витрат, зазначених в Наказі про облікову політику та їх відповідність законодавчо-нормативним документам	Наказ про облікову політику, законодавчо-нормативні документи	РД-1	
2.	Перевірка достовірності відображення елементів операційних витрат у Звіті про фінансові результати	Рахунки, реєстри обліку, оборотна відомість, фінансова звітність	РД-2	
3.	Перевірка достовірності фактичних виробничих витрат у складі елементів операційних витрат	Регістри обліку, фінансова звітність	РД-3	
4.	Аудит прямих матеріальних витрат			
4.1.	Перевірка первинних документів на відпуск матеріалів у виробництво	Накладні, акти, лімітно-забірні картки	РД-4.1	
4.2.	Перевірка достовірності показника первісної вартості матеріалів, відпущених у виробництво	Рахунок-фактура, прибутковий ордер, накладні, акти, лімітно-забірні картки	РД-4.2	
4.3.	Перевірка документального забезпечення відходів виробництва та їх обліку	Акти, довідки, розрахунки, рахунки обліку	РД-4.3	
4.4.	Перевірка правильності оцінки прямих матеріальних витрат для їх включення у фактичну виробничу собівартість готової продукції	Звіт виробництва готової продукції	РД-4.4	
4.5.	Перевірка правильності відображення руху прямих матеріальних витрат у синтетичному, аналітичному обліку	Рахунки обліку	РД-4.5	
4.6.	Перевірка достовірності фактичних прямих матеріальних витрат за звітний період	Калькуляція, Акти, Звіт виробництва	РД-4.6	
5.	Аудит прямих витрат на оплату праці			
5.1.	Перевірка правильності нарахування основної заробітної плати	Штатний розклад, наряди, розрахункова відомість	РД-5.1	
5.2.	Перевірка правильності нарахування додаткової заробітної плати	Положення про оплату праці, накази, розрахункова відомість	РД-5.2	
5.3.	Перевірка нарахування інших компенсаційних виплат	Положення про оплату праці, накази, розрахункова відомість	РД-5.3	
5.4.	Перевірка правильності нарахування лікарняних	Лікарняний листок, довідка-розрахунок	РД-5.4	
5.5.	Перевірка правильності нарахування відпускних	Накази, довідка-розрахунок	РД-5.5	
5.6.	Перевірка документального забезпечення обліку прямих витрат на оплату праці	Типові форми з обліку заробітної плати	РД-5.6	
5.7.	Перевірка бухгалтерського обліку прямих витрат на оплату праці	Рахунки обліку, реєстри обліку	РД-5.7	
5.8.	Перевірка достовірності прямих витрат на оплату праці, які включені до фактичної виробничої собівартості готової продукції	Звіт виробництва, довідка-розрахунок, розрахункова відомість	РД-5.8	
5.9.	Перевірка достовірності визначення фактичних прямих витрат на оплату праці за звітний період	Довідка-розрахунок, Звіт виробництва, розрахункова відомість	РД-5.9	
6.	Аудит загальновиробничих витрат, які включені до фактичної виробничої собівартості готової продукції			
6.1.	Перевірка правильності визначення змінних загальновиробничих витрат, які входять до фактичної виробничої собівартості готової продукції	Довідка-розрахунок, Звіт виробництва	РД-6.1	
6.2.	Перевірка правильності визначення постійних розподілених загальновиробничих витрат, які входять до фактичної виробничої собівартості готової продукції	Довідка-розрахунок, Звіт виробництва	РД-6.2	
6.3.	Перевірка синтетичного та аналітичного обліку загальновиробничих витрат, які списані на фактичну виробничу собівартість готової продукції	Рахунки обліку 91,23, реєстри обліку, Звіт виробництва	РД-6.3	
6.4.	Перевірка достовірності визначення загальновиробничих витрат, списаних на виробничу собівартість готової продукції за звітний період	Довідка-розрахунок, Звіт виробництва	РД-6.4	
7.	Аудит інших прямих витрат			
7.1.	Перевірка достовірності оцінки нарахуваної амортизації	Наказ про облікову політику, довідка-розрахунок	РД-7.1	
7.2.	Перевірка правильності відображення нарахуваної амортизації в синтетичному та аналітичному обліку	Рахунки обліку	РД-7.2	
7.3.	Перевірка відображення достовірності оцінки нарахуваної амортизації за звітний період в реєстрах обліку	Довідки-розрахунки, Регістри обліку	РД-7.3	
7.4.	Перевірка правильності нарахування та достовірності визначення ЄСВ	Розрахункова відомість	РД-7.4	
7.5.	Перевірка бухгалтерського обліку ЄСВ	Рахунки обліку, реєстри обліку	РД-7.5	
7.6.	Перевірка достовірності оцінки нарахуваного ЄСВ за звітний період і правильності його віднесення до фактичної виробничої собівартості за видами готової продукції	Розрахункові відомості, Звіт виробництва готової продукції	РД-7.6	
7.8.	Перевірка інших прямих витрат за калькуляційними статтями виготовлення готової продукції: - оцінка витрат; - відображення в синтетичному та аналітичному обліку; - визначення достовірності оцінки за звітний період	Джерела інформації визначаються за видами інших прямих витрат	РД-7.8	
8.	Перевірка достовірності визначення фактичної собівартості готової продукції	Планова калькуляція, Звіт виробництва	РД-7.9	
9.	Перевірка достовірності відображення фактичної собівартості продукції в синтетичному обліку, реєстрах обліку	Рахунки обліку, реєстри обліку	РД-	

Таблиця 4. Робочий документ — РД-4.2. Перевірка достовірності оцінки первісної вартості матеріалів відпущених у виробництво

Прямі матеріальні витрати	Фактичні витрати, які входять в первісну вартість, (грн)			Первісна вартість (грн)		Відхилення
	Ціна в платіжних документах	ТЗВ	Інші фактичні витрати	За даними обліку	За даними аудиту	
1	2	3	4	5	6	7
Вид готової продукції						
Разом:						
Вид готової продукції						
Разом:						

Таблиця 5. Робочий документ — РД-4.4. Перевірка правильності оцінки прямих матеріальних витрат для їх включення у фактичну виробничу собівартість готової продукції

Вид матеріалів	Первісна вартість одиниці запасів (грн)		Сума матеріальних витрат, у фактичній виробничій собівартості (грн)		Відхилення, грн
	За даними обліку	За даними аудиту	Звіт виробництва	Акт використаних матеріалів	
1			3	4	5
Продукція А					
Продукція Б					
Разом:					

Таблиця 6. Робочий документ-РД-5.1. Перевірка правильності нарахування основної заробітної плати (відрядна оплата праці)

П.І.Б.	За даними аудиту		За даними обліку		Відхилення (гр.2-гр.4) (гр.3-гр.5)
	Відповідно до наряду	Розрахункова відомість	Відповідно до наряду	Розрахункова відомість	
1	2	3	4	5	6
Вид продукції					
...					
Разом:					
Вид продукції					
...					
Разом:					

ну внутрішнього контролю, результатів попередніх перевірок та інших факторів.

Методика складання Програми аудиту полягає у визначенні:

- аудиторських процедур за об'єктами аудиту;
- послідовності здійснення аудиторських процедур для отримання достатніх аудиторських доказів від інформації первинного документа до інформації фінансової звітності;
- необхідних робочих документів для відображення результатів перевірки.

Аналіз запропонованих науковцями, практиками форм Програми аудиту свідчить, що вони відрізняються тим, що до кожної запланованої аудиторської процедури пропонується розкривати різну додаткову інформацію, як правило, це: мета, завдання, якість процедури, джерела отримання інформації, методи та прийоми виконання аудиторської процедури, термін проведення та інша інформація. Доцільність кожного виду інформації визначає, звичайно, аудиторська фірма.

У таблиці 3 наведено запропоновану програму аудиторської перевірки обліку виробничих витрат.

Результати виконання аудиторських процедур аудитор відображає в робочих документах. Форму і зміст яких він визначає самостійно, відповідно до своїх професійних знань та практичних навичок.

Результати перевірки достовірності визначення первісної вартості матеріалів відпущених у виробництво пропонуємо оформлювати за допомогою робочого документа, форму якого наведено в таблиці 4.

Результати перевірки правильності віднесення первісної вартості до фактичної виробничої собівартості пропонуємо оформлювати за допомогою робочого документа, форму якого наведено в таблиці 5.

Результати перевірки правильності оформлення нарахування заробітної плати при застосуванні відрядної форми оплати праці пропонуємо оформлювати за допомогою робочого документа, форма якого наведена в таблиці 6.

Результати перевірки тотожності відображення прямих витрат на оплату праці на рахунках обліку оплати праці та в облікових регістрах пропонуємо оформлювати за допомогою робочого документа, форму якого наведено в таблиці 7.

Таблиця 7. Робочий документ — РД-5.7. Перевірка достовірності відображення прямих витрат на оплату праці в бухгалтерському обліку

Вид готової продукції	Інформація про прямі витрати на оплату праці згідно з					Відхилення
	Розрахункова відомість	Фактична виробнича собівартість готової продукції	Рахунок 23	Рахунок 66	Журнал 5	
1	2	3	4	5	6	7
«А»						
«Б»						
«В»						
Разом:						

Таблиця 8. Робочий документ — РД-6.3. Перевірка синтетичного обліку загальновиробничих витрат, які списані на фактичну виробничу собівартість готової продукції

Вид витрат	За даними обліку			За даними аудиту			Відхилення
	Рах.91	Рах.23	Звіт	Рах.91	Рах.23	Звіт	
1	2	3	4	5	6	7	8
змінні							
постійні розподілені							
Разом:							

Результати перевірки правильності віднесення загальновиробничих витрат на фактичну виробничу собівартість готової продукції пропонуємо оформлювати за допомогою робочого документа, форма якого наведена в таблиці 8.

Таким чином, основний етап аудиторської перевірки завершується після виконання всіх аудиторських процедур з оформленням їх робочими документами, форми яких повинні сприяти підвищенню якості та ефективності перевірки.

Завершальним етапом аудиту виробничих витрат є узагальнення результатів перевірки, оформлення підсумкових документів, аналіз виявлених порушень, узгодженість з керівником суб'єкта господарювання необхідності виправлення виявлених порушень, підписання аудиторського звіту та Акту виконаних робіт. Дослідження методологічного забезпечення завершального етапу аудиторської перевірки не проводяться, хоча і на цьому етапі організації аудиторської перевірки є проблемні питання, які необхідно вирішувати.

ВИСНОВКИ

Технологічний процес обліку виробничих витрат складається з певних елементів процесу, без визначення яких неможливо створити ефективну систему бухгалтерського обліку виробничих витрат. Нами визначено елементи технологічного процесу обліку виробничих витрат, які мають важливе значення для ефективної організації бухгалтерського обліку виробничих витрат у поєднанні з управлінським обліком.

В обліку завжди виникає потреба коректного збору, узагальнення, обробки, інтерпретації інформації для потреб управлінського персоналу. В статті запропонована Відомість узагальнення облікової інформації про виробничі витрати, побудовану на узагальненні інформації за елементами виробничої собівартості готової продукції.

У статті запропоновано форма Акту використаних матеріалів, який простий в оформленні, містить тільки корисну інформацію, а саме: фактичну вартість використаних матеріалів Основне призначення запропонованої системи узагальнення облікової інформації виробничих витрат — це контроль за достовірністю визначення фактичних виробничих витрат за звітний період.

Для підвищення якості аудиторської перевірки виробничих витрат у статті запропоновано Програму аудиту виробничих витрат, а також запропоновано форми робочих документів для виконання аудиторських процедур відповідно до Програми аудиту.

Література:

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник. Житомир: ЖІТІ, 2013. 672 с.
2. Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. Організація і методика аудиту: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2004. 568 с.
3. Меліхова Т.О., Троян О.В., Лауреанти Д.С. Удосконалення методики внутрішнього контролю витрат на виробництво для підвищення економічної безпеки підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 3. С. 34—41.
4. Подмешальська Ю.В., Фефанов Л.К., Абрамова І.С. Актуальні аспекти розподілу загальновиробничих витрат у системі обліку. Агросвіт. 2018. № 24. С. 54—59. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.24.54
5. Подмешальська Ю.В., Косяк А.В. Удосконалення методики аудиту собівартості реалізованої продукції. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 51—57. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.51

References:

1. Butynets, F.F. (2013), *Bukhhalters'kyj finansovyy oblik* [Financial accounting], ZhITI, Zhytomyr, Ukraine.
2. Kulakovskaya, L.P. and Picha, Y.V. (2004), *Orhanyzatsiia i metodyka audytu* [Organization and methods of audit], Karavela, Kyiv, Ukraine.
3. Melikhova, T. Troian, O. and Laureant, D. (2019), "Improvement of internal control method of costs of production for increasing enterprise economic security", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 34—41.
4. Podmeshalska, Yu. Feofanov, L. and Abramova, I. (2018), "Actual aspects of distribution of total production costs in the accounting system", *Agrosvit*, vol. 24, pp. 54—59. DOI: 10.32702/2306-6792.2018.24.54
5. Podmeshalska, Yu. and Kosyak, A. (2019), "Improvement of the methodology for auditing the cost of sold products", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 51—57. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.5.51

Стаття надійшла до редакції 21.11.2020 р.

Н. А. Спринчук,

*к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник лабораторії економічних досліджень та маркетингу, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України
ORCID ID: 0000-0002-3118-2009*

І. С. Воронецька,

*к. е. н., доцент, завідувач відділу координації наукових досліджень, економіки, маркетингу та аспірантури, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України
ORCID ID: 0000-0002-1329-2722*

О. О. Кравчук,

*к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник лабораторії економічних досліджень та маркетингу, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України
ORCID ID: 0000-0002-0224-1305*

І. І. Петриченко,

*к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник лабораторії економічних досліджень та маркетингу, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН України
ORCID ID: 0000-0001-7141-7581*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.71

СВІТОВА ПРАКТИКА ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ТОВАРНОГО КОРМОВИРОБНИЦТВА

N. Sprynchuk,

PhD in Economics, Senior Researcher, Senior Researcher of the Laboratory of economic research and marketing, Institute of feed research and agriculture of Podillya of the National Agrarian Academy of Sciences of Ukraine

I. Voronetska,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of coordination of research, economics, marketing and graduate school, Institute of feed research and agriculture of Podillya of the National Agrarian Academy of Sciences of Ukraine

O. Kravchuk,

PhD in Economics, Senior Researcher, Senior Researcher of the Laboratory of economic research and marketing, Institute of feed research and agriculture of Podillya of the National Agrarian Academy of Sciences of Ukraine

Y. Petrychenko,

PhD in Economics, Senior Researcher, Senior Researcher of the Laboratory of economic research and marketing, Institute of feed research and agriculture of Podillya of the National Agrarian Academy of Sciences of Ukraine

WORLD PRACTICE TO SUPPORT THE DEVELOPMENT OF COMMODITY FEED PRODUCTION

У статті галузь кормовиробництва розглянуто в ракурсі товарного, досліджено досвід розвинених країн світу в цій проблематиці для подальшого його застосування в Україні. Сучасний стан товарного виробництва кормів в Україні характеризується нагальною потребою в інвестуванні, використанні світового досвіду розвитку даної галузі. Так, у розвинених країнах світу галузь кормовиробництва функціонує як окрема промисловість з використанням новітніх технологій виробництва, заготівлі, зберігання та транспортування. Тому сучасне товарне виробництво кормів в Україні потребує розробки інвестиційної стратегії — системи довгострокових цілей інвестиційного функціонування галузі, що обумовлені загальними завданнями її розвитку та інвестиційною ідеологією, а також вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення з урахуванням досвіду високорозвинених країн світу.

Встановлено, що розробка інвестиційної стратегії відіграє велику роль у забезпеченні ефективного розвитку галузі кормовиробництва і дозволяє вирішити такі задачі: забезпечити механізм реалізації довгострокових загальних та інвестиційних цілей майбутнього економічного і соціального розвитку галузі; оцінити інвестиційні можливості, забезпечити максимальне ви-

користання інвестиційного потенціалу; реалізацію нових інвестиційних можливостей; мінімізувати негативні наслідки змін чинників зовнішнього інвестиційного середовища, які неможливо передбачити заздалегідь; сформулювати основні критерії вибору реальних інвестиційних проєктів і фінансових інструментів інвестування; забезпечити передумови для стратегічних змін організаційної структури функціонування галузі товарного виробництва кормів.

У свою чергу товарне кормовиробництво має акцентуватись на вимоги сучасного світу, враховувати проблему охорони навколишнього середовища, екологічну ситуацію, що склалася, тобто перевага надається органічному товарному кормовиробництву. Товарне кормовиробництво охоплює такі цикли — товарне виробництво, зберігання, упаковка та транспортування кормів, відповідно сфери інвестування стосуються саме цих процесів.

In the article, the fodder production industry is considered from the perspective of a commodity one, the experience of developed countries of the world in this issue is investigated for its further application in Ukraine. The current state of commodity feed production in Ukraine is characterized by an urgent need for investment, the use of world experience in the development of this industry. So, in the developed countries of the world, the feed industry functions as a separate industry using the latest technologies for production, procurement, storage and transportation. Therefore, modern commodity feed production in Ukraine requires the development of an investment strategy — a system of long-term goals for the investment functioning of the industry is determined by the general objectives of its development and investment ideology, as well as the choice of the most effective ways to achieve them, taking into account the experience of highly developed countries of the world. It has been established that the development of an investment strategy plays an important role in ensuring the effective development of the feed industry and allows solving the following tasks: to provide a mechanism for the implementation of long-term general and investment goals of the future economic and social development of the industry; evaluate investment opportunities, maximum use of investment potential; implementation of new investment opportunities; to minimize the negative consequences of changes in the factors of the external investment environment, which cannot be foreseen in advance; to formulate the main criteria for choosing real investment projects and financial investment instruments; to provide prerequisites for strategic changes in the organizational structure of the functioning of the industry of commercial production of feed.

In turn, commodity production of feed should be focused on the requirements of the modern world, take into account the problem of environmental protection, the current ecological situation. That is, preference is given to organic commercial production of feed. Commodity production of feed covers the following cycles — commodity production, storage, packaging and transportation of feed, respectively, the investment areas relate to these processes.

*Ключові слова: товарне кормовиробництво, інвестування, розвиток, досвід, світова практика.
Key words: commodity production of feed, investment, development, experience, world practice.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок кормів в Україні нині недостатньо сформований. Однією з основних причин спаду тваринництва є недостатня кількість та якість кормів. У розвинених країнах світу галузь кормовиробництва функціонує як окрема промисловість з використанням новітніх технологій виробництва, заготівлі, зберігання та транспортування. Сучасне товарне виробництво кормів в Україні потребує розробки інвестиційної стратегії — системи довгострокових цілей інвестиційного функціонування галузі, що обумовлені загальними завданнями її розвитку та інвестиційною ідеологією, а також вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення з урахуванням досвіду високорозвинених країн світу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На вивчення стану галузі тваринництва в різних господарських формуваннях, обґрунтування можливих перспектив її розвитку спрямовано велику кількість досліджень, які знайшли відображення у наукових працях: В.Г. Андрійчука, О.М. Бородіна, В.І. Власова, М.В. Гладія, М.Я. Дем'яненка, М.І. Кісіля, М.Ф. Кропивка, М.Й. Малика, В.Я. Месель-Веселяка, М.І. Пугачова, П.Т. Саблука, П.А. Стецюка, О.В. Ульяновченка, В.В. Юрчишина та ін. Проте слід зазначити, що питання стратегії інвестування розвитку товарного виробництва кормів, вивчення досвіду функціонування галузі у високорозвинених країнах світу не достатньо досліджене і розкрито. Отже

Таблиця 1. Показники прибутковості товарного кормовиробництва на прикладі сільськогосподарського підприємства

№ з/п	Показник	ДП ДГ «Пасічна»				
		Роки			Відхилення	
		2011	2017	2018	2011/2018	2017/2018
1	Загальний капітал у кормовиробництві, тис. грн	4948,2	4371,7	5130,3	182,1	758,6
2	Прямий прибуток кормовиробництва (від реалізації кормів), тис. грн	12,1	10,04	19,33	7,23	9,29
3	Прибуток від реалізації продукції тваринництва, тис. грн	8142	28392	26090	17948	-2302
4	Витрати кормів, тис. грн	2495	11357	10732	8237	-625
5	Кількість працівників у тваринництві, чол.	146	149	140	3	-9
6	Середньорічна вартість активів, тис. грн	38203	46748	50264	3516	12061
7	Середньорічна чисельність працівників, чол.	358	287	268	-90	-19
8	Фонд оплати праці, тис. грн	7235	15979	18506	11271	2527
9	Частка працівників, зайнятих у тваринництві, % (р.5 / р.7 * 100%)	40,78	51,56	52,23	11,45	0,67
10	Активи у тваринництві, тис. грн (р.6*р.9 / 100%)	15579,2	24103,3	26252,8	10673,6	2149,5
11	Людський капітал у тваринництві, тис. грн (р.8*р.9 / 100%)	2950,4	8238,8	9665,7	6715,3	1426,9
12	Загальний капітал у тваринництві, тис. грн (р.10 + р.11)	18529,6	32342,1	35918,5	17388,9	3576,4
13	Непрямий прибуток кормовиробництва, тис. грн (р.3 * р.1 / р.11)	2174,26	3837,8	3726,5	1663,5	-111,3
14	Норма прибутку на капітал у кормовиробництві, % (р.2 + р.12) / р.1 * 100%)	44	88	73	44	-15
15	Державна підтримка сільськогосподарства, тис. грн	0	0	0	0	0

це дослідження як у теоретичному, так і в практичному аспекті залишається актуальною задачею.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основними завданнями дослідження визначено: дослідити сучасну світову практику тенденцій розвитку товарного кормовиробництва для розробки в подальшому стратегії удосконалення розвитку товарного виробництва кормів з урахуванням світових тенденцій, що дасть можливість спрямувати інвестиції в найбільш сприятливі для розвитку галузі напрями, сприятиме впровадженню інновацій, інтеграції вітчизняного ринку кормів у світовий.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відмінність кормовиробництва, товарного в тому числі, від більшості секторів економіки полягає в тому, що воно менш ефективне в порівнянні з ними. Вкладений капітал приносить менший прибуток, тому товарне кормовиробництво не в змозі на рівних (у порівнянні з промисловістю) брати участь у міжгалузевій конкуренції без зовнішньої підтримки. Однак товарне кормовиробництво у порівнянні з виробництвом кормів більш еластичне і може адекватно реагувати на умови та вимоги ринку — це стосується етапу зберігання кормів, упаковки, транспортування. Щодо процесу вирощування кормів — швидкої реакції тут не може бути, оскільки площа під посіви не змінюється, якщо проведені посівні роботи. Природна обмеженість сільськогосподарських угідь не дозволяє збільшити площу оброблювальних

земель тощо. При швидкому зносі основних засобів у товарному кормовиробництві їх оновлення відбувається повільно, диспаритет цін між вартістю продукції та вартістю ресурсів, існує великий розрив у часі між вкладеними витратами і отриманням товарної продукції та багато інших особливостей. Для прикладу наведемо показники прибутковості товарного кормовиробництва на прикладі сільськогосподарського підприємства, таблиця 1.

Як видно з таблиці 1, в 2018 році на ДП ДГ "Пасічна" норма прибутку на капітал у товарному кормовиробництві у 2018 році склала 73%, що на 15% менше порівняно з попереднім періодом. Якщо ж порівняти 2011 та 2018 роки — відбулося збільшення норми прибутку удвічі, однак необхідно врахувати інфляційні процеси. Порівнюючи період 2017—2018 рр., — зменшилась середньорічна кількість працюючих — 9 чол., прибуток від реалізації продукції тваринництва — 2,3 млн грн, разом зі скороченням поголів'я, зменшилися і витрати кормів.

Основним джерелом внутрішніх інвестиційних ресурсів в основний капітал є власні кошти підприємств, за рахунок яких освоєно 88,2 % капіталовкладень [1]. Тому підтримка з боку держави даної сфери необхідна, сприятиме зростанню конкурентоспроможності галузі. В розвинених країнах світу по різному здійснюють підтримку даної галузі — дотації, компенсації, зниження тарифів, звільнення від податків тощо.

Виробництво кормів у світі зросло на 3%, а в 2018 році обсяг продукції перевищив 1 млрд т (1,1 млрд тонн).

Вцілому темпи зростання галузі кормовиробництва становлять 2,7 % в рік. За підрахунками в різних країнах світу виробництво кормів зросло за п'ять років більш ніж на 14%. Разом зі зростанням чисельності населення на планеті зростає його споживання. На такі країни як Китай, США, Бразилія, Росія, Індія, Мексика, Іспанія та Турція припадає 55% виробництва кормів та 59% підприємств, що займаються виробництвом кормів. Лідером по об'єму виробництва кормів є Китай. Детальна інформація представлена на рисунку 1.

Спостерігається зростання світового виробництва кормів для молочного скотарства в Північній Америці, Європі та Азії. Виробництво в Латинській Америці залишилося на тому ж рівні. Кормовиробництво в Європі, як світового лідера по виробництву молока, в середньому зросло на 4%. Найбільше зростання спостерігалось в Турції — на 10 відсотків, свій вклад також внесли Ірландія, Росія та Великобританія. В Африці зростання пов'язане зі збільшенням виробництва кормів у Марокко та Нігерії.

Північна Америка завжди лідирувала в виробництві кормів для м'ясного скотарства, збільшуючи виробництво і в 2018 році на 3 відсотки.

Європа показала незначне зниження на 1 процент і залишилася на другому місці. Латинська Америка продемонструвала стійке зростання на 8 відсотків, включаючи Мексику і Аргентину як основних споживачів кормів. У результаті Латинська Америка зайняла третє місце в виробництві кормів для м'ясного скотарства, залишив за собою Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Китай і Австралія показали зростання серед країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, однак не змогли компенсувати загальне зниження виробництва в таких країнах, як Бангладеш, Монголія, Індонезія, Тайвань, В'єтнам і Пакистан.

США займає другу позицію в світі, щодо виробництва, однак слід зазначити, що ціни на корма в Америці найнижчі по всіх категоріях завдяки наявності великих запасів ресурсів (земля, вода тощо). 76% всіх вироблених кормів на континенті припадає на Бразилію, Мексику та Аргентину.

У Європі зростання виробництва кормів по всіх категоріях склало 4 % загалом. Азія та Тихий океан — Китай, Японія, Індія — на них припадає 36% обсягу світового виробництва кормів. Лише один Китай виробляє майже 188 млн т, що на 10 млн т більше ніж США [2].

В якості товару на ринку кормів виступають грубі, соковиті та концентровані корми. Зелені корми, через обмеженість терміну зберігання в межах доби, фактично в якості товару не розглядаються. Однією з головних характеристик кормів, що робить їх придатними для використання в якості товару є їх транспортабельність, яка стає можливою завдяки використанню рулонів, тюків (сіно), різноманітних упаковок.

Сучасна інформаційна база не дає можливості відслідкувати та порівняти попит на сіно в різних видах упаковки. Але можна передбачити, що для крупних тваринницьких ферм більш вигідною є закупівля сіна в рулонах. Такі господарства, як правило, мають значні обсяги споживання сіна і мають спеціальні подрібнювачі рулонів. Невеликі тваринницькі ферми та особисті се-

Рис. 1. Країни-лідери світу по обсягу виробництва кормів

лянські господарства таких подрібнювачів можуть не мати, обсяги споживання у них менші, що може стимулювати їх попит на тюковане сіно. Додатковою перевагою сіна на ринку кормів може слугувати його упаковка у плівку за допомогою обмотувачів рулонів або тюків. Таке сіно можуть закуповувати ферми, які не мають облаштованих будівель для зберігання сіна в достатній кількості. Такими покупцями часто виступають крупні ферми у зв'язку зі значними обсягами споживання сіна. Нині спостерігається зменшення частки сіна в кормових раціонах сільськогосподарських тварин, особливо на крупних фермах, за рахунок переважного використання комбікормів та сінажу у годівлі худоби [3].

Найбільшу транспортабельність мають концентровані корми, зокрема фуражне зерно, комбікорми та кормові добавки. В структурі собівартості кормів транспортні витрати займають від 22 до 57 % вартості, тому останнім часом піднімаються питання максимального компактування всіх видів кормів, їх пакування для перевезення на значні віддалі. При цьому особливо гостро стоїть питання по експорту готових кормів за кордон. Зокрема експорт пресованого сіна з люцерни (виключного екстра класу), трав'яного борошна, сінних грану, брикетів, пелетів можливе лише при підвищеній щільності пресування (по сіну до 300—400 кг/м³) та в упаковці із внесенням фунгібактерицидних препаратів високої ефективності ("жорсткі" консерванти). При цьо-

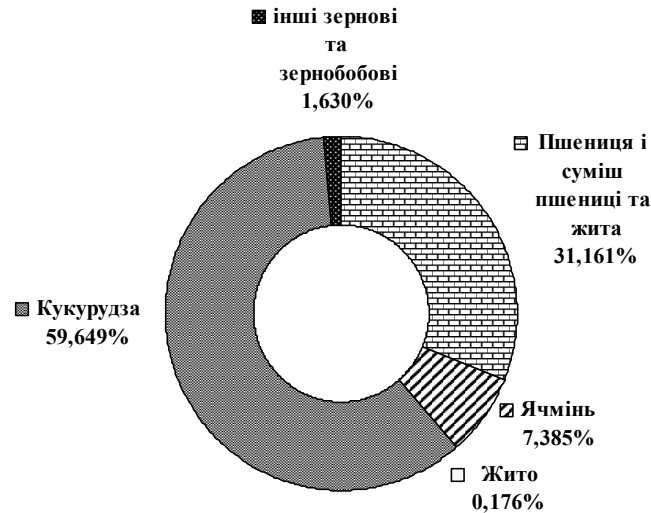

Рис. 2. Україна, експорт зернових та зернобобових

му важливою умовою виступає формування вантажно-місця (контейнерні перевезення на 20 або 40 тонн) у умовах виробника корму (будівництво спеціальних терміналів у місцях переробки або в портах).

При перевезеннях автомобільним транспортом перевага надається великогабаритним прямокутним тюкам підвищеної щільності масою до 400—500 кг (сіно або сінаж у полімерній упаковці). Розробляються питання компактування силосу і сінажу підвищеної енергетичної цінності за рахунок підвищення вмісту зернової фракції і перевезення його на далеку віддачу (у міцних синтетичних контейнерах багаторазового використання), але із внесенням "жорстких" консервантів для гарантованого зберігання. Нині різноманіття упаковок для товарного кормовиробництва представлене як дешевими синтетичними упаковками — це малооб'ємні (до 500 кг) та великооб'ємні (ак-баги, біг-беги, туби тощо — до 20 т) так і дорожчими упаковками — синтетичні плівки багаторазового використання (армовані, стрейч тощо). Розфасовування та упакування кормів здійснюється за допомогою спеціалізованого обладнання та машин. Завдяки якісним та міцним упаковкам досягається збереження первинних властивостей кормів, а також виникає можливість транспортування на великі дистанції. Пакувальні матеріали для кормів відзначаються високими бар'єрними властивостями та низькою вологопроникністю, що забезпечує безпечне та екологічне зберігання продукції протягом довготривалого терміну [4].

Щороку у всьому світі вирощують понад 1,7 млрд. т зернових культур (пшениця, кукурудза, жито, овес, ячмінь, гречка, сорго і тритикале — гібрид пшениці і жита). Тобто, на одного жителя землі припадає близько 250 кг. Найпопулярніші культури — це кукурудза і пшениця. Зерно вирощують в більшості країн світу — там, де клімат дозволяє, але більше 85% зерна ніколи не покидають меж своєї батьківщини. На експорт відправляється всього трохи більше 14% зерна. А з цієї кількості 3/4 припадає лише на 5 країн.

Росія, США та Канада найбільше продають у світі зерна. РФ у 2018—2019 рр. маркетинговому році (МР) експортувала 35 мільйонів тонн, США — 29, Канада — 24. Україна цього року переправила за кордон 17,6 мільйонів тонн [5].

Експорт зернових та зернобобових в Україні по культурам представлено на рисунку 2.

За офіційними даними ДФС на зовнішні ринки за результатами 2018/2019 маркетингового року поставлено рекордні 50,4 млн тонн зернових, зернобобових та борошна, що на 10,5 млн тонн більше ніж минулого, коли експорт склав 39,9 млн тонн. Було всього експортовано зернових і зернобобових 49 995 тис. тонн, з яких: пшениця і суміш пшениці та жита — 15 579 тис. тонн; ячмінь — 3 692 тис. тонн; жито — 87,8 тис. тонн; кукурудза — 29 822 тис. тонн; інші зернові та зернобобові — 815 тис. тонн [6].

На відміну від вітчизняних аграріїв, у світі великий інтерес та зацікавленість у вирощуванні представляє така сільськогосподарська культура, як овес в якості не лише кормової, а й зернового злаку. Зерно відзначається високою поживністю, культура невибаглива до ґрунту та кліматичних умов. Ця культура традиційна для України впродовж багатьох століть, однак за останні десятиліття посівні площі під цією сільськогосподарською культурою суттєво скоротилися, поступаючись більш ліквідним і прибутковим олійним культурам.

Найбільшими виробниками вівса у світі, за даними досліджень і аналізу спеціалізованого звіту Grain: World Markets and Trade за лютий 2017 р., підготовленого експертами ринку United States Department of Agriculture, є країни ЄС, частка яких в сумі становить 34,7% від усього обсягу його виробництва, Росія — 21,1% і Канада — 13,4%. Разом зазначені вище країни виробляють близько 69,2% від усього валового обсягу урожаю вівса в світі, тоді як далі за ними ідуть Австралія — 8%, США — 4,2%, Бразилія — 2,9%, Чилі і Китай кожна окремо по 2,7%, а також Аргентина і Україна, відповідно, кожна по 2,2%. Минулого року Україна експортувала на світовий продовольчий ринок майже 42 тис. т зерна вівса на суму 5,7 млн дол. США за середньозваженою ціною 1 т — 139,39 дол. США. При цьому 88,6% усього експорту зерна вівса було спрямовано в Азію, у тому числі 38,6% до Індії, 39,5% до Пакистану та 3,9% до Катару і 3,4% до Об'єднаних Арабських Еміратів [7].

Загалом вартість сільськогосподарської продукції з обробкою удвічі менша, ніж вартість засобів виробництва, необхідних для належного рівня господарюван-

ня у галузі. В усьому світі концептуальною основою державної підтримки сільського господарства є визначення його становища хронічно невідгукним в системі народного господарства. В усіх розвинених країнах держава за допомогою різних економічних і фінансових дій і прийомів (система дотацій, компенсацій, послаблення або звільнення від податків, зниження тарифів, система страхування і кредитування тощо) здійснює постійну і стабільну підтримку менш монополізованого сільського господарства шляхом перерозподілу доходів з більше монополізованого промислового сектора. Це дає можливість не лише забезпечувати продовольством населення країн, у тому числі таких, які мають надзвичайно високу щільність населення (Китай, Японія, країни Західної Європи та ін.), але також експортувати великі об'єми сільгосппродукції та продуктів харчування, забезпечуючи продовольчу безпеку своїх країн.

У розвинених країнах світу і, зокрема, у Європейському Союзі функціонує потужна інституційна організація надання, використання та контролю аграрних субсидій, що зумовлюється дією якісних інститутів, забезпечуючи не тільки підтримку кормовиробництва, а й захист суспільних інтересів та вимог макроекономічних взаємовідносин.

Інституційні складові в цих країнах розрізняються не тільки в залежності від самих цих країн, але й усередині їх з огляду на різні етапи розвитку і механізми захисту аграрного сектора, зокрема кормовиробництва.

У країнах — старих членах Євросоюзу — інституціоналізація надання бюджетних субсидій досить ефективна. Зокрема інституційна організація субсидування фермерів у Фінляндії включає чітку взаємодію п'яти відповідних рівнів:

- сільські комуни збирають заявки фермерів на отримання субсидій, надають консультації з оформлення заявок, заносять інформацію про фермерів у комп'ютерну базу даних. Понад 400 їх офісів розташовані по всій території країни;

- центри зайнятості і промислів через свої 15 офісів контролюють діяльність комун, здійснюють моніторинг виділення субсидій, контролюють правильність нарахування та підтверджують їх виплату;

- комісія з розгляду скарг відповідає за дотримання принципу справедливості, рівноправного доступу фермерів до отримання субсидій, контролює реалізацію їх прав;

- міністерство сільського і лісового господарства забезпечує фермерів інструкціями щодо заповнення заявок, консультує центри зайнятості з питань здійснення контролю за процесами субсидування, виплачує через банк субсидії;

- відділ сільського господарства Комітету з державних ресурсів парламенту Фінляндії розробляє пропозиції щодо формування державної аграрної політики в контексті дотаційної підтримки та з питань розвитку політики взаємовідносин з ЄС у рамках Спільної аграрної політики (САП), розглядає звіти аудиторів за результатами перевірок усіх національних організацій, задіяних у субсидуванні фермерів.

Інституційна взаємодія фермера та держави поставлена в такі рамки, що вибір фермера перед поданням заявки оцінюється співвідношенням власних вигод і

втрат, оскільки всі субсидії оподатковуються податком на прибуток. Крім того, фермер має представити супутникову зйомку земельних ділянок з їх номерами і докладну інформацію, де яка культура буде висаджена, яке насіння використовуватиметься, які методи обробітку ґрунту застосовуватимуться тощо. Ця інформація зберігатиметься у базах даних і використовуватиметься для подальшого контролю.

Особливістю системи державної підтримки в зарубіжних державах є їх плановість та середньострокові терміни реалізації. Аграрна політика США визначається Аграрними законами (актами), що приймаються на 5—7 років. Підготовка нового закону в середньому займає три роки. Спочатку пропозиції про зміст такого закону вносять в палату представників Конгресу Міністерства США, його пропозиції враховують інтереси і думки різних груп інтересів, як-от: галузеві об'єднання фермерів, агробізнесу, екологічних організацій, представників науки, сільських громад і платників податків. Аграрний закон найдетальнішим чином визначає політику США щодо державної підтримки у сфері сільського господарства на середньострокову перспективу.

В Європі Єдина аграрна політика ЄС існує з 1962 року. Три фундаментальні принципи ЄАП передбачають: єдність ринку, загальне фінансування і преференції Співдружності. Єдина аграрна політика заснована на постійно діючих загальних принципах, які коригуються такими реформами, що проводяться раз в декілька років, викликаними змінами ситуації на сільськогосподарських ринках Європи. В більшості розвинених країн світу, програми підтримки фермерів здійснюються по каналах Міністерства сільського господарства. Їх реалізація спрямована на забезпечення стабільності зростання цін на продукцію сільського господарства і доходів фермерів. Програми державної підтримки в США передбачають заходи по контролю за рівнем цін, обсягами виробництва, прямі виплати фермерам, субсидування експорту, а також інші форми непрямого субсидування фермерських господарств. Реалізація цих заходів вимагає значних витрат.

У США виробники, середній за три роки дохід до оподаткування яких перевищує 5 млн дол., для отримання права на участь в програмі субсидування повинні показати, що більше 75% їх доходів походить від сільськогосподарської діяльності. Субсидії виплачуються через Товариство-кредитну корпорацію.

У країнах Європи для забезпечення особливих умов розвитку сільського господарства загалом і кормовиробництва зокрема в 1962 році була розроблена Спільна аграрна політика (САП) країн ЄЕС. У середині 1980-х рр. Європейський Союз зіштовхнувся з проблемою постійного надлишку сільськогосподарської продукції та внутрішніх запасів сировини. В тому числі й кормової продукції. Це стало причиною обмеження максимальних обсягів річних бюджетних субсидій та вдосконалення ринкових елементів у ціноутворенні.

У грудні 1999 року були внесені ключові зміни до аграрної політики і прийнятий програмний документ "Agenda-2000". Саме ця програма визначила основні напрями реформування Спільної аграрної політики країн-членів ЄС щодо посилення її ринкової орієнтації. Основним завданням цього періоду було спрощення

аграрної політики та створення рівних умов для всіх учасників союзу в сфері фінансових платежів.

При вирощуванні кормових культур виробник може розраховувати на дотацію в розмірі 25% посівної площі кормових культур.

Прямі виплати для східноєвропейських членів ЄС виплачуються на рівні 25% від ЄС-15 з 5% підвищенням кожен подальший рік до 2013 року. Прямі виплати в нових членах ЄС варіюється від 300 євро на малу ферму в Польщі, до 40 000 євро на сільгосппідприємство в Угорщині і Чехії. Мінімальний набір компенсаційних виплат в країнах ЄС складає 25 євро/га. Країни можуть встановлювати свої розміри компенсаційних виплат, але так, щоб середній платіж не перевищував 200 євро/га.

У країнах ЄС, для того, щоб отримати доступ до прямих виплат, фермери повинні дотримуватися вимог безпеки агропродовольчої продукції, гуманного відношення до тварин і єдиних стандартів захисту довкілля. Але головний зміст реформи ЄАП полягає у відході від підтримки окремих продуктів і переході до прямих виплат.

У процесі реформування САП Франція добилася особливого підходу для зернового сектора. Тобто 25% всіх виплат, які призначені для підтримки виробників зерна (в т.ч. й фуражного), будуть складати прямі виплати, а розмір субсидій залежатиме від кількості зібраного з 1 га зерна. В найближчому майбутньому пов'язані виплати для зернового сектора будуть становити не більше 10%.

У Німеччині, як і в інших країнах Європейського Союзу, обсяг і характер державного регулювання сільського господарства значною мірою визначається єдиною сільськогосподарською політикою, в рамках якої регулювання спрямоване на підтримку певного рівня закупівельних цін, субсидування експортних поставок, обмеження виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції.

Країни ЄС, США, Японія та інші розвинені держави підтримку аграрним виробникам надають через встановлення гарантованих цін на основні сільськогосподарські продукти з метою забезпечення стабільності доходів фермерських господарств та підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного виробництва. З огляду на це, політика економічної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у цих державах враховує ряд факторів, які впливають на ефективність господарювання. Серед них вагомими є несприятливі природно-кліматичні та економічні умови; розмір дотацій на капіталовкладення для модернізації фермерських господарств та використання ними досягнень науково-технічного прогресу; додаткові капіталовкладення за окремими проектами удосконалення кормовиробництва, зрошення, осушення, поліпшення земель тощо.

У Росії діє також державна підтримка елітного насінництва. Сільгоспвиробникам, що закуповують елітне насіння місцевих виробників ряду культур, у тому числі й зернових (сої, ріпаку, кукурудзи тощо), виплачується компенсація за фіксованою ставкою на тону придбаного насіння.

Структура інвестицій в Україні не відповідає потребам технологічної модернізації товарного кормовиробництва. Оновлюються низько та середньо технологічні

виробництва, існує висока імпортозалежність. Зацікавленість суб'єктів бізнесу вкладати кошти у виробничі активи залежить від інвестиційного клімату в країні, що формується під впливом різних чинників — політичної та макроекономічної стабільності; ефективності правової системи; спроможності до нагромадження капіталу; податкового навантаження; розвиненості фінансового ринку; вартості робочої сили; сприяння експортній та інноваційній активності.

На інвестиційний клімат держави суттєвий вплив мають:

- приховане безробіття;
- неможливість виконання державою своїх обов'язків щодо соціального захисту громадян;
- відсутність ефективних процедур банкрутства, захисту прав власників;
- високий рівень злочинності;
- слабка дисципліна виконання законодавчих актів [8].

Причинами погіршення інвестиційного клімату в Україні є: по-перше, заполітизованість економіки; по-друге, негативні наслідки приватизації, до яких призвело збочення та заміна такої основної мети приватизації, як сприяння розвитку виробництва, на отримання прибутку в короткий термін [9].

Базою для формування надійного конкурентного середовища є верховенство права, відкритість, прозорість, доступність інформації, відсутність дискримінації, захист прав власності. Отже проблеми нестачі інвестицій та навіть втечі капіталів мають розв'язуватися тільки шляхом удосконалення усіх елементів державної політики, що визначають стан інвестиційного клімату.

Серед раціональних шляхів стимулювання інвестицій наступні:

- дерегуляція та лібералізація підприємницької діяльності (дають змогу розширити рівень економічної свободи в Україні та спростити рух інвестиційного капіталу);
- удосконалення процедур реалізації корпоративних прав та процедур банкрутства (удосконалення інституту банкрутства в Україні);
- спрощення процедур отримання дозволів, державної реєстрації на здійснення певного виду діяльності;
- спрощення процедур реєстрації власності на землю;
- удосконалення процедур захисту інвестицій;
- створення системо пільгової підтримки інвестиційних проектів;
- гарантування та страхування інвестицій [10].

У Китаї останнім часом спостерігається поліпшення підприємницької активності і ослаблення обмежень на інвестиційну діяльність. Згідно з індексом обмежень на прямі закордонні інвестиції Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), з 2015 року місце Китаю в негатив-рейтингу знизилося на чотири позиції, що говорить про поліпшення інвестиційного клімату. Наявність масштабного виробництва і величезного споживчого ринку, що склалися в країні, стали новими точками зростання китайської економіки. Країна працює над розширенням відкритості зовнішньому світу. В період з 2017 по 2021 рр. Китай залучує в країну 600 млрд дол. США

іноземних інвестицій, з метою стимулювання соціально-економічного розвитку не тільки Китаю, а й інших країн. Надалі, керуючись динамікою власного розвитку, Китай скоротить сферу обмежень для припливу іноземних інвестицій, створить у країні більш привабливий діловий клімат, що обіцяє вельми райдужні перспективи для діяльності іноземних компаній та інвестицій [4].

Важливою для України буде адаптація для подальшого використання позитивного зарубіжного досвіду країн, щодо інвестування основного капіталу в умовах української економіки, зокрема таких країн, як Китай, країни Західної Європи (Чехія, Угорщина, Польща), Грузія, Азербайджан.

Література:

1. Україна експортувала рекордний обсяг зернових / Укр Інформ, мультимедійна платформа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2740345-ukraina-eksportovala-rekordnij-obsag-zernovih.html>

2. Понедельчук Т.В. Роль інвестицій у формуванні економічного зростання в умовах сучасного розвитку економіки України / Т.В. Понедельчук // Економіка, фінанси, право. — 2014. — № 4. — С. 11—15.

3. Спринчук Н.А., Методика розрахунку потреби в інвестиціях у товарне кормовиробництво, Ефективна економіка. 2018. № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=>

4. Спринчук Н.А. Сучасний стан інвестування розвитку товарного кормовиробництва як синтетичної галузі / Н.А. Спринчук, І.С. Вороніцька, В.П. Жуков // Агросвіт. — 2019. — № 5. — С. 18—24.

5. Найбільші світові експортери зерна // Аграрна правда [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agrarna-pravda.com/2019/01/02/tajbilshi-svitovi-eksportery-zerna/>

6. Чому саме Китай: привабливість країни для іноземних інвестицій // CRLOnline [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrainian.cri.cn/841/2018/08/21/2s56959.htm>

7. Кернасюк Ю.В. Ринок вівса: неоціненні можливості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7955-rynok-vivsa-neotsinenni-mozhlyvosti.html>

8. Інвестування: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А.А.Пересада, О.О.Смірнова, С.В. Онікієнко, О.О. Ляхова. — К.: КНЕУ, 2001. — 251 с.

9. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні. — К.: Лібра, 2001. — С. 28.

10. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки: науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В.; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів НАН України". — К., 2018. — 158 с.

References:

1. Ukrinform, multimedia platform (2019), "Ukraine exported a record amount of grain", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2740345-ukraina-eksportovala-rekordnij-obsag-zernovih.html> (Accessed 15 Nov 2020).

2. Ponedelchuk, T.V. (2014), "The role of investment in the formation of economic growth in terms of modern economic development of Ukraine", *Ekonomika, finansy, pravo*, vol. 4, pp. 11—15.

3. Sprynchuk, N.A. (2018), "Methods for calculating the need for investment in commodity feed production", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=> (Accessed 17 Nov 2020).

4. Sprynchuk, N.A. Voronetska, I.S and Zhukov, V.P. (2019), "The current state of investment in the development of commodity feed production as a synthetic industry", *Agrosvit*, vol. 5, pp. 18—24.

5. Agricultural news portal (2019), "The world's largest exporters of grain", available at: <http://agrarna-pravda.com/2019/01/02/tajbilshi-svitovi-eksportery-zerna/> (Accessed 17 Nov 2020).

6. CRLOnline (2018), "Why China: the country's attractiveness for foreign investment", available at: <http://ukrainian.cri.cn/841/2018/08/21/2s56959.htm> (Accessed 17 Nov 2020).

7. Kernasyuk, Yu.V. (2017), "Oat market: invaluable opportunities", available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7955-rynok-vivsa-neotsinenni-mozhlyvosti.html> (Accessed 17 Nov 2020).

8. Peresada, A.A. Smirnova, O.O. Onikienko, S.V. and Liahova, O.O. (2001), *Investuvannya: navchal'no-metodychnyy posibnyk dlya samostiynoho vyvchennya dystsypliny* [Investing: a textbook for self-study of the discipline], Kyiv, Ukraine.

9. Peresada, A.A. (2001), *Investytsiynyy protses v Ukrayini* [Investment process in Ukraine], Libra, Kyiv, Ukraine.

10. Deineko, L.V. (2018), *Rozvytok promyslovosti dlya zabezpechennya zrostannya ta onovlennya ukraïns'koyi ekonomiky: naukovo-analitychna dopovid?* [Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy: a scientific and analytical report], DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvan' NAN Ukrayiny", Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 25.11.2020 р.*

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. М. Олексієвцев,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-8658-438X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.79

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОСТІЙНИХ ЛІСОКОРИСТУВАЧІВ У КОНТЕКСТІ НАРОЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

O. Oleksiievets,
Postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

INSTITUTIONAL TOOLS FOR DIVERSIFYING THE ACTIVITIES OF PERMANENT FOREST
USERS IN THE CONTEXT OF INCREASING INVESTMENT SUPPORT FOR FORESTRY
PRODUCTION

Статтю присвячено розробленню інституціонального інструментарію диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів в контексті нарощення інвестиційного забезпечення модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основного капіталу лісового господарства. Обґрунтовано, що інституціональний інструментарій диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів є сукупністю регуляторних інструментів, які забезпечують трансформацію інститутів-правил та інститутів-організацій ведення лісового господарства і створюють можливості для більшої автономії постійних лісокористувачів в частині використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу та залучення капітальних і фінансових інвестицій. Доведено, що розроблення інституціонального інструментарію диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів на макроекономічному та галузевому рівнях дасть можливість сформулювати стратегію диверсифікації діяльності на рівні суб'єктів лісогосподарського підприємництва, яка базуватиметься на укрупненні їх продуктової лінійки через створення умов для надання ширшого спектра лісоексплуатаційних, лісоохоронних та агролісомеліоративних послуг. Дослідження показали, що диверсифікація діяльності державних та комунальних лісових підприємств потребує інституціональних трансформацій на загальнонаціональному та галузевому рівнях, які мають охопити як інститути-правила, так і інститути-організації ведення лісового господарства, щоб сформулювати сучасне інституціональне підґрунтя для більш ефективного користування лісовими та лісогосподарськими активами. Встановлено, що пріоритетним напрямом підвищення рівня соціально-економічної та еколого-економічної ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу є диверсифікація діяльності, яка дасть змогу збільшити сукупну величину лісоресурсних благ, що залучаються у господарський обіг. Доведено, що значні резерви для підвищення соціально-економічної ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу має Рівненська область, яка відноситься до групи лісозабезпечених регіонів. Встановлено, що диверсифікація діяльності постійних лісокористувачів Рівненської області дасть можливість збільшити обсяги інвестування лісогосподарських і лісоохоронних проєктів, а також підвищити рівень прибутковості функціонування суб'єктів лісогосподарського підприємництва.

The article is devoted to the development of institutional tools for diversifying the activities of permanent forest users in the context of increasing investment support for modernization, reconstruction and technical re-equipment of the fixed capital of forestry. It is proved that the institutional tools for diversifying the activities of permanent forest users are a set of regulatory tools that ensure the transformation of institutions-rules and institutions-organizations of forestry and create opportunities for greater autonomy of permanent forest users in terms of using the existing resource and production potential and attracting capital and financial investment. It is proved that the development of institutional tools for diversifying the activities of permanent forest users at the macroeconomic and sectoral levels will make it possible to form a strategy for diversifying activities at the level of forestry enterprises, which will be based on the consolidation of their product line through the creation of conditions for providing a wider range of forest exploitation, forest protection and agroforestry services. Studies have shown that the diversification of activities of state and municipal forest enterprises requires institutional transformations at the national and sectoral levels, which should cover both institutions-rules and institutions-organizations of forest management, in order to form a modern institutional framework for more efficient use of forest and forestry assets. It is established that the priority direction of increasing the level of socio-economic and ecological-economic efficiency of economic development of forest resource potential is the diversification of activities that will increase the total amount of forest resource benefits involved in economic circulation. It is proved that the Rivne region, which belongs to the group of forest-rich regions, has significant reserves for improving the socio-economic efficiency of economic development of forest resource potential. It is established that the diversification of the activities of permanent forest users of the Rivne region will make it possible to increase the volume of investment in forestry and forest protection projects, as well as increase the level of profitability of the functioning of forestry enterprises.

Ключові слова: лісове господарство, диверсифікація, інвестиційне забезпечення, інституціональний інструментарій, капітальні інвестиції, лісові активи.

Key words: forestry, diversification, investment support, institutional tools, capital investment, forest assets.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У лісозабезпечених регіонах значні резерви для підвищення рівня капіталізації має сфера лісового господарства. Також лісогосподарські підприємства можуть суттєво вплинути на зростання рівня зайнятості місцевого населення за умови розширення ареалу здійснення ними виробничо-господарської діяльності як у частині власне ведення лісового господарства, так і в частині функціонування інших фаз лісопродуктових ланцюгів. Це можна забезпечити за рахунок диверсифікації діяльності, що дасть можливість підвищити рівень залучення лісоресурсних благ у відтворювальний процес і збільшити виробництво продукції, робіт і послуг лісового господарства з високою доданою вартістю, що підвищить бюджетонаповнюючу роль лісогосподарських підприємств та сформує нові центри ділової активності. Водночас диверсифікація діяльності державних

та комунальних підприємств, якими виступають постійні лісокористувачі, потребує формування інституціонального інструментарію, що забезпечить розширення сфери діяльності суб'єктів лісогосподарського підприємства як у частині урізноманітнення видів лісогосподарської діяльності, так і в частині залучення інвестиційних потоків. Диверсифікація діяльності постійних лісокористувачів також необхідна як базова інституціональна передумова для збільшення інвестиційних впливів у лісове господарство, передусім щодо залучення банківських кредитів та коштів приватних інвесторів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Необхідність диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів пояснюється тим, що нинішній формат їх функціонування не дозволяє використовувати усі наявні резерви для підвищення рівня соціально-економічної та еколого-економічної ефективності. Також диверсифікація визначаєть-

ся як необхідна умова підвищення рівня мобільності діяльності суб'єктів підприємницької діяльності загалом [3], виходячи з передового іноземного досвіду та кра- щих зразків у вітчизняній практиці господарювання.

Виходячи з того, що від розвитку лісогосподарських підприємств залежить соціально-економічне піднесення сільських територій, цікавою з точки зору впливу диверсифікації діяльності на розвиток села є думка Р. Чумака щодо прояву ефекту мультиплікатора розвитку сільських територій через раціональне використання ресурсного потенціалу на основі розвитку диверсифікованих видів підприємницької діяльності [4, с. 44].

О. Гудзь переконана, що необхідність активізації та розвитку діяльності, використання нових форм і методів організації та управління виробництвом, пошук і генерування конкурентних переваг об'єктивно змушують підприємства шукати найбільш вигідні сфери реалізації сформованого виробничого потенціалу. При цьому, динамічні зміни умов і оточення потребують постійного удосконалення та оновлення асортименту продукції, технологій її виробництва та просування на ринку. У світовій практиці застосовують різні методи до активізації діяльності підприємств, одним з них, який широко використовується є диверсифікація. Гармонійне гнучке управління процесами диверсифікації діяльності підприємства сприяє підвищенню його прибутковості й продуктивності, нарощенню конкурентоспроможності та адаптивності до умов зовнішнього середовища [1, с. 14].

В. Лебедева виокремлює внутрішні фактори, що зумовлюють необхідність диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання. До таких факторів вона відносить: розширення асортименту виробництва продукції; розвиток допоміжних та обслуговуючих підприємств (ремонтних майстерень, автомобільного, машинно-тракторного парку тощо); зниження ризикованості; формування конкурентних переваг; підвищення рівня рентабельності, що зумовлюється такими аспектами: диверсифікація сприяє більш рівномірному надходженню доходів протягом року, збільшенню маси прибутку та більш ефективному використанню ресурсів; концентрація значних фінансових ресурсів в окремих підприємницьких структурах [2, с. 36].

Приведені обґрунтування доцільності диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання базуються, як правило, на виробничо-технічних та комерційних чинниках та розглядаються через призму отримання додаткового економічного ефекту. Однак поверхнево розглядаються інституціональні передумови диверсифікації виробничо-господарської діяльності, особливо державних та комунальних підприємств, якими виступають постійні лісокористувачі. Диверсифікація діяльності для державних та комунальних лісогосподарських підприємств — основна передумова забезпечення зростання притоку інвестицій, необхідних для модернізації та реконструкції основного капіталу лісогосподарського, лісозаготівельного та деревообробного виробництва, а також створення нових точок економічного зростання в умовах поглиблення децентралізації. Саме формування інституціонального інструментарію диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів, особливо у лісозабезпечених регіо-

нах, дасть можливість перетворити лісове господарство у базову ланку господарського комплексу, а також активізувати ділову активність у суміжних галузях.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є формування інституціонального інструментарію диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів у контексті нарощення інвестиційного забезпечення лісогосподарського виробництва та підвищення ефективності залучення лісоресурсних благ у процес відтворення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лісові підприємства для лісозабезпечених регіонів виступають базовою ланкою господарства, основними бюджетонаповнюючими організаціями, а також створюють левову частку нових робочих місць. Однак надмірна зарегульованість діяльності та неможливість повноцінно працювати на ринку позикового капіталу та інших сегментах фінансового ринку не дають можливості забезпечувати ефективне використання лісоресурсного потенціалу і підвищувати дієвість впливу лісоресурсних благ на темпи соціально-економічного піднесення. Основна причина штучного стискання ділової активності лісових підприємств полягає в надмірній уніфікованості видів виробничо-господарської діяльності, що є наслідком зарегульованості їх діяльності як по лінії системи управління лісовим господарством, так і по лінії управління державними та комунальними активами.

Одним з пріоритетних напрямів підвищення рівня соціально-економічної та еколого-економічної ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу є диверсифікація діяльності, яка дасть змогу збільшити сукупну величину лісоресурсних благ, що залучаються у господарський обіг, через забезпечення підвищення результативності продукування лісовими біогеоценозами екосистемних послуг і використання цих послуг у відтворювальному процесі. Водночас це може бути забезпечено через впровадження належного інституціонального інструментарію диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів, оскільки розширення переліку сфер використання лісоресурсних благ, які перебувають у державній власності, потребує інституціональних змін в частині володіння, користування та розпорядження лісовими та лісогосподарськими активами, що детермінуватиме організаційно-правові форми господарського освоєння лісоресурсного потенціалу. Такі інституціональні зміни стануть можливими через внесення змін і доповнень у Лісовий кодекс України та законодавчі акти, які регламентують використання державного майна та майнових прав держави.

Значні резерви для підвищення соціально-економічної ефективності господарського освоєння лісоресурсного потенціалу має Рівненська область, яка відноситься до групи лісозабезпечених регіонів. У структурі Рівненського обласного управління лісового та мисливського господарства функціонує 18 державних лісових підприємств, які територіально зосереджені у поліській зоні та в зоні лісостепу. Найбільша площа земель, які перебувають у постійному користуванні, має місце у ДП "Березнівський лісгосп" (56 тис. га), ДП "Во-

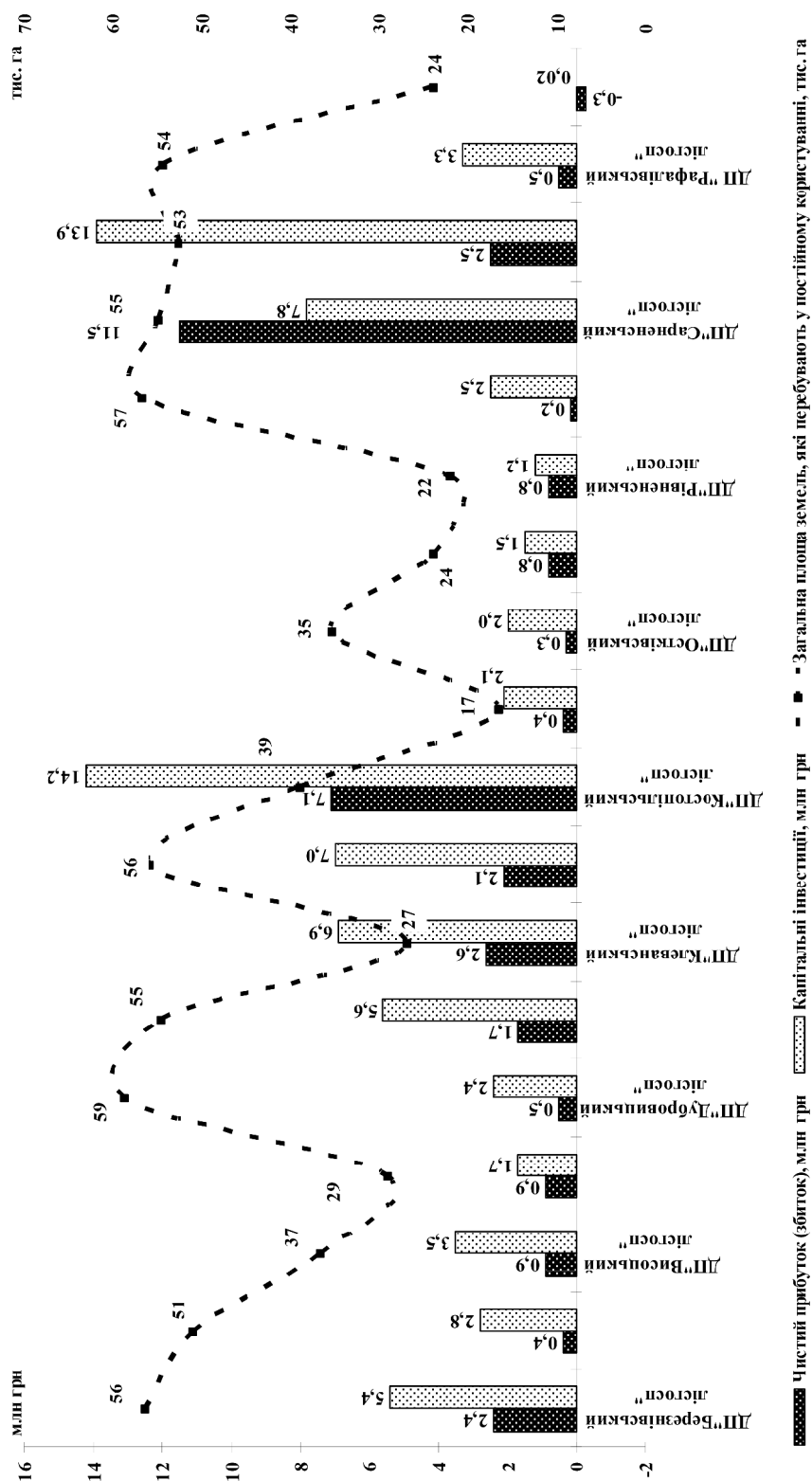

Рис. 1. Загальна площа земель, які перебувають у постійному користуванні, капітальні інвестиції та чистий прибуток державних лісових підприємств Рівненського обласного управління лісового та мисливського господарства на 01.01.2019 року

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

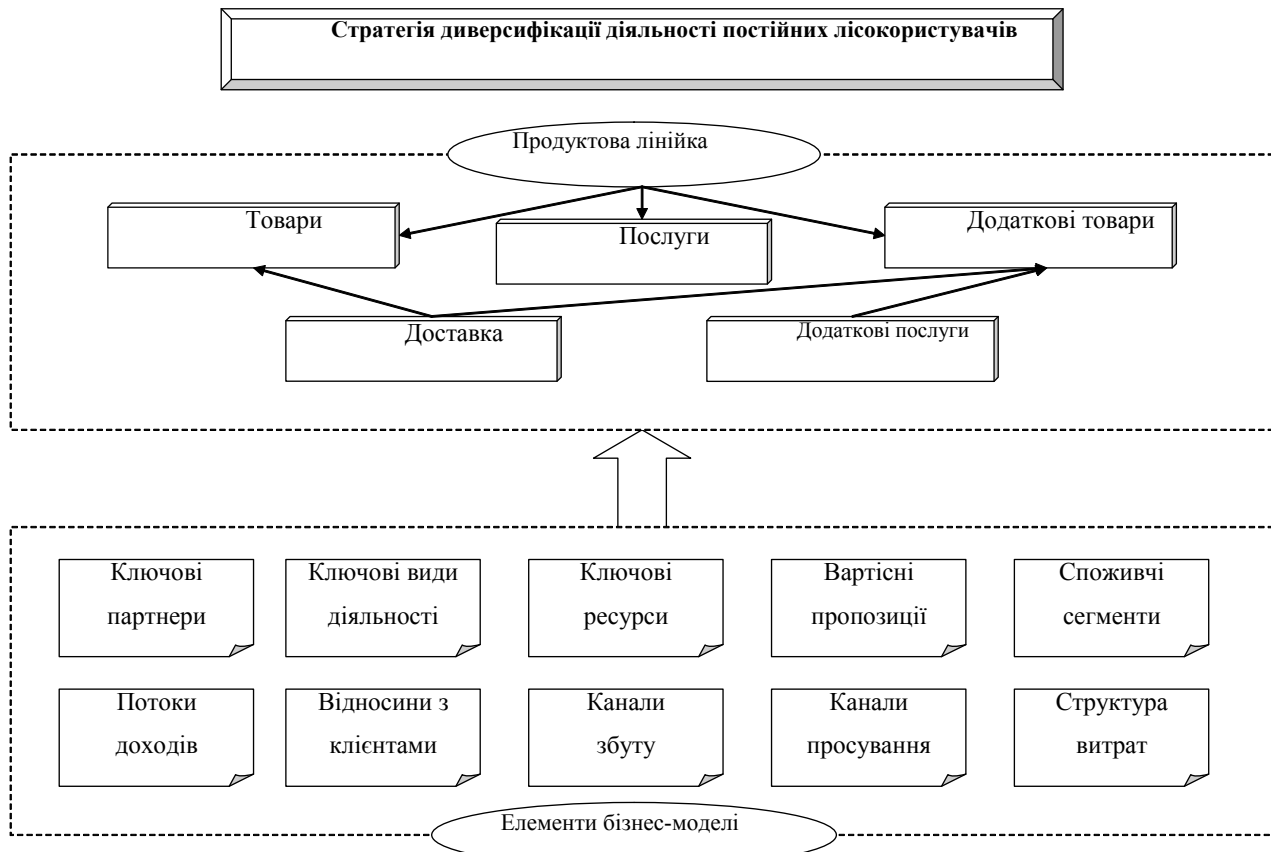

Рис. 2. Складові стратегії диверсифікації діяльності лісових підприємств

лодимерецький лісгосп" (51 тис. га), ДП "Дубровицький лісгосп" (59 тис. га), ДП "Костопільський лісгосп" (56 тис. га), ДП "Рокитнівський лісгосп" (57 тис. га), ДП "Сарненський лісгосп" (55 тис. га), ДП "Рафалівський лісгосп" (54 тис. га) (рис. 1). Як правило, лісгоспи, які знаходяться у поліській зоні, мають найбільшу площу земель, що перебувають у постійному користуванні. Водночас лісгоспи, які знаходяться у лісостеповій зоні, мають кращу породно-вікову структуру лісових насаджень, що створює для них більш сприятливі стартові умови для ефективної виробничо-господарської діяльності.

Квінтесенцією такої ситуації є те, що окремі лісгоспи, які не відзначаються найбільшою площею земель лісового фонду, мають високі показники капітальних інвестицій, які фінансуються з метою модернізації та реконструкції основних лісгосподарських засобів. Так, у 2018 році сума профінансованих капітальних інвестицій становила на ДП "Висоцький лісгосп" (3,5 млн грн), ДП "Зарічненський лісгосп" (5,6 млн грн), ДП "Клеванський лісгосп" (6,9 млн грн). Найбільші обсяги профінансованих капітальних інвестицій у 2018 році в розрізі державних лісових підприємств Рівненського обласного управління лісового та мисливського господарства спостерігалися на ДП "Костопільський лісгосп" та ДП "Соснівський лісгосп" і становили відповідно 14,2 млн грн та 13,9 млн грн.

Прикметною рисою функціонування державних лісових підприємств Рівненської області у 2018 році є те, що 17 з 18 підприємств були прибутковими. Найбільші суми чистого прибутку мали місце на ДП "Косто-

пільський лісгосп" та ДП "Сарненський лісгосп" і становили відповідно 7,1 млн грн і 11,5 млн грн.

Водночас існує значний потенціал для підвищення рівня прибутковості виробничо-господарської діяльності лісових підприємств названого регіону за умови диверсифікації виробничо-господарської діяльності, яка стане можливою через надання менеджменту лісових підприємств додаткових повноважень в частині використання екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами, розширення номенклатури продукції, робіт та послуг лісового господарства, розширення географії взаємодії з контрагентами, більш активної позиції на ринку позикового капіталу.

Досягнення перерахованих цілей диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів потребує формування інституціонального інструментарію диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів як сукупності регуляторних інструментів, які забезпечать трансформацію інститутів-правил та інститутів-організацій ведення лісового господарства і створять можливості для більшої автономії постійних лісокористувачів в частині використання наявного ресурсно-виробничого потенціалу та залучення капітальних та фінансових інвестицій і водночас збережуть і вдосконалять вплив лісової охорони на процеси відновлення, відтворення та охорони лісових ресурсів. Потрібна трансформація таких інститутів-правил: прав володіння та користування лісовими та лісгосподарськими активами; механізму переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь у лісові землі; правил входження постійних лісокористувачів в статутні та нестат-

тутні лісогосподарські об'єднання; правил випуску державними та комунальними лісовими підприємствами облігацій і їх розміщення на відповідному сегменті фінансового ринку; принципів взаємодії постійних лісокористувачів з об'єднаними територіальними громадами в період поглиблення процесів децентралізації.

Трансформація інститутів-організацій передбачає розширення специфікацій видів діяльності як постійних лісокористувачів, так і підприємств, які здійснюють лісовпорядкувальні, лісозахисні, лісопаталогічні заходи, що створить умови для підвищення мобільності дій, які стосуються створення умов для ефективнішого освоєння усіх складових лісоресурсного потенціалу, що перебуває в користуванні державних та комунальних лісових підприємств, а це в свою чергу дасть можливість підвищити рівень соціально-економічної та еколого-економічної ефективності лісокористування і наростити внутрішні джерела інвестиційного забезпечення проєктів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних лісових та деревообробних засобів.

Розроблення такого інституціонального інструментарію на макроекономічному та галузевому рівнях дасть можливість сформувати стратегію диверсифікації діяльності постійних лісокористувачів, яка базуватиметься на укрупненні їх продуктової лінійки через створення умов для надання ширшого спектра лісоексплуатаційних, лісоохоронних та агролісомеліоративних послуг, випуск нових видів дерев'яної продукції, зокрема будівельних дерев'яних конструкцій чи дерев'яних будівельних блоків, покращення сервісних умов доставки продукції замовникам та споживачам (рис. 2).

Укрупнення продуктової лінійки постійних лісокористувачів як базового елемента диверсифікації їх виробничо-господарської діяльності має детермінуватися такими факторами: ідентифікацією ключових партнерів, які споживають найбільші питомі ваги продукції, робіт і послуг лісового господарства; визначенням ключових видів діяльності, які забезпечать прийнятний рівень соціально-економічної та еколого-економічної ефективності; визначенням сукупної величини наявних та прогнозних ресурсів; формуванням вартісних пропозицій для потенційних клієнтів та виходом на нові ринку збуту готової продукції та ринку сучасних основних засобів; мобільною сегментацією споживачів для своєчасного переорієнтування виробничої програми у зв'язку з коливаннями кон'юнктури цільових ринків; створенням центрів регулювання та центрів відповідальності за потоками доходів для збалансування процесів накопичення та споживання у відтворювальному процесі; упорядкуванням відносин з клієнтами через формування сучасних каналів просування товарів, робіт і послуг та створення розгалуженої дистрибуторської мережі; оптимізацією структури витрат у сторону зменшення питомої ваги матеріальних витрат і зростання частки капітальних видатків на модернізацію та реконструкції основного капіталу.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Лісове господарство має значний потенціал як у частині підвищення рівня капіталізації даного виду діяльності, так і в частині зростання дієвості впливу на темпи

соціально-економічного піднесення країни та окремих регіонів, особливо лісозабезпечених територій. Базовою передумовою підвищення ефективності функціонування суб'єктів лісогосподарського підприємництва є диверсифікація їх діяльності. Водночас диверсифікація діяльності державних та комунальних підприємств, якими виступають постійні лісокористувачі, потребує масштабних інституціональних трансформацій на загальнонаціональному та галузевому рівнях. Такі трансформації мають охопити як інститути-правила, так і інститути-організації ведення лісового господарства, щоб сформувати сучасне інституціональне підґрунтя для більш ефективного користування лісовими та лісогосподарськими активами. Найбільш результативними процеси диверсифікації виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів стануть за умови формування інституціонального інструментарію, який охоплюватиме комплекс регуляторних інструментів і упереджуватиме інституціональні розриви в системі державного управління лісовим господарством і володіння, користування та розпоряджання лісовими і лісогосподарськими активами. Формування такого інституціонального інструментарію на загальнонаціональному рівні має доповнюватися комплексом заходів на рівні постійних лісокористувачів через розроблення стратегії диверсифікації шляхом укрупнення продуктових лінійок та ідентифікації ключових факторів, що вирішальною мірою впливають на результативність господарського освоєння лісоресурсного потенціалу.

Література:

1. Гудзь О.Є. Управління диверсифікацією діяльності підприємства. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2015. № 1 (11). С. 14—22.
2. Лебедєва В.В. Пріоритетні напрями диверсифікації виробництва інтегрованих аграрних формувань. Бізнес-навігатор. 2014. № 3. С. 31—38.
3. Снігова О.Ю. Еволюція підходів до диверсифікації економіки в дослідженнях регіонального розвитку. Вісник соціально-економічних досліджень. 2019. № 1. С. 83—95.
4. Чумак Р.М. Диверсифікація як важлива умова сталого функціонування сільськогосподарських підприємств та розвитку сільських територій. Економіка та управління АПК. 2012. Вип. 9. С. 41—45.

References:

1. Gud'z', O.Ye. (2015), "Management of diversification of the enterprise", *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, vol. 1 (11), pp. 14—22.
2. Lebedieva, V.V. (2014), "Priority areas for diversification of production of integrated agricultural formations", *Biznes-navihator*, vol. 3, pp. 31—38.
3. Snihova, O.Yu. (2019), "Evolution of approaches to economic diversification in regional development research", *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 1, pp. 83—95.
4. Chumak, R.M. (2012), "Diversification as an important condition for sustainable operation of agricultural enterprises and development of rural areas", *Ekonomika ta upravlinnia APK*, vol. 9, pp. 41—45.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2020 р.

З. М. Бурик,
д. держ. упр., професор кафедри управління та бізнес-адміністрування,
Інститут післядипломної освіти та довузівської підготовки
Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника
ORCID ID:: 0000-0002-4394-6766

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.85

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ ТА ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Z. Buryk,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Management and Business Administration,
Institute of Graduate Studies and Preuniversity Education Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

DEVELOPMENT OF REGIONS AND UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION

Стимулювання розвитку територій, необхідність територіального вирівнювання, забезпечення їх фінансової спроможності, а також організаційної незалежності вимагало проведення реформи адміністративно-територіального устрою. Метою реформи стало об'єднання територій для стимулювання їх спроможності та можливостей розвитку, перерозподіл фінансових ресурсів на користь територій, надання механізмів управління територіями та забезпечення їх спроможності. Серед очевидних проблем, які негативно впливали на розвиток міст, сіл та селищ і територій регіонів були: територіальні диспропорції соціально-економічного розвитку (наявність територій, які активно розвивались і депресивних територій), погіршення демографічної ситуації в невеликих містах та зменшення кількості непрацездатного населення, недостатність фінансового ресурсу для розвитку територій.

У статті розглядається розвиток регіонів та об'єднаних територіальних громад з урахуванням виконання концептуальних засад Стратегії сталого розвитку "Україна-2020", а також Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. За цими стратегічними документами передбачено реформи, серед яких важливе місце займає децентралізація влади, формування ефективного місцевого самоврядування, створення і підтримка належних умов для громадян, надання якісних та доступних публічних послуг, розвиток інститутів громадянського суспільства та активізації їх взаємодії з органами влади.

Stimulating the development of territories, the need for territorial equalization, ensuring their financial capacity and organizational independence required a reform of the administrative-territorial system. The aim of the reform was to unite the territories to stimulate their capacity and opportunities for development, to redistribute financial resources in favor of the territories, to provide mechanisms for the management of territories and to ensure their capacity. Among the obvious problems that negatively affected the development of cities, villages and settlements and regions were: territorial disparities in socio-economic development (the presence of actively developing areas and depressed areas), deteriorating demographic situation in small towns and reducing the number of disabled people, lack of financial resources for the development of territories.

The article considers the development of regions and united territorial communities taking into account the implementation of conceptual principles of the Sustainable Development Strategy "Ukraine-2020" and the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine. These strategic documents provide for reforms, among which an important place is occupied by decentralization of power, formation of effective local self-government, creation and

maintenance of appropriate conditions for citizens, provision of quality and accessible public services, development of direct democracy, coordination of state and territorial communities. The results of the reform of local self-government on the basis of decentralization prove the correctness of the chosen vector of state policy, as it gave impetus to the formation of a viable and closest to the citizen institution of power — local self-government. Due to the reform, the living standards of the population and the development of cities, towns and villages are projected to increase, as the main task is the economic growth of united territorial communities. To attract additional funds, a number of strategic measures are envisaged, investment projects that will help increase tax revenues to local budgets, the development of small and medium-sized businesses, and increase jobs. The development of united territorial communities should play the role of a stimulus to strengthen the motivation of local authorities to increase local budget revenues while effectively solving regional problems.

Ключові слова: децентралізація, об'єднані територіальні громади, розвиток регіонів, бюджет, реформа.

Key words: decentralization, united territorial communities, development of regions, budget, reform.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі — ЄС) Україна зобов'язалася дотримуватися умов, які необхідні для подальшої співпраці з ЄС і цим самим обрала відповідний напрямок регіонального, економічного та соціального розвитку нашої держави шляхом підтримки розвитку територій. На підтвердження обраного вектору розвитку у 2015 р. було прийнято Стратегію сталого розвитку "Україна — 2020", яка передбачала 62 секторальні реформи, серед яких важливе місце займала реформа адміністративно-територіального устрою. Очікувалось, що саме завдяки реформі та децентралізації підвищиться рівень життя населення у містах, селищах та селах, адже органи місцевого самоврядування отримають від органів виконавчої влади значну частину повноважень, ресурсів, а також відповідальності. В основу цих реформ, покладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування, найкращі світові стандарти суспільних відносин, досвід країн ЄС у цій сфері. Окрім того, важливими є питання стимулювання сталого розвитку територій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У контексті адміністративно-територіальної реформи суттєво зросла увага науковців-теоретиків саме до питань розвитку регіонів та об'єднаних територіальних громад (далі — ОТГ). Проблематика розвитку ОТГ у контексті децентралізації досліджується в працях: Бриль М., Воротіна В.Є., Коваль О.М., Кравченко Т.А., Кузькіної Є.Ю., Монастирського Г.Л., та багатьох інших. Більшість науковців дотримуються думки, що децентралізація є вагомим складовою незалежної та ефективної реалізації органами місцевої влади своїх функцій, саме тому питання розвитку ОТГ та забезпечення їх фінансової спроможності є особливо актуальним.

Воротін В.Є. та Коваль О.М. вважають, що процес добровільного об'єднання громад є чітко визначеним процесом, метою якого є формування та підвищення фінансової і організаційної спроможності об'єднаних те-

риторіальних громад. Реформування не повинно базуватися на алгоритмах чи методиках, а передусім повинно враховувати напрацьований досвід європейських держав [3, с. 46]. Кузькін Є.Ю. у своєму дослідженні підкреслює, що саме регіональна політика, яка орієнтована на розвинене місцеве самоврядування, активні територіальні громади, відповідає сучасним запитам суспільства, соціальним потребам та ресурсним можливостям регіонів [8, с. 41]. Бриль М. наголошує, що найважливішим аспектом становлення та розвитку ОТГ — є створення її майбутнього із рівним доступом до послуг, високої якості життя та комфортних й безпечних умов проживання [1]. Окрім того, потенціал розвитку держави, на думку Кравченко Т.А., можливо сформувати лише в разі практичного нарощення потенціалу на рівні територіальних громад, їх становлення як дієздатних суб'єктів реалізації політики соціально-економічного розвитку [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри велику кількість ґрунтовних наукових досліджень та публікацій щодо реформи децентралізації, у наукових джерелах недостатньо систематизовано практичні результати реформ у контексті їх впливу на економічний розвиток ОТГ, які доводять необхідність формування ефективних засобів та повноважень не місцевому рівні. Актуальність статті полягає у дослідженні та аналізі результатів процесу децентралізації на регіональному рівні, визначенні переваг, проблем та недоліків реформування місцевого самоврядування в контексті фінансової автономії та формування самодостатніх ОТГ.

ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Завданням цієї публікації є дослідження результатів реформування об'єднаних територіальних громад, вивчення їх економічного потенціалу в контексті децентралізації та окреслення перспектив і проблематики подальшого розвитку ОТГ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ СТАТТІ

Останніми роками питання розвитку регіонів, територій, міст та сіл стали одними із пріоритетних в контексті створення ОТГ та передачі їм повноважень на

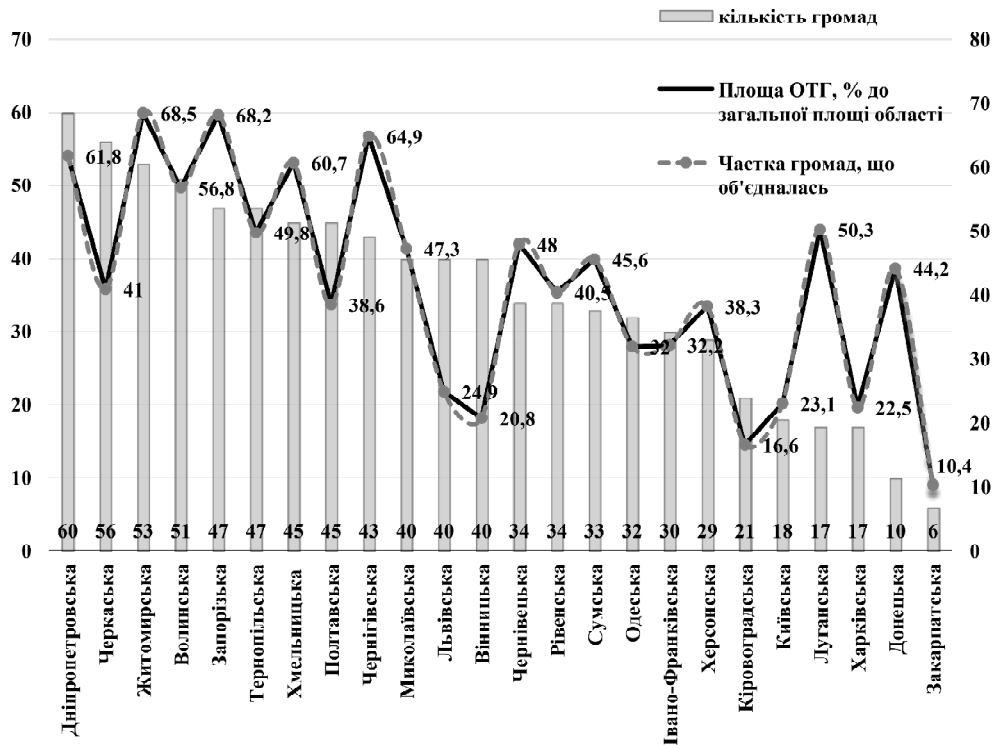

Рис. 1. Динаміка формування ОТГ в Україні станом на жовтень 2020 року у розрізі областей

Джерело: складено автором на основі статистичних даних [4; 13].

місцях в контексті реформи децентралізації. Реформа, яка фактично розпочалася ще 2014 року з Розпорядження Кабінету Міністрів України щодо схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [12], мала дати змогу підвищити фінансову спроможність регіонального розвитку, покращити економічну та інвестиційну привабливість ОТГ, позитивно вплинути на якість життя на цих територіях в майбутньому. Головною особливістю новостворених об'єднаних територіальних громад є не тільки об'єднання, а й формування нового бачення і перспектив, що дає можливість підвищувати спроможність та досягати сталого розвитку [11].

Органи державної влади з часу здобуття незалежності України неодноразово планували провести реформу розвитку регіонів та об'єднання територіальних громад для отримання економічного ефекту, який призведе до зростання національної економіки загалом та стимулюватиме розвиток територій. При об'єднанні громад будуть обрані нові лідери, зацікавлені у залучення сучасних інвестицій, що безумовно матиме позитивний вплив насамперед на наповнення місцевих бюджетів через оптимізацію сплати податків та створення належної інфраструктури ОТГ та ефективного розподілу бюджетних коштів і витрат [1].

Серед проблем, які передували об'єднанню окремих населених пунктів у громади, і які потребували корегування та вирішення, були такі:

- нерівномірність розвитку окремих територій в рамках регіону (від спроможних та активних до депресивних) та нерівномірність розвитку областей і територій в рамках держави;
- дотаційність багатьох територій;

- негативні демографічні тенденції в невеликих містах, селах та селищах;
- відсутність реалістичних стратегій розвитку територій та їх планового виконання.

За даними, які наводяться на Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади України, за останніх шість років у результаті реформи децентралізації було створено 1070 ОТГ, з яких за власним бажанням об'єдналися 4882 громади. У жовтні 2020 р. на території новостворених 936 ОТГ відбулися перші місцеві вибори [13]. Новостворені ОТГ охоплюють майже 90 відсотків всієї території України (рис. 1), проте для повного завершення реформи регіонального розвитку та децентралізації лише кількісних показників недостатньо, адже метою є саме покращання якості життя на місцевому рівні.

У дослідженнях, які стосуються регіонального розвитку та ОТГ, визначено певний спосіб організації місцевої влади, згідно якого об'єднані територіальні громади мають право самостійно вирішувати певні питання місцевого значення та здійснювати повноваження згідно чинного законодавства України та обов'язків уповноважених органів й посадових осіб. Втручання в діяльність ОТГ можливе лише з метою нагляду за законністю та у випадках і формах передбачених чинними нормативними актами [11].

Актуальним постає питання підвищення рівня фінансової спроможності ОТГ шляхом розвитку економіки на їх територіях та забезпечення стратегії розвитку, сприяння залученню інвестицій, зростання інтересу до території, підтримка місцевого бізнесу та інші. Водночас кожна новостворена громада самостійно визначає власні пріоритетні напрямки розвитку. Окрім того, необхідним є подолання екологічних проблем, забезпе-

чення сортування, переробки та утилізації відходів, стимулювання розвитку соціо-еколого-економічних систем, стимулювання розвитку зеленої енергетики.

ОТГ, які знаходяться в сільській місцевості, мають переваги, порівняно з іншими територіями щодо розвитку фермерства, відкриття сироварень, вирощування певних культур рослин та створення теплових і сонячних електростанцій. Таким чином, місцеві ОТГ можуть відродити економіку власної території і тим самим покращити макроекономічні показники на загальнодержавному рівні.

Для зростання доходів бюджетів окремих ОТГ місцеві органи прийняли відповідні програми щодо взаємовигідної співпраці з підприємствами малого та середнього бізнесу, а також профспілковими організаціями з метою раціонального використання трудових ресурсів, запобігання зростанню безробіття й забезпечення соціального захисту населення громад. Важливим аспектом зростання таких доходів є також зміни законодавства щодо сплати податків підприємствами не по місцю їх фактичної реєстрації, а по місцю їх територіального розташування та діяльності.

Перевагами створення та функціонування ОТГ у контексті децентралізації є [6, с. 142]:

- фінансові ресурси залишаються в бюджеті ОТГ. Це створює мотивацію до розвитку;
- швидке прийняття рішень, необхідних для розвитку певної території;
- залучення інвесторів;
- вирішення питань, які для місцевого населення мають важливе значення;
- збільшення кількості робочих місць та стимулювання роботодавців у створенні нових;
- підвищення конкурентоспроможності працездатного населення із залученням фахівців, експертів та додаткового навчання;
- регулювання трудової міграції та збільшення мобільності робочої сили;
- допомога у працевлаштуванні громадянам, які потребують соціального захисту;
- сприяння самозайнятості населення;
- спільне використання виробничої інфраструктури [6, с. 142].

За певних обставин новостворене ОТГ може мати зовнішні, непов'язані з їхньою діяльністю, ризики й небезпеки, оскільки деякі сфери державного та суспільного життя не піддаються децентралізації.

До недоліків, які можуть виникнути при управлінні ОТГ, можна віднести [7]:

- автономізація цілей і їх недостатня узгодженість з державними і регіональними;
- ризики виокремлення часткових цілей, які не відповідають загальним цілям менеджменту громади або можуть їм протирічити;
- небезпека впливу особистих амбіцій;
- ризик невідповідності політиці держави у відповідних сферах;
- дезінтеграція діяльності керівництва щодо прийняття управлінських рішень та надання публічних послуг членам ОТГ;
- недостатність координації управлінських дій та їх відповідності цілям громади;

— неналежна кваліфікація управлінського персоналу щодо правильності прийнятих рішень. Можливість самостійно приймати рішення надзвичайно висока, тоді як підзвітність та підконтрольність посадовців суттєво обмежена. Саме тому некваліфіковані чи невідповідні дії можуть бути зумовлені саме низькою кваліфікацією посадових осіб [7].

Передача владних повноважень держави органам місцевого самоврядування та іншим уповноваженим приймати рішення суб'єктам не може бути абсолютною, і повинна корегуватись залежно від практики розвитку ОТГ. Зокрема повноваження стосовно контролю законності актів місцевого самоврядування та координації діяльності місцевих органів виконавчої влади (які не входять до складу місцевих держадміністрацій) повинно бути збережено за місцевими державними адміністраціями, які є складовою централізованих органів виконавчої влади в Україні.

Зміни до Бюджетного кодексу України (далі — БКУ) фактично є підґрунтям, яке повинно створювати умови для об'єднання громад та збільшення їхньої спроможності через механізми переходу бюджетів ОТГ на прями міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Саме такі умови передбачені Законом України "Про добровільне об'єднання територіальних громад", яким передбачено, що ОТГ отримують весь спектр повноважень, що які наразі мають міста обласного значення [11].

Вагомою проблемою щодо стимулювання створення та реалізації переваг ОТГ є фінансова підтримка держави, яка передбачає фінансування з Державного фонду регіонального розвитку проектів, котрі спрямовані на підтримку ОТГ та підготовлені відповідно до БКУ, а також спрямування коштів державного бюджету у вигляді субвенцій для створення належної інфраструктури, яка відповідає планами соціально-економічного розвитку територій та стратегічним програмам розвитку (стаття 24-1 БКУ) [2].

Зауважимо, що спрямування податку на доходи фізичних осіб для формування бюджетів місцевого самоврядування є звичною практикою в розвинутих державах. Це створює фінансові стимули для розвитку громад та формує додаткову мотивацію для створення нових робочих місць на території ОТГ.

Розподіл державних податків і зборів та їх законодавче закріплення за державним та місцевими бюджетами на тривалий час є головним джерелом формування бюджетів різних рівнів. Такий розподіл забезпечує самостійність бюджетів, а також підвищує їх роль у формуванні державної політики, надає можливість безвтручання центральних органів влади суб'єктам місцевого самоврядування генерувати власні фінансові ресурси та визначати довгострокові перспективи соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад [8].

Як було зазначено нами раніше, об'єднанням громадам надано великий спектр повноважень та можливостей розподілу фінансових ресурсів на рівні міст обласного значення. З цієї метою чинним законодавством не лише визначено перелік місцевих податків, але й передбачено, що місцеві ради самостійно встановлюють єдиний податок, а також вирішують питання щодо встановлення податку на майно (у частині податку на неру-

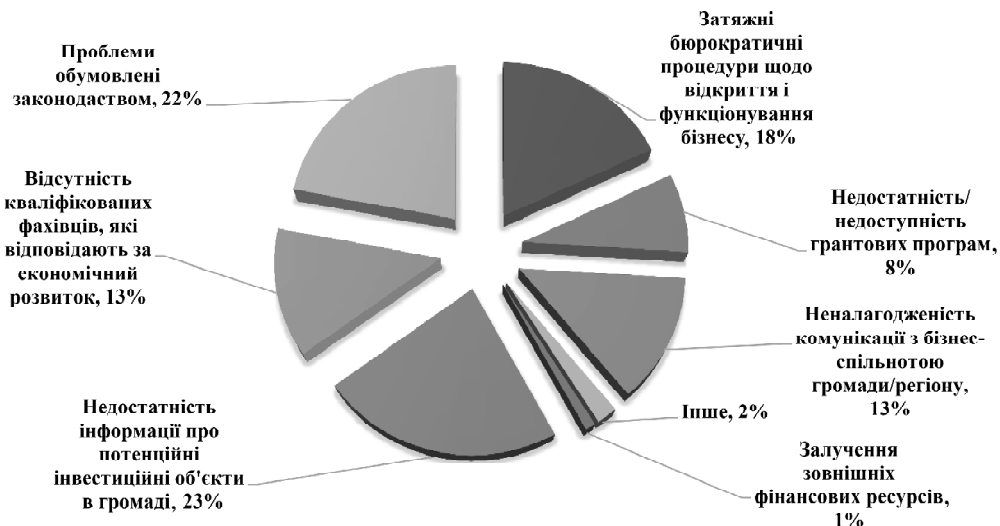

Рис. 2. Головні перешкоди залучення зовнішніх фінансових (інвестиційних) ресурсів в ОТГ

Джерело: [14].

хоме майно, відмінне від земельної ділянки) та збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору й земельного податку за лісові землі (ст. 10 ПКУ) [10].

У контексті подальшого формування доходів територіальних громад для ОТГ вагомими є такі рекомендації [8, с. 41]:

1. Оптимізація співвідношення між податковими та неподатковими надходженнями за рахунок зростання власних доходів громади [8, с. 41]:
 - розширення діапазону послуг у межах чинного законодавства, які можуть надавати бюджетні установи, що знаходяться в підпорядкуванні ОТГ;
 - передача майна громади в оренду;
 - посилення контролю за справлянням державного мита при видачі закордонних паспортів та при укладенні договорів спадщини й дарування;
 - стимулювання підприємницької діяльності на території громади.

2. Підвищення доходів бюджетів, шляхом стимулювання створення нових робочих місць та активізації податкових надходжень.

3. Збільшення частки розподілу екологічного податку на користь місцевих бюджетів. При цьому потрібно враховувати, що стан екологічної безпеки в Україні сьогодні є доволі складним, а навантаження на навколишнє природне середовище в декілька разів перевищує аналогічні показники розвинутих країн світу [8, с. 41].

Стабільний і динамічний економічний розвиток як великих, так й малих місцевих громад ускладнюється недостатністю інвестиційних ресурсів. У цьому контексті поняття "інвестиції" трактують як вкладення ресурсів для одержання прибутку, проте на початку децентралізації інвестиційним проектам новостворених ОТГ притаманне саме соціальне спрямування. Такий напрям використання інвестиційних ресурсів пов'язаний з основною метою реформи децентралізації — підвищення якості життя, ефективності та доступності послуг для членів громади [6]. Основні перешкоди залучення зовнішніх фінансових (інвестиційних) ресурсів для ОТГ наведено на рисунку 2.

Відповідно, серед основних перешкод можна виокремити такі: недостатність інформації щодо потенційних інвестиційних об'єктів, які наявні в громаді (кадастр промислових земель, реєстр існуючих об'єктів нерухомості тощо); проблеми, які зумовлені недоліками у законодавстві (зокрема, часті зміни в нормативно-правових актах стосовно діяльності ОТГ); тривалі бюрократичні процедури, які стосуються започаткування та функціонування суб'єктів підприємництва; брак кваліфіко-

ваних спеціалістів, які відповідають за економічний розвиток громади та залучення інвестицій; неналагодженість комунікацій з бізнес-спільнотою громади/регіону; недостатність/недоступність грантових програм [9, с. 42; 14, с. 317].

Серед подальших питань, які потребують вирішення, можемо виокремити: підвищення економічної активності територій, стимулювання зменшення міграції працездатної робочої сили, створення можливостей для розвитку підприємництва та економічної активності територій, стимулювання бережливого ставлення до екології та розвиток зеленої енергетики.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Отже, дослідивши розвиток регіонів та ОТГ через призму децентралізації, можна стверджувати, що ОТГ, які активно створюються в Україні, вмотивовані на розвиток даних територій, формування та реалізації інвестиційних проектів розвитку територій, стимулювання створення нових робочих місць, покращення територіальної та регіональної інфраструктури, а також бізнес-інфраструктури.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати пропозиції щодо соціально-економічного розвитку територіальних громад в контексті реформи децентралізації, зокрема: для підвищення перспектив економічного розвитку ОТГ необхідно збільшувати кількість розроблених проектів економічного спрямування, спрямованих на розвиток бізнесу (в тому числі й соціального підприємництва), транспортної інфраструктури, аграрного сектору, туризму тощо. Державна підтримка соціально-економічного розвитку ОТГ повинна змінюватись від дотування окремих соціальних видатків до створення соціально-економічних, фінансових, інформаційних умов для розвитку; надання консультативної допомоги, промоції окремих територій для підвищення інвестиційної привабливості, соціальної привабливості територій.

Література:

1. Брилль М. Стратегія — основа становлення та розвитку ОТГ. Місцеве самоврядування. 2018. № 5. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html> (дата звернення: 08.10.2020).
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р., № 2456-VI. Редакція від 20.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 10.10.2020).
3. Воротін В.Є., Коваль О.М. Пріоритети влади щодо реформування місцевого самоврядування. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: тези доп. Третьої щорічної всеук. наук.-практ. конф. (м. Київ, 06 грудня 2019 р.). — К., 2019. С. 46—50.
4. Державна служба статистики. URL: www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 29.10.2020).
5. Зубко Г. Децентралізація — це реформа всієї країни. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/800> (дата звернення: 08.11.2020).
6. Івашина Л. Роль об'єднаних територіальних громад у розвитку сільського зеленого туризму. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 3 (34). С. 143—148.
7. Кравченко Т.А. Основа сталого розвитку територіальних громад — системний підхід до реалізації національних інтересів України. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_24 (дата звернення: 29.10.2020).
8. Кузькін Є. Ю. Вплив децентралізації на розвиток регіонів. Наукові праці НДФІ. 2016. Вип. 3. С. 39—53.
9. Пальчук В. Розвиток економічного потенціалу громад у рамках реформи з децентралізації. Україна: події, факти, коментарі. 2018. № 11. С. 38—50.
10. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р., № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.10.2020).
11. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р., № 157-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 15.11.2020).
12. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України: від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 28.10.2020).
13. Реформа децентралізації: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi> (дата звернення: 28.10.2020).
14. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів: ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с.
15. vriaduvannia, vol. 5, available at: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html> (Accessed 08 October 2020).
16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), Budget Code of Ukraine available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 10 October 2020).
17. Vorotin, V.Ye. and Koval, O.M. (2019) "Government priorities for local government reform", Tezy dopovidei tretoi shchorichnoi vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii [Conference proceedings of the third annual Ukrainian scientific and practical conference], Shchorichna vseukrainska naukovopraktychna konferentsiya [Third Annual Ukrainian Scientific and Practical Conference], Kyiv, Ukraine, pp. 46—50.
18. State Statistics Service (2020) available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 29 October 2020).
19. Zubko, G. (2015), "Decentralization is a reform of the whole country", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/800> (Accessed 08 December 2020).
20. Ivashina, L. (2017), "The role of united territorial communities in the development of rural green tourism", Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadyuvannia, vol. 3 (34), pp. 143—148.
21. Kravchenko, T.A. (2014), "The basis of sustainable development of territorial communities - a systematic approach to the realization of national interests of Ukraine", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriadyuvannia, vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2014_1_24 (Accessed 29 October 2020).
22. Kuzkin, E.Yu. (2016), "The impact of decentralization on the development of regions", Naukovi pratsi NDFI, vol. 3, pp. 39—53.
23. Palchuk, V. (2018), "Development of economic potential of communities in the framework of decentralization reform", Ukraina Podii Fakty Komentari, vol. 11, pp. 38—50.
24. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), Tax Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 10 October 2020).
25. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Voluntary Association of Territorial Communities", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (Accessed 15 December 2020).
26. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (Accessed 28 October 2020).
27. Reform of decentralization (2020), "Single Web-portal of the executive power of Ukraine", available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi> (Accessed 28 October 2020).
28. Kravtsiv, V.S. and Storoniyska, I.Z. (2020), Terytorial'ni hromady v umovakh detsentralizatsii: ryzyky ta mekhanizmy rozvytku [Territorial communities in the conditions of decentralization: risks and mechanisms of development], DU "Instytut Rehionalnykh Doslidzhen Imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2020 р.

Є. І. Ходаківський,
 д. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної
 власності та публічного управління, Поліський національний університет
 ORCID ID: 0000-0001-9459-9816
 В. П. Якобчук,
 к. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної
 власності та публічного управління, Поліський національний університет
 ORCID ID: 0000-0003-2147-7994
 М. Ф. Плотнікова,
 к. е. н., доцент, доцент кафедри інноваційного підприємництва
 та інвестиційної діяльності, Поліський національний університет
 ORCID ID: 0000-0003-2852-3009

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.91

ГЕШТАЛЬТНИЙ ПІДХІД ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЛІДЕРСТВА ТА КОМУНІКАЦІЙ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Ye. Khodakovsky,
 Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economic Theory,
 Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University
 V. Yakobchuk,
 PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Economic Theory,
 Intellectual Property And Public Administration, Polissia National University
 M. Plotnikova,
 PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
 of Innovative Entrepreneurship and Investment Activities, Polissia National University

GESTALT-APPROACH TO THE FORMATION OF EFFECTIVE LEADERSHIP AND COMMUNICATION IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Гештальтний підхід формування ефективного лідерства та комунікацій в системі публічного управління людськими ресурсами, територіальною громадою свідчить, що при розробці локальної та регіональної стратегії слід враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін. Політика щодо управління публічними комунікаціями є дієвим механізмом такого управління, що враховує інтереси спільноти, мешканців та має відповідати поточним зовнішнім факторам. У випадку з Несолонською територіальною громадою інтереси всіх стейкхолдерів враховано на основі запровадження публічних комунікацій та гештальтного підходу в управлінні розвитком. При розробці політики управління учасниками суспільних відносин слід враховувати різні групи зацікавлених сторін. До них відносяться як внутрішні, так і зовнішні групи зацікавлених сторін: мешканців, громадські організації, представників місцевого самоврядування, органи та структури. Згідно з моделлю ефективного лідерства у практиці управління публічними комунікаціями, найвищі показники суспільного менеджменту досягаються в разі фокусування не на одичинній ефективності кожного учасника суспільного процесу комунікації, але з урахуванням загальної стратегії розвитку громади, регіону, країни. У такому випадку суспільні інвестиції у формі фінансових, матеріальних, нематеріальних (у тому числі ідеї, час та інформація як ресурси), трудових, земельних та інших ресурсів підвищують загальний потенціал території, одночасно примножуючи можливості кожного з суб'єктів. У протилежному випадку вирішення проблемної ситуації буде носити тимчасовий характер, що створить умови щодо неможливості отримання доходу в подальшому. Водночас надмірна концентрація на інтересах окремих учасників чи їх груп, через надмірне зростання суспільних витрат або вирівнювання результатів між ними створює умови де мотивації та може призвести до довгострокових негативних наслідків,

що позначається на організаційній ефективності. При цьому слід зазначити, що зосередження уваги тільки на ефективності роботи мешканців і розвитку сервісів надання адміністративних послуг наразі не відповідає завданням розвитку, враховуючи обмежену роботу в умовах COVID-19. Водночас існування ринкових важелів впливу на громаду актуалізує питання формування її конкурентоспроможності, її здатності бути самодостатньою, оптимізувати витрати, забезпечуючи довгострокову життєздатність. Це може бути гарантовано за рахунок узгодження інтересів всіх сторін, формування бізнесової, кадрової, соціальної, та економічної стратегії територіальної громади. Реальною моделлю реалізації вказаного підходу є практика організації та функціонування родових садиб і родових поселень, що складається з ініціативної, інвестиційно та соціально активної молоді, готової народжувати дітей та впроваджувати соціальноорієнтовані інновації.

The gestalt approach to the formation of effective leadership and communication in the system of Public Human Resource Management, territorial community shows that when developing a local and regional strategy, the interests of all interested parties should be taken into account. The public communications management policy is an effective management mechanism that takes into account the interests of the community and residents and must meet current external factors. In the case of the Nesolonskoyu territorial community, the interests of all stakeholders are taken into account on the basis of the introduction of Public Communications and a gestalt approach to development management. When developing a management policy for participants in public relations, different groups of stakeholders should be taken into account. These include both internal and external groups of stakeholders: residents, public organizations, representatives of local self-government, bodies and structures. According to the model of effective leadership in the practice of Public Communications Management, the highest indicators of Public Management are achieved if we focus not on the individual effectiveness of each participant in the public communication process, but taking into account the overall development strategy of the community, region, or country. In this case, public investments in the form of financial, material, intangible (including ideas, time and information as resources), labor, land and other resources increase the overall potential of the territory, while increasing the capabilities of each of the subjects. Otherwise, the solution to the problem situation will be temporary, which will create conditions for the impossibility of generating income in the future. At the same time, excessive concentration on the interests of individual participants or their groups, due to excessive growth in public spending or equalization of results between them, creates conditions of motivation and can lead to long-term negative consequences, which affects organizational effectiveness. At the same time, it should be noted that focusing only on the efficiency of residents and the development of administrative services will not yet meet the development tasks, given the limited work in the conditions of COVID-19. At the same time, the existence of market levers of influence on society actualizes the issue of forming its competitiveness, its ability to be self-sufficient, optimize costs, ensuring long-term viability. This can be guaranteed by coordinating the interests of all parties, forming the business, personnel, social and economic strategy of the territorial community. The real model for implementing this approach is the practice of organizing and functioning family estates and family settlements, consisting of initiative, investment and socially active young people who are ready to give birth to children and introduce socially oriented innovations.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, гештальт, лідерство, міжкультурні комунікації, проєктна діяльність, публічне управління, родове поселення.

Key words: intellectual capital, gestalt, leadership, cross-cultural communications, project activity, Public Administration, family homestead settlements.

Розум без сміливості нерухомий.
Сміливість без розуму згубна.
Афоризм

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах посилення ролі публічних комунікацій в державному регулюванні та формуванні об'єктивних умов реалізації практики управління проєктами та програмами домінуючий характер впливу визначено акмеологічними підходами. Людство визнає ноосферний

базис формування, лідерства, індивідуального розвитку та творчості за посилення інноваційної та креативної складової всіх процесів у суспільстві. В креслених умовах особливу роль відіграє гештальтний (образний) підхід в управлінні суспільними процесами і, зокрема, публічними комунікаціями.

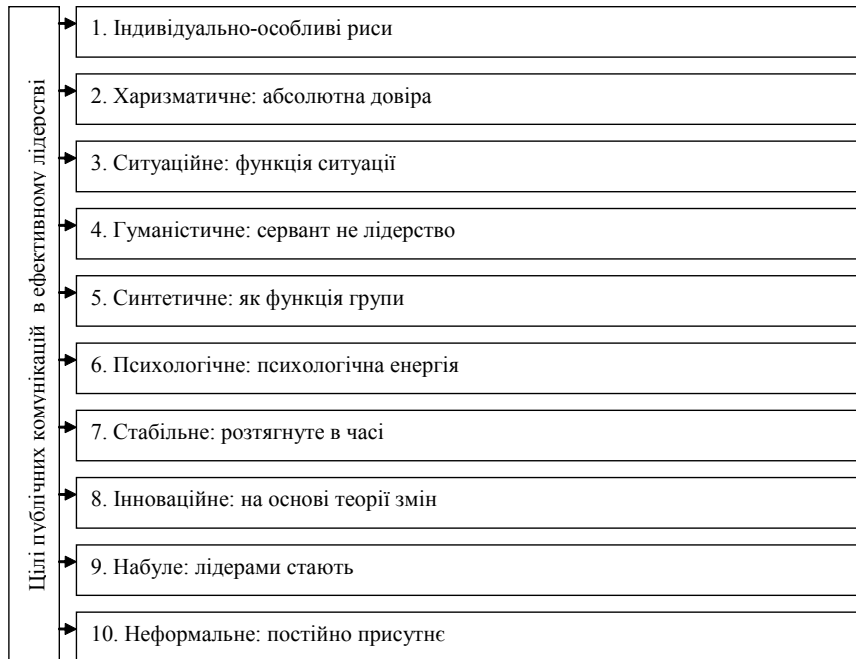

Рис. 1. Цілі публічних комунікацій в ефективному лідерстві

Джерело: власні дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Посилаючись на торжество Світового Розуму у розвитку цивілізацій на основі демократичного мислення і поведінки (за В.І. Вернадським [1, с. 276]), фізіократична наука, що ґрунтується на описуванні законів Природи в суспільство, за твердженням професора В.А. Смирнової, співзвучна з сучасною нейротеологією, [2]. У частині трилетів Вищого мислення має пояснення походження природної суті феномену комунікації як явища починаючи з основ людської популяції: сім'ї, родини, роду, групи, колективу, краю, країни. Ще в доісторичні часи окультних наук визнано провідну роль інтелекту та взаємодії (взаємозв'язку та взаємообумовленості) як найвищої енергії діяльності в життєдайних процесах існування людства ("роль кучера в кареті" [3, с. 204]). В широких відомостях Вікіпедії (Вільної енциклопедії) наводиться визначення поняття лідер з англ. leader — то, що йде попереду. Феномен лідерства хвилював свідомість багатьох дослідників. У США та Європі на початку ХХ ст. почалося активне дослідження науки про управління. Ефективне лідерство стало об'єктом поглибленого вивчення. Про це свідчать роботи відомих в світі психологів та соціологів Д. Мак-Грегора, Дж. Бернса, Б. Келермана, Р. Блейка, З. Фрейда [4], У. Бенніса [5] та багатьох інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є розкриття значення ефективного лідерства та комунікацій в удосконаленні системи публічного управління.

Майже п'ятсот років тому засвідчено в англійській науковій школі менеджменту категорія лідерства. В цьому ключі має значення розуміння понять "лідер", "керівник", "командир" тощо. Аналогами іншомовного слова лідер в українській мові можна вважати слова "поводир", "провідник", "ватажок", "керманич", "очільник",

"голова" і тому подібні. В них чимало авторів намагалися чітко сформулювати той особливий компонент, що його вносить сам лідер. Англійський соціолог Ральф Стогділл (1948 р.) лідером назвав людину, яка береться за справу сама або розподіляє завдання між членами групи так, щоб кожен з них міг виявити ініціативу, або людину, яка бачить конкретну мету її досягнення, а також має достатньо сил це зробити. Р. Дафт (США) трактує ефективне лідерство як взаємовідносини між лідером і членами групи, які чинять вплив один на іншого і спільно прагнуть реальних змін і результатів, що відбивають загальні цілі. Дж. Террі вважає, що лідерство — це вплив на групи людей, який спонукає їх до досягнення спільної мети. Р. Таненбауер визначає ефективне лідерство як міжособистісну взаємодію, яка виявляється в конкретній ситуації на основі комунікативного процесу [6]. В загальному розумінні, — це вміння пробудити в людей мрію, до якої вони наближатимуться, вдихнути в них необхідну для руху енергію або це спроможність впливати на окремі особистості та соціальні групи, трудові колективи, спрямовувати їх зусилля для досягнення мети організації, фірми, підприємства. На початку подаємо характеристику сучасних цілей публічних комунікацій, про які йшлося.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У процесі вивчення проблем ефективного лідерства запропоновано багато різних тлумачень. Нині в епохи становлення постнеокласичний течії наукового мислення особливо запитаними в теорії та практиці управлінського лідерства є Публічне управління як школа найвищої управлінської якості в поєднанні з сучасними вимогами державотворення в призми холістики, синтелектики, гештальтології та теорії змін [7]. На початку подаємо характеристику сучасних теорій ефективного лідерства та критеріїв, на яких вони сформовані: теорія лідерських якостей і, зокрема, теорія лідерських рис

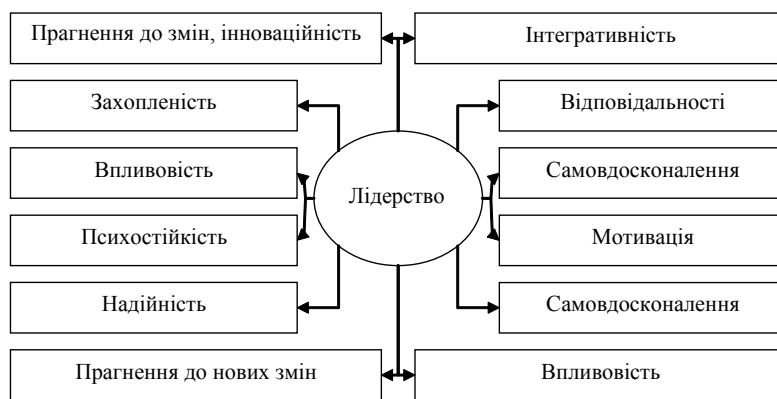

Рис. 2. Критерії відповідального лідерства

Джерело: власні дослідження.

(К. Бірт, Є. Богардус, Ф. Гальтон [8]). Автори пояснюють спроможність до лідерства певних індивідуально особливих рис. Серед них були ініціативність, товариськість, почуття гумору, ентузіазм, впевненість, дружельність (рис. 1).

Найпоширенішою є, так звана, харизматична концепція, що пояснює харизматичний вид лідерства. Потреба людей у такому лідерстві виникає за екстремальних умов. Харизматичний лідер викликає в оточення абсолютну довіру, спонукає до схиляння перед ним. Ситуаційна теорія обґрунтовує ідею залежності поведінки лідера від соціальних умов. Лідерство конкретної особи є функцією ситуації. Гуманістичний підхід намагається запровадити "паритет значущості" між лідером та його послідовниками у процесах лідероутворення. При цьому підході вводиться поняття "суперлідера" — того, що стимулює розвиток лідерських рис у своїх послідовників, а також "Сервант-лідера" — того, хто служить людям, опікується за них.

Синтетична теорія ефективного лідерства враховує розгляд феномену лідерства на основі факторів: риси і мотиви лідера як людини; постать лідера і мотиви, за якими йдуть за лідером; характеристика ролі лідера; правові умови його діяльності. Ефективне лідерство інтерпретується як функція групи. Психологічна інтерпретація лідерства в своїй основі має концепцію психоаналізу Зигмунда Фрейда, що передбачає врахування фрустрації, збудження людей чи пригнічення лібідо або психологічної енергії взагалі. Технологія стабільного лідерства за Маківеллі рекомендує правителям добрі справи розтягувати в часі малими дозами, а негативні стимули застосовувати відразу у великих дозах. Теорія Уоррена Беніса приходить до наступного висновку: "найбільший міф про лідерство — це те, що з ними народжуються як генетичний фактор" [5]. Цей міф стверджує, що деякі люди мають харизматичні якості, яких немає у інших. Це нісенітниця, все навпаки: "лідерами не народжуються — ними стають". Тобто це теорія набутого лідерства. В основному теорії лідерства сформовані на основі оцінки їх критеріїв, які в управлінській науці відділяються за такими ознаками: 1) вроджене прагнення лідерства, 2) мотивація першості, 3) впливовість, 4) захопленість справою, 5) компетентність і креативність, 6) психологічна надійність, 7) здатність на психоінтеграцію, 8) саморегуляція поведінки — біхевіоризм, 9) самовдосконалення, робота над собою, само-

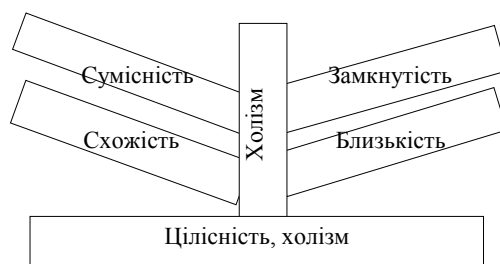

Рис. 3. Дерево гештальту

Джерело: власні дослідження.

лідерство. Ми підтримуємо Кароля Войтилу і пропонуємо на основі гештального підходу та прийомів абстрактно-логічної конструкції запровадити (застосувати) новий дев'ятий критерій — "відповідальність перед людиною, групою, колективом і, власне, лідером". Почуття обов'язку, відповідальності виходять з самої сутності Людини як найвищого "Божого творіння — Природи" [9]. В основному теорія ефективного лідерства сформована на основі таких критеріїв: інноваційності, постійного застосування змін, самовдосконалення (робота над собою, самолідерство). На основі цього підходу пропонуємо ввести ці критерії разом з відповідальністю за групу і, власне, лідера (рис. 2). Для побудови системи критеріїв нами використано теорію гештальтпсихології.

Гештальтний підхід з'явився на перетині культурних епох, що знаменують трансформацію багатьох галузей знань і мають холістичне забарвлення (рис. 3). Визначення місця гештальтів у сучасній культурі та науці є однією з домінуючих концепцій пізнання холодної світу. Поняття "гештальт" (з нім фігура, образ, бачення, уява, контур рельєфності, цілісності) — характерно виражений у статтях Х. Евенфельца "Про якість функції", В. Кьолера "Фізичні гештальти у неспокої і стаціонарному стані". Розробки Фредеріка і Лаури Перлз у галузі психології засвідчують, що гештальт — це цілісний образ (уява будь-якої структури, що практично не виводиться з компонентів, які її утворюють). А сам гештальт — це просторово-наочна форма предметів (явищ, схем, подій), що сприймаються, чий властивості неможливо зрозуміти сумуванням властивостей їх частин.

Основними принципами гештальту є холізм — стійкість, у яку спрямовані всі дослідження процесів розвитку, а сама конструкція гештальту побудована на принципах гештальтології: схожість, близькість,

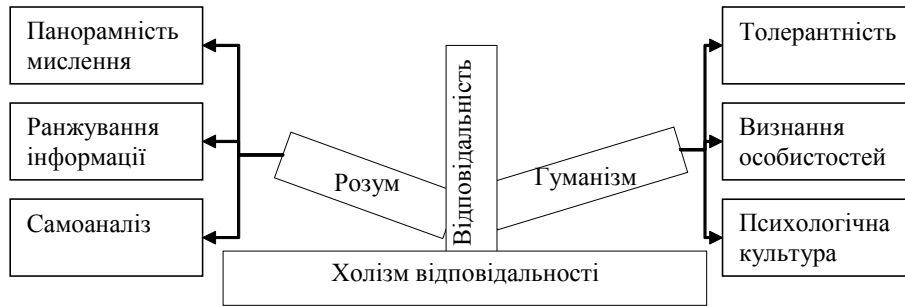

Рис. 4. Гештальт відповідального лідерства

Джерело: власні дослідження.

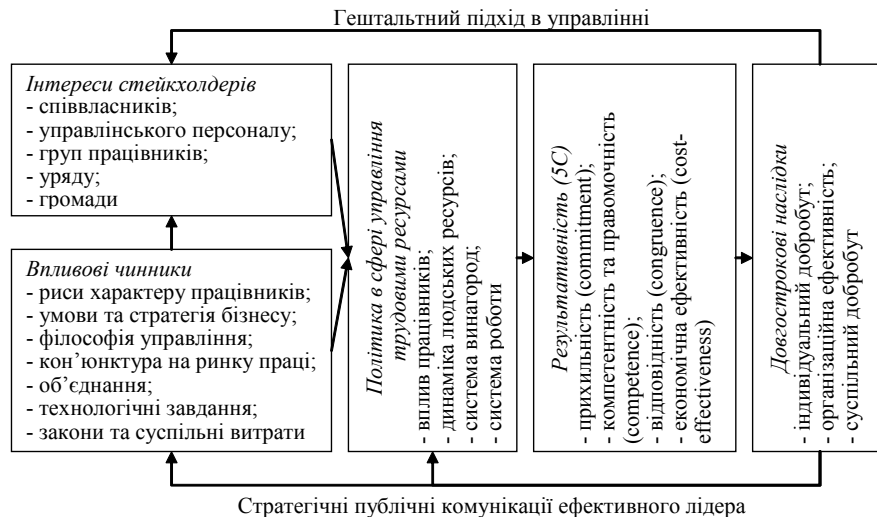

Рис. 5. Модель ефективного лідерства у практиці управління публічними комунікаціями

сумісність, замкнутість. Близькість — стимули розташовані поряд, мають тенденцію бути разом; схожість — стимули схожі за розмірами, формою тощо, мають тенденцію сприйматись разом; замкнутість — відображає тенденцію завершувати фігуру так, щоб вона мала нову форму; суміжність — близькість стимулів у часі і просторі, суміжність може обумовлювати сприйняття, коли одна подія викликає іншу. Нам належить ідея застосування деревної конструкції гешталту, оскільки його стержнем (холізмом) може бути лише стовбур.

Виходячи з таких позицій, стержнем холістичності дерева гешталту належить критерію "відповідальність" з основним гілками — Розум і Позитивні наміри. До речі, це повністю відповідає суті зазначеного на початку афоризму. Практично може бути при розробці посадових інструкцій для керівників державних служб в публічному управлінні, що передбачають відповідальність та обов'язки керівних осіб організацій, установ, їх підрозділів. При цьому визнання "набулого лідерства" необхідне при будь-якому управлінському процесі як ступінь необхідних знань у порядку дотримання вимог ефективного лідерства та їх реалізації, враховуючи вектори соціо-психо-інтегративності, "завантаження" неформальних лідерів, які є у кожній організації, а також переваги екстравертної, ступеня відповідальності ефективного лідерства. Гештальт відповідального лідерства наведений на рисунку 4.

У системі публічного управління широко використовується директивно-адміністративне розпорядництво

та формальне лідерство. Переважають автократичні, демократичні та інтеграційні методи управління, що потребують глибоких знань теорії та практики застосування системи ефективного лідерства і, зокрема, набулого лідерства. Водночас на основі наших узагальнень прийомами абстрактно-конструктивної логіки регламентними складовими можуть бути такі: знання типів соціопсихологічної інтегративності, екстравертної та інтравертної орієнтації, доцільного темпераментного сумісництва; формування скалярного ланцюга підпорядкованості, підбір віце лідерів-керівників, завантаження неформальних лідерів; регламентація основних функцій та обов'язків; інноваційність мислення та дій, креативності підходи в управлінні; формування управлінського навантаження; групова відповідальність; контроль та самоконтроль; вікова та тендерна синхронізація; згладжування та нормалізація конфліктів; диференціація заохочень і стягнень та інше. Теоретичні та практичні засади розробок використовуються в діяльності Глибочицької об'єднаної територіальної громади Житомирської області на чолі із доктором філософії у галузі економіки Сергієм Сокальським та Несолонській територіальній громаді з формальним та неформальним лідером — Кавальчук Тамілою Яківною.

З урахуванням зазначеного модель ефективного лідерства як складова організаційно-економічного механізму управління ресурсами підприємств та організацій, в тому числі у практиці публічного управління може бути описаною за допомогою такої моделі (рис. 5).

Так, управління ресурсами територіальних громад через механізм публічних комунікацій, гештальтного підходу та ефективного лідерства формується на основі уявлення про конкурентні переваги співробітників компанії чи мешканців громади (зокрема, ключових учасників), а тому політика управління базується на гуманізмі та людино центризмі (і тому числі через розуміння унікальності, цінності та значення кожного індивіда). Такий підхід в умовах реалізації політики ефективного лідерства підсилюється практикою брендингу як окремого індивіда, так і їх груп і громади (спільноти) загалом. Реактивний підхід в управлінні громадою знайшов своє відображення у розв'язанні інцидентів з метою не повторення негативних наслідків. Пріоритет довгострокового характеру розвитку громади є холістичним (цілісним) за своєю природою. Він не є націєним на отримання короткострокової вигоди у вигляді доходу, натомість громада не може дозволити собі втрачати час і гроші на реагування після виникнення інциденту.

Грунтуючись на виявленні підходів до управління людськими ресурсами (спільнотами), відповідно до концепції, орієнтованої на співробітників, їх потреби і переваги з метою розкриття їх потенціалу та отримання максимального ефекта від діяльності (найвищі результати досягаються в разі співпраці всіх стейкхолдерів, зокрема спільноти мешканців, громадських організацій, структур місцевого самоврядування та інститутів державного управління). Головна перевага, яку отримує територія внаслідок комунікативної та гештальтної орієнтації на співробітників, — це максимальна корисність з боку кожного учасника. Однак, з іншого боку, ініціювання підходів, орієнтованих на всі суспільні інституції також може призвести до виникнення додаткових витрат на операції, які можуть вплинути на розмір валового доходу громади. У випадку з Несолонською територіальною громадою вони є флагманським регіону з позиції впровадження інновацій та підтримки локальних інвестицій, але наразі не збільшили власні доходи удесятеро. Це показує, що хоча якість суспільних комунікацій та публічного управління знаходиться на достатньому рівні, але все ж воно не приносить бажаної прибутковості. Несолонська територіальна громада вкладає значні ресурси в розвиток своїх мешканців і підвищення якості адміністративних послуг, але наразі це ще не відбивається на зростанні впливу громади на інші території. Реальною моделлю реалізації вказаного підходу є практика організації та функціонування родових садіб і родових поселень, що складається з ініціативної, інвестиційно та соціально активної молоді, готової народжувати дітей та впроваджувати соціально-орієнтовані інновації.

Отже, "набуле лідерство" повинно бути присутнім на всіх стадіях управлінського процесу. Оцінку ефективності лідерства, зокрема, ступеня його використання, як інтегративності керованого суб'єкту можливо здійснювати візуально, соціопсихологічного спостереження, системного самоконтролю, використовуючи формулу соціометричного статусу, іміджу керівника.

$$S_i = \frac{\sum C_{y+} + \sum C_{y-}}{n(n-1)} \quad (1),$$

де S_i — коефіцієнт ступеня інтегративності колективу;

$\sum C_{y+}$ — число позитивних виборів;

$\sum C_{y-}$ — число від'ємних виборів;

$n(n-1)$ — число всіх можливих виборів.

При значенні коефіцієнту S_i :

— менше 0,4 слабкий ступінь визнання лідерства;

— 0,4—0,6 задовільний;

— понад 0,6 — високий.

Використовуючи атрибути набулого лідерства, п'ять років громада функціонує на чолі із керівниками соціально-побутових служб та фахівцями системи культури. На сьогодні громадою досягнуто стабільних показників зростання. Реалізовані мешканцями родових садіб креативні підходи до суспільного менеджменту демонструють досвід відповідальної ціннісності території, орієнтацію на включення стратегічний підхід в управлінні, багатоступінчастий характер відбору пропозицій в межах приєднання до об'єднаних територіальних громад. Спираючись на позитивне сарафанне радіо і позитивний соціальний брендинг території та пріоритетних підходів залучає нових учасників для реалізації своїх проєктів. Основною перевагою такого локального підходу є менша вартість (відсутні додаткові витрати, пов'язані з пошуком потенційних кандидатів на фінансування проєктів та програм, що заплановані, немає необхідності в зовнішньому погодженні та фінансуванні. Отже, ефективність витрат може бути досягнута шляхом реалізації цієї стратегії. З іншого боку, за допомогою внутрішнього потенціалу реалізації позитивних змін збільшується коефіцієнт причетності мешканців. Це пов'язано з тим, що залучення існуючих в громаді інституцій в процесі реалізації ними адміністративних послуг підвищить їх значимість серед населення. Таким чином, процес залучення нових мешканців громади на сільських територіях стає більш ефективним. Таким чином, можна зробити висновок, що існує ряд стратегій або інструментів відбору інструментів ефективного лідерства та гештальти, які можуть бути використані об'єднаними територіальними громадами. Одним з основних обмежень їх реалізації є відсутність доступу до більших ресурсних резервів. Стратегія гештальту та брендингу території як простору співпраці є більш ефективною порівнянні з іншими підходами, зокрема традиційними, що передбачали переважачи характер адміністративного домінування (на противагу розвитку інститутів громадянського суспільства у родових поселеннях). Це пов'язано з тим, що існує ряд визначальних факторів, які відіграють вирішальну роль у заохоченні наявних змін, учасники яких виступають каталізаторами суспільних рухів. У рамках стратегії відбору визначається, що вони слідує багатоступінчастої стратегії відбору, яка означає, що при відборі стратегії ефективного лідерства використовують різні етапи і кроки, за яких ефективні лідери надихають інших і своїх друзів з тієї причини, що інші перебувають під їх впливом. Відповідно до сповідуваних цінностей, світогляду та досвіду комунікації реалізується інклюзивний підхід через формування засад партисипативного лідерства (лідерські ролі забезпечуються громадськістю) в процесі прийняття рішень та організації справ, у тому числі за рахунок

цього забезпечується розширення прав і можливостей мешканців, підвищується відчуття важливості, причетності до громади поряд з високим рівнем замученості та формування командного духу за одночасного досягнення балансу інтересів та консенсусу між лідерами.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Природу ефективного лідерства найбільш цілісно відображає холодна (цілісна) концепція пізнання картини світу, оскільки стосується найвищого творіння природи — Людини. В цьому контексті серед теорій походження лідерства слід виділити концепт "набулого лідерства", включаючи генетичний, так як знання теорії лідерства головний атрибут будь-якої управлінської діяльності. На основі гештальтного підходу та інновацій в управлінні запропоновано критерій формування оцінки лідерства під назвою "відповідальність", що є на всіх стадіях управлінського процесу в прозюмерській (вільний і робочий час) формі. Модернізація теорії та практики публічного управління потребує дослідження перспектив застосування такого критерію. Практичною формою реалізації вказаного підходу є досвід організації та господарювання мешканців родових садиб та родових поселень України та світу. Створювані молоддю, креативною, готовою до самостійних ініціатив, інвестиційно та соціально активною, готовою вирішувати екологічну, житлову та демографічну проблеми в країні, впроваджувати соціально-орієнтовані інновації, такі люди є, дійсно, спільнотою майбутнього.

Література:

1. Вернадський В.І. Біосфера та ноосфера. М.: Айрис-прес, 2004. 576 с.
2. Миронова В. Официальное заявление 27.06.18. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wOKCZgag2lk> (дата звернення 12.09.2020).
3. Папюс (Д-р Жерар Энос) Оккультизм. Первоначальные сведения. Москва: Узд-во "Локид-Пресс, 2003. 336 с.
4. Классики менеджмента: пер с англ. / под ред. М. Уорнера. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 475.
5. Bennis Warren G., Thomas Robert J. Geeks and geezers: how era, values, and defining moments shape leaders. Boston: Harvard Business Review Press, 2002. 310 p.
6. Хомаківський Є.І. Домінування парадигм холистичності в сучасній науці. Житомир: ФОП Гембарський О. П., 2019. 16 с.
7. Хомаківський Є.І., Богоявленська Ю.В., Грабар Т.П. Психологія управління. 5-те вид. перероб. та доп. підручн. К.: Центр учбової літератури, 2016. 492 с.
8. Chemers M. An integrative theory of leadership. New York: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 1997. 200 p.
9. Encyklika "Veritatis splendor" Jana Pawła II ("Blask prawdy"), 6 sierpnia 1993.
10. Грабар І.Г., Лещенко М.І., Малиновський А.С., Хомаківський Є.І. Наукові парки інноваційного підприємництва. Технопарк: монографія. Житомир: Вид-во "Житомирський національний агроєкологічний університет", 2009. 348 с.

References:

1. Vernads'kyj, V.I. (2004), Biosfera ta noosfera [Biosphere and Noosphere], Ajrys-pres, Moscow, Russia.
2. Myronova, V. (2018), "Official statement", available at: <https://www.youtube.com/watch?v=wOKCZgag2lk> (Accessed 12 September 2020).
3. Papius, (D-r Zherar Enos) (2003), Okkul'tyizm. Per vonachal'nye svedeniya, [Occultism. Initial information], Lokyd-Press, Moscow, Russia.
4. Uorner, M. (2001), Klassiki menedzhmenta [Management classics], Piter, St.Petersburg, Russia.
5. Warren, B.G. and Robert T.J. (2002), Geeks and geezers: how era, values, and defining moments shape leaders, Harvard Business Review Press, Boston, USA.
6. Khodakivs'kyj, Ye.I. (2019), Dominuvannia paradyhm kholistychnosti v suchasnij nautsi [Dominance of holistic paradigms in modern science], FOP Hembars'kyj O.P., Zhytomyr, Ukraine.
7. Khodakivs'kyj, Ye.I. Bohoiavlens'ka, Yu.V. and Hrabar, T.P. (2016), Psykholohiia upravlinnia [Management psychology], 5nd ed, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
8. Chemers, M. (1997), An integrative theory of leadership, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. New York, USA.
9. John Paul II (1993), "Encyclicals "Veritatis splendor", available at: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_0608-1993_veritatis-splendor.html (Accessed 12 September 2020).
10. Hrabar, I.H. Leschenko, M.I. Malynovs'kyj, A.S. and Khodakivs'kyj, Ye.I. (2009), Naukovi parky innovatsijnoho pidpriemnytstva. Tekhnopark [Science parks of innovative entrepreneurship. Technopark], Zhytomys'kyj natsional'nyj ahroekolohichnyj universytet, Zhytomyr, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Д. О. Грицишен,
д. е. н., професор, декан факультету публічного управління та права,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-5484-6421
І. В. Супрунова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-5484-6421
С. П. Лисак,
здобувач кафедри інформаційних систем управління та обліку,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0001-7718-1207

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.98

СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

D. Grytsyshen,
Doctor of Economic Sciences, Professor, The Dean of the Faculty
of Public Administration and Law, Zhytomyr Polytechnic State University
I. Suprunova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic
Security, Public Administration and Management, State University "Zhytomyr Polytechnic"
S. Lysak,
Candidate for a degree of the Department of Management Information Systems and Accounting,
Zhytomyr Polytechnic State University

THE ESSENCE OF ECONOMIC CRIME FOR PURPOSES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF STATE SECURITY

Питання розвитку теорії та методології державного управління в сфері боротьби з економічною злочинністю є вкрай важливим у контексті забезпечення національної безпеки України. Боротьба з економічною злочинністю має стати особливим об'єктом державного управління в сфері забезпечення національної безпеки.

Встановлено, що основою розробки теоретико-методологічних засад положень державного управління протидією економічній злочинності як складовою національної безпеки держави є використання єдиних підходів до визначення понять та категорій. Визначення сутності економічних злочинів для цього дослідження є важливим, адже дозволяє окреслити об'єкт дослідження та визначити його властивості з позиції формування нового теоретичного знання; визначає місце економічної злочинності в системі об'єктів державного управління; ідентифікує сфери державної політики, які пов'язані із боротьбою з економічними злочинами; розкриває значення економічної злочинності в суспільних відносинах як загрози державній безпеці.

Проведено критичний аналіз наукової літератури з питань економічних злочинів, встановлено відсутність однозначного розуміння та визначено ключові точки, на які варто орієнтуватися при формуванні механізмів державного управління. Зважаючи на складність економічної злочинності, було вивчено та узагальнено підходи вчених до трактування категорії "економічні злочини". Встановлено, що для цілей державного управління є потреба в обґрунтуванні комплексного підходу до сутності економічної злочинності, яке б врахувало такі позиції: економічні злочини як соціальне явище; економічні злочини як об'єкт системи права; економічні злочини як об'єкт державного управління та державної політики. В статті визначено власний підхід до понятійно-категоріального апарату за об'єктом дослідження. На основі проведеного дослідження та запропонованого механізму формування категоріального апарату було запропоновано декілька тлумачень економічної безпеки: економічна злочинність як соціально-економічне явище; економічна злочинність як об'єкт кримінального права; економічна злочинність як об'єкт державного управління; економічна злочинність як загроза національній безпеці.

The fight against economic crime is extremely important in the context of ensuring Ukraine's national security. The fight against economic crime should become a special object of public administration in the field of national security.

It is established that the basis for the development of theoretical and methodological principles of public administration for combating economic crime as a component of national security is the use of common approaches to the definition of concepts and categories. Determining the essence of economic crimes for this study is important, because it allows you to outline the object of study and determine its properties from the standpoint of the formation of new theoretical knowledge; determines the place of economic crime in the system of public administration; identifies areas of public policy that are related to the fight against economic crime; defines the importance of economic crime in public relations as a threat to national security.

A critical analysis of the scientific literature on economic crimes, the lack of unambiguous understanding and identified key points to focus on in the formation of mechanisms of public administration. Given the complexity of economic crime, the approaches of scientists to the interpretation of the category "economic crimes" were studied and generalized. It is established that for the purposes of public administration there is a need to substantiate a comprehensive approach to the essence of economic crime, which would take into account the following positions: economic crimes as a social phenomenon; economic crimes as an object of the legal system; economic crimes as an object of public administration and public policy. The article defines its own approach to the conceptual and categorical apparatus of the object of study. Based on the study and the proposed mechanism for the formation of a categorical apparatus, several interpretations of economic security were proposed: economic crime as a socio-economic phenomenon; economic crime as an object of criminal law; economic crime as an object of public administration; economic crime as a threat to national security.

The developed classification model of economic crime for the purposes of public administration (by components of economic activity, by sphere of economic relations, by content of committed crime, by way of committed crime, by subject of committed crime) together with development of the corresponding categorical apparatus allowed to specify counteraction to economic crime as a regulator of the economic sphere of society; as a controller of the economic sphere of society; as an institution for combating crime.

Ключові слова: економічна злочинність, економічні злочини, потреби людини, державна безпека, державне управління.

Key words: economic crime, economic crimes, human needs, state security, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою складовою формування теоретичних положень державного управління протидією економічній злочинності як складовою національної без-

пеки держави є обґрунтування змісту та властивостей об'єкта. В сучасній науці питання економічної злочинності як об'єкта державного управління є мало вивченим і в більшості праць це питання розкривається з

правової позиції. Проте на сучасному етапі економічна злочинність значно вийшла за межі системи права та сьогодні стосується національної безпеки держави. Зазначене актуалізує питання вивчення сутності економічної злочинності як об'єкта державного управління та формування її класифікації для цілей ідентифікації властивостей.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ, НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Питання сутності економічної безпеки як об'єкта державного управління, права та економіки досліджу-

валися такими вченими: Тацій В.Я., Лентьєв Б.М., Лопашекко Н.А., Саенко В.П., Білоус В.Т., Закалюк А.П., Безверхов А.Г., Бичко М.Б., Предборський В.А., Яригін В.Г., Денисов С.Ф., Голіна В.В., Головін Б.М., Валуйська М.Ю., Лисодєд О.В., Даньшин І.М., Голіна В.В. та інші.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є вивчення сутності економічної злочинності як об'єкта державного управління, що в свою чергу стане основою розробки теоретико-методологічних засад у відповідній сфері суспільного розвитку.

Таблиця 1. Дефініція поняття "економічні злочини" ("злочини в економічній сфері") в науковій та навчальній літературі

Дефініція 1	Автор 2
Передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, які посягають на суспільні відносини різних форм власності та господарської діяльності. Економічна злочинність також розглядається як сукупність різних видів навмисних посягань на економічні відносини, що охороняються державою, незалежно від форм власності і видів діяльності суб'єктів, які виконують визначені функції у сфері виробництва, обміну, обслуговування, а також осіб, що пов'язані з регулюванням цієї діяльності та її контролем	Безверхов А.Г. [1]
Сукупність умисних корисливих злочинів, які вчиняються посадовими особами, іншими працівниками підприємств та установ, незалежно від форм власності, шляхом використання службового становища і місця роботи, а також так званих злочинних промислів	Бучко М.Б. [3, с. 9]
Це передбачені кримінальним законом діяння у сфері економічних відносин, спрямовані на порушення відносин власності та існуючого порядку здійснення господарської діяльності	Білоус В.Т. [2, с. 72]
Під злочинністю у сфері економіки (іноді її називають економічною злочинністю) кримінологи розуміють сукупність умисних корисливих злочинів легальної і нелегальної економічної діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких виступають господарські відносини	Голіна В.В., Головін Б.М., Валуйська М.Ю., Лисодєд О.В. [8, с. 257]
Корислива злочинна діяльність службових осіб та інших учасників економічних відносин, спрямована на заподіяння матеріальної шкоди підприємствам, установам, організаціям різних форм власності або суб'єктам господарювання	Головін Б.М. [4]
Згідно з теорією кримінології під таким поняттям розуміють сукупність посягань, що вчиняються у сфері економічних відносин та спрямовані на отримання економічної (корисливої) вигоди	Даньшин І.М., Голіна В.В., Валуйська М.Ю. [7, с. 126]
Соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, що проявляється у вчиненні умисних корисливих злочинів у сфері легальної і нелегальної господарської діяльності, основним і безпосереднім об'єктом якої є майнові відносини і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг з метою одержання злочинних доходів	Денисов С.Ф. [5, с. 124]
Умисні корисливі злочини, що посягають на економічні відносини, а також на порядок управління економікою на об'єктах вугільної галузі, вчинені службовими та іншими особами, які включені в систему економічних відносин у цій галузі та заподіюють шкоду економічним інтересам працівників промисловості, самій промисловості та державі	Закалюк А.П. [9, с. 102]
Передбачені кримінальним законом посягання на економічні інтереси, що полягають у зумисних порушеннях посадовими або іншими особами нормального порядку ведення економічної діяльності	Лентьєв Б.М. [10, с. 5]
Передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, які посягають на суспільні відносини, що складаються у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг	Лопашекко Н.А. [11, с. 40]
Протиправна діяльність, яка охоплює різні зловживання економічною владою, посягає на порядок економічного управління, завдає істотної економічної шкоди інтересам держави, приватній підприємницькій діяльності або груп громадян, здійснюється постійно в межах і під прикриттям законної економічної діяльності менеджера з метою отримання наживи як фізичними, так і юридичними особами	Предборський В.А. [12, с. 59]
Злочинами у сфері економіки (економічними злочинами) визнаються передбачені кримінальним законом зумисні суспільно небезпечні діяння, вчинені на підприємствах будь-якої форми власності, що посягають на суспільні економічні відносини, засновані на принципах свободи економічної діяльності, здійснення її на законних підставах, конкуренції її суб'єктів, їх доброспорядкованості й заборони заздалегідь кримінальних форм їхнього поводження	Пчолкін В. [13]
Винне, суспільно небезпечне діяння, що посягає на охоронювану законом систему господарських відносин, а також економічні права й інтереси особистості та інших суб'єктів господарської діяльності незалежно від форм власності	Саенко В.П. [14, с. 8]
Вчинене приватною або посадовою особою у сфері господарської діяльності навмисне або необережне діяння (дія або бездіяльність), що завдає істотної шкоди системі господарства	Тацій В.Я. [16, с. 19]
Сукупність передбачених кримінальним законом умисних (необережних) злочинів, які зазіхають на суспільні відносини у сфері економіки, підривають її основи і завдають або створюють загрозу заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам громадян, суспільства або держави	Яригін В.Г. [17, с. 8]

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливою складовою формування теоретичних положень державного управління протидією економічній злочинності. Наукову розробку цього поняття почали у 1945 р. американські дослідники так званої "білоко-мірцевої" злочинності, до якої були причетні високопо-ставлені особи у сфері бізнесу. Потім до цих злочинів стали відносити кримінальне ухиляння від сплати по-датків, комп'ютерні та інші злочини ринкової економі-ки, що завдавали збитків окремим групам, секторам економіки, підприємницькій діяльності й державі" [15, с. 45—59].

Варто зауважити, що в науковій літературі та нор-мативно-правових актах різних країн поняття "еко-номічні злочини" вживається по-різному, зокрема: зло-чини в економічній сфері, злочини в економіці, злочини економічної діяльності. "У тих країнах, де норми про економічні злочини виокремлені в самостійні розділи кримінального закону, ці розділи мають такі назви: еко-номічні злочини (Угорщина, Молдова, Монголія); зло-чини у сфері економічної діяльності (Казахстан, РФ); злочини у сфері економіки (Польща); злочини проти порядку здійснення економічної діяльності (Білорусь); злочини проти економічної діяльності (Вірменія); зло-чини та кримінальні проступки у сфері економічної діяльності та підприємництва (Литва). При цьому кри-мінальні закони деяких країн додатково, на рівні окре-мих глав, виокремлюють злочини проти фінансової си-стеми держави. Наприклад, у КК Грузії існує глава XXVI "Злочини проти підприємницької чи іншої економічної діяльності" та глава XXVII "Злочини у грошово-кре-дитній системі"; у КК Польщі — розділ XXXVI "Злочини у сфері економіки" та розділ XXXVII "Злочини у сфері обігу грошей та цінних паперів" [6, с. 250].

Визначення сутності економічних злочинів для да-ного дослідження є важливим з таких причин:

- по-перше, дозволяє окреслити об'єкт досліджен-ня та визначити його властивості з позиції формування нового теоретичного знання;
- по-друге, визначає місце економічної злочин-ності в системі об'єктів державного управління;
- по-третє, ідентифікує сфери державної політи-ки, які пов'язані із боротьбою з економічними злочин-ними;
- по-четверте, визначає значення економічної зло-чинності в суспільних відносинах як загрози національній безпеці.

Аналізуючи наукову літературу з питань економіч-них злочинів, нами встановлено відсутність однознач-ного розуміння та визначено ключові точки, на які вар-то орієнтуватися при формуванні механізмів держав-ного управління. В таблиці 1. представлено підходи вче-них до сутності економічної злочинності.

Представлені погляди вчених на сутність економіч-ної злочинності не мають єдиного підходу, як за змістом так і за наслідками та сферою їх скоєння. Так, власне до сутності економічного злочину як явища можна вид-ілити наступні підходи:

- суспільно-небезпечні діяння [13; 11, с. 40; 14, с. 8; 1];
- навмисне або необережне діяння [16, с. 19];

- посягання на економічні інтереси [1, с. 5];
 - сукупність посягань [7, с. 126; 2, с. 72];
 - умисні корисливі злочини [9; 3, с. 9; 17, с. 8; 8, с. 257];
 - протиправна діяльність [12, с. 59; 4];
 - соціально-економічне явище [5, с. 124].
- Наступною змістовною складовою сутності еконо-мічної злочинності є сфера їх посягання на:
- суспільні економічні відносини [13; 11, с. 40; 7, с. 126; 14, с. 8; 2, с. 72; 9, с. 102; 17, с. 8];
 - завдає шкоди системі господарства [16, с. 19];
 - нормальний порядок ведення економічної діяль-ності [10, с. 5; 12, с. 59];
 - господарську діяльність [1; 5, с. 124; 8, с. 257];
 - суб'єктів господарювання різних форм власності [4; 3];
 - економічні права й інтереси особистості [14, с. 8].

Особливо важливим під час визначення сутності еко-номічної злочинності є визначення її наслідків:

- порушує принципи свободи економічної діяль-ності [13];
- завдає шкоди систем господарювання [16, с. 19];
- порушує нормальний порядок ведення економі-чної діяльності [10, с. 5; 2, с. 72];
- не визначають наслідки [11, с. 40; 7, с. 126; 3, с. 9; 5, с. 124; 8, с. 257];
- істотної економічної шкоди інтересам держави, приватній підприємницькій діяльності або груп грома-дян [12, с. 59; 17, с. 8];
- заподіюють шкоду економічним інтересам [9; 1; 4]).

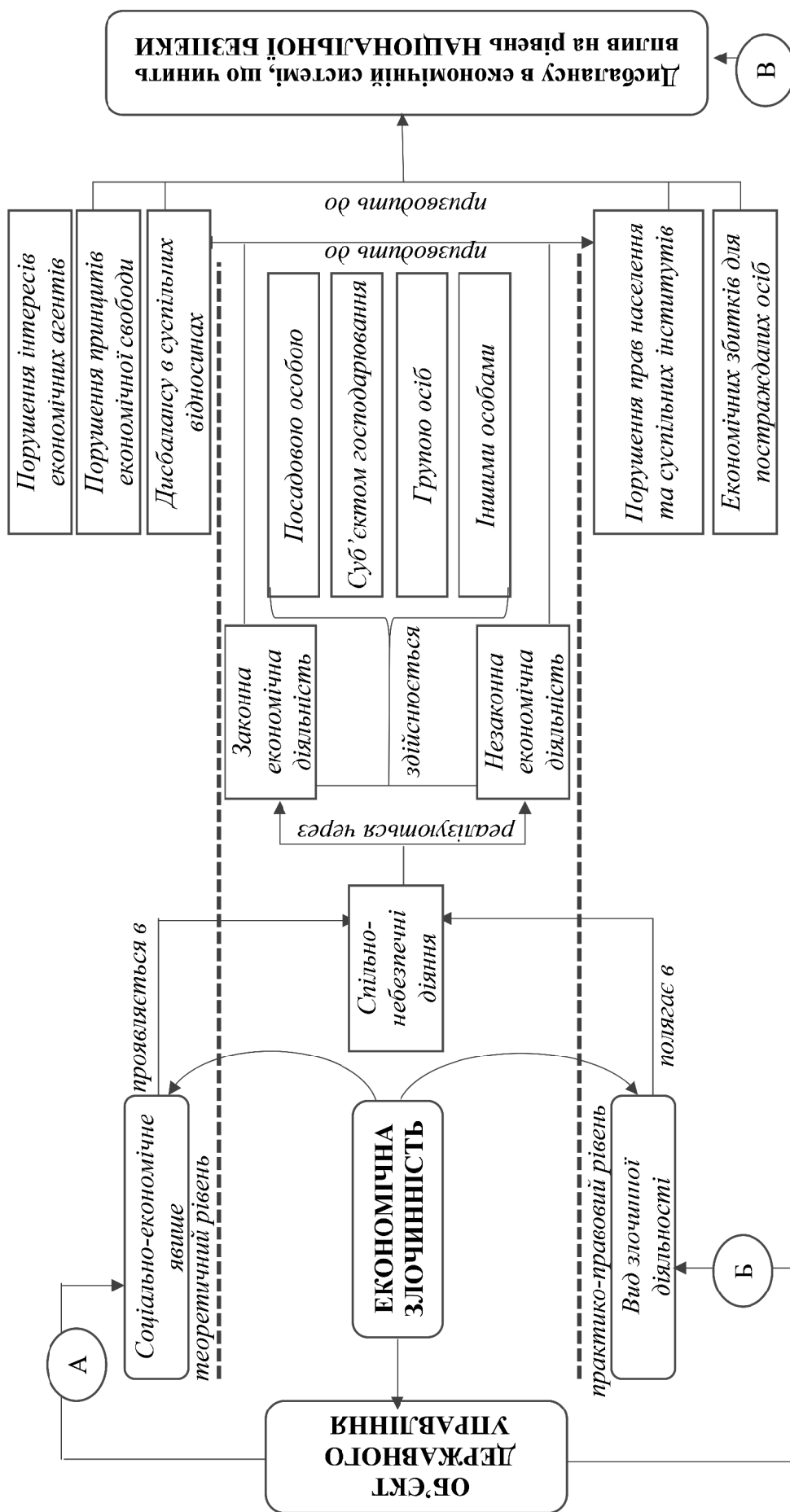
Мету економічних злочинів в тлумаченні зазначено-го питання вказують лише: Данишин І.М., Голіна В.В., Валуйська М.Ю. [7, с. 126] — отримання економічної (корисливої) вигоди; Предборський В.А. [12, с. 59] — отримання наживи як фізичними, так і юридичними осо-бами; Денисов С.Ф. [5, с. 124] — одержання злочинних доходів;

Загалом кожен підхід має право на існування як в контексті певного дослідження, так і в контексті загаль-ноприйнятого визначення. Для цілей державного уп-равління є потреба у обґрунтуванні комплексного підхо-ду до сутності економічної злочинності, яке б врахува-ло такі позиції:

- по-перше, економічні злочини як соціальне яви-ще;
- по-друге, економічні злочини як об'єкт системи права;
- по-третє, економічні злочини як об'єкт держав-ного управління та державної політики.

Крім того, важливим моментом при формуванні ком-плексного підходу до сутності економічної злочинності варто врахувати як сферу посягання, так і наслідки і мету економічних злочинів. Власний підхід до понятійно-ка-тегоріального апарату за об'єктом дослідження, вихо-дячи з вище викладеного аналізу, представлено на ри-сунку 1.

Таким чином, на основі проведеного дослідження та запропонованого механізму формування категоріаль-ного апарату пропонуємо наступні тлумачення еконо-мічної безпеки:

Примітки:
 А — соціально-економічні процеси є об'єктом державного управління в частині: регулювання, контролю, аналізу та оцінки впливу на національну безпеку;
 Б — державне управління проявляється в сфері регулювання протидії економічній злочинності;
 В — національна безпека є об'єктом державного управління, а економічні злочини виступають загрозами зниження рівня.

Рис. 1. Розвиток категоріального апарату державного управління протидії економічній злочинності

— економічна злочинність як соціально-економічне явище: економічна злочинність — це соціально-економічне явище, яке полягає в суспільно небезпечній діяльності, яка здійснюється учасниками економічних відносин через порушення законної діяльності або здійснення незаконної діяльності та призводить порушення інтересів економічних агентів (держава, суб'єкти господарювання, населення, міжнародні партнери та інші), принципів економічної свободи та дисбалансу в суспільних відносинах;

— економічна злочинність як об'єкт кримінального права: вид злочинної діяльності особи або групи осіб, які здійснюють суспільно-небезпечні діяння в сфері економічної діяльності через законну та незаконну діяльність з метою отримання економічних вигід та порушуючи права інших осіб та призводячи до економічних збитків;

— економічна злочинність як об'єкт державного управління: економічна злочинність є об'єктом державного управління, що проявляється як соціально-економічне явище, що переслідується законом, адже має на меті отримання незаконної економічної вигоди особою чи групою осіб, суб'єктом господарювання або іншими особами та реалізується через законну та незаконну економічну діяльність та чинить вплив на суспільні відносини, що загрожує національній безпеці держави;

— економічна злочинність як загроза національній безпеці: економічна злочинність є загрозою національній безпеці держави, адже чинить вплив на суспільно-економічні відносини, що призводить до дисбалансу економічної системи, соціально-економічні наслідки чого викликають ризики для їх безпеки.

Загалом запропонований підхід дозволяє в комплексі підійти до вивчення економічної злочинності, сформувати теоретико-методологічну конструкцію державного управління протидії економічній злочинності та визначити її місце в загрозах національній безпеці.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок проведеного дослідження наголосимо, що нами обгрунтовано властивості економічної злочинності як об'єкта державного управління через: по-перше, розвиток категоріального апарату шляхом визначення цього явища як соціально-економічного явища, об'єкта кримінального права, об'єкта державного управління як загрози національній безпеці; по-друге, розробку класифікаційної моделі економічної злочинності для цілей державного управління національною безпекою, яка передбачає такі класифікаційні моделі: за складовими економічної діяльності; за сферою економічних відносин; за змістом скоєного злочину; за способом скоєного злочину; за суб'єктом скоєного злочину. Зазначене дозволило виявити роль держави в протидії економічній злочинності як регулятора економічної сфери суспільства; як контролера економічної сфери суспільства; як інституту протидії злочинам.

Література:

1. Безверхов А.Г. Теория экономических преступлений: предпосылки становления [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2001/issue4/urist%5B2%5D.html>

2. Білоус ВТ. Координація боротьби з економічною злочинністю: монографія. — Ірпін: Академія державної податкової служби України, 2002. — 449 с.

3. Бучко М.Б. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / М.Б. Бучко; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т внутр. спр. — Х., 2002. — 24 с.

4. Головкін Б.М. Поняття злочинності у сфері економіки [Електронний ресурс] / Б.М. Головкін // Форум права. — 2013. — № 3. — С. 128—133. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_24.pdf

5. Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Кулик С.Г. Кримінологія. Особлива частина: навчальний посібник. — Запоріжжя: КПУ, 2012. — 705 с.

6. Дудоров О.О. Класифікація економічних злочинів у кримінальному праві України та США: основні підходи / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. — 2014. — № 4 (1). — С. 245—253. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2014_4\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2014_4(1)_34)

7. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В.В. Голіни. — 2-ге вид. перероб. і доп. — Х.: Право, 2009. — 288 с.

8. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / [В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.]; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. — Х.: Право, 2014 — 513 с

9. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. / А.П. Закалюк. — К.: Ін Юре, 2007. — Кн. 2: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. — [Б. м.]: [б.в.], 2007. — 712 с.

10. Леонтьев Б.М. Ответственность за хозяйственные преступления. — М., 1993.

11. Лопашекко Н.А. Преступления в сфере экономической деятельности: понятие, система, проблемы квалификации и наказания: монография. — Саратов: СГАП, 1997. — 256 с.

12. Предборський В.А. Економічна безпека держави: [монографія] / В.А. Предборський. — К.: Кондор, 2005. — 391 с.

13. Пчолкін В.Д. Проблеми визначення поняття та класифікації злочинів у сфері економіки / В.Д. Пчолкін // Право і Безпека. — 2005. — Т. 4, № 4. — С. 104—107. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_4_31

14. Саенко В.П. Экономическая обусловленность уголовно-правовых норм об ответственности за хозяйственные преступления: автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1994. — 18 с.

15. Сатерленд Эдвин Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? // Социология преступности. — М., 1996. — С. 45—59.

16. Таций В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления: объект и система. — Харьков, 1984. — 319 с.

17. Ярыгин В.Г. Экономическая преступность в современных условиях: теоретико-прикладные аспекты: автореф. дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.08 "Уголов-

ное право и криминология; уголовно-исполнительное право" / В.Г. Ярыгин. — Нижний Новгород, 2006. — 20 с.

References:

1. Bezverkhov, A.H. (2001), "The theory of economic crimes: prerequisites for formation", available at: <http://www.tisbi.ru/science/vestnik/2001/issue4/urist%5B2%5D.html> (Accessed 30 Nov 2020).
2. Bilous, V.T. (2002), Koordynatsiia borot'by z ekonomichnoi zlochynnistiu [Coordination of the fight against economic crime], Academy of State Tax Service of Ukraine, Irpin, Ukraine.
3. Buchko, M.B. (2002), "Modern selfish economic crime and measures to prevent it", PhD Thesis, Criminal law and criminology; criminal executive law, Nat. University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
4. Holovkin, B.M. (2013), "The concept of crime in the economy", Forum prava [Online], vol. 3, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_24.pdf (Accessed 30 Nov 2020).
5. Denysov, S.F. Denysova, T.A. and Kulyk, S.H. (2012), Kryminolohiia. Osoblyva chastyna, [Criminology. A special part], CPU, Zaporizhzhia, Ukraine.
6. Dudorov, O. O. (2014), "Classification of economic crimes in the criminal law of Ukraine and the United States: basic approaches", Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Yurydychni nauky, [Online], vol. 4 (1), available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2014_4\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2014_4(1)_34) (Accessed 30 Nov 2020).
7. Dan'shyn, I.M. Holina, V.V. and Valujs'ka, M. Yu. (2009) Kryminolohiia: Zahal'na ta Osoblyva chastyny [Criminology: General and Special parts], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
8. Holina, V.V. Holovkin, B.M. Valujs'ka, M. Yu. and Lysodied, O.V. (2014), Kryminolohiia: Zahal'na ta Osoblyva chastyny [Criminology: General and Special parts], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
9. Zakaliuk, A.P. (2007), Teoretychni zasady ta istoriia ukrains'koi kryminolohichnoi nauky [Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science], In-Yure, Kyiv, Ukraine.
10. Leont'ev, B.M. (1993), Otvetstvennost' za khoziajstvennye prestupleniya [Responsibility for economic crimes], Moscow, Russia.
11. Lopasheko, N.A. (1997), Prestupleniya v sfere ekonomicheskoi deiatel'nosti: poniatye, sistema, problemy kvalifikatsyi y nakazaniya [Crimes in the sphere of economic activity: concept, system, problems of qualification and punishment], SGAP, Saratov, Russia.
12. Predbors'kyj, V.A. (2005), Ekonomichna bezpeka derzhavy [Economic security of the state], Condor, Kyiv, Ukraine.
13. Pcholkin, V. D. (2005), "Problems of defining the concept and classification of crimes in the field of economics", Pravo i Bezpeka, [Online], vol. 4, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_4_31 (Accessed 30 Nov 2020).
14. Saenko, V.P. (1994), "Economic conditionality of criminal law on liability for economic crimes", Ph.D. Thesis, Law, Moscow, Russia.

15. Saterlend, E. X. (1999), "Are white-collar crimes crimes?", Sotsyolohyia prestupnosti, Moscow, Russia.

16. Tatsyj, V.Ya. (1984), Otvetstvennost' za khoziajstvennye prestupleniya: ob'ekt y sistema [Responsibility for economic crimes: object and system], Kharkiv, Ukraine.

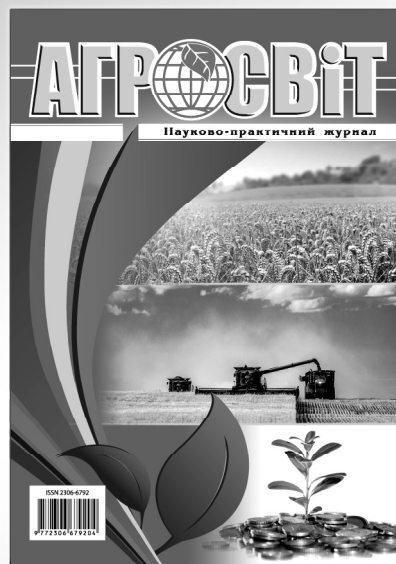
17. Yaryhyn, V.H. (2006), "Economic crime in modern conditions: theoretical and applied aspects", Ph.D. Thesis, Criminal law and criminology; criminal executive law, Nizhniy Novgorod, Russia.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2020 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*Р. В. Палагусинець,
к. е. н., заступник керівника відділу Управління забезпечення
міжпарламентських зв'язків, Апарат Верховної ради України
ORCID ID: 0000-0003-1399-7164*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.105

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

R. Palahusynets,
PhD in Economics, Deputy Head of Division Inter-Parliamentary Relations Directorate,
Verkhovna Rada (Parliament) of Ukraine

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF HUMAN CAPITAL MANAGEMENT
OF THE DIPLOMATIC SERVICE FOR THE PURPOSE OF FORMING INTELLECTUAL CAPITAL

У статті розглянуто сутність понять "людський капітал дипломатичної служби", "управління людським капіталом дипломатичної служби". Визначено, що міжнародна політика багато в чому залежить від людського капіталу — людей, які розробляють стратегію і приймають рішення. Визначено, що роль людського капіталу посилюється в умовах інноваційного розвитку суспільства. Відмічено, що однією із світових тенденцій інноваційного розвитку теорії та практики державного управління стає перехід від концепції управління людськими ресурсами дипломатичної служби, в якій співробітники розглядаються як ресурс, до концепції управління людським капіталом, коли кожен співробітник виступає як унікальний носій людського капіталу. Основу людського капіталу складають знання, якими володіють дипломатичні службовці, що становлять цінність для державних органів, тобто це передусім практичні, професійні, інтелектуальні знання. Наведено різноманіття існуючих підходів до визначення поняття "інтелектуальний капітал": статичний, статичний компонентний, динамічний компонентний. Доведено, що інтелектуальний капітал стає важливим фактором інновацій та зовнішньополітичного розвитку країни. Висвітлено основні компоненти інтелектуального капіталу дипломатичної служби: людський капітал, структурний капітал і капітал взаємин (соціальний капітал). Кожен з них — це частина складної системи, робота якої націлена на розвиток зв'язків України із іншими країнами та міжнародними організаціями й інституціями. Виділено значення системи додаткової професійної освіти у формуванні інтелектуального капіталу дипломатичної служби України. Сформовано матрицю ефективності управління людським капіталом, де кожен квадрант визначає ступінь ефективності управління людським капіталом по відношенню до інвестицій в нього або роль органу дипломатичної служби в процесі формування, розвитку і використання людського капіталу з метою утворення інтелектуального капіталу. Запропоновано шляхи підвищення ефективності управління людським капіталом дипломатичної служби з метою формування інтелектуального капіталу.

The article considers the essence of the concepts "human capital of the diplomatic service", "human capital management of the diplomatic service". It is determined that international politics largely depends on human capital — people who develop strategies and make decisions. It is determined that the role of human capital is enhanced in the conditions of innovative development of society. It is noted that one of the global trends in the innovative development of theory and practice of public administration is the transition from the concept of human resource management of the diplomatic service, in which employees are seen as a resource, to the concept of human capital management, when each employee acts as a unique carrier of human capital. The basis of human capital is the knowledge possessed by diplomatic officials, which is of value to public authorities, that is, it is primarily practical, professional, intellectual knowledge. A variety of existing approaches to the definition of "intellectual capital": static, static component, dynamic component. It is proved that intellectual capital becomes an important factor of innovation and foreign policy development of the country. The main components of the intellectual capital of the diplomatic service are highlighted: human capital, structural capital and relationship capital (social capital). Each of them is part of a complex system, the work of which is aimed at developing Ukraine's relations with other countries and international organizations and institutions. The importance of the system of additional professional education in the formation of intellectual capital of the diplomatic service of Ukraine is highlighted. A matrix of efficiency of human capital management is formed, where each quadrant determines the degree of efficiency of human capital management in relation to investments in it or the role of the diplomatic service in the formation, development and use of human capital to form intellectual capital. Ways to increase the efficiency of human capital management of the diplomatic service in order to form intellectual capital are proposed.

Ключові слова: людський капітал, дипломатична служба, інновації, інтелектуальний капітал, управління.

Key words: human capital, diplomatic service, innovations, intellectual capital, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах глобалізації актуалізується роль людського фактора, оптимізація використання якого виступає одним із стратегічних завдань ефективного управлінського процесу. При цьому сукупні трудові якості людини, за допомогою яких вона перетворює себе і навколишній світ, реалізуються у формі людського капіталу. Це передбачає широке трактування соціально-політичного аспекту діяльності людини, дозволяє повному підійти до розгляду системи управління людськими ресурсами, визначити і зрозуміти провідну роль дипломатичного службовця в забезпеченні ефективності та інноваційного сприйняття країни на міжнародній арені. У зв'язку з цим виникла необхідність розробки рекомендацій щодо вирішення низки завдань управління людським капіталом органів дипломатичної служби з метою формування інтелектуального капіталу, осмислення питань утворення та розвитку сукупних здібностей дипломатичного службовця до праці, аналізу стану використання та закономірностей розвитку людського капіталу, що дозволить значною мірою ефективно вирішити цілий ряд соціально-полі-

тичних проблем, актуальних для розвитку зовнішньополітичних відносин.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЧИ ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

В Україні питання теорії та методології людського капіталу розкрито в працях таких вчених: І. Алексєєв, Б. Андрушків, Р. Бугріменко [10], Н. Верхоглядова, О. Гізело [1], Н. Голюкова, О. Грішнова, Г. Захарчин, В. Лагутін, В. Мандибура, П. Мазурок, О. Нестеренко [10], О. Сахненко [10], П. Смірнова [10], Е. Худякова [12], А. Шахно [13]. Розробкою методології оцінки інтелектуального капіталу займалися Г. Барсуков, А. Безгодов, Г. Беккер, С. Брю, В. Глухів, С. Дятлов, І. Іллінський, О. Кірсєва [3], К. Ковтуненко [4], Г. Лашкун [14], Б. Леонтьєв, П. Макаров [8], К. Макконелл, Х. Мамаджанов, Т. Маринина, Т. Паустовська [14], Н. Пузини, О. Рудакова, П. Саліван, В. Смирнов. А. Шахно [14]. Проблеми управління людським капіталом дипломатичної служби висвітлено у роботах Д. Гоніна [2], Г. Козинець [5], М. Кравченка [6], Р. Марутяна [9]. Аналізу зарубіжного досвіду навчання та перекваліфікації державних службовців приділяють увагу І. Сурай, А. Мельник, Т. Кононенко.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Однак, попри безліч публікацій з зазначеної тематики, проблема формування інтелектуального капіталу дипломатичної служби залишається сьогодні недостатньо дослідженою та актуальною.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення основних шляхів підвищення ефективності управління людським капіталом дипломатичної служби для формування інтелектуального капіталу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

На сьогодні, в умовах нової соціально-політичної реальності, в якій опинилася сучасна дипломатична служба України в силу суттєвих змін у соціумі, міжнародних відносинах і зовнішній політиці, що відбуваються під впливом розвитку науки і технологій, нових засобів інформації і комунікації, виникає необхідність пошуку нових шляхів підвищення ефективності роботи дипломатичних службовців із застосуванням різних програм розвитку інноваційної діяльності.

На основі досвіду розвинених держав світу простежується, що в країні можуть бути відсутні власні природні ресурси, родючі ґрунти, спостерігатись найжорсткіші кліматичні умови, проте відбуватись постійне економічне зростання лише через належну якість людських ресурсів, постійні неперервні випереджально-зростаючі інвестиції в людський капітал. Соціальну складову варто розглядати як одну із ключових пріоритетів, оскільки головним чинником продуктивності і конкурентоспроможності виступають інтелект та знання, а це, в першу чергу, люди, і, відповідно, обсяг інвестицій у людський розвиток [1].

Тому на перше місце в ХХІ ст. виходить використання знань, яке можливо через постійне накопичення людського капіталу. Процес розвитку людського капіталу нерозривний з розвитком і поповненням в процесі освіти знань, навичок, здібностей для отримання доходу з подальшим його використанням [10; 13, с. 140].

Під людським капіталом дипломатичної служби розуміються як вроджені, так і постійно накопичувальні в результаті фінансових і моральних вкладень такі чинники, як рівень освіти, здоров'я, мотивації, здібності дипломатичного службовця, з подальшим використанням в процесі діяльності, а також впливають на величину доходів власника людського капіталу [2, с. 181].

Міжнародна політика багато в чому залежить від людського капіталу -людей, які розробляють стратегію і приймають рішення. Центральні фігури зовнішньополітичних відомств формують характер і спосіб мислення, які безпосередньо впливають на їх професійну компетентність і, отже, на вектор міжнародної політики країни, на базі свого соціального бекграунду — виховання, освіти, досвіду, отриманого в процесі роботи.

Відмітимо, що рівень розвитку інноваційної культури та професійної компетентності дипломатичних службовців відображає ефективність нововведень у державному управлінні. У свою чергу це диктує важливу вимогу: сучасний інноваційний процес обов'язково має поєднуватись із технологією наукового забезпечення процесу самореалізації творчого потенціалу державного службовця, який здатний проєктувати власний індивідуальний шлях особистісного професійного зростання, підвищення рівня професійної компетентності.

На думку вчених В. Пабат, Я. Жовнірчик, у процесі підготовки і проведення реформ актуальною виступає кадрова проблема, оскільки не вистачає освічених, творчих, нестандартно мислячих людей. З огляду на це, цим важливим питанням на сьогодні є розроблення механізму відбору та залучення найбільш обдарованих громадян до впровадження реформ. Від кадрового потенціалу державного управління, професійних та особистісних якостей кожного дипломатичного службовця значною мірою залежить вирішення доленосних для України питань сучасного розвитку країни — довести своє право на гідне місце серед розвинених держав світу, утвердити національну конкурентоспроможність, забезпечити стійкий розвиток і високі стандарти життя громадян [11, с. 123].

Однак недосвідченість окремих посадовців, брак інноваційних знань у галузі міжнародних відносин не давала їм можливостей розкрити себе повною мірою. Їхні знання потребували оновлення. Це актуалізує проблему розвитку в кожного дипломатичного службовця творчого потенціалу в процесі самовдосконалення та створення умов для його творчої самореалізації з метою формування інтелектуального капіталу [7].

В умовах глобалізації необхідні нові шляхи підвищення ефективності управління, які використовують нові підходи в стратегії розвитку країни, вдосконалення стилю і управлінських процедур, що можливо тільки в умовах формування і впровадження управлінських інновацій. В результаті роль людського капіталу посилюється в умовах інноваційного розвитку суспільства [5].

Однією із світових тенденцій інноваційного розвитку теорії та практики державного управління стає перехід від концепції управління людськими ресурсами дипломатичної служби, в якій співробітники розглядаються як ресурс, до концепції управління людським капіталом, коли кожен співробітник виступає як унікальний носій людського капіталу.

Існують різні підходи до поняття "управління людським капіталом дипломатичної служби" [13]:

— управління знаннями, навичками і здібностями дипломатичного службовця;

— управління дипломатичними службовцями з метою підвищення ефективності діяльності органів дипломатичної служби.

На наш погляд, найбільш повно управління людським капіталом дипломатичної служби можна визначити як управління здібностями, знаннями, мотивами, професійним досвідом з метою вдосконалення професійної діяльності та зростання продуктивності праці.

Основа людського капіталу складають знання, якими володіють дипломатичні службовці, що становлять

Рис. 1. Види національного ІКДС

Джерело: складено автором на основі [3; 9].

цінність для державних органів, тобто це передусім практичні, професійні, інтелектуальні знання.

Варто відмітити, що інтелектуальний капітал стає важливим фактором інновацій та зовнішньополітичного розвитку країни. Розвиток теорії інтелектуального капіталу в кінці XX початку XXI ст. істотно змінює розуміння нового змісту процесів інвестування, оцінки, ефективного використання та безперервного розвитку інтелектуального капіталу [14]. Ефективна діяльність органів дипломатичної служби в нових умовах забезпечується володінням головним ресурсом — інтелектуальним капіталом.

Різноманіття існуючих підходів до визначення поняття "інтелектуальний капітал" можна класифікувати за такими групами, в основі яких лежать два критерії — уявлення про інтелектуальний капітал як про набір компонент, а також характер взаємодії між ними і іншими видами капіталу:

- статичний підхід, в якому суть інтелектуального капіталу описується через характеристики інших видів нематеріальних ресурсів (Дж. Доун [15]);

- статичний компонентний підхід, в рамках якого інтелектуальний капітал розглядається як сукупність різних складових без відображення характеру взаємодії між ними (Е. Брукінг, В.Л. Іноземцев, Т. Стюарт, Д. Ульріх);

- динамічний компонентний підхід, прихильники якого визначають інтелектуальний капітал як набір компонент, що формують в процесі взаємодії і трансформації нематеріальних ресурсів додану вартість (К. Бредлі; Х.А. Фасхiev, Л. Едвінссон).

Зазвичай розрізняють три основних компоненти інтелектуального капіталу дипломатичної служби: людський капітал, структурний капітал і капітал взаємин (соціальний капітал). Людський капітал включає колективні знання, навички та компетенції, які накопичені співробітниками органів державної служби. Структурний капітал забезпечує організаційну структуру для людського капіталу. Структурний капітал (structural capital, СК) є різновидом внутрішнього капіталу, який являє собою формалізовані результати інтелектуальної діяльності дипломатичних службовців, які міцно пов'язані з органами державної влади. Наприклад, це різні інформаційні системи, бази знань, інтелектуальна власність. Також це компонент інтелектуального капіталу, який не включає безпосередньо в своєму понятті співробітників органів дипломатичної служби, а характеризує цінності органів державної влади, які транслюються в їх стратегію і структуру. Він включає в себе 4 складових: процеси управління, технологічні про-

цеси, інтелектуальну власність і організаційну культуру [8, с. 58].

Таким чином, структурний капітал — це той елемент концепції інтелектуального капіталу, який формалізує інтелектуальну діяльність дипломатичних службовців та сприяє формуванню розвиненої інфраструктури органів дипломатичної служби для підтримки і розвитку ресурсів людського капіталу.

Капітал взаємин, під яким ми розуміємо соціальний капітал, включає в себе зв'язки всередині, а також між державними органами щодо забезпечення реалізації єдиного зовнішньополітичного курсу України, в рамках якого відбувається розвиток і приріст людського капіталу. При цьому варто відмітити, що капітал взаємин не є процесом передачі або отримання знань. Він визначає ступінь, в якій органи дипломатичної служби отримують ці знання при взаємодії із зовнішнім середовищем.

Важливо, що жоден компонент концепції інтелектуального капіталу дипломатичної служби є не менш важливим, ніж інші. Кожен з них — це частина складної системи, робота якої націлена на розвиток зв'язків України із іншими країнами та міжнародними організаціями й інституціями. Всі елементи інтелектуального капіталу можуть стати важелем для досягнення органами дипломатичної служби своїх стратегічних цілей.

Дійсно, будучи компонентами концепції інтелектуального капіталу, людський, структурний і соціальний капітали в своїй взаємодії здатні забезпечувати ефективне використання людських ресурсів і формування оптимальної інфраструктури для реалізації управлінських рішень щодо забезпечення національних інтересів і безпеки України на міжнародній арені.

У сучасній науковій літературі існує також думка про те, що людський капітал є основним компонентом концепції. Як усі знання і компетенції, якими володіють дипломатичні службовці, такий капітал є базою для здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Його вважають найбільш продуктивним і цінним елементом, без якого успішне ведення міжнародних відносин неможливо, так як грамотно побудована структура таких відносин не матиме сенсу без акумуляції людських знань дипломатичної служби України [6].

Однак простежується тісний зв'язок усіх компонентів в їх доповненні один одного з метою досягнення стратегічних цілей, використання одного компонента для посилення віддачі іншого. Це все визначає системність концепції і значення кожної з її складових для результативності.

Враховуючи вищезазначене, на нашу думку, інтелектуальний капітал дипломатичної служби можна визначити як нематеріальний ресурс, який завдяки цілеспрямованій діяльності дипломатичних службовців, а також синергетичному ефекту взаємодії його компонентів приймає участь у сприянні забезпеченню стабільності міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного авторитету.

Тому одним із стратегічних завдань дипломатичної служби України є створення інтелектуального, матеріального, професійного фундаменту, на якому буде формуватися, розвиватися і функціонувати кадровий капітал, без якого неможливо розвивати зовнішні відносини і будувати цивілізоване суспільство.

У формуванні інтелектуального капіталу в органічному зв'язку з інтелектуальним капіталом органів дипломатичної служби значне місце посідають специфічні інтелектуальні активи (СІА), під якими розуміються особисті особливі навички спілкування, знайомства, взаємодії, які склалися в процесі роботи дипломатичних службовців [4].

На думку науковців А.В. Лигіної, Е.А. Бреусової, в умовах формування економіки інноваційного типу зростає значення СІА інноваторів, і, як наслідок цього, зростає значення системи додаткової професійної освіти (ДПО). Ефективне управління дипломатичною службою України нерозривно пов'язано з реформуванням системи ДПО (перепідготовка та підвищення кваліфікації дипломатичних службовців). В умовах інтенсивного впровадження нових комп'ютерних технологій в усі сфери життя людини одним з варіантів нової системи навчання кадрового капіталу має стати дистанційне навчання, яке відповідає логіці розвитку державної служби і суспільства загалом, що забезпечує гнучкість і ефективність організації процесу навчання, де особливе місце відводиться потребі кожного окремого індивіда [7].

Так, у процесі інноваційного державотворення відбувається формування кожною країною власного інтелектуального капіталу дипломатичної служби (ІКДС), який має національну специфіку тому, що його становлення відбувається в окремому національно-культурному просторі, на який впливають історичні, політичні, освітні, інформаційні та інші чинники.

Національний інтелектуальний капітал дипломатичної служби — це сукупність інтелектуальних спільнот, а також інститутів та організацій, що забезпечують відтворення і реалізацію інтелектуального капіталу системи дипломатичної служби України. Види національного ІКДС можна побачити на рисунку 1.

Як видно з рисунка 1, кожен з видів національного ІКДС має певне призначення, виконує певну функцію. Політичний ІКДС виробляє цілі та завдання суспільного розвитку, створює інтелектуальні умови регуляції влади. Управлінський орієнтований на реалізацію управлінських технологій. Освітній забезпечує навчання дипломатичних службовців, їх професійний розвиток та діяльність. Науковий призначений для формування наукового знання у сфері дипломатичної служби. Експертно-аналітичний забезпечує аналітичний супровід прийняття державно-управлінських рішень. Кожен із різновидів ІКДС дуже тісно пов'язаний один з одним. Руйну-

вання хоча б одного з цих видів національного ІКДС або зв'язку між ними може призвести до кризових наслідків для системи дипломатичної служби.

Особливість ІКДС полягає в його гнучкості і плинності. В умовах глобалізації, відтоку "мізків" та глобального ринку праці його можна швидко втратити [9]. Тому управління людським капіталом дипломатичної служби з метою формування інтелектуального капіталу на сьогоднішній день перетворюється в одну з основних управлінських проблем.

На нашу думку, ефективність управління людським капіталом дипломатичної служби з метою формування інтелектуального капіталу можна визначити, зіставляючи значення двох індексів: ефективності управління інвестиціями в людський капітал та ефективності управління людським капіталом [12].

$$I_{\text{ЕУІ ЛК}} = \frac{\Delta \text{Вартість ЛК}}{\Delta \text{Інвестиції в ЛК}} \quad (1),$$

де $I_{\text{ЕУІ ЛК}}$ — індекс ефективності управління інвестиціями в людський капітал, у частках одиниці;

$\Delta \text{Вартість ЛК}$ — приріст вартості людського капіталу органу державної служби, тис. грн;

$\Delta \text{Інвестиції в ЛК}$ — приріст вкладень держави в людський капітал, тис. грн.

Вартість людського капіталу ($B_{\text{ЛК}}$) органу дипломатичної служби нами пропонується визначати за вартістю живої праці всього персоналу на базі нормативної чисельності ($Ч_n$) за формулою (2) [2]:

$$B_{\text{ЛК}} = Ч_n \times (\Phi_o + \Phi_m + B_d + B_n) / Ч_{\text{ф}} \quad (2),$$

де Φ_o — фактичне або планове значення річного фонду оплати праці всіх дипломатичних службовців державного органу;

Φ_m — фактичне або планове значення річного фонду матеріального заохочення (стимулювання) праці дипломатичних службовців, якщо він передбачений в окремому вигляді;

B_d — річні витрати на оплату та заохочення праці дипломатичних службовців з інших (додаткових) (не з фондів Φ_o і Φ_m) джерел фінансування;

B_n — річні витрати на навчання (підготовку), перепідготовку, підвищення кваліфікації (рівня професіоналізму) дипломатичних службовців;

$Ч_{\text{ф}}$ — фактична сумарна середньорічна чисельність працівників по всім категоріям дипломатичних посад. Передбачається, що фонди Φ_o і Φ_m протягом звітного року витрачаються повністю.

Індекс ефективності управління людським капіталом як відношення темпу зростання кількості дипломатичних службовців (ДС), що пройшли підвищення кваліфікації (ПК) до темпів зростання вартості його людського капіталу, визначається наступним чином:

$$I_{\text{ЕУЛК}} = \frac{\text{Темп зростання ДС ПК}}{\text{Темп зростання вартості ЛК}} \quad (3).$$

Визначення перспективного розвитку органу дипломатичної служби за рахунок раціонального і ефективного управління людським капіталом пропонується здійснювати за допомогою зіставлення значень показників, що відображають ефективне управління людським капіталом: індексу ефективності управління інвестиціями в людський капітал і індексу ефективного управління людським капіталом. Грунтуючись на цих показ-

никах, можна сформувати матрицю ефективності управління людським капіталом, де кожен квадрант визначає ступінь ефективності управління людським капіталом по відношенню до інвестицій в нього або роль органу дипломатичної служби в процесі формування, розвитку і використання людського капіталу з метою утворення інтелектуального капіталу.

Так, перший квадрант може приймати значення індексу ефективності управління інвестиціями в людський капітал більше 1, а ефективного управління людським капіталом менше або дорівнює 1, що вказує на повноцінні інвестиції держави в даний процес, але при цьому неповноцінної віддачі від даного виду капіталу.

Межами другого квадранта є значення індексу ефективного управління людським капіталом та індексу управління інвестиціями в людський капітал більше 1, що вказує на раціональне і ефективне управління інвестиціями в людський капітал, так і самим людським капіталом дипломатичної служби, що позитивно відбивається на зовнішньополітичній діяльності країни.

Межами третього квадранта є: значення індексу ефективного управління людським капіталом більше 1 і значення індексу управління інвестиціями в людський капітал менше або дорівнює 1, що вказує на ефективне управління людським капіталом дипломатичної служби без достатніх і необхідних вкладень.

Межами четвертого квадранта є значення індексу ефективного управління людським капіталом та індексу управління інвестиціями в людський капітал менше або дорівнює 1, що вказує на недостатність вкладень у формування та розвиток людського капіталу та як наслідок недостатність віддачі від нього.

Водночас головними шляхами, спрямованими на підвищення ефективності управління людським капіталом дипломатичної служби з метою формування інтелектуального капіталу, є такі:

- 1) інвестиції в якість і розвиток людського капіталу, що сприяють високій ефективності інвестицій в розвиток зовнішньополітичної діяльності країни;
- 2) мотивація формування та прояви тих якостей людини, які характеризують ознаки людського капіталу. Ця мотивація веде до підвищення ефективності управління, створення сприятливого соціально-психологічної атмосфери в колективі, творчого настрою в діяльності;
- 3) система оплати праці, що відповідає принципам мотивації діяльності і персонального розвитку, накопиченому позитивного досвіду роботи;
- 4) ціннісні установки, які застосовуються в процесах управління;
- 5) кваліфікація і компетентність, що підвищують рівень професіоналізму, які розвивають навички і вміння ефективної діяльності;
- 6) інформаційне поле діяльності. Забезпечення інформацією за критеріями нових знань, функціонального змісту діяльності, освітнього і кваліфікаційного рівня дипломатичного службовця відображає фактор компетентності;
- 7) культура — загальна, організаційна, корпоративна, методологічна та ін.;
- 8) організація діяльності, яка може відкривати можливості для творчих підходів або стримувати їх, моти-

вувати навчання або ігнорувати її роль у розвитку людини і колективу в цілому.

Ключову роль, на наш погляд, повинні відігравати інвестиції в навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу; стимулювання винахідницької, інноваційної діяльності.

Отже, розвиток освітньої системи дипломатичної служби, заохочення працівників, які продовжують освіту; формування у них прагнення підвищити рівень знань, компетенцій, створення для цього необхідних умов сприяє зростанню людського капіталу, що є основою для формування інтелектуального капіталу дипломатичної служби, який володіє нестандартним мисленням та виступає необхідною умовою для реалізації єдиного зовнішньополітичного курсу України.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, розроблена методика оцінки ефективності управління людським капіталом дипломатичної служби буде відображати не лише внесок людського капіталу у розвиток органу дипломатичної служби, але також враховуватиме ефективність державних фінансових вкладень у людський капітал і ступінь використання даного ресурсу в інтересах зовнішньополітичного розвитку України.

Для ефективного використання інтелектуального капіталу — найбільш цінного ресурсу розвитку країни — необхідно посилювати вимоги до сучасних методів організації та управління дипломатичної служби, а їх вдосконалення проводити з урахуванням знань про специфіку та склад інтелектуального капіталу, а також систему взаємодії його компонентів.

Література:

1. Гізело О.І. Інвестиції в людський капітал як умова соціального розвитку України. Ринок праці та зайнятості населення. 2015. № 1. С. 11—14.
2. Гонин Д.В. Методика оценки человеческого капитала в сфере государственного управления: современный подход. Управленческое консультирование. 2017. № 5. С. 178—187.
3. Кіреєва О.Б. Державне управління розвитком інтелектуальних ресурсів в Україні: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01; Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Дніпропетровськ, 2006. 20 с.
4. Ковтуненко К.В. Сутність та роль інтелектуального капіталу. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1 (1). С. 61—65.
5. Козинець Г.О. Управління людським капіталом та його місце у розвитку інтелектуального капіталу країни. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 3-1 (46). С. 52—55.
6. Кравченко М.С. Запровадження закордонного досвіду управління розвитком інтелектуальної капіталу державних службовців. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2018. № 17. С. 63—67.

7. Лыгина А.В., Бреусова Е.А. Проблемы профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации государственных гражданских служащих. Научно-методический электронный журнал "Концепт". 2017. Т. 2. С. 201—206.

8. Макаров П.Ю. Формирование национального интеллектуального капитала в контексте международной интеграции. Имущественные отношения в Российской Федерации. 2016. № 9 (180). С. 56—67.

9. Марутян Р. Интеллектуальні ресурси державного управління: особливості використання та відтворення. WORLD SCIENCE. 2019. № 10 (50). С. 28—32.

10. Нестеренко О.М., Бурміренко Р.М., Сахненко О.І., Смірнова П.В. Людський капітал: соціальна значущість та ефективність вкладень. URL: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream> (дата звернення: 19.09.2020).

11. Пабат В., Жовнірчик Я. Управлінські компетентності державних службовців. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1 (50). Ч. 1. С. 121—128.

12. Худякова Е.Г. Модель оценки человеческого капитала инновационно-активного предприятия и эффективности его использования. Креативная экономика. 2018. Том 12. № 8. С. 1097—110.

13. Шахно А.Ю. Закономірності розвитку людського капіталу в умовах глобалізації. Науковий вісник УжНУ. 2018. № 20. С. 139—143.

14. Шахно А.Ю., Лашкун Г.А., Паустовська Т.І. Проблеми кількісної оцінки інтелектуального капіталу як складової національного людського капіталу. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 13. С. 32—36.

15. Dumay J., Garanina T. Intellectual capital research: a critical examination of the third stage. Journal of Intellectual Capital. 2013. № 14 (1). С. 10—25.

References:

1. Hizelo, O.I. (2015), "Investments in human capital as a condition for social development of Ukraine", *Рунок пратси та зайнятості населення*, vol. 1, pp. 11—14.

2. Gonin, D.V. (2017), "Methodology for assessing human capital in public administration: a modern approach", *Upravlencheskoe konsul'tirovanie*, vol. 5, pp. 178—187.

3. Kirieieva, O.B. (2006), "Public management of intellectual resources development in Ukraine: theoretical and methodological aspect", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Dnipropetrovskiy rehional'nyj instytut derzhavnoho upravlinnia, Dnipro, Ukraine.

4. Kovtunen, K.V. (2013), "The essence and role of intellectual capital", *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti*, vol. 1 (1), pp. 61—65.

5. Kozynets', H.O. (2018), "Human capital management and its place in the development of intellectual capital of the country", *Biznes-navihator*, vol. 3-1 (46), pp. 52—55.

6. Kravchenko, M.S. (2018), "Introduction of foreign experience in managing the development of intellectual capital of civil servants", *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti*, vol. 17, pp. 63—67.

7. Lyhyna, A.V. and Breusova, E.A. (2017), "Problems of professional training, retraining and advanced training

of state civil servants", *Nauchno-metodycheskyj elektronnyj zhurnal "Koncept"*, vol. 2, pp. 201—206.

8. Makarov, P.Yu. (2016), "Formation of national intellectual capital in the context of international integration", *Imuschestvennye otnosheniya v Rossyjskoj Federatsyy*, vol. 9 (180), pp. 56—67.

9. Marutian, R. (2019), "Intellectual resources of public administration: features of use and reproduction", *WORLD SCIENCE*, vol. 10 (50), pp. 28—32.

10. Nesterenko, O.M. Buhrimenko, R.M. Sakhnenko, O.I. and Smirnova, P.V. (2018), "Human capital: social significance and investment efficiency", available at: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream> (Accessed 19 Sept 2020).

11. Pabat, V. and Zhovnirchuk, Ya. (2017), "Management competencies of civil servants", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1 (50), no. 1, pp. 121—128.

12. Khudiakova, E.H. (2018), "Model for assessing the human capital of an innovatively active enterprise and the effectiveness of its use", *Kreatyvnaia ekonomika*, vol. 12, no. 8, pp. 1097—110.

13. Shakhno, A.Yu. (2018), "Patterns of human capital development in the context of globalization", *Naukovy visnyk UzhNU*, vol. 20, pp. 139—143.

14. Shakhno, A.Yu. Lashkun, H.A. and Paustovska, T.I. (2018), "Problems of quantitative assessment of intellectual capital as a component of national human capital", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 32—36.

15. Dumay, J. and Garanina, T. (2013), "Intellectual capital research: a critical examination of the third stage", *Journal of Intellectual Capital*, vol. 14 (1), pp. 10—25.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

*В. О. Кушнір,
к. держ. упр., докторант кафедри стратегічних комунікацій навчально-наукового центру
стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони,
Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0805-4092*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.112

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОГО ОСВІТНЬОГО МЕХАНІЗМУ МІЖВІДОМЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЗА НАПРЯМОМ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

V. Kushnir,
PhD in Public Administration, Doctoral candidate of the Department of strategic communications
of the educational and research center of strategic communications in the sphere of security
and defense, National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv

CHARACTERISTICS OF THE STATE EDUCATIONAL MECHANISM OF INTERDEPARTMENTAL INTERACTION IN THE DIRECTION OF STRATEGIC COMMUNICATIONS

НАТО відповідально та деталізовано підходить до організації системи стратегічних комунікацій, акцентуючи увагу на їх важливій безпековій складовій. Стратегічні комунікації віднесені до однієї з пріоритетних сфер забезпечення безпеки у світі. Тому надзвичайно важливо враховувати напрямки і акценти взаємодії з Альянсом для скоординованого співробітництва у вимірі стратегічних комунікацій. Однією із важливих складових стратегічних комунікацій НАТО визнає міжвідомчу комунікацію та координацію, як побудову взаємовідносин на міжвідомчому рівні органів виконавчої влади України.

Українські науковці дедалі більшу увагу приділяють проблемам впровадження в країні системи стратегічних комунікацій. Актуальність цієї теми зумовлена необхідністю створення ефективного механізму протидії інформаційній агресії з боку Російської Федерації.

У Міністерстві оборони України та Збройних Силах України також чимало уваги приділяють організації дієвої міжвідомчої координації, проте загальноновизнано, що ця робота потребує удосконалення у зв'язку із змінами часу та гібридними загрозами, які впливають на свідомість українського суспільства.

У аналітичному документі, який підготовлено Центром глобалістики "Стратегія 21 століття" серед проблемних питань сфери інформаційної безпеки України визначено низький рівень координації центральних органів виконавчої влади у інформаційній сфері та їхньої роботи із засобами масової інформації.

У статті охарактеризовано державний освітній механізм міжвідомчої взаємодії за напрямом стратегічних комунікацій та запропоновано шляхи удосконалення роботи у цьому напрямку.

Базою джерел дослідження стали наукові праці за напрямом стратегічних комунікацій, нормативно-правова база та власний досвід роботи у сфері стратегічних комунікацій під час роботи у Міністерстві оборони України.

NATO takes a responsible and detailed approach to the organization of the strategic communications system, focusing on their important security component. Strategic communications are one of the priority areas of security in the world. Therefore, it is extremely important to take into account the directions and emphases of cooperation with the Alliance for coordinated cooperation in the measurement of strategic communications. One of the important components of strategic communications, NATO defines interdepartmental communication and coordination, as building relationships at the interdepartmental level of the executive authorities of Ukraine. Ukrainian scientists are paying more and more attention to the problems of implementing a system of strategic communications in the country. The urgency of this topic is due to the need to create an effective mechanism for combating information aggression by the Russian Federation. The Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine also pay a lot of attention to the organization of effective interagency coordination, but it is generally acknowledged that this work needs to be improved due to changes in time and hybrid threats affecting the consciousness of Ukrainian society.

An analytical document prepared by the Center for Global Studies "Strategy of the 21st Century" identifies a low level of coordination of central executive bodies in the information sphere and their work with the media among the problematic issues in the field of information security in Ukraine. The article analyzes the specifics and effectiveness of mechanisms of interagency coordination of strategic communications in the educational and scientific processes of the security and defense sector of Ukraine and suggests ways to improve work in this direction. The basis of the research sources were scientific works in the field of strategic communications, regulatory framework and own experience in the field of strategic communications while working at the Ministry of Defense of Ukraine.

Ключові слова: державні механізми стратегічних комунікацій, сектор безпеки і оборони України, міжвідомча взаємодія, міжвідомча координація.

Keywords: state mechanisms of strategic communications, sector of safety defensive of Ukraine, interdepartmental communication, interdepartmental coordination.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні інформаційні виклики вказують на актуальність наукового супроводу процесу розбудови стратегічних комунікацій в державі і зокрема для сектору безпеки і оборони України, оскільки головною метою Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України є визначення шляхів формування національних безпекових і оборонних спроможностей, що дадуть змогу відновити територіальну цілісність України у межах міжнародно визнаних кордонів України, гарантувати мирне майбутнє України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [1]. Беззаперечним є той факт, що це неможливо без ефектної взаємодії складових сектору безпеки і оборони України. Саме тому одним із основних напрямів розвитку сектору безпеки і оборони України є створення, впровадження системи стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони та її удосконалення з урахуванням досвіду держав-членів НАТО [1; 2]. У аналітичному документі, який підготовлено Центром глобалістики "Стратегія 21 століття" серед проблемних питань сфери інформаційної безпеки держави визначено низький рівень координації центральних органів виконавчої влади у інформаційній сфері та їхньої ро-

боти із засобами масової інформації [3]. Отже, пошук шляхів удосконалення ефективності роботи механізмів міжвідомчої координації у сфері стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України залишається актуальним.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомим внеском у розвиток теоретичного та практичного обґрунтування механізмів використання стратегічних комунікацій стали дослідження вітчизняних учених С.І. Антоненка, А.В. Баровської, Т.М. Безверхнюка, О.Л. Валевського, О.В. Войтка, М.В. Гребенюка, С.А. Гуцала, Д.В. Дубова, Н.П. Карпчук, В.А. Ліпкана, В.Б. Міщенко, Д.П. Музиченка, Ю.Б. Пігарєва, В.В. Петрова, Л.Л. Приходченко, Г.Г. Почепцова, Ю.В. Пунди, Ю.І. Радковця, О.Ф. Сальнікової, Є.Б. Тихомирова, Т.В. Черненко та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є характеристика державного освітнього механізму міжвідомчої взаємодії за напрямом стратегічних комунікацій та пошук шляхів удосконалення роботи у зазначеному напрямі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Реформування військової освіти разом із впровадженням стандартів, принципів та передових освітніх методик держав-членів НАТО є одним із пріоритетних завдань розбудови Збройних Сил України.

Указом Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України" визначені безпосередні завдання з реформування військової освіти в контексті загальної реформи Збройних Сил України [4].

Так, у 2018 році створено навчально-науковий центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони Національного університету оборони України імені Івана Черняховського (далі — Центр). Підрозділ здійснює підготовку і підвищення кваліфікації військовослужбовців та працівників структур сектору безпеки і оборони держави з питань стратегічних комунікацій, а також проводить наукові дослідження проблем стратегічних комунікацій у взаємодії зі структурами сектору безпеки і оборони, провідними освітніми, науковими організаціями України та держав-членів НАТО.

Відповідно до Річної національної програми під егідою Комісії Україна — НАТО на 2020 рік, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2020 року № 203/2020 (далі — РНП), зокрема Цілі 1.3.2 "Національна система стратегічних комунікацій", передбачено створення та впровадження моделі освітньої системи з державних стратегічних комунікацій та розроблення плану її реалізації в державних органах [5]. Цілі 2.2.5 "Сили оборони здійснюють стратегічні комунікації відповідно до європейських та євроатлантичних принципів і підходів" — підвищення рівня розуміння особовим складом Збройних Сил України мети та завдань стратегічних комунікацій шляхом впровадження в систему навчання для особового складу Збройних Сил України питання стратегічних комунікацій, інтегрування курсу з питань стратегічних комунікацій до навчальних програм вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти для підготовки фахівців тактичного, оперативно-тактичного та оперативно-стратегічного рівнів, набуття спроможностей навчально-наукового центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняховського за підтримки держав-членів НАТО [6].

Беззаперечним є той факт, що нагальною потребою сьогодення розширення можливостей сектору безпеки і оборони у сфері стратегічних комунікацій на стратегічному та операційному рівнях, а також розвиток культури стратегічних комунікацій державних органів влади України та налагодження міжвідомчої взаємодії у сфері стратегічних комунікацій шляхом запровадження сучасних і дієвих комунікативних механізмів та процесів [5].

Отже, візія навчально-наукового центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняховського — унікальний міжвидовий підрозділ, що розвиває культуру стра-

тегічних комунікацій та розбудовує модель освітньої міжвідомчої системи стратегічних комунікацій, спрямованих на підтримку формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення національної безпеки та оборони України.

Місією Центру є сприяння формуванню культури стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони, задоволення потреб сектору безпеки і оборони у фахівцях-лідерах за напрямком стратегічних комунікацій, бути комунікаційною платформою щодо ефективної взаємодії між структурами сектору безпеки і оборони через інтеграцію стратегічних комунікацій в освітній процес та посилення зв'язків з провідними освітніми, науковими організаціями України та держав-членів НАТО, різноманітних форм освітнього та наукового партнерства з метою обміну досвідом з питань стратегічних комунікацій.

Навчально-науковий центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки і оборони призначений для: підготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовців та працівників структур сектору безпеки і оборони держави з питань стратегічних комунікацій; науково-методичного забезпечення процесу підготовки фахівців з питань стратегічних комунікацій у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти; проведення наукових досліджень з проблем стратегічних комунікацій; співпраці з міжнародними науково-дослідними аналітичними установами, організаціями, що здійснюють підготовку та дослідження з питань стратегічних комунікацій.

Зазначимо, що у 2017 році на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняховського вперше було проведено факультативний курс зі стратегічних комунікацій для слухачів оперативно-тактичного та оперативно-стратегічного рівнів підготовки. У курсі взяли участь іноземні фахівці: представники Європейського центру імені Джорджа К. Маршалла, програми НАТО "Удосконалення військової освіти" (Defence Education Enhancement Program), Центру інформації та документації НАТО в Україні, представники Офісу реформ та Ради волонтерів при Міністерстві оборони України.

У травні 2018 року з метою розбудови спроможностей системи стратегічних комунікацій та підвищення професійних навичок особового складу Міністерства оборони України та Збройних Сил України було організовано проведення навчального курсу зі стратегічних комунікацій за участю представників Об'єднаного командування об'єднаних збройних сил НАТО Брюссель. До участі у навчальному курсі було залучено представників органів військового управління, установ, організацій та військових частин Збройних Сил України, до повноважень яких належать питання реалізації стратегічних комунікацій.

На виконання основних цілей Партнерства з НАТО, які визначені в Річній національній програмі під егідою Комісії Україна-НАТО, а саме сприяння розвитку в Україні культури стратегічних комунікацій та створення моделі освітньої системи зі стратегічних комунікацій [5] сьогодні вже можна констатувати імплементацію та інтеграцію стратегічних комунікацій в освітній процес

на всіх рівнях вищої освіти з урахуванням курсів підвищення рівня військової освіти та удосконалення фахової компетентності в Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського. Відповідаючи на виклики сьогодення, запит цільових аудиторій та необхідність забезпечення підготовки зі стратегічних комунікацій на всіх рівнях, особовий склад Навчально-наукового центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони з початку навчального року вже провів заняття для: курсантів; слухачів на курсах підвищення рівня військової освіти L-2, L-3, L-4; слухачів оперативно-тактичного та оперативно-стратегічного рівнів підготовки; офіцерів на запит оперативних командувань та підрозділів цивільно-військового співробітництва тощо.

За ініціативою навчально-наукового центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського проведені декілька наукових конференцій, семінарів, круглих столів, ділових зустрічей з питань розвитку стратегічних комунікацій. Під час таких заходів відбувається обмін досвідом та побудова спільних планів щодо налагодження взаємодії у питаннях підготовки особового складу та проведенні досліджень за напрямом стратегічних комунікацій.

Наприклад, у березні 2020 року за ініціативою Центру проведено Міжвідомчу наукову нараду з питань дослідження проблем стратегічних комунікацій у закладах вищої освіти сектору безпеки і оборони. Наукові працівники навчально-наукового центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони спільно з науковими представниками Національної академії Служби безпеки України обговорили питання щодо розробки спільних наукових проєктів, координації ініціатив та об'єднання зусиль у наукових дослідженнях із розбудови системи стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони.

Також на базі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського було проведено Міжвідомчий науковий семінар "Роль та завдання стратегічних комунікацій у впровадженні демократичного цивільного контролю у закладах вищої освіти сектору безпеки і оборони". Учасники семінару (науково-педагогічні працівники Національної академії СБУ та навчально-наукового центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки і оборони) обговорили питання щодо уніфікації підходів до розробки та викладання навчальних курсів з питань стратегічних комунікацій для курсантів у закладах вищої освіти сектору безпеки і оборони України.

1 жовтня 2020 року в Україні відбулась І Міжнародна науково-практична конференція "Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи", організована Центром. Співорганізаторами конференції виступили: Національна академія Національної гвардії України, Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, Національна академія Служби безпеки України.

Активну участь у Конференції брали і іноземні фахівці з питань стратегічних комунікацій, зокрема: представники Об'єднаного університету спеціальних операцій, колишній радник при Міністерстві оборони України та Збройних Силах з питань стратегічних комунікацій від США, Комітету у закордонних справах Парламенту Литви. Активну участь у конференції брали іноземні фахівці з питань стратегічних комунікацій, зокрема: пан Даг Джордан — представник Об'єднаного університету спеціальних операцій, колишній радник при Міністерстві оборони України та Збройних Силах України з питань стратегічних комунікацій від США; пан Девід Пол Бентон — радник при Міністерстві оборони України з питань стратегічних комунікацій від США; пан Альвідас Медалінскас — экс-голова Комітету у закордонних справах Парламенту Литви, міжнародний експерт з питань врегулювання конфлікту на Донбасі.

Представники сектору безпеки і оборони зі стратегічних комунікацій з Національної академії Національної гвардії України, Національної академії Державної прикордонної служби України, Національної академії Служби безпеки України, навчально-наукової лабораторії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кафедри Харківського національного економічного університету, Центру з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту обмінялись власним досвідом щодо побудови системи стратегічних комунікацій у ввіреніх сферах діяльності.

Загалом у конференції взяли участь учасники із 27 установ та організацій зі всієї України за напрямком стратегічних комунікацій. Учасники Міжнародної конференції обмінялися досвідом впровадження стратегічних комунікацій в освітній процес вищих військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти), вищих навчальних закладів інших силових відомств та закладів вищої освіти України. Також, в ході роботи Конференції були визначені шляхи удосконалення розбудови системи стратегічних комунікацій в освітньому процесі. Учасники наголосили на важливості таких змін, зважаючи на сучасні виклики [7].

Значущість Конференції підкреслює і той факт, що вона відбулася у важливий час для України, оскільки одним із завдань виконання окремих заходів оборонної реформи на середньострокову перспективу є реалізація проєкту "Стратегічні комунікації", а завдання із розбудови стратегічних комунікацій визначено у новій Стратегії національної безпеки України.

За відгуками учасників Конференції, подібний спільний міжнародний захід є важливим елементом в процесі розбудови стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони в частині підготовки військовослужбовців та працівників сектору безпеки і оборони з урахуванням передового досвіду держав-членів НАТО, а також необхідність проведення таких заходів на систематичній основі. Тож наразі Центр готовий до співпраці із провідними навчальними та дослідницькими установами із різних країн світу, які працюють у сфері стратегічних комунікацій та участі у заходах, які стосуються розвитку стратегічних комунікацій у різних сферах людської життєдіяльності.

Питання налагодження дієвого освітнього механізму за напрямком стратком піднімалося не лише у Міністерстві оборони України.

У 2018 році в Національній академії Служби безпеки України відбулася IX Науково-практична конференція "Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави", в ході якої було розглянуто актуальні для країни напрями: державно-правові проблеми забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки, захист інформації з обмеженим доступом та налагодження стратегічних комунікацій та міжвідомчої комунікації. У закладі буде запроваджено нову спеціальність — "Національна безпека (забезпечення державної безпеки в інформаційній сфері)", що дасть змогу укомплектувати сектор безпеки та оборони фахівцями зі спеціальною підготовкою і підвищувати кваліфікацію фахівців за напрямками забезпечення кібербезпеки держави, захисту персональних даних і стратегічних комунікацій. В рамках заходу учасники обговорили державно-правові та прикладні проблеми інформаційної та кібернетичної безпеки, удосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері та особливості підготовки фахівців зі стратегічних комунікацій. Учасники конференції також підготували практичні рекомендації щодо протидії інформаційній агресії Російської Федерації, загрозам у кіберпросторі України, а також впровадження страткому як потужного важеля комунікативних можливостей держави [8]. Зазначимо, що на базі закладу фахівці академії, представники практичних підрозділів Служби безпеки України та експерти Національного інституту стратегічних досліджень постійно проводять курси для співробітників Служби безпеки.

Важливість питань налагодження системи міжвідомчої комунікації підкреслюють у рамках освітнього процесу у Програмі Стратегічного лідерства в секторі безпеки та оборони України, яка започаткована у Києво-Могилянській академії. Програма Стратегічного Лідерства в секторі безпеки та оборони України — це відкрита, стратегічна, сучасна безпекова та військова освітня платформа зі ступенем МРА Києво-Могилянської бізнес-школи. Програма Стратегічного лідерства в секторі безпеки та оборони призначена для сприяння розвитку спільноти керівників, що приймають стратегічні рішення у секторі, та які поділяють спільне розуміння та цілісний державний підхід до подальшого сектору безпеки та оборони та його подальшого системного розвитку. Це Програма для управлінців у секторі безпеки і оборони: військові і цивільні представники сектору безпеки і оборони, представники неурядових організацій та представники приватного бізнесу [9]. Цілі і результати навчання: отримання всебічне розуміння цілісного державного підходу, дослідження ролі недержавних суб'єктів, у тому числі міжнародних урядових та неурядових інститутів, аналіз методології, за допомогою якої розробляється, впроваджується та комунікується система національної безпеки України; а також розробка екосистемного підходу для просування інтересів національної безпеки України, набуття вміння оцінювати складні системи, середовища та способи формування багатовимірної варіативності під час прийняття рішень. Учасники, які пройшли курс навчання

вчаться розрізняти складові компоненти сектора безпеки та оборони, національні інтереси і влади; досліджують міжнародне середовище; аналізують проблеми регіональної безпеки та їхній вплив на Україну. Окрім цього, вивчають роль і функції як міжнародних, так і українських політичних, економічних, торговельних та військових установ, що є особливо важливими для України, аналізують впливи стратегічних обмежень у просуванні та захисті національних інтересів, основні елементи оборонних стратегічних документів сучасної України, дізнаються про специфіку всіх складових системи безпеки та оборони — їхню діяльність, функції та операції [9].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що проведений аналіз механізмів міжвідомчої координації у сфері стратегічних комунікацій освітнього та наукового процесів сектору безпеки і оборони України дозволяє стверджувати, що процеси запроваджені та знаходяться на стадії подальшого розвитку з метою удосконалення. За ініціативою представників навчально-наукового центру стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського запроваджено проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів, ділових зустрічей з питань розвитку стратегічних комунікацій. Під час таких заходів відбувається обмін досвідом та побудова спільних планів щодо налагодження взаємодії у питаннях підготовки особового складу та проведенні досліджень за напрямком стратегічних комунікацій. Однак ця робота потребує подальшого удосконалення, а саме залучення до співпраці представників усіх складових сектору безпеки і оборони України, об'єднання зусиль щодо втілення у життя діяльності міністерств і відомств нових сучасних проектів та обговорення проблемних питань, які турбують українське суспільство, а також відпрацювання спільного алгоритму дій та координації на випадок загальних кризових явищ. Важливим фактором, який сприятиме розвитку міжвідомчої комунікації та координації є сприяння у проведенні або участі у спільних заходах керівництва закладів освіти, їх зацікавленість та безпосередня участь у обговоренні нових тенденцій та новітніх практик для подальшого впровадження у освітній та науковий процес, залучення до участі у заходах з міжвідомчої координації спеціалістів, які втілюватимуть на практиці напрацювання заходів комунікації та їх особиста зацікавленість та проактивна життєва позиція у цьому процесі. Окрім цього, вагомим внеском у налагодження процесів міжвідомчої координації у секторі безпеки і оборони України може бути відповідне рішення Ради національної безпеки і оборони України щодо організації такої діяльності, а також безпосередня участь відповідальних посадових осіб у зазначеному напрямі роботи.

Література:

1. Указ Президента України "Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України" від 04.03.2016 № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text>

2. NATO Strategic Communications Centre of Excellence in Riga, Latvia. URL: <https://www.stratcomcoe.org/history>

3. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Аналітичний документ Київ — 2018, С. 24. URL: <https://geostrategy.org.ua/analitika/doslidzhennya/gibrydni-zagrozy-ukrayini-i-suspilna-bezpeka-dosvid-yes-i-shidnogo-partnerstva>

4. Указ Президента України № 240/2016 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України"" від 6 червня 2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>.

5. Річна національна програма під егідою Комісії Україна — НАТО на 2020 рік, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2020 року № 203/2020. Режим доступу. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2032020-33861>.

6. Щипанський П.В., Тимошенко Р.І., Салкуцан С.М. Проблеми військової освіти // Наука і оборона. — 2017. — № 2. — С. 37—42.

7. Веб-сайт Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Перша Міжнародна науково-практична конференція "Стратегічні комунікації у сфері забезпечення національної безпеки та оборони: проблеми, досвід, перспективи". URL: <http://stratcom.nuou.org.ua/?p=2914>

8. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави. Збірник наукових доповідей 10 Всеукраїнської науково-практичної конференції від 4 квітня 2019 року. URL: http://academy.ssu.gov.ua/upload/file/konf_04_04_2019.pdf

9. Києво-Могилянська бізнес-школа KMBS. URL: <https://kmbs.ua/ua/sdp/slp>

References:

1. President of Ukraine (2016), Decree "On the Concept of Development of the Security and Defense Sector of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016#Text> (Accessed 10 Nov 2020).

2. NATO (2020), "Strategic Communications Centre of Excellence in Riga, Latvia", available at: <https://www.stratcomcoe.org/history> (Accessed 10 Nov 2020).

3. Centre for Global Studies Strategy XXI (2018), "Hybrid threats to Ukraine and public security. the EU and Eastern partnership experience", available at: <https://geostrategy.org.ua/analitika/doslidzhennya/gibrydni-zagrozy-ukrayini-i-suspilna-bezpeka-dosvid-yes-i-shidnogo-partnerstva> (Accessed 10 Nov 2020).

4. President of Ukraine (2016), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 20, 2016 "On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine"", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016> (Accessed 10 Nov 2020).

5. President of Ukraine (2020), "Annual national program under the auspices of the NATO-Ukraine Commission for 2020, approved by the Decree of the President of Ukraine of 26 May 2020 № 203/2020", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/2032020-33861> (Accessed 10 Nov 2020).

6. Schypans'kyj, P.V. Tymoshenko, R.I. and Salkutsan, S.M. (2017), "Problems of military education", Nauka i oborona, vol. 2, pp. 37-42.

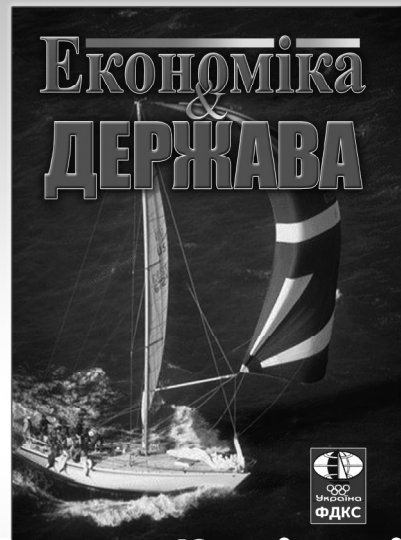
7. The National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy (2020), "First International Scientific and Practical Conference "Strategic Communications in the Field of National Security and Defense: Problems, Experience, Prospects", available at: <http://stratcom.nuou.org.ua/?p=2914> (Accessed 10 Nov 2020).

8. National Academy of Security Service of Ukraine (2019), "Actual problems of information security management of the state. Collection of scientific reports of the 10th All-Ukrainian scientific-practical conference of April 4", available at: http://academy.ssu.gov.ua/upload/file/konf_04_04_2019.pdf (Accessed 10 Nov 2020).

9. KMBS (2020), available at: <https://kmbs.ua/ua/sdp/slp> (Accessed 10 Nov 2020).

Стаття надійшла до редакції 16.11.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

*А. П. Лелеченко,
к. держ. упр., доцент, професор кафедри регіонального управління,
місцевого самоврядування та управління містом,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0850-3724*

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.118

ПРОБЛЕМИ ДОСЯГНЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ ЯК КОНВЕРГЕНЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

*A. Lelechenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Regional Governance,
Local Self-Government and Urban Management, The National Academy
for Public Administration under the President of Ukraine, city of Kyiv*

PROBLEMS OF ACHIEVING THE GLOBAL GOALS AS A CONVERGENCE VALUES MARKS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У ході дослідження з'ясовано, що реалізація 17-ти Глобальних Цілей до 2030 р. є динамічним процесом зближення ціннісних орієнтирів сталого розвитку. Автором представлено нову парадигму управління сталим розвитком у вигляді державного адміністрування процесом досягнення Глобальних Цілей як форми практичної реалізації політики сталого розвитку на глобальному, регіональному та національному рівнях. Процес державного адміністрування сталим розвитком є специфічною діяльністю міжнародних і національних інституцій, спрямованою на розв'язання найбільш гострих глобальних проблем людства шляхом організації виконання міжнародних домовленостей і нормативно-правових актів, здійснення розпорядних функцій з метою досягнення Глобальних Цілей.

Визначено, що механізм державного адміністрування сталим розвитком на всіх рівнях управління сприятиме виконанню "Порядку денного до 2030 року" і визначенню найбільш пріоритетних сфер застосування спільних зусиль світової спільноти у розробці та реалізації сучасних загальноприйнятих принципів розвитку людської цивілізації.

The article deals with the analysis of implementation 17 global Goals by 2030 as a dynamic process of convergence values of sustainable development. This process requires determining the form of interaction between society and nature to ensure the balance of economic growth, social development and environmental sustainability. Sustainable development can be considered the concept of striking a balance between meeting the modern needs of humankind and protecting the interests of future generations. It is necessary to pay attention to identify the interrelationships between the existing problems of human life in order to establish a single global data collection system from on sustainable development indicators all over the world.

In order to achieve the fundamental social and economic changes proclaimed by the UN member states until 2030, the world requires the implementation for consolidate society to address global environmental, economic and social problems that are unmanageable over time. The author presents a new paradigm for sustainable development management in the form of public administration for sustainable development in the process of achieving the Global Millennium Development Goals (GMDGs) as a form of practical implementation of sustainable development policy at the global, regional and national levels.

Public administration for sustainable development is a specific activity of international and national institutions aimed at solving the most acute global problems of humankind by organizing the implementation of international agreements and regulations, the implementation of administrative functions to achieve the GMDGs.

Public administration for sustainable development will contribute to implement the "Agenda until 2030" and identify the most priority areas of joint efforts of the world community in the development and implementation of modern generally accepted principles of human civilization.

These and other values of sustainable development in the future could be the basis for the development of a conceptual model for the implementation of public administration policy for sustainable development in the spheres of human life.

Ключові слова: сталий розвиток, Глобальні Цілі Тисячоліття, державне адміністрування сталим розвитком, взаємодія суспільства і природи, цілі сталого розвитку.

Key words: sustainable development, the Global Millennium Development Goals, public administration for sustainable development, the interaction of society and nature, the goals for sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В останні роки Україна і світова спільнота стикаються із загостренням цілої низки соціо-еколого-економічних проблем: продовжується планетарна деградація оточуючого середовища, не вдається перебороти безпрецедентно високий рівень викидів парникових газів, підвищується закислення океанів, поширюється берегова ерозія та екстремальні метеорологічні явища, частішають руйнівні стихійні лиха, зростає деградація земель, зникають життєво важливі біологічні види та настає колапс регіональних екосистем. Біля половини населення Землі не має доступу до основних послуг у сфері охорони здоров'я. Більше половини дітей, які живуть на планеті елементарно не вміють читати та рахувати. Грошову допомогу отримує лише 28% людей з важкими формами інвалідності, а жінки в усіх куточках земної кулі продовжують страждати від системних проявів нерівності та дискримінації. Цілком імовірно, що вже у 2050 р. нас чекає планетарна проблема нестачі продуктів харчування і понад 150 млн людей будуть змушені шукати "кращого життя" в інших країнах [11].

Відповідно актуалізується питання реалізації нової парадигми розвитку суспільства, що отримало назву "сталий розвиток" (sustainable development), виникає необхідність визначення форми взаємодії суспільства і природи для забезпечення збалансованості економічного зростання, соціального розвитку та екологічної стійкості, при якій нинішні покоління забезпечують свої життєві потреби, не позбавляючи майбутніх поколінь аналогічної можливості.

Об'єктивна ситуація із досягненням Глобальних Цілей показує, що трактування нової парадигми розвитку суспільства спонукає національну та світову спільноту до активних пошуків ефективних підходів до управління сталим розвитком.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Посилення впливу глобалізації надає проблемі переходу соціально-економічних систем на модель сталого розвитку особливої гостроти, викликаючи підвищений інтерес до неї як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Так, проблеми і різні аспекти сталого розвитку світових регіональних систем знайшли відображення у працях І. Бистрякова, Х. Боссель, Г. Дейлі, О. Дрейера, М. Згуровського, Д. Медоуза, М. Мойсеєва, В. Новожилова, Р. Сивака, А. Степаненка, Н. Терентьєвої, Дж. Форрестера, Ю. Харазішвілі, М. Хвесика, О. Шубалія, О. Яреми та ін.

Водночас концептуалізація підходів щодо визначення основних детермінант ціннісних орієнтирів сталого розвитку знаходиться на стадії становлення. Без проведення об'єктивного аналізу досягнення Глобальних Цілей, вирішити проблему нових підходів до управління сталим розвитком практично неможливо.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є поглиблення теоретико-методологічних засад щодо визначення проблем досягнення Глобальних Цілей і практичної спроможності їхньої реалізації через механізм державного адміністрування як

форми практичної реалізації політики сталого розвитку на міжнародному та національному рівнях.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Сьогодення людської цивілізації характеризується виникненням і наростанням надзвичайно гострих глобалізаційних проблем, які охопили практично усі сфери життєдіяльності та вийшли за межі держав і континентів, зачіпаючи життєві інтереси кожного жителя Землі незалежно від раси, віри, громадянства, чи майнового стану.

На переконання Ю. Харазішвілі, "нова парадигма розвитку суспільства, що отримала назву "сталий розвиток" (sustainable development), була розроблена за результатами аналізу причин катастрофічної деградації навколишнього природного середовища в масштабах біосфери та пошуку шляхів подолання загроз довкіллю і здоров'ю людини. Як сформулювала визначення сталого розвитку у своїй доповіді Всесвітня Комісія з навколишнього середовища і розвитку (Комісія Брундтланд) [10], — це "розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби". Саме висновки цієї Комісії стали теоретико-методологічним підґрунтям і концептуальною основою рішень, прийнятих у межах Ріо-92, про необхідність виходу на рівень сталого розвитку, що дозволяє розраховувати на задоволення потреб як теперішніх, так і майбутніх поколінь, не відкидаючи тези про реальні обмеження ресурсно-природного потенціалу біосфери [13].

Такий підхід кореспондує і з іншими підходами до розгляду поняття "сталий розвиток". Автор праці [7, с. 15—16] наголошує, що "сталий розвиток можна вважати концепцією встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному та здоровому довкіллі".

Масштабність цього впливу надає проблемі збереження довкілля іншого, більш глибокого на відміну від загальноприйнятого трактування, адже за твердження М. Хвесика, та О. Шубалія "людство перебуває в глибокій екологічній та суспільній кризі. До кінця другого тисячоліття стало зрозуміло, що шлях розвитку, яким усе протягом кількох століть іде західна цивілізація, а за нею і весь інший світ, рано чи пізно призведе до безвиході. Будь-якій освіченій людині відомо, що запаси ресурсів на планеті обмежені і стрімко скорочуються, що біосфера не справляється з переробкою забруднень, що руйнування природних екосистем стає причиною негативних змін природного середовища в масштабах всієї планети. Розвиток природи і суспільства став нестійким, на порядку денному гостро стоїть питання про виживання людства та збереження довкілля, оскільки існує велика вірогідність нової хвилі світової кризи, яка матиме системний характер, не обмежуючись лише фінансово-економічними потрясіннями для людства" [8, с. 5].

Таке досить тривожне застереження науковців, обумовлює об'єктивність кроків більшості регіонів світу до

грунтового аналізу сучасних загальноприйнятих принципів розвитку людської цивілізації, визначених "Декларацією тисячоліття", які впродовж останніх років виступали рушійною силою на шляху до зниження бідності за рівнем доходів, забезпечення вкрай необхідного доступу до води та належних санітарних умов, зменшення дитячої смертності та істотного поліпшення здоров'я матерів. Дана Декларація визначила вісім цілей, що стали відомі як Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ): Ціль 1. Ліквідація крайньої злиденності та голоду. Ціль 2. Забезпечення загальної початкової освіти. Ціль 3. Заохочення рівності чоловіків і жінок і розширення прав і можливостей жінок. Ціль 4. Скорочення дитячої смертності. Ціль 5. Поліпшення охорони материнства. Ціль 6. Боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією і іншими захворюваннями. Ціль 7. Забезпечення сталого екологічного розвитку. Ціль 8. Формування глобального партнерства з метою розвитку (Цілі Розвитку, сформульовані у Декларації Тисячоліття ООН. Офіційний перелік показників досягнення ЦРТ (дійсний з 15.01.2008) [6, с. 9].

ЦРТ були визнані одночасно і орієнтиром, і системою пріоритетів для реалізації стратегій реформ започаткованих і здійснюваних у багатьох країнах світу і Україна не є винятком у цьому tandemі. Саме ЦРТ визначали найгостріші проблеми, що поставали перед суспільством. А від так, завдання та індикатори ЦРТ знайшли відображення у державних стратегічних і програмних документах, міських цільових програмах. Крім того, вони дали поштовх глобальному руху за безкоштовну початкову освіту, спонукавши країни інвестувати у майбутні покоління. ЦРТ забезпечили досягнення відчутних успіхів у боротьбі з ВІЛ-інфекцією / СНІДом та іншими раніше невиліковними хворобами, зокрема малярією і туберкульозом. Основними досягненнями (порівняно з 1990 р.) стали події, які засвідчують, що понад 1 млрд людей було врятовано від крайньої бідності; дитяча смертність та кількість дітей, які не відвідують школу, зменшилася більш ніж на половину; кількість випадків ВІЛ-інфекції / СНІДу впала майже на 40% та інші [2].

ЦРТ стали однією із найбільш успішних інновацій людства, про що було заявлено в глобальній Доповіді "ЦРТ — 2013" 01 липня 2013 року на щорічній сесії Економічної та Соціальної Ради ООН. Завершивши у 2015 р. роботу над виконанням країнами-учасницями ООН ЦРТ, Генеральна Асамблея ООН підсумувала результати їх виконання та прийняла резолюцію, якою затвердила у вересні 2015 р. новий проєкт — "Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року". Цей документ є новим планом дій, орієнтованим на виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку.

Натомість, проведений нами аналіз досягнень розвитку людства на шляху до сталого розвитку за 17-ма Глобальними Цілями дозволив виокремити найбільш гострі проблеми, які потребують безвідкладної колективної уваги та вироблення особливих механізмів щодо їхнього вирішення, чи принаймні зменшення негативно-го впливу на життєдіяльність світової спільноти, зокрема:

1) безумовне зменшення загальних масштабів крайнього зuboжіння;

2) ліквідація голоду до 2030 р., забезпечення продовольчої безпеки та якісне покращення харчування;

3) досягнення якісної освіти, що потребує не лише суттєвого збільшення обсягів фінансування, а й цілеспрямованої державної політики у цій сфері на національному та загальносвітовому рівнях;

4) розбудова всеохоплюючої системи медичних послуг для усіх мешканців планети;

5) гендерна рівність, яку навряд чи вдасться досягти у повному обсязі із цілої низки об'єктивних причин, насамперед історичного, ментально-психологічного та духовно-релігійного характеру;

6) загальний доступ жителів планети до питної води та базового рівня санітарії, що потребує якісної зміни й розширення практики очистки стічних вод, суттєвого підвищення ефективності водокористування, розширення співробітництва з питань практичної експлуатації транскордонних водних басейнів, а також охорони й відновлення прісноводних екосистем;

7) загальний доступ усіх земель до електроенергії, де визначальну роль відіграє технічний прогрес та розвиток недорогих, надійних і дешевих систем електропостачання. Для вирішення проблеми необхідні додаткові узгоджені зусилля усіх країн, насамперед високо-розвинених, з метою усунення ключових бар'єрів пов'язаних із наявністю, ціною доступністю та надійністю новітніх високоефективних джерел енергії, а також поінформованості населення із цього питання;

8) поступове всеохоплююче і стале економічне зростання, а також досягнення повної і продуктивної зайнятості та гідної роботи для всіх;

9) запровадження суцільної індустріалізації, інновацій та інфраструктурних зрушень, насамперед внаслідок суттєвої диференціації цих показників між різними країнами та регіонами світу;

10) скорочення нерівності всередині країн та між ними як проблеми, пов'язаної із усвідомленням владними елітами необхідності запровадження принципу соціальної справедливості для усіх, незалежно від раси, віри чи місця проживання;

11) безпека життєдіяльності та екологічна стійкість переважної більшості міст (населених пунктів) планети, яка не лише не покращується, а навпаки набуває гірших характеристик внаслідок неконтрольованого збільшення мегаполісів, стрімкого зростання мешканців трущоб, перевантаженості інфраструктури та систем життєзабезпечення (збирання відходів, систем водопостачання і санітарії, дорожньо-транспортної системи тощо);

12) зростання ресурсовитрат над приростом населення (Global population growth of planet Earth) та зростанням ВВП (Gross Domestic Product, GDP), які потребують запровадження принципово нових якісних національних та міждержавних стратегічних механізмів, спрямованих на підвищення ресурсоефективності, зменшення відходів та перехід на невиснажувальні методи господарювання в усіх секторах економіки;

13) запобігання катастрофічним та незворотнім наслідкам зміни клімату, внаслідок збільшення парникових газів в атмосфері, середньої світової температури та підвищення рівня Світового океану;

14) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів з метою забезпечення

сталого розвитку людства, що потребує додаткових зусиль світового співтовариства, зокрема щодо прийняття спеціальних національних програм, спрямованих на розширення доступу до інфраструктури очищення стічних вод, зменшення змиву хімікатів та поживних речовин сільськогосподарського походження, а також суттєвого зниження відходів із пластику;

15) захист і відновлення екосистем суші та сприяння їхньому раціональному використанню, відновлення біологічного різноманіття на планеті, дбайливе лісокористування, реальна боротьба з опустелюванням та деградацією земель — потребують якісно нових механізмів міждержавної співпраці у цій сфері за участю усіх країн, а також цілеспрямованих комплексних програм під егідою міжнародних екологічних організацій;

16) побудова миролюбного, відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення загального доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних владних інституцій, де одним із ефективних механізмів на цьому шляху може стати повсюдна розбудова мережі національних правозахисних інститутів (National Human Rights Institutions, NHRIs), які б значно покращили загальну ситуацію в світі із захистом основоположних прав і свобод людини, забезпечили доступну правову допомогу (особливо для біженців), підняли на якісно новий рівень правову грамотність населення, розширили можливості міжнародної співпраці тощо [12];

17) зміцнення й подальше розширення міжнародного співробітництва, подолання диспропорцій у світовій економіці та більш активне використання внутрішніх ресурсів усіх країн світу на основі принципу національної відповідальності.

Результати проведеного аналізу досягнень 17-ти Цілей сталого розвитку засвідчують, що незважаючи на певний прогрес за ключовими напрямками та позитивні зрушення в окремих сферах людської життєдіяльності — добитися корінного перелому в повсюдному запровадженні сталого розвитку до 2030 р. навряд чи вдасться. Оскільки цілком очевидно, що задля досягнення проголошених країнами-учасниками ООН докорінних соціальних та економічних перетворень до 2030 р. світ потребує гармонізації соціального, економічного та екологічного складників. Така діяльність повинна бути спрямована на запровадження принципово нової якісної моделі управління сталим розвитком на глобальному, національному та регіональному рівнях через поєднання зусиль та пошуку більш ефективних шляхів і механізмів налагодження єдиної глобальної системи збору даних від усіх країн світу як нового критеріального виміру "людство як єдине ціле" і переміщення зусиль усієї світової спільноти в глобальну площину, використовуючи інструменти міжнародного співробітництва та дипломатії. Водночас глобальні та системні зміни, які відбуваються протягом останніх років у світі, змусили розглядати засади побудови глобальних моделей сталого розвитку з інших позицій. І це доволі ілюстративно. Сьогодні світовій практиці широко відомі спроби побудови глобальних моделей сталого розвитку, однією з яких є модель "Globesight", що об'єднує такі підсистеми, як: населення (демографія), економіка (ВВП, енергетика, інвестиції), екологія (використання природних ресурсів). Перевагою моделі є можливість прогнозу

майбутнього стану та оцінка ефекту прийнятих управлінських рішень, широкий спектр представлення інтересів різних суб'єктів взаємодії щодо реалізації цілей сталого розвитку і т. д.

Тобто фактично здійснення політики сталого розвитку в різних регіонах світу доводить той факт, що існуюча у них нині система публічного адміністрування, спрямованого на досягнення Глобальних цілей сталого розвитку є недостатньо ефективною і потребує заміни на якісно нову модель державного адміністрування у найбільш важливих для людства сферах суспільно-економічного розвитку. Саме тому нове змістовне наповнення та уточнення положень концепції сталого розвитку на перехідному етапі вбачається у формуванні механізму державного адміністрування сталим розвитком на глобальному, національному і регіональному рівнях. Це сприятиме виконанню "Порядку денного до 2030 р." як цілісного стратегічного завдання та допоможе більш успішно визначити найбільш пріоритетні сфери застосування спільних зусиль світової спільноти.

Зважаючи на це, зауважимо, що за твердженням Ю. Ковбасюка, механізм адміністрування є тією системою важелів та інструментів взаємодії суб'єктів і об'єктів державного управління різного рівня, що цілеспрямовано функціонує [4, с. 272]. Вихідною тезою зазначеного підходу є визнання адміністрування як безпосередньої організаційно-розпорядчої діяльності виконавчих органів державної влади, інших державних органів і організацій, які входять до державного апарату.

Розвиваючи цю думку, О. Ярема вважає, що "адміністрування здійснюється з метою реалізації державної політики, ефективного застосування різних методів, форм та інструментів державного регулювання, забезпечення державного управління у певній сфері, досягнення відповідних результатів, зміцнення дисципліни" [9, с. 236].

Визначальним у цьому зв'язку є формування загального контексту, в якому домінятою вектору сталого розвитку повинен бути імператив запровадження державного адміністрування сталим розвитком, що спроможний більш ефективно виявляти взаємозв'язки між існуючими проблемами людської життєдіяльності, застосовувати комплексний підхід та суттєво збільшувати інвестиції на боротьбу зі злиднями, нерівністю та змінами клімату.

Глибшому усвідомленню цих явищ і процесів сприяє визнання державного адміністрування сталим розвитком — специфічним видом діяльності міжнародних і національних інституцій, спрямованої на реалізацію політики сталого розвитку на світовому та регіональному рівнях, яка полягає в організації виконання міжнародних домовленостей і нормативно-правових актів, а також здійсненні розпорядних функцій щодо використання відповідних ресурсів з метою досягнення Цілей сталого розвитку.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сьогодні людство потребує нових революційних змін не лише в

усіх сферах життєдіяльності, а й у свідомості кожної людини, які б дали змогу скоригувати траєкторію розвитку цивілізації та органічно поєднати її економічні соціальні та екологічні складники.

Натомість аналіз 17-ти Глобальних Цілей до 2030 р. дозволив розкрити найбільш гострі глобалізаційні проблеми, які потребують безвідкладного вирішення на міждержавній арені шляхом об'єднання зусиль усієї світової спільноти. Водночас на окрему увагу заслуговують питання виявлення взаємозв'язків між існуючими проблемами людської життєдіяльності задля налагодження єдиної глобальної системи збору даних від усіх країн світу щодо показників сталого розвитку, їх узагальнення і вироблення спільних управлінсько-розпорядчих функцій з метою досягнення світового прогресу.

Установлено, що сучасні виклики досягнення Глобальних Цілей передбачають конвергенцію ціннісних орієнтирів сталого розвитку, направлених на запровадження нової парадигми державного адміністрування сталим розвитком, що покликана забезпечити розробку, прийняття й реалізацію таких стратегічних рішень, які б слугували загальносвітовим інтересам, а національні зусилля підкріплювалися ефективним міжнародним співробітництвом на засадах дипломатії та запобіганням кризам. Ці та інші ціннісні орієнтири сталого розвитку у подальшому мають бути покладені в основу розробки концептуальної моделі реалізації політики державного адміністрування сталим розвитком за сферами людської життєдіяльності.

Література:

1. Білорус О.Г., Мацейко Ю.М. Глобальна перспектива і сталий розвиток: системні маркетингові дослідження. К.: МАУП, 2005. 492 с.
2. Глобальні цілі сталого розвитку 2015 — 2030. / Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй, 2020. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/background.html> (дата звернення: 20.02.2020).
3. Дэйли Г., Таунсенд К. Оценивая нашу Землю. Экономика, экология, этика; пер. на рус. под ред. А.Ю. Ретеюма и П.И. Сафонова. М.: Российское отделение ISEE, Москва, 1994. 268 с.
4. Ковбасюк Ю.В. Державне управління: навч. посіб. Дніпропетровськ: НАДУ, 2013. Т. 2. 324 с.
5. Сталый розвиток регіонів України / наук. кер. М.З. Згуровський. К.: НТУУ "КПІ", 2009. 197 с.
6. Терентьева Н.О., Чабаненко Ю.А. Цілі Розвитку Тисячоліття: освітнянський контент. Черкаси. 2017. 88 с.
7. Харазішвілі Ю.М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації: монографія. Київ, НАН України, Ін-т економіки пром-сті. 2019. 304 с.
8. Хвесик М., Шубалий О. Сучасна парадигма сталого розвитку в умовах глобалізації. Економіка природокористування і охорони довкілля. 2011. № 2011. С. 4—13.
9. Ярема О.Г. Поняття та зміст державного адміністрування у сфері економіки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016 (3). С. 232—243.

10. Butlin J. Our common future. By World commission on environment and development. Journal of International Development (en) 1 (2). London, Oxford University Press, 1987. pp. 284—287.

11. Liu Zhenmin. Introduction to The Sustainable Development Goals Report, 2019. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf> (Date of treatment: 20.10.2020).

12. National Human Rights Institutions. History, Principles, Roles and Responsibilities // The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights). URL: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf (Date of treatment: 20.11.2020).

13. The Rio Declaration on Environment and Development, 1992. URL: www.unesco.org/.../RIO_E.PDF (Date of treatment: 20.10.2020).

References:

1. Bilorus, O. H. and Matseiko, Yu. M. (2005), Hlobalna perspektyva i stalyy rozvytok: systemni marketolohichni doslidzhennia [Global perspective and sustainable development: systematic marketing research], MAUP, Kyiv, Ukraine.

2. United Nations Development Program (2020), "Global Sustainable Development Goals 2015 — 2030", available at: www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/background.html (Accessed 20 October 2020).

3. Dejli, G. and Taunsend, K. (1994), Economics, ecology, ethics [Jekonomika, jekologija, jetika], Rossijskoe otdelenie ISEE, Moscow, Russia.

4. Kovbasiuk, Yu.V. (2013), Derzhavne upravlinnia [Governance], NADU, Dnipropetrovsk, Ukraine.

5. Zghurovs'kyj, M. Z. (2009), Stalyy rozvytok rehioniv Ukrainy [Sustainable development of the regions of Ukraine], NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

6. Terentieva, N. O. and Chabanenko, Yu. A. (2017), Tsili Rozvytku Tysiacholittia: osvitiatskyi kontent [Millennium Development Goals: educational content], Cherkasy, Ukraine.

7. Kharazishvili, Yu. M. (2019), Systemna bezpeka staloho rozvytku: instrumentarii otsinky, rezervy ta stratehichni stsenarii realizatsii [System security of sustainable development: assessment tools, reserves and strategic implementation scenarios], NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, Kyiv, Ukraine.

8. Khvesyk, M. and Shubalyi, O. (2011), "The modern paradigm of sustainable development in the context of globalization", Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhrony dovkillia, pp. 4—13.

9. Yarema, O. H. (2016), "The concept and content of public administration in the field of economics", Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, vol. 3, pp. 232—243.

10. Butlin, J. (1987), "Our common future. By World commission on environment and development", Journal of International Development (en), vol. 1 (2). pp. 284—287.

11. Liu, Zhenmin (2019), "Introduction to The Sustainable Development Goals Report", available at: [https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-](https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf)

Sustainable-Development-Goals-Report-2019.pdf (Accessed 20 October 2020).

12. The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights) (2010), "National Human Rights Institutions. History, Principles, Roles and Responsibilities", available at: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf (Accessed 20 October 2020).

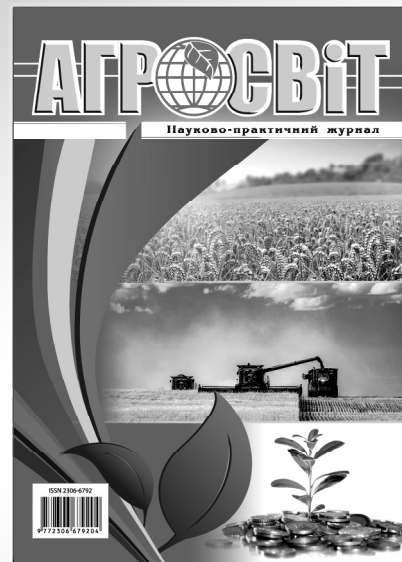
13. UNESCO (1992), "The Rio Declaration on Environment and Development", available at: www.unesco.org/.../RIO_E.PDF (Accessed 20 October 2020).

Стаття надійшла до редакції 26.11.2020 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

А. Д. Барзилович,
к. м. н., директор, МЦ КіндерКлінік, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0330-5147

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.124

МОНІТОРИНГ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

A. Barzylovych,
PhD in Medical Sciences, Director, mc KinderKlinik, Kyiv

MONITORING THE EFFICIENCY OF MEDICAL SERVICES MARKET REGULATION

У статті проведено моніторинг ефективності ринку медичних послуг. Ринок медичних послуг перебуває у стадії розвитку, оновлюється законодавство, проводяться реформи, створюються нові підрозділи в медицині, впроваджують нові методи обслуговування в медичних послугах. Певна кількість медичних установ є сьогодні у формі бюджетних установ. Формування та розвиток ринку медичних послуг спрямовані на створення сприятливих умов життєдіяльності та підвищення здоров'я населення, визначення цінності для суспільства соціальної ефективності, що зумовлено відповідністю результатів функціонування ринку медичних послуг основним соціальним потребам суспільства. Фінансування ринку медичних послуг відбувається, зокрема, за рахунок державних субвенцій. Реформування ринку медичних послуг призводить до якісного обслуговування пацієнтів, оскільки кошти слідують за пацієнтом та медичний персонал працює краще.

The article monitors the efficiency of the medical services market. The market of medical services is under development, the legislation is updated, reforms are carried out, new divisions in medicine are created, new methods of service in medical services are introduced. A large number of medical institutions exist today in the form of budget institutions. The formation and development of the market of medical services are aimed at creating favorable living conditions and improving the health of the population, determining the value of social efficiency for society, which is manifested in accordance with the results of the market of medical services basic social needs. Financing in the market of medical services is at the expense of state subventions. Reforming the medical services market leads to quality patient care, as funds follow the patient and medical staff work better. The formation of the medical services market is an important condition achieving positive changes in the medical field, as the effectiveness of its measures

It will increase the level of provision of all segments of the population of the region with quality and affordable medical services, minimize the factors that cause social tension in society. The only object of the medical services market is medical services, which are provided on a paid and free basis. The health care market is a complex system that includes public, municipal and private systems, and requires government regulation that would increase the availability and quality of health care delivery. The state is the main customer of medical services that promote the health of the patient, improve the quality of life and national security of the country. Today, the reform of the health care system of our country involves achieving high quality medical care as one of the priorities of Ukraine. Effective

and positive aspects of the medical services market in Ukraine in accordance with the medical reform, the patient chooses a doctor and works on the principle of "money follows the patient", so the patient receives quality services and the health worker works for the result.

Ключові слова: ринок медичних послуг, медичне обслуговування, охорона здоров'я, стратегія фінансування, нормативно-правові акти.

Key words: health care market, health care, health care, financing strategy, regulations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок медичних послуг в Україні перебуває у стані трансформації. Державні та комунальні заклади медицини переважно знаходяться у критичному стані. Велика кількість медичних установ сьогодні існують за рахунок публічних коштів (державного та місцевого бюджетів). Управління значною кількістю таких установ здійснює центральний орган виконавчої влади — Міністерство охорони здоров'я України, яке відповідно до покладених на нього завдань, виконує значну кількість функцій, хоча має незначне кадрове та фінансове забезпечення. Такий стан речей є анахронізмом планової економіки радянських часів. Фінансування закладів охорони здоров'я здійснюється за принципами "утримання", а не шляхом оплати за фактично надану пацієнтам гарантовану державою безкоштовну медичну допомогу.

Сьогодні відбувається реформування системи охорони здоров'я нашої країни, що передбачає досягнення високої якості медичної допомоги, як одного з пріоритетних напрямів розвитку України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання моніторингу ефективності регулювання ринку медичних послуг. Проблеми функціонування системи охорони здоров'я в межах ефективного державного регулювання сфери якості медичних послуг сьогодні вивчаються багатьма дослідниками, серед них: Н. Алексєєва, Я. Базилевич, Ю. Беляєва, М. Білинська, П. Бобок, Н. Борисова, Ю. Вороненко, П. Герасимова, Л. Жаліло, І. Ковальова, В. Москаленко, Н. Кризину, Я. Радиш, С. Стеценко, С. Шевчук та інші.

Актуальність дослідження полягає в необхідності аналізу ефективності регулювання ринку медичних послуг. Незважаючи на проведені дослідження, залишаються невирішеними питання забезпечення якості медичних послуг, а також визначення пріоритетів розвитку ринку медичних послуг в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є вивчення та аналіз стану ринку медичних послуг для досягнення ефективного регулювання якості охорони здоров'я в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до статті 49 Конституції України держава гарантує громадянам України безкоштовну медичну допомогу в державних та комунальних закладах охорони здоров'я та передбачає, що фінансування забезпечується відповідно до державних програм [1]. Згідно з Законом України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [2] державна політика охорони здоров'я забезпечується бюджетними асигнуваннями в розмірі, що відповідає її науково обгрунтованим потребам, але не менше десяти відсотків національного доходу, однак цих асигнувань недостатньо для досягнення українським ринком медичних послуг відповідного якісного рівня, що відповідає потребам.

Формування та розвиток ринку медичних послуг зумовлюють створення сприятливих умов життєдіяльності та підвищення здоров'я населення, визначення цінності для суспільства соціальної ефективності, що проявляється у відповідності до результатів функціонування ринку медичних послуг основним соціальним потребам суспільства: забезпечення рівного доступу до медичних послуг та задоволення їх якістю, нарощування капіталу здоров'я населення, створення робочих місць для висококваліфікованого медичного персоналу тощо.

Україна стала на шлях ринкової економіки, але впровадження трансформаційних процесів у систему охорони здоров'я іде уповільненими темпами, що обумовлено специфічністю вітчизняного ринку медичних послуг.

Існуючий сьогодні ринок послуг медичного призначення є сукупністю різноманітних медичних і профілактичних технологій, виробів та засобів медичної техніки, великої кількості методів організації процесу медичної діяльності та надання медичних послуг, засобів фармакології, реалізація яких здійснюється в умовах функціонування конкурентного середовища в економіці [3, с. 6].

Єдиним об'єктом ринку медичних послуг є медичні послуги, які надаються на платній і безоплатній основі. Суб'єктами даного ринку є виробники (лікарні, амбулаторно-поліклінічні заклади, діагностичні та реабілітаційні центри, санаторії, індивідуально практикуючі лікарі тощо), споживачі (індивідуальні й групові) та посередники (страхові організації, благодійні організації).

Суб'єктами державного регулювання ринку медичних послуг є Верховна Рада України, Президент (глава держави). Також до суб'єктів регулювання цієї сфери входить Рада національної безпеки і оборони України, яка здійснює регуляторні функції в якості координуючого органу, діяльність якого спрямована в керунок розв'язку питань напрямку національної безпеки та оборони, а також інші окремі центральні виконавчі органи влади, зокрема — Міністерство охорони здоров'я України, та місцеві органи територіальної виконавчої влади.

ди у безпосередній співпраці з місцевими територіальними органами самоврядування. Зазначені суб'єкти поділяються на чотири групи, а саме:

До першої належать вищі державні органи влади України. До другої відносяться виконавчі органи влади, на які покладено розв'язання питань галузі загальних компетенцій. Далі ідуть виконавчі органи влади з функціями вирішення питань суто галузевої компетенції. До них доєднуються місцеві територіальні органи самоврядування.

Об'єкти державного регулювання поділяються на матеріальні і нематеріальні. Серед матеріальних виділяють установи охорони здоров'я, медичний персонал, лікарські засоби та основні фонди, а також фінансові ресурси. До нематеріальних об'єктів відносять службові зв'язки між суб'єктами, відносини між пацієнтом та працівником сфери охорони здоров'я, професійний рівень медичного персоналу тощо.

За результатами моніторингу ринку медичних послуг можна виділити його позитивні та негативні риси.

До позитивних рис ринку медичних послуг можна віднести:

- підвищення рівня якості медичного та інших супутніх видів обслуговування, зокрема сервісу галузі медичного обслуговування;

- надання загального вільного доступу до можливості користування методами і формами лікування та медичного обслуговування;

- надання індивідуальної можливості в реалізації права вибору будь-якого з переліку постачальників послуг медичного характеру;

- наявність можливостей юридичного (правового) та економічного впливу на виконавця (постачальника) послуг у випадках незадовільного їх виконання або неякісного надання та недостатнього задоволення медичних запитів;

- розмір матеріального забезпечення (оплата послуг) конкретного медичного працівника, пов'язаний з якістю надання послуг медичного характеру, підсумковими результатами роботи працівника та ступенем задоволення потреб пацієнта;

- наявність правового та економічного захисту згідно з нормами чинного законодавства пацієнта, як споживача послуги, так і медичного працівника, як виконавця (постачальника) послуг медичного характеру.

До негативних рис ринку медичних послуг можна віднести такі:

- послаблення медичного напрямку здійснення профілактичних дій та заходів медичного характеру;

- недостатнього використання та залучення медичних послуг, що містять значну частку гуманітарної складової охорони здоров'я і низьким ступенем використання прямої функціональної і економічної вигоди від цього;

- прояви випадків дискримінаційного характеру по відношенню до хворих окремих соціальних, найбільш уразливих груп, у випадках появи у них потреби в медичній допомозі та медичному забезпеченні [4, с. 123].

Деякі негативні риси ринку медичних послуг можуть бути мінімізовані при застосуванні одного з методологічних підходів, при якому різні угруповання пацієнтів, їх медичні запити і потреби розглядаються в якості специфічних своєрідних сегментів ринку, з одночасним ви-

значенням їх місця в маркетинговій системі національної охорони здоров'я загалом і знаходженням специфічних форм та індивідуальних методів задоволення потреб і запитів потенційних користувачів медичних сегментів.

Держава здійснює регулювання ринку медичних послуг на основі нормативно-правових актів, що встановлюють структуру органів державного регулювання послуг сфери охорони здоров'я, правове становище продуцентів послуг сфери охорони здоров'я та охорону їх власності, порядок укладення та виконання господарських договорів, правила надання послуг, захист прав споживачів даних послуг, а також питань, пов'язаних з етичною стороною організації надання послуг.

Ринок медичних послуг є складним механізмом до якого відносяться державні, муніципальні і приватні складові системи забезпечення, який в переважній більшості випадків потребує здійснення дій регуляторного характеру з боку держави, і яке би підвищувало загальну суспільну доступність та рівень якості надання медичних послуг. Держава при цьому повинна виступати в якості головного замовника медичної послуги, що сприяє, як наслідок, покращенню здоров'я громадян (пацієнтів), підвищенню рівня якості суспільного життя і, в кінцевому результаті, національної безпеки країни. Вартісні складові галузі медичного обслуговування (платність) повинна бути визначена ступенем її значущості у соціумі, доступності щодо окремих споживачів, з урахуванням складових ранжування та градації потенційних пацієнтів за рівнем доходів.

У 2016 р. Урядом України було ініційовано необхідність запровадження трансформаційної реформи в системі охорони здоров'я, яка мала на меті покращення стану в сфері здоров'я серед населення України із забезпеченням складової фінансового захисту стосовно надмірних особистих витрат, завдяки підвищенню ефективності, модернізування застарілої системи надання послуг та покращення доступу до якісного медичного обслуговування.

Комплексною стратегією передбачалось першочергове здійснення реформи фінансування системи охорони здоров'я з метою, щоб прискорити перетворення у сфері надання медичних послуг (як для окремих осіб, так і для населення) та впровадити інформаційні технології в якості каталізаторів.

Стратегія фінансування системи охорони здоров'я була сформульована в концептуальному документі, що був затверджений Кабінетом Міністрів України [5].

У жовтні 2017 року парламент ухвалив новий Закон України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" [6], що регулює фінансування системи охорони здоров'я з пакетом відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Ці документи створюють міцну правову та політичну основу для впровадження нових механізмів фінансування охорони здоров'я. Передбачена поетапна реалізація реформи.

Перший етап реформи зосереджено на первинній медичній допомозі, а другий — на вторинній і третинній. Впровадження другого етапу заплановано на 2020 рік.

Сучасний стан на ринку послуг медичної галузі та особливості його розвитку багато в чому знаходиться в залежності від низки інтегративних факторів. Для за-

Рис. 1. Державні видатки на охорону здоров'я за останніх 5 років

Джерело: [7].

безпечення ефективної роботи медичних закладів необхідний достатній об'єм державного фінансування галузі охорони здоров'я.

Важливим аспектом, що впливає на розвиток ринку послуг галузі медицини та загалом на розвиток самої медичної галузі загалом, вважається належний рівень ефективної податкової політики, що повинна забезпечити переведення накопичених у державі коштів у вигляді податків із сфери промисловості та економіки у сферу соціальну (освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, наука, культура).

Важливими складовими фінансування державою сфери охорони здоров'я є: по-перше, податкові надходження і, по-друге, так званий пулінг державою ресурсів. З метою забезпечення належного рівня фінансової стабільності реформування системи, для фінансування в галузі охорони здоров'я є важливим ефективно та законне стягнення достатньої кількості стабільних податків, для максимального охоплення населення держави складовими базової програми гарантій з боку медичної галузі та забезпечення фінансового захисту пацієнтів. Інвестиційні надходження в сферу охорони здоров'я важливі з такою ж з точки зору економіки: для розвитку людського капіталу та для підвищення індивідуальної та національної продуктивності, а також для запобігання процесам інтенсивного збідніння населення, що є наслідком витрат особистих коштів пацієнта на гарантовані послуги сфери охорони здоров'я [3, с. 5].

З 2015 р. Уряд України виділяє значні кошти на сферу охорони здоров'я в розрізі адміністративних одиниць, використовуючи при цьому механізм субвенцій. До створення Національної служби здоров'я України (далі — НСЗУ) загальні медичні субвенції були здатні охоплювати лише сферу профілактики захворювань, сферу первинної медичної допомоги, надання амбулаторних та стаціонарних медичних послуг. Розмір медичної субвенції при цьому розраховувався у розмірі частки від усього бюджету держави та надалі проходив розподіл по кожній адміністративній одиниці держави із застосуванням капітаційної формули, враховуючи чисельність населення та різницю при забезпеченні медичними послугами (водночас коефіцієнт для гірських районів країни був дещо вищим). Приблизно третина суб-

венції повинна була бути перерахованою до бюджетів областей, а залишок виділявся громадам районів або міст. Тобто Урядом країни здійснювалося фінансування основної частини послуг медичної галузі завдяки наданню медичних субвенцій, розмір яких протягом 2015—2019 рр. складав у середньому 77% від загальних державних витрат на сферу охорони здоров'я (рис. 1) [7].

Запровадження у практику системи охорони здоров'я нової політики пулінгу наявних ресурсів та процесів закупівлі розпочалося з успішної її реалізації на рівні закладів первинної ланки медичної допомоги. Зараз проводиться робота із планами щодо можливості запровадження аналогічних практичних підходів на рівні госпіталів. Ще у липні 2018 р., під час першого етапу реалізації медичної реформи Мінфін України передав частину медичних субвенцій, призначених для ланок первинної медичної допомоги до НСЗУ, якою були укладені угоди з державними та приватними надавачами медичних послуг на засадах капітаційної ставки. А з початком 2020 р. такий принцип повинен бути застосований щодо всіх медичних послуг, які будуть охоплюватися програмою медичних гарантій, не включаючи і послуги госпіталів, які, в свою чергу, будуть оплачуватися через ланки діагностичних споріднених груп та створені "глобальні" бюджети, скеровуючи колишню медичну субвенцію через ланку НСЗУ [8].

Реформа фінансування охорони здоров'я також має підтримуватися більш широкими реформами у сфері керування фінансовими накопиченнями держави, а Уряд України має здійснити заходи з координації дій у сфері фінансового державного управління. Такі заходи повинні містити запровадження стратегії бюджетного планування на середньострокові періоди 2020—2022 рр. з метою посилення дисципліни у фінансовій службі та забезпечення можливості прогнозування під час робіт з планування та нагляду за виконанням бюджету. Поряд із цим, Уряд повинен сприяти запровадженню обов'язкових граничних обсягів бюджету, дозволених для використання основними розпорядниками коштів у річній бюджетній декларації як частини процесу середньострокового бюджетного планування. На сьогодні заклади медичної галузі перетворені на юридичні особи авто-

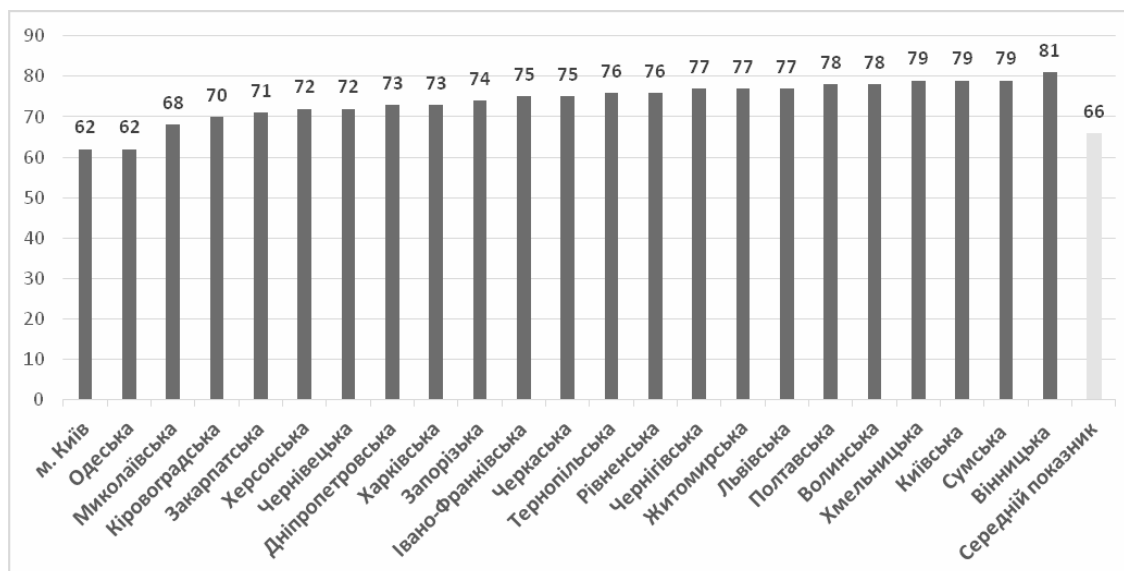

Рис. 2. Відсоток жителів, які підписали декларації з надавачами первинної медичної допомоги, за регіонами

Джерело: [7].

номного характеру, тому вони і не повинні в подальшому дотримуватися регламентів тарифної сітки фонду оплати праці працівників бюджетної сфери України [9].

У спільному звіті Всесвітньої організації охорони здоров'я та Світового банку щодо реформи фінансування системи охорони здоров'я, проведеної у 2016—2019 роках [7] зазначається, що вперше в Україні громадяни юридично отримали право вибору лікаря первинної медичної допомоги, а державні та приватні надавачі первинної медичної допомоги отримали рівні можливості для надання послуг в рамках програми медичних гарантій. Державне фінансування первинної медичної допомоги стало на сьогодні пріоритетним; при цьому було застосовано на практиці принцип, коли "гроші ходять за пацієнтом", а ключовими досягненнями за результатами цього було:

квітень 2018 — травень 2019 рр. підписано 27,6 мільйона (понад 65%) декларацій з лікарями первинної ланки;

червень 2018 — травень 2019 рр. НСЗУ укладено 1 276 договори з закладами сфери охорони здоров'я, які входять до первинної ланки галузі, включно 1024 державних та 131 приватних закладів, медичних установ та 121, які здійснюють індивідуальне практикування (так звані, сімейні лікарі) з метою забезпечення своєчасного надання гарантованого за змістом та якістю пакета послуг первинної медичної допомоги населенню, яке підписало декларації;

— понад 1 тис. державних установ надавачів первинної медичної допомоги стали незалежними юридичними особами з управлінською та фінансовою автономією, що становило 97% від усіх муніципальних медичних закладів первинної медичної допомоги у країні;

— були чітко визначені пакет послуг первинної медичної допомоги та формула оплати, встановлені на належному рівні уніфіковані ставки/тарифи, через капітаційний метод оплати запроваджені нові стимули для надавачів первинної медичної допомоги;

— з 1 квітня 2019 року НСЗУ почало здійснювати адміністрування урядової програми "Доступні ліки", укладено контракти з понад 1 тис. аптек, включаючи приватні аптеки;

НСЗУ почало розбудову необхідного потенціалу, зокрема системи цифрової обробки інформації (електронний варіант процедури укладання договорів з пацієнтами, електронний варіант реєстрації пацієнтів (або декларацій), запровадження електронного рецепту та використання інформаційних панелей).

Застосований в реформі принцип, при якому "гроші йдуть за пацієнтом" з застосуванням чіткої та достатньо простої капітаційної формули мали можливість забезпечити значно більшу ступінь прозорості та максимально справедливого розподілу бюджетних коштів серед закладів та надавачів медичних послуг ланки первинної медичної допомоги, створили достатньо потужний реальний стимул для пришвидшення у перетворенні закладів первинної медичної допомоги державної форми власності на автономні незалежні медичні установи.

Динаміку підписання декларацій за регіонами майже у 2018 році наведено на рисунку 2.

У 2019 році 87,1% респондентів повідомили, що всі члени їхнього домогосподарства мали підписані декларації й лише 6,0% — що таких декларацій не має жоден із членів родини. Найбільше домогосподарств, де всі члени підписали декларацію, у Львівській (95,7%) та Миколаївській (95,6%) областях, найменше — в Одеській (79,5%) та Тернопільській (79,7%) (відповідно до дослідження "Індекс здоров'я. Україна-2019") [9].

У 2020 р. первинна медична допомога в Україні набула ще більш важливого значення. Громадяни звертаються до свого сімейного лікаря при раптових чи хронічних захворюваннях, підозрі на COVID-19, підтримують з ним постійний зв'язок під час проведення лікування в домашніх умовах у випадку підтвердження захворювання, за потреби та необхідності отримання консультації, проведення щеплень, отримання електронного рецепта за державною програмою "Доступні ліки"

або електронне скерування до лікаря-спеціаліста певного фаху [10].

Зараз можливість користування послугами сімейного лікаря, спеціаліста-терапевта або фахівця педіатра обрали понад 30 млн громадян України. Протягом тільки останніх трьох місяців майже 500 тис. українців обрали свого сімейного лікаря. Починаючи з березня 2020 р. по кінець жовтня 2020 р., за час поширення серед громадян держави пандемії COVID-19, до роботи у структурних одиницях первинної ланки сфери надання медичних послуг були долучені 1,411 лікарів нової формації. Дані електронної системи Міністерства охорони здоров'я України свідчать про офіційну реєстрацію біля 24 тис. лікарів первинної ланки, які надають щоденну первинну медичну допомогу пацієнтам.

НСЗУ на сьогодні укладено 1,697 контрактів із надавачами первинної ланки медичної допомоги пацієнтам, що на 231 більше, ніж було укладено угод на кінець 2019 р. Серед медичних закладів та установ, які вперше здійснили укладання угод з НСЗУ, 75% є приватної форми власності, які проводять діяльність в якості ФОП (фізичних осіб-підприємців) [10].

Основними пріоритетними напрямками у формуванні ринку медичних послуг є державне фінансування процесу надання послуг у галузі медичного обслуговування, зокрема, для малозабезпечених верств громадян, громадян пенсійного віку з чітким координуванням та узгодженням напрямків державного та приватного форм фінансування та сприяння створенню умов, за яких пацієнти з доходами більш високого рівня зверталися за послугами медичного характеру до приватних установ. Основою для співпраці між державним та приватним секторами є розуміння мотивації та визначення відносин між ними. Сектори, що названі поєднують у своїй діяльності поєднання виконання завдань національної загальнодержавної системи охорони здоров'я з матеріальною зацікавленістю, врахуванням інтересів і реалій фактичного стану приватного медичного сектора. Державно-приватне співробітництво передбачає укладання контрактів між державними органами охорони здоров'я та приватними постачальниками медичних послуг різнопланового характеру з метою надання належного рівня медичної допомоги пацієнтам, чітко визначеної та окресленої системи ліцензування і акредитації, регулювання збоку держави дозволу на окремі види медичних послуг, програми соціалізованого типу маркетингу, забезпечення суворого контролю за ступенем рівня якості послуг медичного характеру при обов'язковому паралельному створенню системи безперервної практичної освіти медичних працівників та персоналу усіх фахових та спеціалізованих напрямів з обов'язковим проведенням об'єктивної підсумкової атестації останніх з питань достатності знань відповідності їх рівня кваліфікаційним категоріям медичних працівників [11, с. 167].

Серед основних проблем під час моніторингу ефективності ринку медичних послуг України можна відмітити наступні:

— недосконалість системи фінансування: медичні заклади фінансуються за радянською системою, відповідно до якої державні виплати лікарням залежать від показника "ліжко-день"; зарплати лікарів залежать не

від результатів діяльності, а від кваліфікації та наукового діяльності;

— застаріла інфраструктура: більшість лікарень спроектовані і побудовані ще за радянських часів, у той же період було закуплено більшість устаткування;

— недосконалість законодавчого регулювання відповідно до сучасних потреб і запитів суспільства;

— недостатня кількість єдиних стандартів медичних процедур, підкріплених фундаментальними дослідженнями;

— низькі зарплати лікарів і відтік фахівців за кордон;

— обмежений доступ до медичної допомоги та низький рівень забезпечення медичними послугами у селах.

Для ефективності та покращення механізмів державного регулювання ринку медичних послуг доцільно дослідити закордонний досвід, а результати використати при реформуванні національної медицини. Також слід приділити особливу увагу навчанню та підвищенню кваліфікації медичного персоналу, оновленню медичного устаткування та впровадженню нових технологій обробки даних, що, як наслідок, спростить роботу медичним працівникам та покращать умови отримання пацієнтами послуг. Для залучення та пошуку альтернативних джерел фінансування галузі охорони здоров'я, з метою підвищення рівня економічної доступності медичного обслуговування населення, необхідно посилити роль бюджетно-страхової медицини. Оптимальна модель добровільного медичного страхування повинна базуватися на засадах державно-приватного партнерства.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи результати проведеного моніторингу ефективності медичних послуг, можна стверджувати, що медичні послуги в Україні перебувають на стадії розвитку та трансформації. Ринок послуг медичного характеру та спрямування являє собою велику сукупність медичних засобів, обладнання, технологій, виробів медичного призначення, техніки, методів організації процесу надання послуг у сфері та медичної діяльності, ринок засобів фармакології, які реалізуються пацієнтам в умовах побудови конкурентного середовища в економічній державі. Українська влада працює над покращенням надання послуг в медичній сфері шляхом проведення реформ, узгодження та оновлення законодавчого поля, впровадження нових стандартів надання медичних послуг. Сьогодні відбувається реформування системи охорони здоров'я, що передбачає досягнення високої якості медичної допомоги як одного з пріоритетних напрямків розвитку України. Ефективними та позитивними моментами ринку медичних послуг в Україні відповідно до медичної реформи є впровадження принципу "гроші йдуть за пацієнтом", завдяки якому пацієнт отримує більш якісні послуги, а медичний працівник працює на результат.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 чер. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov->

ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%-80#Text (дата звернення 29.10.2020).

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 лист. 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 29.10.2020).

3. Карлаш В.В. Проблеми державного регулювання здійснення контролю в сфері охорони здоров'я України. Теорія і практика сучасної науки (частина II): матеріали IV Міжнародної наук.-практ. конф., 15—16 трав. 2019 р. Київ: МЦНД, 2019. С. 5—6.

4. Барзилович А.Д. Принципи та функції державного регулювання ринку медичних послуг — теоретичний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 21/2019. С. 122—126.

5. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2016 р. № 1013-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249626689> (дата звернення 01.11.2020).

6. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовт. 2017 р. № 2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення 29.10.2020).

7. УКРАЇНА: ОГЛЯД РЕФОРМИ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я 2016-2019. Спільний звіт ВООЗ та Світового банку, 2019. 98 с. URL: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf?ua=1 (дата звернення 01.11.2020).

8. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 рр. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> (дата звернення 28.10.2019).

9. Індекс здоров'я. Україна — 2019: Результати загальнонаціонального дослідження. Київ, 2020. URL: http://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf (дата звернення 01.11.2020).

10. Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/za-tri-misyaci-blizko-pivmilona-ukrayinciv-pidpisali-deklaraciyi-z-simejnimi-likaryami-nszu> (дата звернення 05.11.2019).

11. Москаленко В.Ф., Гульчій О.П., Таран В. В. та ін. Економіка охорони здоров'я: підручник. Вінниця: Нова Книга, 2010. 288 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 29.10.2020).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Accessed date 29.10.2020).

3. Karlash, V.V (2019), "Problems of state regulation of control in the field of health care of Ukraine", Materily IV Mizhnarodnoyi nauk.-prakt. konf. Teoriya i praktyka suchasnoyi nauky (chastyna II) [Materials of the IV International scientific-practical. conf. Theory and practice of modern science (partII)], Kyiv, Ukraine, 15—16 may, pp.5—6.

4. Barzilovich A. D. (2019), "Principles and functions of state regulation of the medical services market — a theoretical aspect", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 21, pp.122—126.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), Resolution "On approval of the Concept of health care financing reform 2016", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249626689> (Access date 01.11.2020).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), Law of Ukraine "On State Financial Guarantees of Medical Care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (Accessed date 29.10.2020).

7. WHO and World Bank Joint Report (2019), "UKRAINE: OVERVIEW OF HEALTHCARE FINANCING REFORM 2016—2019", available at: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf?ua=1 (access date 01.11.2020).

8. Ministry of Health of Ukraine (2014), "National strategy for reforming the health care system in Ukraine for the period 2015—2020", available at: <https://moz.gov.ua/uploads/0/691-strategiya.pdf> (access date 28.10.2019).

9. Health Index. Ukraine — 2019: Results of a nationwide survey (2020), "Satisfaction with health care and perception of health care reforms", available at: http://health-index.com.ua/HI_Report_2019_Preview.pdf (Accessed 01.11.2020).

10. Official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/za-tri-misyaci-blizko-pivmilona-ukrayinciv-pidpisali-deklaraciyi-z-simejnimi-likaryami-nszu> (Accessed 05.11.2019).

11. Moskalenko, V.F. Gulchiy, O.P. and Taran, V.V. (2010), Ekonomika okhorony zdorov'ya [Health economics], New Book, Vinnytsia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2020 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

А. Р. Криничко,
к. м. н., здобувач кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0002-2067-9925

С. М. Петрик,
аспірант, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0001-9942-1937

Ф. Р. Криничко,
здобувач кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування,
Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-2378-3418

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.131

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО- ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ЯК ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЄКТУ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

L. Krinichko,
PhD in Medical Sciences, Candidate for a degree of the Department of Economic Security,
Public Administration and Administration, Zhytomyr Polytechnic State University
S. Petrik,
Postgraduate student, Interregional Academy of Personnel Management
F. Krynychko,
Candidate for a degree of the Department of Economic Security,
Public Administration and Administration, Zhytomyr Polytechnic State University

IMPROVEMENT OF THE LEGAL MECHANISM OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IMPLEMENTATION AS AN INVESTMENT PROJECT IN THE FIELD OF HEALTHCARE

У статті доведено, що структура правових форм проєктів державно-приватного партнерства відрізняється між собою для різних промислових секторів економіки держави. Запропоновано конкретні напрями удосконалення правового механізму державного управління в сфері охорони здоров'я, що реалізується через державно-приватне партнерство. Запропоновано удосконалити правовий механізм участині регулювання етапів реалізації проєктів державно-приватного партнерства за формами. Зазначенні напрями удосконалення правового регулювання державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я передбачають удосконалення існуючих та формування нових нормативно-правових актів. Розроблено правовий механізм реалізації проєкту державно-приватного партнерства, що передбачає напрями удосконалення правового регулювання загальних положень, етапів формування проєкту державно-приватного партнерства та його реалізації. Зазначенні напрями визначенні виходячи з нагальної необхід-

ності розвитку державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я. Розроблено системи нормативно-правового регулювання дозволить врахувати галузеву специфіку реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я.

The article proves that the structure of legal forms of public-private partnership projects differs for different industrial sectors of the state economy. Specific areas for improving the legal mechanism of public administration in the field of health care, which is implemented through public-private partnership, are proposed. It is proposed to improve the legal mechanism in terms of regulating the stages of implementation of public-private partnership projects by form. These areas of improving the legal regulation of public-private partnerships in the field of health care include the improvement of existing and the formation of new regulations. The current direction of improving the process of public-private partnership in the field of health care is the development of the legal framework and the formation of an innovative legal mechanism of public administration. This is due to the fact that the current approaches in Ukraine do not take into account current trends in the field of health care and international experience in the implementation of public-private partnership projects. The legal mechanism of realization of the project of public-private partnership is developed, providing directions of perfection of legal regulation of the general provisions, stages of formation of the project of public-private partnership and its realization. These areas are determined based on the urgent need to develop public-private partnerships in the field of health. Developed regulatory systems will take into account the industry specifics of public-private partnerships in the field of health care. It is proposed to regulate the stages of formation of public-private partnership projects as follows: to determine the requirements for the tender to determine the private partner. In particular, we propose to group all the requirements as follows: general unit, medical unit, legal unit, financial and economic unit, social unit. For each block it is necessary to establish criteria that will be supplemented depending on the specifics of the public-private partnership in the field of health.

Ключові слова: приватна медицина, медичні заклади, медичні послуги, приватні медичні заклади, система охорони здоров'я, зарубіжний досвід, державне регулювання медичними закладами.

Key words: private medicine, medical institutions, medical services, private medical institutions, health care system, foreign experience, state regulation by medical institutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальним напрямом удосконалення процесу реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я є розвиток нормативно-правової бази та формування інноваційного правового механізму державного управління. Це обумовлено тим, що діючі в Україні підходи не враховують сучасних тенденції розвитку сфери охорони здоров'я та міжнародного досвіду в сфері реалізації проєктів державно-приватного партнерства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання розвитку правового механізму державного управління сферою охорони здоров'я через реалізацію проєктів державно-приватного партнерства піднімалися в працях: І.П. Дубок, В.І. Шандрик, Т.І. Пахомова, Ф.В. Узунов, А.С. Заскалкін, С.А. Квітка, Л.В. Сергієнко, А.А. Митник, С.В. Сімак, І.С. Біла, М.З. Масик, С.М. Вовк,

О.П. Фоменко, К.Л. Фроліна, А.Ф. Мельник та інші; по-друге, юридичні науки: О.М. Вінник, В.Д. Струкова, О.Е. Сімсон, В.О. Возна, О.Б. Кишко-Єрлі, Д.С. Бондаренко, А.М. Захарченко, В.А. Устименко, Є.І. Білокур та інші.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

"Структура правових форм проєктів державно-приватного партнерства відрізняється між собою для різних промислових секторів економіки держави. В законодавстві України не існує поняття "стандартний проєкт" державно-приватного партнерства, оскільки кожен проєкт за своїм змістом та відповідно і його правова форма (відповідний договір) мають свої індивідуальні правові особливості" [1, с. 29]. Відповідно є потреба в розвитку правового механізму державного управління сферою охорони здоров'я через реалізацію проєктів державно-приватного партнерства. Для цього є потре-

Таблиця 1. Структура законодавства, що регулює державно-приватні партнерства в Україні

Група законодавства	Нормативно-правові акти	Характеристика	
Фундаментальне	Конституція України	Регулює суспільні відносини в країні, в тому числі відноси держави та бізнесу, бізнесу та суспільства, суспільства та держави	
	Цивільний кодекс		
	Адміністративний кодекс		
	Кримінальний кодекс		
	Адміністративно-процесуальний кодекс		
Спеціальне	Законоди:		
	Закон України "Про державно-приватне партнерство"	Визначає порядок формування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства та форми їх реалізації	
	Закон України "Про концесію"	Регулює взаємовідносин між концесіонером та концесіодавцем та порядок реалізації проєкту державно-приватного партнерства у формі концесії	
	Постанови Кабінету міністрів України:		
	Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства		
	Про затвердження Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними		
	Про затвердження Порядку надання приватним партнером державному партнеру інформації про виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства		
	Про затвердження Порядку заміни приватного партнера за договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства		
	Про затвердження Методики розрахунку концесійних платежів		
	Накази міністерств:		
	Деякі питання проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства		
	Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними		
	Порядок ведення обліку результатів спільної діяльності на території України без створення юридичної особи		
	Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку спільної діяльності без створення юридичної особи		
	Економічне	Господарський кодекс	Регулює господарські процеси та управління окремими об'єктами проєкту державно-приватного партнерства
		Податковий кодекс	
		Земельний кодекс	
Закон України Про ліцензування видів господарської діяльності			
Галузеве	Основи законодавства України про охорону здоров'я	Регулює специфіку реалізації проєктів державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я	
	ЗУ Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ		
	ЗУ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення		
	ЗУ Про донорство крові та її компонентів		
	ЗУ Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини		
	ЗУ Про психіатричну допомогу		
	ЗУ Про захист населення від інфекційних хвороб		
	ЗУ Про лікарські засоби		
	ЗУ Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз		
	ЗУ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори		
	ЗУ Про охорону дитинства, ЗУ Про курорти тощо		

ба в оцінці діючого механізму та формування напрямів його розвитку через розробку нових та удосконалення чинних законодавчих актів.

За усіма вище зазначеними групами законодавства можна визначити такі нормативно-правові акти (табл. 1).

В цілому аналізуючи складові системи нормативно-правового регулювання формування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства необхідно вказати на такі її особливості:

— діючі нормативно-правові акти з регулювання державно-приватного партнерства в Україні не повною мірою відображають специфіку їх реалізації в різних галузях національної економіки, зокрема не враховують галузевої специфіки сфери охорони здоров'я;

— система нормативно-правового забезпечення регулює лише загальні питання реалізації проєктів державно-приватного партнерства, оминаючи специфіку окремих форм його реалізації. Зокрема, врегульованим на сьогодні є лише проєкти державно-приватного партнерства, що реалізуються у формі концесії, усі ніші форми

не врегульовані, що викликає сукупність проблем у реалізації окремих видів проєктів;

— на досить низькому рівні сьогодні є положення, що регулюють процедури формування проєкту державно-приватного партнерства в частині: визначення суб'єкту техніко-економічної оцінки проєкту; методології такої оцінки; формування вимог до учасників у конкурсі на визначення приватного партнера; порядок приймання-передачі майна в результаті укладання відповідного договору про державно-приватне партнерство;

— не врегульованими сьогодні залишається порядок взаємодії державного та приватного партнерів у результаті реалізації державно-приватного партнерства за різними формами, зокрема: в частині спільної діяльності (визначення суб'єкту управління спільною діяльністю, розподіл результатів спільної діяльності, формування спільних витрат, трудова участь кожного учасника спільної діяльності, право власності на придбане майно в результаті спільної діяльності та інші); в частині концесії (порядок передачі майна в концесію, порядок формування дозволів до отримання доступу до держав-

Рис. 1. Напрями удосконалення правового регулювання державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я

ної таємниці, якщо така наявна в частинні використання відповідного об'єкту концесії; участь державного партнера в управлінні концесійною діяльністю; порядок отримання державою інформації про ефективність реалізації проєкту у формі концесії; порядок припинення договору про концесію та інше).

Вітчизняний вчений-юрист Вінник О.М. у контексті правового регулювання державно-приватного партнерства зазначає таке: "Ефективність технологій управління державно-приватного партнерства передбачає визначення на законодавчому рівні основних засад такого управління, а на рівні договору — врахування специфіки відносин певного державно-приватного партнерства (складу учасників — партнерів; спрямованості та вартості проєктів державно-приватного партнерства; залучення до їх реалізації виконавців, що не є партнерами державно-приватного партнерства; галузей та сфер економіки, задіяних в реалізації проєктів державно-приватного партнерства тощо). Разом з тим, з метою попередження зловживань та забезпечення ефективності державно-приватного партнерства за Урядом доцільно закріпити право на затвердження Типової угоди державно-приватного партнерства з визначенням меж договірної свободи сторін державно-приватного партнерства (можливості віддзеркалення в угоді специфіки конкретного державно-приватного партнерства), а також передбачити відкритість інформації про угоди державно-приватного партнерства (з огляду на участь в них носіїв публічних інтересів та використання ресурсів загальнодержавного та/або регіонального значення). Інформаційна відкритість державно-приватного партнерства має створити кордон для корупційних зловживань у сфері

державно-приватного партнерства та відповідно — забезпечити реальну соціальну спрямованість державно-приватного партнерства" [1, с. 115—116].

Захарченко А.М. пропонує наступні напрями удосконалення правового регулювання державно-приватного партнерства:

— по-перше, в частинні договірної роботи: "запропоновано залежно від значення певних договорів для організації цього партнерства розподіляти їх на дві групи: 1) договори державно-приватного партнерства (договори концесії, про спільну діяльність, управління майном, інвестиційні договори та інші за наявності у них визначених законом ознак державно-приватного партнерства); 2) договори, необхідні для виконання договорів державно-приватного партнерства (договори оренди земель, про публічні закупівлі, емфітевзису і ін.)" [1, с. 18];

— по-друге, в частинні концесійний платежів та управління майном переданим в концесію: "Запропоновано удосконалення правил розрахунку концесійних платежів шляхом визначення критеріїв обрання способів розрахунку таких платежів суб'єктом управління концесієдавцем. Обґрунтовано застосування раніше запропонованого порядку списання та відчуження об'єктів державної власності у відносинах оренди щодо об'єктів, переданих в концесію" [1, с. 18—19];

— по-третє, в частинні фінансування техніко-економічної оцінки проєкту: "запропоновано фінансування робіт по проведенню аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства, виготовленню землепорядної документації, її експертизи і інших витрат, пов'язаних із підготовкою до конкурсу з визначення

приватного партнера, здійснювати у рівних частинах за рахунок коштів державного бюджету та суб'єкта господа- рювання-ініціатора такого партнерства" [1, с. 19];

— по-четверте, в частині державної підтримки при- ватних партнерів: "доопрацьовано питання надання при- ватним партнерам державної підтримки, зокрема, шля- хом: закріплення у відповідному договорі державно- приватного партнерства умов щодо правових наслідків ненадання чи несвоєчасного надання державної підтримки, в тому числі звільнення від відповідальності за невиконання договору; встановлення порядку надан- ня окремих податкових та митних пільг з урахуванням сфер такого партнерства та рівня його ризиків. Запро- поновано закріплення принципу пріоритетності викори- стання інвестиційно-привабливих об'єктів державної власності на умовах державно-приватного партнерства відносно приватизації таких об'єктів" [1, с. 19].

Вищезазначене визначає напрями удосконалення правового механізму державного управління в сфері охорони здоров'я, що реалізується через державно- приватне партнерство (рис. 1).

Розглянемо більш детально кожен із зазначених напрямів удосконалення правового механізму держав- но-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я.

Удосконалення нормативно-правового регулюван- ня в частині загальних положень державно-приватно- го партнерства в сфері охорони здоров'я полягають в такому:

— Розширити сфери реалізації проєктів державно- приватного партнерства. Особливо гостро це стосуєть- ся сфери охорони здоров'я. "Українське законодавство містить широкий перелік сфер та секторів застосуван- ня державно-приватного партнерства, зокрема: пошук, розвідка родовищ корисних копалин та їх видобуток, виробництво, транспортування і постачання тепла й електроенергії, розподіл та постачання природного газу, будівництво й експлуатація об'єктів транспортної інфраструктури, машинобудування, збір, очищення та розподіл води, охорона здоров'я, туризм, оброблення відходів, управління нерухомістю тощо. В той же час світовий досвід показує, що, як правило, держава нор- мативно визначає обмежену кількість сфер та форм реалізації державно-приватного партнерства їх на вирішен- ня найбільш гострих проблем і, як наслідок, ефективно врегулювати суспільні відносини, що виникають" [1, с. 29]. Так, у сфері охорони здоров'я варто: по-перше, розширити спектр послуг, які можуть реалізовуватися приватними партнерами; по-друге, визначити критичні точки в сфері охорони здоров'я, які залишилися без державного фінансування та стимулювати їх розвиток через державно-приватне партнерство. Розширення сфер реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я дозволить зменшити наванта- ження на бюджету систему країни, власне як це відбу- вається і з приватним сектором. "Наявність розвинуто- го приватного сектора медичних послуг дає змогу по- легшити навантаження на державну систему охорони здоров'я, оскільки він обслуговує частину громадян, які спроможні самостійно сплачувати за лікування. Крім того, створюватиметься конкурентне середовище на ринку медичних послуг, що підвищить ефективність ро- боти галузі в цілому та покращить якість надання ліку-

вально профілактичних послуг" [1, с. 179]. Проте на відміну від приватного сектору державно-приватно партнерство дозволяє підвищити ефективність та мо- дернізувати державне та комунальне майно в сфері охо- рони здоров'я. Прикладом можуть слугувати послуги в санітарно-епідеміологічній сфері. Це обумовлено тим, що Санітарно-епідеміологічна служба була реорганізо- вана в 2016 р., а її функції розподілені між іншими дер- жавними органами. Відповідно ціла сфера охорони здо- ров'я залишилася не контрольованою, водночас — при- ватний сектор не повною мірою може реалізувати функ- ції, які раніше покладалися на Санітарно-епідеміологіч- ну службу. А тому реалізація державно-приватного партнерства в такій сфері дозволить в повній мірі вико- нати державні послуги в сфері забезпечення епідеміо- логічної та санітарної безпеки.

— Розширити сукупність об'єктів державної та ко- мунальної власності, що можуть передаватися в дер- жавно-приватне партнерство. В цьому напрямі необхі- дним є проведення загальнодержавної інвентаризації об'єктів державного та комунального майна в сфері — охорони здоров'я та оцінки ефективності його вико- ристання. Зокрема пропонуємо прийняти положення про інвентаризацію об'єктів неопорозитних активів у сфері охорони здоров'я. Інвентаризація дозволить визначити об'єкти державного та комунального май- на, які не використовуються або ж використовуються не ефективно. Наприклад, майно, що належало Сані- тарно-епідеміологічній службі. На основі інвентари- зації будуть формуватися перелік стратегічних об'єктів, що можуть бути передані в державно-приват- не партнерство та визначенні напрями їх використан- ня з позиції стратегічних цілей розвитку системи охо- рони здоров'я в державі.

— Передбачати податкове стимулювання приватний партнерів. В окремих випадках державно-приватне парт- нерство виступає господарською діяльністю приватно- го партнера. Наприклад, якщо формою реалізації проєк- ту державно-приватного партнерства є концесія, то уся реалізація проєкту є господарською діяльністю конче- сійонера, що ґрунтується на використанні державного та комунального майна для реалізації суспільних послуг. Відповідно держава має забезпечити податкове стиму- лювання таких суб'єктів господарювання. Напрямами податкового стимулювання мають стати: по-перше, звільнення або зменшення податкового навантаження у частині податку на прибуток та податку на додану вартість на період модернізації об'єктів державного та комунального майна; по-друге, пом'якшити процедуру імпорту медичного обладнання для приватного партне- ра; по-третє, знизити податкове навантаження за пря- мими та непрямыми податками та платежами. Усе це збільшить привабливість участі в державно-приватно- му партнерстві приватного сектору.

— передбачити створення регіональний центрів з розвитку державно-приватного партнерства. При обласних державних адміністраціях пропонуємо створити відокремлений департамент або покласти на існуючі функції з розвитку державно-приватного партнерства. Основними функціональними обов'яз- ками зазначеного департаменту мають стати: інвен- таризація державного та комунального майна, що не

використовується або використовується не ефективно; оцінка ефективності використання державного та комунального майна; формування пріоритетних напрямів реалізації проєктів державно-приватного партнерства; супровід проєктів державно-приватного партнерства; визначення суб'єкту здійснення техніко-економічної оцінки проєкту; оголошення конкурсу та визначення державного партнера; формування договору та участь у прийманні передачі об'єкту; встановлення контрольних параметрів реалізації проєкту.

— Визначити порядок техніко-економічної оцінки проєкту. Необхідним є удосконалення порядку техніко-економічної оцінки проєктів державно-приватного партнерства в частині: організації — визначення критеріїв до суб'єкту оцінки проєкту та його відбору; методичної — формування загальних підходів до оцінки та визначення галузевої специфіки, зокрема в частині оцінки економічного, соціального та інших ефектів від реалізації суспільних послуг у сфері охорони здоров'я. Основні обов'язки, що організації техніко-економічної оцінки проєкту державно-приватного партнерства мають покладатися на відповідний департамент при органах місцевого самоврядування, або є центральних органах виконавчої влади, зокрема — Міністерство розвитку, економіки, торгівлі та сільського господарства України.

— Визначити специфічні риси договорів про державно-приватне партнерство в стратегічно важливих сферах державного управління, зокрема охорони здоров'я. Пропонуємо удосконалити чинне законодавство через розширення положень Закону України Про державно-приватне партнерство та Цивільний кодекс у частині розширення положень, що регулюють умови договору за усіма існуючими формами їх реалізації. Так, необхідним є формування положень, які дозволяють формувати положення договору, які визначають галузеву специфіку. Такі положення пропонуємо визначити в частині напрямів реалізації, що представлені в законодавстві.

— Передбачити пільгове кредитування приватних партнерів. Пропонуємо внести зміни, до законодавства, що регулює ринок фінансових послуг, зокрема банківських. Ці зміни мають стосуватися пільгового кредитування, зокрема безвідсоткового або за зниженою відсотковою ставкою, приватних партнерів у частині реалізації ними суспільних послуг у сфері охорони здоров'я. Зокрема таку функцію можливо покласти державні банки.

Врегулювання етапів формування проєктів державно-приватного партнерства пропонуємо здійснити так:

— визначити вимоги до проведення конкурсу для визначення приватного партнера. Зокрема пропонуємо усі вимоги згрупувати так: 1) Загальний блок; 2) Медичний блок; 3) Правовий блок; 4) Фінансово-економічний блок; 5) Соціальний блок. За кожним блоком необхідним є встановлення критеріїв, які будуть доповнюватися в залежності від особливостей реалізації проєкту державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я;

— уточнити процедуру конкурсного відбору приватного партнера. Зокрема пропонуємо визначити загальні

процедури конкурсного відбору та встановити положення, які дозволяють її розширити в залежності від специфіки реалізації проєкту;

— передбачити вимоги до приватних партнерів в залежності від сфери реалізації проєкту державно-приватного партнерства. Необхідним є встановлення вимог, що визначають галузеву специфіку діяльності приватного партнера;

— визначити порядок укладання договорів про державно-приватне партнерство. Пропонуємо на законодавчому рівні затвердити участь стейкхолдерів у формуванні положень договору про державно-приватне партнерство;

— прийняти законодавчі акти за усіма формами реалізації проєктів державно-приватного партнерства;

— визначити порядок приймання передачі-державного та комунального майна в державно-приватне партнерство. При розробці законодавчих актів з регулювання кожної форми реалізації проєкту державно-приватного партнерства пропонуємо визначити положення, які будуть регулювати порядок приймання та передачі комунального та державного майна.

Пропонуємо удосконалити правовий механізм у частині регулювання етапів реалізації проєктів державно-приватного партнерства за такими формами:

1. У частині концесії:

— удосконалити порядок нарахування концесійних платежів у різних сферах реалізації проєкту державно-приватного партнерства;

— визначити порядок приймання-передачі об'єкту концесії;

— розробити механізм участі державного партнера в управлінні концесійною діяльністю;

— удосконалити порядок отримання інформацію про концесійну діяльність.

2. У частині спільної діяльності:

— удосконалити порядок визначення суб'єкту управління спільною діяльністю;

— розробити механізм розподілу результатів спільної діяльності;

— визначити порядок формування спільних витрат та їх розподілу;

— визначити механізм оцінки трудової участі кожного учасника спільної діяльності;

— розробити механізм переходу права власності на придбане майно в результаті спільної діяльності.

Таким чином, зазначені напрями удосконалення правового регулювання державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я передбачають удосконалення існуючих та формування нових нормативно-правових актів, зокрема:

— удосконаленню підлягають: Закон України Про державно-приватне партнерство, Цивільний кодекс, Господарський кодекс, Закон України про Концесію; Закон України про управління об'єктами державної власності; Закон України про місцеве самоврядування в Україні; Закон України Про ліцензування видів господарської діяльності; Податковий кодекс, Земельний кодекс; Бюджетний кодекс; Основи законодавства України про охорону здоров'я;

— розробити нормативні акти: Закон України про Спільну діяльність; Порядок техніко-економічної оцін-

ки проєктів державно-приватного партнерства; Критерії до приватного партнера за різними сферами реалізації проєктів державно-приватного партнерства.

ВИСНОВКИ

На основі вищепроведеного дослідження нами розроблено правовий механізм реалізації проєкту державно-приватного партнерства, що передбачає напрями удосконалення правового регулювання загальних положень, етапів формування проєкту державно-приватного партнерства та його реалізації. Зазначенні напрями визначенні виходячи з загальної необхідності розвитку державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я. Розробка системи нормативно-правового регулювання дозволить врахувати галузеву специфіку реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я.

Література:

1. Апаров А.М., Яценко А.В. Державно-приватне партнерство як особлива правова форма співпраці держави з приватним бізнесом: автореф. канд. юрид. наук 12.00.04. К., 2017. 35 с.
2. Захарченко А.М. Управління об'єктами державної власності (господарсько-правові аспекти). Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. Серія: Юридичні науки. № 4 (81). 2015. С. 27—35.
3. Шушпанов Д.Г. — Соціально-економічні детермінанти нерівності у здоров'ї населення: автореф.... дис. д. е. н.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2019. 43 с.
4. Трілленберг Г.І. Організаційно-економічний механізм формування і використання ресурсного потенціалу системи охорони здоров'я регіону (на прикладі Тернопільської області): автореф. дис.... канд. екон. н.: спец. 08.10.01 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / Трілленберг Г.І. — Львів, 2004. — 24 с.
5. Кнаус В.В. Управление развитием государственно-частного партнерства: автореферат дис. канд. экон. наук: спец. 08.00.05 [Электронный ресурс] / В.В. Кнаус. — Режим доступа: <http://www.rags.ru/files/dissertation/437.doc>
6. Волошко Н.І. Детермінанти ставлення до здоров'я і здорового способу життя / Н.І. Волошко // Проблеми сучасної психології. — 2011. — Вип. 11. — С. 115—124.

References:

1. Aparov, A.M. and Yatsenko, A.V. (2017), "Public-private partnership as a special legal form of state cooperation with private business", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, Kyiv, Ukraine.
2. Zakharchenko, A.M. (2015), "Management of state property (economic and legal aspects)", Foreign trade: economics, finance, law. Scientific journal. Series: Legal Sciences, vol. 4 (81), pp. 27—35.
3. Shushpanov, D.G. (2019), "Socio-economic determinants of inequality in public health", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, MV Institute of Demography and Social Research Birds of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

4. Trillenbergh, G.I. (2004), "Organizational and economic mechanism of formation and use of resource potential of the health care system of the region (on the example of Ternopil region)", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Lviv, Ukraine.

5. Knaus, V.V. (2005), "Management of public-private partnership", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, available at: <http://www.rags.ru/files/dissertation/437.doc> (Accessed 30 Nov 2020).

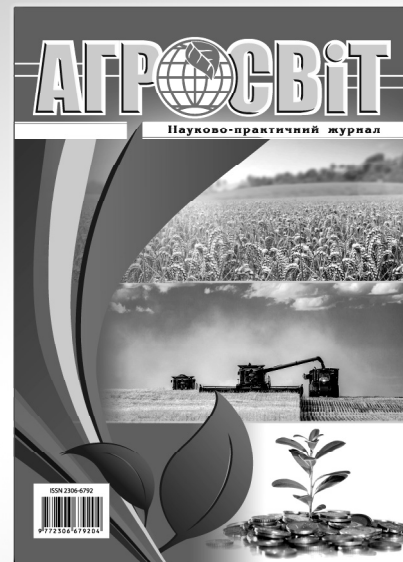
6. Voloshko, N.I. (2011), "Determinants of attitude to health and healthy lifestyle", Problems of modern psychology, vol. 11, pp. 115—124.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2020 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

В. І. Гайдай,
аспірант кафедри публічної політики та політичної аналітики,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-4441-6596

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.138

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗБІЛЬШЕННЯ НАДХОДЖЕНЬ ПДФО ДО МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

V. Haidai,
Postgraduate student of the Department of Public Policy and Political Analytics,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF INCREASE OF PIT REVENUES TO LOCAL BUDGETS IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Статтю присвячено теоретичному вивченню складових частин місцевих бюджетів, виявленню основного джерела увласних доходів місцевих бюджетів в Україні, пошуку взаємозв'язків між джерелами доходної частини місцевих бюджетів та обов'язковими платежами до Державного бюджету.

Визначено складові частини місцевих бюджетів, встановлено склад доходної частини місцевих бюджетів. Виявлено основне джерело доходів місцевих бюджетів у 2012—2019 роках увласних доходах місцевих бюджетів. Встановлено, рівень надходжень до загального фонду місцевих бюджетів від податку на доходи фізичних осіб. Розглянуто сучасний стан нарахування та сплати податку з доходу фізичних осіб в Україні та взаємозв'язок з іншими зборами, внесками, які сплачуються під час нарахування та виплат заробітної плати найманих робітників. Проаналізовано сучасний стан тіньової економіки України та втрати від ненадходження податку на доходи фізичних осіб бюджетів органів місцевого самоврядування. Проаналізовано проблеми щодо справляння податку з доходів фізичних осіб, сформовано рекомендації щодо механізмів державного регулювання для збільшення надходжень від податку на доходи фізичних осіб в Україні, шляхів подолання існуючих проблем.

The article is devoted to the theoretical study of the components of local budgets, identifying the main source of local budget revenues in Ukraine, finding relationships between sources of revenue of local budgets and mandatory payments to the State budget.

Components of local budgets, such as revenues and expenditures, have been identified.

It is established that local budget revenues are conditionally divided into own, ie revenues that local governments can "earn" and transferred, ie revenues that are transferred to local budgets from the state budget on a non-refundable basis (intergovernmental transfers). The value of own revenues of local budgets for the last three years ranges from 42—52% of total revenues of local budgets.

The main source of local budget revenues in 2012—2019 in own local budget revenues was identified.

It is established that the level of revenues to the general fund of local budgets from personal income tax.

There are three main means of increasing tax revenues to the budget, such as expanding the circle of taxpayers, increasing the number of objects from which indirect taxes are levied, raising tax rates for both direct and indirect taxation.

The current state of accrual and payment of personal income tax in Ukraine and the relationship with other fees, contributions that are paid in the accrual and payment of wages of employees are considered. The current state of the shadow economy of Ukraine and losses from non-receipt of personal income tax of local government budgets are analyzed.

Emphasis is placed on the relationship between the possibility of filling the budget by increasing taxation and the interest of economic entities in productive activities. It is emphasized that filling the budget by increasing taxation in the current economic environment in Ukraine can lead to the opposite effect, namely to the shadowing of the economy and as a consequence to a decrease in budget revenues at all levels.

The problems of personal income tax collection are analyzed, recommendations on state regulation mechanisms for increasing personal income tax revenues in Ukraine, ways to overcome existing problems are formed.

Ключові слова: податок з доходів фізичних осіб, крива Лаффера, військовий збір, єдиний соціальний внесок, органи місцевого самоврядування.

Key words: personal income tax, Laffer curve, military tax, single social contribution, local governments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розбудова місцевого самоврядування, утворення об'єднаних територіальних громад, передача ресурсів з бюджетів вищого рівня, повноважень до місць надання послуг в рамках проведення реформи з децентралізації влади для реальної реалізації права мешканців громади на сучасну медицину й освіту, доступні та якісні адміністративні, комунальні, соціальні послуги, гарні дороги, соціальну інфраструктуру, безпечне довкілля, чисті й освітлені вулиці тощо. Відмінною рисою функціонування новостворених адміністративно-територіальних об'єднань є усвідомлення громадянами, що їх об'єднує не лише спільна територія і її назва, а й нове спільне бачення майбутніх перспектив розвитку території. Люди мають зрозуміти, що вони можуть впливати на якість послуг які надають їм органи влади лише тоді, коли відповідальні за їх надання виконують свої обов'язки не лише по закону, а і тому що одержують свою зарплату з сплачених людьми податків. Найближчою до людей публічною владою є органи місцевого самоврядування, а саме: сільські, селищні міські ради та їхні виконавчі органи. Отже, саме ці органи публічної влади повинні мати широкі повноваження, права, обов'язки і достатньо коштів, щоб бути спроможними ефективно вирішувати усі питання віднесені до їх компетенції.

Для забезпечення вищенаведеного в Україні відбувається децентралізація — передача владних повноважень та ресурсів (в першу чергу фінансових) від органів державної влади якнайближче до людей — органам місцевого самоврядування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у певні аспекти дослідження проблем державного управління соціально-економічним розвитком територіальних громад, реформування їх бюджетної та податкової сфери, досліджували і здійснили вагомий вклад такі вчені: Ф. Блок, М. Вебер, А. Сміт, А. Лаффер, М. Білик, В. Бодрова, В. Суторміна, Т. Піхняк, І. Розпутенко, Р. Рудницька, Д. Стеченко, О. Васирик, І. Луніна, А. Даниленко, О. Кириленко, В. Кравченко.

Огляд наукових публікацій показав, що якщо проблема наповнення бюджетів усіх рівнів висвітлюється періодично, то дослідження проблеми виведення економіки з "тіні" залишається на край низькому рівні. Водночас на сьогодні актуальним залишається дослідження механізмів державного регулювання процесу оподаткування доходів громадян, з метою модернізації нинішньої системи, якою створюються уявлення громадян про високі податки, збори, інші платежі до різних фондів, а також уявлення роботодавців про те, що податки за найманих працівників вони платять з власних коштів.

Це обумовлює необхідність більш глибоких досліджень у цьому напрямі та пошуку відмінних систем оподаткування від існуючої системи нині.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз державного регулювання оподаткування та адміністрування ПДФО, визначення сучасного стану сплати ПДФО, причин ухилення від сплати податку до бюджету, вироблення пропозиції щодо вдосконалення механізму стягнення ПДФО в Україні та інших пов'язаних зі сплатою ПДФО зборів, внесків в умовах децентралізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реформа децентралізації започатковувалася для з метою реального збільшення дохідної частини місцевих бюджетів і, відповідно, дохідна частина місцевих бюджетів була збільшена. Однак одночасно зі збільшенням дохідної частини місцевих бюджетів, фінансування більшої частини видатків, пов'язаних з життям територіальних громад, тепер має здійснюватися з місцевих бюджетів.

Особливу увагу цій реформі було приділено в задекларованих органами державної влади стратегіях та концепціях розвитку, які роблять акцент на збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, пошуку резервів їх наповнення, покращення ефективності адміністрування податків і зборів.

Слід відзначити здобутки вітчизняних вчених у дослідженні теоретичних і практичних аспектів оподаткування, збільшенні дохідної частини бюджетів. Зокрема А. Крисоватий, П. Мельник, А. Соколовська, Л. Шабліста, А. Гаденко, А. Гречко, М. Карлінта інші приділяють значну увагу визначенню причин сучасного стану податкової системи, напрямів здійснення її реформування. Однак продовження досліджень щодо визначення комплексу цілей і заходів держави, спрямованих на покращення функціонування податкової системи є актуальним.

Для розвитку і процвітання тієї чи іншої територіальної громади потрібні фінансові і матеріальні ресурси. Основою для їх поповнення і використання є місцевий бюджет.

Складовими частинами місцевого бюджету є доходи і видатки. Перелік надходжень до місцевого бюджету визначає Бюджетний кодекс України.

Доходи місцевих бюджетів можна умовно поділити на власні, тобто доходи, які органи місцевого самоврядування повинні самостійно "заробити" та доходи, які місцевим бюджетам передають з державного бюджету на безповоротній основі. Їх можна назвати міжбюджетними трансфертами. Відсоткове значення власних до-

ходів місцевих бюджетів за останні три роки варіюється в межах від 42—52% в загальних доходах місцевих бюджетів.

У 2017 році доходи місцевих бюджетів склали 464,8 млрд грн, з яких 191,9 млрд. грн — власні доходи, а 272,9 млрд грн — передані з держбюджету.

У 2018 році до доходів місцевих бюджетів надійшло 519,4 млрд грн, з яких 233,9 млрд грн — власні доходи, а 285,5 млрд грн — передані з держбюджету.

У 2019 році доходи місцевих бюджетів склали 520,4 млрд грн, з яких 275,0 млрд грн — власні доходи, а 245,4 млрд грн — передані з держбюджету [13].

Власні доходи місцевих бюджетів формують:

- податкові надходження на які припадає понад 88% загальної суми власних доходів місцевих бюджетів та складаються з: частини загальнодержавних податків та зборів (податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб, рентна плата за користування надрами, акцизний податок з пального та інші), місцевих податків і зборів (податок на майно, єдиний податок, туристичний збір та інші);

- неподаткові надходження на які припадає близько 10% суми власних доходів місцевих бюджетів, а саме: державне мито, штрафи плата за видачу ліцензій та дозволів, орендна плата;

- інші надходження, які складаються з коштів від продажу основного капіталу, донорських коштів отриманих від ЄС та міжнародних організацій тощо.

Враховуючи, що децентралізація — передача повноважень та фінансів від державної влади органам місцевого самоврядування — якнайближче до людей, можна спрогнозувати, що з кожним роком все більше повноважень від державної влади буде передаватися місцевій владі для формування ефективного місцевого самоврядування для створення комфортних, безпечних умов для проживання громадян, надання громадянам високоякісних послуг, і відповідно головам ОМС потрібно формувати та застосовувати прогресивні відносини в управлінні для підвищення рівня фінансового забезпечення місцевих бюджетів.

Відповідно, для забезпечення фінансування повноважень, частка власних доходів у місцевих бюджетах повинна зростати.

Основним джерелом доходів місцевих бюджетів у 2012—2019 роках був податок з доходів фізичних осіб (ПДФО), на який припадало 54—62% усіх власних доходів місцевих бюджетів.

Згідно з Бюджетним кодексом України до доходів загального фонду місцевих бюджетів належать:

- 60 відсотків податку на доходи фізичних осіб у селах, селищах та містах, 40 відсотків податку на доходи фізичних осіб у м. Києві, 100 відсотків податку на доходи фізичних осіб у м. Севастополь, 15 відсотків податку на доходи фізичних осіб перераховується до загального фонду бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів.

У 2012 році надходження ПДФО до місцевих бюджетів становило 60,1 млрд грн до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 100,8 млрд грн.

У 2013 році надходження ПДФО до місцевих бюджетів становило 64,6 млрд грн до загального фонду

місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 105,2 млрд грн.

2014 році надходження ПДФО до місцевих бюджетів становило 62,5 млрд грн до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) надійшло 101,1 млрд грн.

У 2015 році обсяг надходжень ПДФО склав 53,6 млрд грн, до загального фонду бюджетів органів місцевого самоврядування (без урахування трансфертів) надійшло 99,8 млрд грн.

У 2016 році обсяг надходжень ПДФО склав 79,0 млрд грн, до загального фонду бюджетів органів місцевого самоврядування (без трансфертів) надійшло 146,6 млрд грн.

У 2017 році обсяг надходжень ПДФО склав 110,0 млрд грн, до загального фонду бюджетів органів місцевого самоврядування (без трансфертів) надійшло 191,9 млрд грн.

У 2018 році обсяг надходжень ПДФО склав 138,1 млрд грн, до загального фонду бюджетів органів місцевого самоврядування (без трансфертів) надійшло 233,9 млрд грн.

У 2019 році обсяг надходжень ПДФО склав 165,4 млрд грн, до загального фонду місцевих бюджетів (без трансфертів) надійшло 275,0 млрд грн.

Існують три основних шляхи збільшення податкових надходжень у бюджет:

- а) збільшення суб'єктів — платників податків;
- б) збільшення об'єктів, які підлягають оподаткуванню непрямыми податками;
- в) збільшення рівня податкових ставок при прямому та при непрямому оподаткуванні.

Виходячи з вищевикладеного, особливу увагу органи державної влади та органи місцевого самоврядування повинні зосереджувати саме на адмініструванні податку на доходи фізичних осіб, пошуку можливостей щодо збільшення бази оподаткування цим податком, створення умов для легалізації трудових відносин, збільшенні рівня заробітної плати громадян в економічно активних суб'єктах господарювання та втілювати інші заходи, метою яких є нарощування надходжень від даного податку.

Варто, зазначити, що ПДФО, відповідно до Податкового кодексу, об'єктом оподаткування податком є загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід, тобто податок сплачується з доходу отриманого платником, іншими словами з заробітної плати, але не виключно.

Проте, разом з ПДФО з платника податків, у відповідності до законодавства України, податковим агентом утримується військовий збір (далі — ВЗ) до Державного бюджету, за ставкою яка становить 1,5 відсотка від об'єкта оподаткування, від загального місячного (річного) оподаткованого доходу.

Також, разом зі сплатою ПДФО та ВЗ, податковий агент відповідно до закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" нараховує та перераховує до відповідного бюджету єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі — єдиний внесок) — консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового дер-

жавного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування [3].

Розмір єдиного внеску для роботодавців, встановлено у розмірі 22 відсотки на суму нарахованої кожній застрахованій особі заробітної плати за видами виплат (без врахування підприємств, установ і організацій, фізичних осіб — підприємців, в яких працюють особи з інвалідністю, та підприємств та організацій всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю, в яких кількість осіб з інвалідністю становить не менш як 50 відсотків загальної чисельності працюючих і фонд оплати праці осіб з інвалідністю становить не менш як 25 відсотків суми витрат на оплату праці) [3].

Отже, відповідно до законодавства встановлено чітку залежність між виплатами доходу платнику та утриманням ПДФО до місцевого бюджету, військового збору до Державного бюджету з платника до бюджету та сплатою єдиного внеску до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування і відповідно можна дійти висновку, що корегування розміру одного обов'язкового платежу неминуче вплине на загальну ситуацію зі сплатою платежів до бюджету.

Тобто при мінімальній заробітній платі за місяць в 2019 році в розмірі 4173,00 грн, ПДФО становить 18% і складає 751,14 грн, ВЗ становить 1,5% і складає 62,60 грн, єдиний внесок становив 22% і складає 918,06 грн.

Вищезазначені цифри свідчать про наступне: з доходу робітника утримується 813,74 грн податку і збору (19,5% доходу) і відповідно робітник отримує 3359,26 грн до виплати, а роботодавець до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування перераховує 918,06 грн (22% від доходу).

Тобто загальний фонд оплати праці роботодавця повинен становити 5091,06 грн.

Виходячи з вищевикладеного складається враження, що з доходу сплачується 41,5% податків, зборів, та єдиного внеску, як робітником так і роботодавцем.

Свідченням уявлень про великі ставки податку, збору, внеску з заробітної плати, та й взагалі про надмірне оподаткування є позиція керівників органів державної влади опублікованих сайтах, вісниках органів державної влади [9; 10].

Тому, при розрахунку бюджету України та бюджетів територіальних громад, обов'язково потрібно враховувати психологічні настрої громадян, з приводу великих податків та протидію податкових агентів з приводу виплати "зарплати в конвертах" і, як наслідок, тінізація економіки.

За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку рівень тіньової економіки у січні — вересні 2018 року склав 32% [12].

За розрахунками МВФ розмір тіньового сектору економіки в структурі економіки України сягає 44,8% [11].

Отже, можна поррахувати, що ОМС, отримують лише 55,2% податкових надходжень ПДФО, та недоотримують 44,8% надходжень від ПДФО. Відповідно в 2018 р. сума отриманого в ПДФО місцевими бюджетами в розмірі 135,6 млрд грн є лише 55,2% від можли-

вих надходжень. Сума недоотриманого ПДФО відповідно становить 110,05 млрд грн.

Проблема оподаткування як один з шляхів наповнення бюджетів різних рівнів є однією з головних для політиків, науковців, громадян, підприємств, оскільки ситуація в економіці України залишається досить напруженою. Найхарактернішими рисами кризових явищ є синхронний різкий спад виробництва валового внутрішнього продукту і національного доходу, що стався в Україні за останні роки, зменшення обсягів промислового виробництва, неплатоспроможністю, кількісне збільшення збитковості багатьох виробничих структур при відсутності створення нових конкурентоспроможних виробництв. За таких умов податки лягли непомірним тягарем на суб'єктів господарювання. Податкова система виявилася неадекватною існуючим економічним викликам, а перетворення в системі відбуваються занадто повільно.

Реакцією підприємств на збільшення податкових ставок, та ухил податкових органів лише на фіскальну функцію стало ухилення від оподаткування і перехід у економічно активних суб'єктів у "тіньову" економіку. Відповідно була звужена база оподаткування офіційної частки економіки.

Перенесення економічної активності у тінь є однією з найважливіших проблем сьогодення. Із звуженням бази оподаткування офіційної економіки посилюється податковий тиск на підприємства, які функціонують. Підприємства які легально працюють, працюють в економічно не вигідних умовах, адже собівартість товарів (послуг) в них вища на розмір сплачених податків, у порівнянні з суб'єктами які приховують свою діяльність від органів влади. Зрештою, можна спостерігати тенденцію, що підприємства, які працювали і добросовісно сплачували податки, поступово згортають свою діяльність, або починають працювати поза державним обліком. У результаті через високий рівень оподаткування скорочуються надходження до бюджетів усіх рівнів, що своєю чергою, не є задовольним для державного споживання. Отже, для поєднання двох найважливіших функцій податків — фіскальної та стимулюючої — необхідне виявлення оптимального рівня податкових вилучень як для підприємств, так і для органів публічної влади, що є важливим і важким завданням.

Отже, можливість поповнити бюджети органів місцевого самоврядування за рахунок збільшення оподаткування зменшує зацікавленість у продуктивній діяльності, самих підприємств, ФОПів. Встановлено, що до певної межі оподаткування у платника (підприємця або робітника) існує зацікавленість у економічній діяльності, але при подальшому збільшенні ставок податків, зацікавленість зменшується аж до зникнення взагалі (ефект кривої Лаффера).

Результатом такого зменшення — скорочення податкових надходжень. Цей ефект був охарактеризований американським економістом Артуром Лаффером і увійшов в економічну науку під назвою "крива Лаффера".

Основна ідея полягає у тому, що при зростанні ставки податку від 0 до 100 податкові надходження будуть зростати від 0 до деякого максимального значення (М), а потім, при подальшому збільшенні ставки податку, почнуть знижуватися до нуля. Податкові надходження

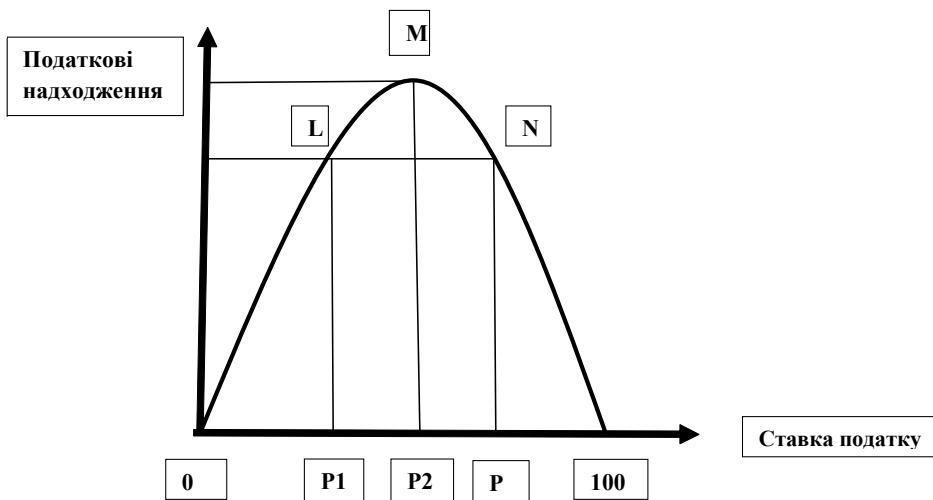

Рис. 1. Крива Лаффера

падають після деякої точки, тому що більш високі ставки податків, створюють умови для стримання економічної активності а, отже, податкова база скорочується.

Це видно у крайній точці, коли ставка податку становить 100 %. Податкові надходження тут знижуються до нуля, тому що 100%-на ставка податку має характер лише податкової конфіскації і зупиняє виробництво. А отже, 100 %-ий податок до податкової бази, не приносить податкового доходу. У точці L кривої Лаффера зниження ставки податку призводить до уповільнення податкових надходжень.

Однак зниження ставки податку від точки N приводить до збільшення податкових надходжень, але лише до точки М. Після зниження податкової ставки після точки М податкові надходження будуть зменшуватись. На кривій Лаффера видно, що у точках L і N різні ставки податку дають однакові бюджетні надходження. Таким чином, знаходячись у точці N, зменшуючи ставку податку і тим самим стимулюючи економічне зростання, можна перейти в точку L без зменшення податкових надходжень [7].

Отже, враховуючи значний рівень тінізації економіки, яка проявляється, в тому числі, в виплаті заробітної плати в "конвертах" і, як наслідок, несплаті податків до бюджету, для отримання позитивного ефекту, а саме: виведення зарплат з "конвертів" доцільним є збільшення мінімальної заробітної плати при одночасному зменшенні ставок податків, зборів, єдиного внеску. Також важливим, на нашу думку, буде звільнити роботодавців від обов'язку сплачувати ЄСВ за застраховану особу, та законодавчо встановити, що застрахована особа є платником ЄСВ.

Так, при збільшенні мінімальної заробітної плати до 5091,06 грн, і зменшення ставки ПДФО до 14,75%, зменшення ставки ВЗ до 1,23%, зменшенні ставки ЄСВ до 18% надходження до бюджетів усіх рівнів залишаться на попередньому рівні (ПДФО буде сплачено — 751,14 грн, ВЗ сплачено — 62,60 грн, ЄСВ сплачено 918,06 грн, і відповідно робітник отримав би до виплати 3359,26 грн.

Альтернативним варіантом збільшення надходжень ПДФО до місцевих бюджетів, на наш погляд, може стати активна участь ОМС відповідно до частини 3 статті 18 Закону України "Про місцеве самоврядування" у ви-

явленні економічних суб'єктів та ініціюванні проведення перевірок цих суб'єктів, щодо яких існують обґрунтовані підстави вважати, що діяльність здійснюється поза межами податкового законодавства, у проведенні перевірок підприємств за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення, що не перебувають у комунальній власності, а також фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, для виявлення фактів ухилення від оподаткування доходів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, ми дійшли висновку, що податок на доходи фізичних осіб є надійним джерелом надходжень територіальних бюджетів, основним джерелом усіх власних доходів місцевих бюджетів на якого припадає більша частина доходів є податок на доходи фізичних осіб. Проаналізувавши рівень тіньової економіки, виявили, що частина ПДФО недоотримується як державним так і місцевими бюджетами і в напрямку збільшення надходжень від ПДФО потрібно докладати зусиль ОМС, органам державної влади з врахуванням дії законів економіки.

Виходячи з проведеного аналізу існуючої ситуації з оподаткування доходів, нами розроблено низку рекомендацій щодо вдосконалення механізмів державного регулювання оподаткування доходів громадян, зокрема:

1. Проаналізувати систему оподаткування доходів громадян в контексті доцільності запровадження механізму прогресивної шкали оподаткування доходів.
2. Розглянути необхідність запровадження неоподаткованого мінімуму доходу, з якого ПДФО не буде справлятися.
3. Податковій службі активізувати впровадження засобів підвищення ефективності податкового контролю (сприятиме подоланню зловживань щодо ухилення від сплати податків).
4. Законодавчо врегулювати питання щодо участі в регулюванні ставки ПДФО органів місцевого самоврядування.
5. Проводити реальну боротьбу з корупцією в податковій сфері, для переконання платників ПДФО у тому, що сплачені податки, розпорядниками коштів використовуються виключно в інтересах платників податків.

Подальші напрями дослідження проблеми в контексті збільшення надходжень до бюджету є роз'яснювальна діяльність органів місцевої влади про необхідність сплати податків, про реальних платників податків, вирахування справедливої суми заробітної плати, при якій будуть задоволені інтереси працівників — отримувачів заробітної плати, працедавців — як податкових агентів, та органів місцевої влади — як отримувачів податків для задоволення інтересів мешканців.

Література:

1. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20180101>
2. Закон України "Про місцеве самоврядування" від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
3. Закон України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 8.07.2010 № 2464-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#n57>
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
5. Постанова Кабінету Міністрів України "Про Державну фіскальну службу України" від 21 травня 2014 р. № 236 (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>
6. Стратегія сталого розвитку "Україна-2020" від 12 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
7. Орлова В.К. Крива Лаффера: теорія і практика / В.К. Орлова, І.М. Негрич // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — 2001. — № 417: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. — С. 477—480.
8. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2018 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
9. Офіційний сайт Державної податкової служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.tax.gov.ua/media-tsentr/novini/402-175.html>
10. Офіційне видання Державної податкової служби України. Вісник. Офіційно про податки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100015696-oksana-markarova-u-bud-yakomu-vipadku-rro-kolis-dovedetsya-zrobiti-obovyazkovim>
11. Леандро Медіна Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Papers No. 18/17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2018/01/25/shadow-economies-around-the-world-what-did-we-learn-over-the-last-20-years-45583>
12. Звіт Мінекономрозвитку від 11.02.2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://bit.ly/2SGIGn6>
13. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetyv>

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Budget Code of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20180101> (Accessed 17 November 2020).
 2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "About local self-government", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 17 November 2020).
 3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On the collection and accounting of a single contribution to the obligatory state social insurance", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#n57> (Accessed 17 November 2020).
 4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "The Tax code of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 17 November 2020).
 5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On the State Fiscal Service of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF> (Accessed 17 November 2020).
 6. President of Ukraine (2015), Decree "Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020" available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (Accessed 17 November 2020).
 7. Orlova, V.K. and Negrich, I.M. (2001). "Laffer curve: theory and practice". Bulletin of the National University "Lvivska Politechnika". Vol.417, pp. 477—480.
 8. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture (2020), Report "General trends of the shadow economy in Ukraine in January-September 2018", available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (Accessed 17 November 2020).
 9. State tax service of Ukraine (2019) "The tax burden on the lowest wages should be reduced", available at: <https://www.tax.gov.ua/media-tsentr/novini/402175.html> (Accessed 17 November 2020).
 10. Markarova, O. (2019), "In any case, the registrar of settlement transactions will have to be made mandatory at some point", The official publication of the State Tax Service of Ukraine. Herald. Officially about taxes, available at: <http://www.visnuk.com.ua/uk/news/100015696-oksana-markarova-u-bud-yakomu-vipadku-rro-kolis-dovedetsya-zrobiti-obovyazkovim> (Accessed 17 November 2020).
 11. Medina, L. and Schneider, F. (2018), "Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?", available at: <https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2018/01/25/shadow-economies-around-the-world-what-did-we-learn-over-the-last-20-years-45583> (Accessed 17 November 2020).
 12. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture (2019), Report "The level of the shadow economy for 9 months of 2018", available at: <https://bit.ly/2SGIGn6> (Accessed 17 November 2020).
 13. Official site of the Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Execution of local budget revenues", available at: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetyv> (Accessed 4 November 2020).
- Стаття надійшла до редакції 18.11.2020 р.*

В. Б. Романченко,
аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-3088-9280

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.144

СУЧАСНА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ УКРАЇНИ: ЇЇ ГОЛОВНІ ОЗНАКИ, РЕЗУЛЬТАТИ ВПРОВАДЖЕННЯ, ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗМІНЕННЯ

V. Romanchenko,
Postgraduate student, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

MODERN SOCIO-ECONOMIC MODEL OF UKRAINE: ITS MAIN FEATURES, RESULTS
OF IMPLEMENTATION, ACTUALITY OF CHANGE

У статті продемонстровано, що в Україні впродовж тривалого періоду відбувається реалізація моделі неоліберальної держави, яка у відповідності до результатів її застосування зводиться до моделі "периферійного капіталізму". Доведено, що сучасна соціально-економічна модель України не зможе забезпечити досягнення головних цілей її розвитку за даних вихідних умов. Обґрунтовано, що пошук оптимальної соціально-економічної моделі для України на сучасному етапі її розвитку має здійснюватися серед можливих варіацій синтезу моделей держави загального добробуту та держави розвитку. Виявлено, що на початковому етапі зміни соціально-економічної моделі доцільно, щоб модель держави розвитку була домінуючою; але, виходячи з стратегічних пріоритетів нашої держави, модель держави загального добробуту з часом повинна стати системо-утворюючою.

The article analyzes today's socio-economic model of Ukraine among the most common modern socio-economic models as well as orientation of socio-economic policy of Ukrainian Governments. This analysis shows that in Ukraine for a long time is implemented a model of a neoliberal state, which in accordance with the results of its application is lead to a model of "peripheral capitalism". Such model in Ukraine has a clear feature — its clan-oligarchic nature, which stimulates political and economic monopoly in many social sphere and prevent to socioeconomic development of Ukraine.

It was shown that under today's conditions and challenges such socio-economic model of Ukraine will not be able to ensure the achievement of the strategic goals of Ukraine's development. It is likely that further application of such model will lead to even greater specialization our country in low-tech and raw materials industries and worsen the well-being of our citizens. This substantiates are necessities of changing of the current socio-economic model of Ukraine.

In order to achieve strategic goals of state building process the new socio-economic model of Ukraine should favors to overcome the technological gap and it should use scientific and technological progress as a basis for further economic development. This implies that the implementation of the developmental state model is need in Ukraine. However, as it was stated that Ukraine is a social state and it has recognizes person and his development as the highest priority of its statehood and guarantees broad social rights. That's why it is logical to assume that the basic socio-economic model should be the welfare state.

According to this research, the optimal socio-economic model for Ukraine at the present stage of its development is one of the variant of the synthesis between models of the welfare state and the

developmental state. At the initial stage of transforming the socio-economic model, it is reasonable that the developmental state model will be a dominant. Later, based on the strategic priorities of our country, the welfare state model should become the system-forming model.

Ключові слова: соціально-економічна модель, держава загального добробуту, неоліберальна модель, модель держави розвитку, ринкова економіка, периферійний капіталізм, кланово-олігархічна модель, перехідний процес.

Key words: socio-economic model, welfare state, neoliberal model, market economy, developmental state, crony capitalism, peripheral capitalism, transformation process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За останній час в Україні відбуваються трансформаційні зміни, метою яких є створення економічно розвиненої, соціально благополучної і політично стабільної держави. Але сучасну соціально-економічну модель України важко назвати ефективною: рівень життя населення низький, зростання ВВП незначне, низька частка високотехнологічного експорту, використання застарілих виробничих технологій, швидка втрата висококваліфікованої робочої сили, висока частка тіньового сектору економіки тощо. Сьогодні перед Україною постає проблема визначення шляху подальшого економічного і соціального розвитку. Посилення зовнішніх викликів та намагання переходу нашої країни на більш високий рівень соціально-економічного розвитку посилює необхідність пошуку науково обгрунтованої соціально-економічної моделі для нашої держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням проблем формування і трансформації соціально-економічних моделей різних країн займалась велика кількість як українських, так і закордонних дослідників, серед яких: І. Амоша, Л. Бальцерович, Г. Башнянин, А. Бузгалін, А. Гальчинський, С. Глазьев, А. Колганов, Я. Корнаї, В. Кудров, В. Лівшиц, М. Михальченко, С. Мочерний, С. Ніколенко, Д. Норт, А. Ослунд, О. Соскін, А. Філіпенко та інші. Питання пошуку доцільної соціально-економічної моделі для України уже тривалий час досліджують провідні науковці-економісти нашої країни. Вагомий внесок у висвітлення даної проблеми зробили В. Базилович, З. Варналій, Т. Васильців, В. Геєць, Я. Гончарук, Л. Гринів, О. Іляш, С. Кіреєв, М. Кічурчак, Е. Лібанова, Є. Панченко, В. Савчук, В. Сікора, М. Флейчук, Л. Яремко та інші. Проте можна стверджувати, що в Україні дотепер не сформована ефективна соціально-економічна модель, яка б забезпечила розвиток відповідно до стратегічних пріоритетів нашої держави. Також відсутній ґрунтовний аналіз доцільності зміни сучасної соціально-економічної моделі України та можливі варіанти переходу до нової соціально-економічної моделі за сучасних умов. Це обумовлює актуальність обраної теми дослідження та визначає мету та завдання статті.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування найбільш доцільного варіанту соціально-економічної моделі України з урахуванням сучасних умов. Для виконання мети поставлено такі завдання:

1. Визначити характерні ознаки та ідентифікувати сучасну соціально-економічну модель України.
2. Виявити наслідки застосування існуючої соціально-економічної моделі України.
3. Обґрунтувати доцільність збереження або зміни соціально-економічної моделі України.
4. Визначити найбільш доцільний варіант соціально-економічної моделі для України з урахуванням сучасних умов.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сьогоднішній день існує значна кількість різних класифікаційних ознак, за якими науковці виділяють, об'єднують та описують різні типи соціально-економічних моделей як суспільства загалом, так і окремих країн [1, с. 4].

На початок ХХІ ст. сформувалася сукупність різних національних моделей зі спільними ознаками. У попередніх працях автора серед цих моделей було узагальнено три типові сучасні соціально-економічні моделі: держава загального добробуту, держава розвитку (або наздоганяюча модель), мінімальна держава (або неоліберальна модель) [2, с. 186]. Базовими для них є ринкова система господарювання та всі ці моделі відображають поєднання державного регулювання і ринкових відносин. Але при цьому моделі відрізняються рівнем втручання (регулювання) держави у ринковий механізм саморегуляції та зобов'язаннями держави щодо реалізації її соціальних функцій.

Модель держави загального добробуту застосовується для створення соціально-орієнтованої економіки та всебічного розвитку потенціалу громадянина. Модель держави розвитку використовується для швидкого економічного розвитку країни з метою наздогнати економічно розвинуті країни (звідси її інша назва — наздоганяюча модель). Неоліберальна модель націлена на ефективне функціонування ринкової системи, при мінімальному впливі держави на соціально-економічні процеси [2, с. 197]. Як показано у дослідженнях, для малорозвинутих країн застосування неоліберальної моделі призводить до погіршення соціально-економічної ситуації в державі, тому такий варіант моделі відрізняють як "периферійний капіталізм" [2, с. 194]. Подальший пошук та визначення сучасної соціально-економічної моделі України буде здійснюватися серед цих наведених моделей.

Варто зазначити, що сучасні соціально-економічні моделі не існують в "чистому" вигляді і містять у собі елементи різних моделей. Як свідчить теоретичне узагальнення практичного досвіду, в основу національної моделі транзитивної економіки (економіки перехідно-

го типу) завжди покладено парадигмальний зміст кількох соціально-економічних систем: попередньої та нової [3, с. 6]. Отже, у сучасній Україні одночасно співіснують кілька моделей: модель, яка базується на засадах попередньої системи (радянської — система соціального захисту, рівень кооперації та підпорядкування підприємств, інститути соціальної та економічної політики), та модель, що генерує становлення нової системи (капіталістичної).

Таким чином, після здобуття незалежності України відбувається відхід від попередньої соціально-економічної моделі, яку можна визначити як "державний соціалізм", та здійснюються економічні перетворення, спрямовані на ринкову трансформацію усіх сфер господарського життя. З метою становлення сучасної ринкової системи господарювання майже усі роки незалежності України уряди використовували постулати неолібералізму, які сприймалися як панацея від усіх економічних проблем, успадкованих Україною від радянської економічної системи. Тому реформування економіки України здійснювалось відповідно до концепції "вільного ринку", яка вимагала кардинального зниження ролі держави у господарській діяльності, скорочення соціальної відповідальності перед населенням, здійснення лібералізації цін та зовнішньоекономічних відносин, забезпечення умовної макроекономічної стабільності [4, с. 314]. Можна простежити, що, починаючи від програми "шокової терапії", яка базувалася на концепції "Вашингтонського консенсусу", та завершуючи програмними засадами діючого уряду, головною ознакою діяльності урядів була спрямованість на зниження впливу держави на соціально-економічні процеси.

Ця політика включала такі найважливіші елементи, як практично тотальна приватизація державного сектора, відкритість економіки, її максимальна лібералізація, включаючи широке відкриття внутрішнього ринку для імпорту, лібералізацію ціноутворення та валютного регулювання, свободу вивозу за кордон капіталу, свободу трудової імміграції та еміграції, проведення жорсткої монетаристської політики, широкий допуск у країну іноземного капіталу, причому навіть у галузі стратегічного призначення, скорочення бюджетних витрат за рахунок відмови від державної підтримки реального виробництва і науки, згортання соціальних програм, розширення комерціалізації в сфері охорони здоров'я і вищої освіти. Доречно виділити таке ліберальне новаторство як введення так званої "платної" шкали прибуткового податку (тобто однакової ставки прибуткового податку для усіх громадян незалежно від рівня їхніх доходів), хоча в західних країнах існує прогресивна шкала, більш справедлива з соціальної точки зору [5, с. 43]. Наведені елементи є характерними ознаками моделі неоліберальної держави [2, с. 193—194], тому можна стверджувати, що сучасна соціально-економічна модель України є переважно неоліберальною.

Для оцінки доцільності діючої соціально-економічної моделі в Україні необхідно зробити аналіз наслідків її впровадження. Протягом останніх років в Україні спостерігаються кризові явища практично в усіх напрямках і сферах розвитку: економіка, фінанси, внутрішньо- і зовнішньоекономічна політика, соціальна складова [6,

с. 144]. Реалізація в Україні неоліберального курсу (починаючи з так званої програми "шокової терапії") впровадження тривалого періоду призвела до падіння виробництва, втрати тих позицій, які вже були досягнуті. Це стосується багатьох галузей промисловості (деякі з яких майже повністю зникли), сільського господарства, науки, охорони здоров'я (найбільш наочний приклад — різке скорочення середньої тривалості життя). Багато виробничих і наукових колективів розпалися або звели до мінімуму свою діяльність, їх працівники, не знайшовши застосування своїм творчим силам, втратили кваліфікацію або виїхали за кордон. Практично немає повноцінного відтворення наукових та інженерних кадрів. Внаслідок згортання системи професійного навчання різко скоротилася кількість кваліфікованих працівників, зайнятих у виробництві. Населення України за своєю професійною структурою наблизилось до населення слабозвинених країн (тобто непомірно висока частка зайнятих в торгівлі, у фінансовому секторі, у сфері різноманітних послуг) [5, с. 43].

Розпочатий ще на початку 90-х років спад в промисловості так і не зупинився. Свідченням цього є постійне погіршення структури промислового виробництва, зниження його обсягів та зростання кількості збиткових підприємств. Доживає останні роки більшість високотехнологічних галузей країни — літакобудування, кораблебудування, виробництво турбін та синтетичних алмазів. Відсталою залишилася й виробнича база вітчизняних підприємств — більше 70% основних фондів промисловості знаходяться у зношеному стані. А тому забезпечити виробництво новітньої, наукомісткої продукції, яке базується на таких виробничих потужностях, просто неможливо і, як результат, спостерігається зростаючий дефіцит продукції власних високотехнологічних галузей та втрата промисловістю країни своєї відтворювальної функції індустріального інноваційного продуцента. Занепадає й науково-технічна сфера країни. За даними Інституту економіки та прогнозування рівень інноваційної активності українських підприємств не відповідає загальносвітовим тенденціям розвитку інноваційної сфери. Зокрема в Україні продукції, що належить до 5-го технологічного укладу, випускається лише 4%, тоді як 3-й технологічний уклад складає майже — 58%, а 4-й — 38%. Частка високотехнологічної продукції у структурі ВВП становить менше 1%, а кількість підприємств промисловості, що впроваджували інновації, не перевищує 8% від загальної їх кількості. Україна, яка "нічого не виробляє", фактично живе в борг, темпи зростання якого за останні роки набули загрозливого впливу для економічної безпеки держави [7, с. 13—14]. Відсутність позитивних зрушень у промисловості України нерозривно пов'язана із тривалим процесом скорочення індексу капітальних інвестицій. У результаті промислової галузь України залишається низькорентабельною з високим рівнем фондоемності [6, с. 145].

Означені тенденції вказують на те, що в національній економіці України відбувається процес деіндустріалізації, який призвів до переорієнтування від індустріально-аграрної до аграрно-індустріальної галузевої структури економіки. Відкритість української економіки призвела до швидкої динаміки зростання імпорту в по-

рівнянні зі зростанням експорту. Негативне сальдо зовнішньо-торгівельних операцій призводить до збільшення показника імпортової залежності і негативно впливає на структуру споживання, знижує конкурентоспроможність вітчизняних виробників, чинить тиск на курс національної валюти [8, с. 160]. Єдиним позитивним наслідком лібералізації цін стало усунення дефіцитності товарів, але значне зростання рівня цін та падіння доходів населення суттєво обмежило споживчий попит населення [9, с. 81].

Важливим чинником для визначення ефективності застосування соціально-економічної моделі України є значення частки державних споживчих витрат у ВВП, який для України складає 20,8% у 2018 році. Ця величина говорить скоріше не про соціальну спрямованість економічної моделі, а про слабкі можливості вбудованих інструментів саморегуляції ринків і необхідності постійного втручання з боку держави [8, с. 161]. З цього можна зробити висновок, що головна мета впровадження неоліберальної моделі (ефективне функціонування ринкової системи) не досягнута.

Негативні процеси в економіці країни безпосередньо впливають на погіршення соціальних показників розвитку суспільства, зокрема, спостерігаються зменшення зайнятості населення, зростання рівня безробіття, скорочення щорічних темпів зміни показників реального доходу і реальної заробітної плати, наслідком яких є суттєве зuboжіння українського населення [6, с. 144]. Через низький рівень народжуваності та високий рівень імміграції продуктивних сил відбувається демографічний зсув у бік старіння населення, що призводить до ще більшого погіршення економічного потенціалу країни.

Важливу роль у формуванні соціально-економічної моделі відіграє співвідношення категорії "інвестиції" та "споживання" [8, с. 161]. Майже всі ресурси домогосподарств в Україні витрачаються на споживчі цілі (споживчі витрати становлять 92,9% від загальної суми споживчих витрат). Основна частина доходів використовується домогосподарствами на першочергові заходи, пов'язані з існуванням людини, питома вага яких має тенденцію до щорічного зростання за рахунок перерозподілу структури загальних витрат. Існуючі тенденції щодо зміни розміру оплати праці українців безпосередньо пов'язані зі зміною державних соціальних стандартів, а не зростання продуктивності в економіці [6, с. 141]. В свою чергу сучасна система соціального захисту населення України є одна з найскладніших у світі, оскільки поєднує в собі залишки радянської системи соціального забезпечення та нові складові системи соціального захисту, яка функціонує в умовах ринкової економіки. Тому її ефективна робота неможлива за умов постійного скорочення державних видатків на соціальні цілі та збільшення тіньового сектору економіки, яке спричиняє скорочення податкової бази. За своєю суттю вона перетворилась більш на декларативний, а ні ж реальний механізм забезпечення соціальної справедливості та гарантування добробуту населення.

Розвиток соціальної сфери України в процесі переходу до нової соціально-економічної моделі також не досягнув бажаного рівня. Показники забезпечення населення базовими послугами та житлом, можливості громадян задовільнити свої культурні та побутові потре-

би, рівень фінансування охорони здоров'я та освіти не досягають міжнародного рівня та є значно нижчими, ніж в інших країнах світу [10, с. 133—134].

Наслідком реалізації неоліберальної моделі в Україні не стало формування потужного прошарку середнього класу, який є однією з ознак соціально-орієнтованої моделі економічного розвитку. Нині в Україні середній клас складає близько 15% громадян. У розвинутих країнах з ринковою економікою прошарок середнього класу сягає 60—70%. Більшість населення України (приблизно 70%) — це люди, які мають мізерні статки та відірвані від власності [9, с. 82].

Як вже зазначалося, варіант неоліберальної моделі для малорозвинутих країн називають "периферійний капіталізм". Модель периферійного капіталізму характеризується економічною і науково-технічною залежністю від розвинених держав, невеликим обсягом або повною відсутністю власного високотехнологічного виробництва, низьким рівнем життя і соціального забезпечення населення. Периферійні країни експортують на світові ринки переважно сировину і напівфабрикати, а також продукцію підприємств, які було створено на території цих країн транснаціональними корпораціями більш розвинених країн і які в технологічному відношенні повністю залежать від цих корпорацій. Економічна залежність неминуче призводить до залежності політичної, до фактичного обмеження національного суверенітету. Чимало з менш розвинених, периферійних країн втратили можливість самостійного визначення не тільки своєї зовнішньої, але і внутрішньої політики [5, с. 41].

Як було продемонстровано вище, усі наведені ознаки моделі "периферійного капіталізму" характерні певною мірою для України, тому соціально-економічну модель України можна ідентифікувати більш конкретно, як модель периферійного капіталізму. Але реалізація наведеної моделі також має специфічну особливість для України — домінування у державній політиці інтересів крупного капіталу, який уособлює олігархів та великі монопольні структури у різних галузях економіки. Можна стверджувати, що в Україні впродовж дуже значного періоду часу незмінним правлячим класом є олігархи та їх представники. Це спричинило становлення політичної системи, у якій крупний бізнес і є влада, а владний інтерес — це приватний інтерес бізнес-груп, а не добробут суспільства. Інтереси крупного капіталу повністю пронизують всю систему державного управління, спотворюють її за принципом максимізації власної вигоди. Відповідні фінансово-промислові групи легалізують свій політичний вплив, створюючи відповідні партії та утворюючи фракції у парламенті та обласних радах, призначаючи власних міністрів та інших посадових осіб. Створюється система квазідемократії, за якої існують формально незалежні представницькі інститути та органи державної влади, але вплив суспільства на систему мінімальний. Контроль крупного капіталу над ЗМІ не дає можливості суспільству зробити "інший вибір", ніж нав'язаний олігархатом. Політика стає інструментом або для збільшення власного капіталу, або для захисту власного бізнесу. Через низький рівень купівельної спроможності населення та незначний внутрішній ринок український крупний бізнес сконцентрував свої зусилля для завоювання зовнішнього ринку

(зокрема, за рахунок продукції металургії та аграрного ринку), що не стимулює а ні розвиток вітчизняного виробництва з високою доданою вартістю, а ні розширення внутрішнього ринку за рахунок збільшення доходів населення. Для завоювання зовнішнього ринку олігархи неодноразово використовували демпінг, корупційні схеми, вибивали собі пільгові умови виробництва тощо. Варто зазначити, що становлення багатьох з українських олігархів у 90-ті роки мало кримінальний характер, що відобразилось у принципах ведення бізнесу їх фінансово-промислових груп. Тому деякі дослідники сучасну соціально-економічну модель України називають кланово-олігархічною монополістичною моделлю [9, с. 82].

Слід додати, що кланово-олігархічна модель не є виключно українською специфікою. Клановий характер сучасних ринкових систем, з теоретичної точки зору, притаманний більшості сучасних економічних систем. Вплив кланово-олігархічних елементів на державу та її економічну політику визначається ступенем їх розвитку та ступенем стійкості держави до впливу бізнес-груп у питаннях як внутрішньої, так і зовнішньої економічної політики [11, с. 31]. Тому більш ґрунтовний аналіз показує, що периферійний капіталізм та кланово-олігархічна модель є взаємообумовленими, адже клановий капіталізм виникає, коли правові обмеження, ринкові та культурні норми перестають бути ефективними [11, с. 29]. Як правило, такі умови виникають під час стрімкої зміни соціально-економічної моделі — наприклад при переході від планової до ринкової системи господарювання. За цих умов підприємництво заради створення прибутку замінюється пошуком ренти, завдяки чому окремі бізнес-групи збагачуються без урахування фактору ринкового ризику. Тому клановість має тенденцію розвиватися в умовах дискреційного прийняття рішень у разі, коли уряд відіграє важливу роль у регулюванні економічної діяльності, але обмежений в його можливостях, а його діяльність не забезпечено інституційно. Такий стан регулювання створює величезні можливості для надання преференцій обраним бізнес-елітам, у яких у свою чергу збільшується особиста зацікавленість в такому регулюванні і які готові витрачати ресурси для досягнення цієї мети. В результаті відбувається "захоплення держави" у вигляді підпорядкування правового, нормативного та політичного середовища інтересам цих еліт [11, с. 30]. Тому широкий розвиток "кланового капіталізму" в Україні є результатом обраної стратегії соціально-економічного розвитку під час здійснення транзиту від планової до ринкової економічної системи.

Варто додати, що дослідження світового досвіду дають підстави стверджувати, що новітня історія не знає жодного прикладу ні формування високорозвиненої, гнучкої, ефективно функціонуючої економіки без ринку, ні високоефективної соціально орієнтованої ринкової економіки без провідної регулюючої ролі держави [1, с. 7]. Тому модель неоліберальної держави, яка постулює мінімальне втручання держави у соціально-економічні процеси, виявляється малоефективною для подальшого використання в Україні. Застосування такої моделі не дозволяє країні здійснити перехід у "клуб розвинених держав" [12, с. 81—92].

Отже, виходячи з результатів впровадження моделі мінімальної держави в Україні та оцінюючи досвід інших

держав можна стверджувати, що продовження застосування вказаної соціально-економічної моделі не є доцільною для України з огляду на її стратегічні цілі. Як вже було продемонстровано у попередніх дослідженнях, усі соціально-економічні моделі проходять певну точку кульмінаційного розвитку, після чого доцільність їхнього застосування знижується, адже з певного моменту втрати від використання старої моделі є значно вищими, аніж переваги, що вона забезпечує [2, с. 196]. У такому випадку можна зробити висновок, що діюча соціально-економічна модель не зможе забезпечити Україні належний розвиток і тому виправдана зміна її соціально-економічної моделі.

Подальший пошук необхідної соціально-економічної моделі для України необхідно здійснювати виходячи із стратегічних цілей держави. Конституцією України визначено, що Україна є соціальною державою (ст. 1), визнається соціальна спрямованість економіки (ст. 13), а головним обов'язком держави визнається інтереси громадянина, їх права та свободи (ст. 3). Таким чином, можна стверджувати, що в Україні доцільно втілювати модель держави загального добробуту, яка ставить за мету створення соціально-орієнтованої економіки та всебічний розвиток потенціалу громадянина.

Водночас слід реально враховувати сучасний соціально-економічний стан України і усвідомлювати, що соціально-ринкова економіка може функціонувати лише у країні з високим рівнем розвитку продуктивних сил і реально діючими ринковими відносинами. З огляду на сучасний стан економіки України, перехід у короткі терміни до повноцінної моделі держави загального добробуту є малоімовірний, адже це може лише загострити проблему дефіциту державного бюджету через збільшення податкового навантаження для зростання соціальних видатків держави. Щоб здійснити такий перехід, необхідно обрати таку модель розвитку, яка б у перспективі дозволила перейти до соціально-орієнтованої економіки [9, с. 83]. Тому деякі українські дослідники вважають, що на сучасному етапі для нашої країни доцільно обрати саме наздоганяючу модель економічного розвитку, а для її реалізації держава має впровадити спеціальні інноваційні програми, що згодом дозволить перейти до моделі соціально орієнтованої економіки [9, с. 84—85].

Варто зазначити, що модель держави розвитку забезпечує швидку модернізацію економіки країни, та характерною для неї ознакою є посилення економічна функція держави, яка, на відміну від держави загального добробуту, домінує над її соціальною функцією [2, с. 191]. За такої моделі модернізація економіки здійснюється на основі впровадження у виробництво новітніх технологій, які можливо швидко отримати через закупівлю ліцензій і обладнання, а також інвестицій до стратегічних галузей, що забезпечують високу додану вартість кінцевої продукції [9, с. 83].

Але застосування наздоганяючої моделі в "чистому" вигляді для України і не можливе, і не цілком виправдане. По-перше, застосування всіх інструментів цієї моделі неможливе через прийняті зобов'язання України у зв'язку з перебуванням у СОТ та виконання угоди про лібералізацію торгівельних відносин з ЕС, інші зовнішньоекономічні зобов'язання нашої держави. Це не дозволить використовувати потрібні протекціоністські

заходи та встановлювати необхідні торгівельні бар'єри у зовнішньоекономічних відносинах для допомоги становленню вітчизняного високотехнологічного виробника. Обмеженість зовнішніх ринків для української високотехнологічної продукції є важким фактором, який не дозволить повністю використовувати переваги моделі держави розвитку. В решті решт, основою стратегії "наздоганяючого розвитку" є підтримка державою імпорту устаткування та технологій, а не готової продукції [13], що входить у протиріччя з вимогами багатьох зовнішньоторговельних угод та інтересами іноземних партнерів та кредиторів України.

По-друге, соціальні наслідки застосування "чистої" моделі держави розвитку буде все ще неприйнятні з точки зору соціальної спрямованості державної політики України, що офіційно декларується у базових державотворчих документах. Це виражається в тому, що в країнах, які використовують модель держави розвитку, увага уряду, як правило, зосереджена не на добробуті громадян і суспільних благах. Замість цього діяльність урядів спрямована на посилення економічного потенціалу держави, її відповідальності за створення промислової бази і конкурентоспроможної економіки, головним чином у відповідь на інтереси приватного капіталу в своїх країнах, а не у відповідь на право громадян на зайнятість і гідну роботу [14]. Це призводить до недовільності застосування в Україні деяких інших інструментів моделі наздоганяючого розвитку. Зокрема малоймовірним є застосування торгівельних переваг, які створюються за рахунок низьких заробітних плат, відсутності витрат на соціальне страхування, невимогливого екологічного законодавства. Ці переваги дозволили б мати вигідні торгівельні можливості не лише для національного державного та приватного капіталу, але й для іноземного інвестора, залучення якого часто визначається як стратегічна задача у згадуваній моделі [15, с. 45]. Але застосування б подібних інструментів в Україні призвело б до ще більшого зниження доходів населення (як наслідок, звуження внутрішнього попиту), деградації соціальної інфраструктури (як наслідок, зниження якості трудових ресурсів) та збільшення міграції за кордон вітчизняних фахівців (як наслідок, втрата людського капіталу та втеча "мізків"). З іншого боку, для ефективного використання запроваджених іноземних технологій та ефективного процесу модернізації вітчизняної промисловості, а також розробки власних прогресивних технологій необхідно здійснювати інвестиції у людський капітал і розвиток освіти та науки [9, с. 84]. Таким чином, мова йде про необхідність залучення елементів сучасної моделі держави загального добробуту до вітчизняної соціально-економічної моделі. Це підтверджує тезу про те, що сучасні соціально-економічні моделі не існують в "чистому" вигляді і містять у собі елементи інших моделей.

Отже, можна зробити висновок про те, що доцільна на сучасному етапі розвитку України соціально-економічна модель є синтезом двох "класичних" моделей: модель держави розвитку та модель держави загального добробуту. Модель наздоганяючого розвитку повинна застосовуватись для стрімкого економічного відновлення та модернізації, а модель держави загального добробуту буде використовуватись як для забез-

печення вітчизняної економіки кваліфікованими трудовими ресурсами, так і для розширення внутрішнього ринку України за рахунок збільшення доходів населення. І хоча на початковому етапі зміни соціально-економічної моделі модель держави розвитку ймовірніше буде переважати, але з огляду на стратегічні цілі України, модель держави загального добробуту з часом повинна стати домінуючою.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз найбільш розповсюджених сучасних соціально-економічних моделей та оцінка соціально-економічної політики урядів України показує, що в Україні впродовж тривалого періоду відбувається реалізація моделі мінімальної держави, яка у відповідності до результатів її застосування зводиться до моделі "периферійного капіталізму". Для України ця модель має явно виражену особливість — її кланово-олігархічний характер, який стимулює політико-економічний монополізм у багатьох суспільних сферах.

Як було показано у дослідженні, вказана національна соціально-економічна модель не зможе забезпечити досягнення головних цілей розвитку України за даних вихідних умов. Швидше за все подальше застосування такої моделі призведе до ще більшої "консервації" України в низько-технологічних та сировинних галузях та погіршить соціальний добробут громадян. Це зумовлює потребу зміни соціально-економічної моделі України.

Нова соціально-економічна модель України повинна сприяти подоланню технологічного відставання та використати науково-технічний прогрес як основу подальшого розвитку економіки, що зумовлює потребу у застосуванні моделі держави розвитку. Але якщо враховувати "постулат", що Україна є соціальною державою, яка визнає людину та її розвиток як вищий пріоритет своєї державності та гарантує широкі соціальні права, то логічним є припущення, що базовою соціально-економічною моделлю має бути держава загального добробуту.

Таким чином, пошук оптимальної соціально-економічної моделі для України на сучасному етапі її розвитку має здійснюватися серед можливих варіацій синтезу моделей держави загального добробуту та держави розвитку. На початковому етапі зміни соціально-економічної моделі доцільно, щоб модель держави розвитку була домінуючою. Але, виходячи з стратегічних пріоритетів нашої держави, модель держави загального добробуту згодом повинна стати головною (системоутворюючою).

Подальші дослідження будуть зосереджені у пошуку ймовірних варіантів оптимального поєднання елементів вказаних моделей для їх ефективного застосування в Україні.

Література:

1. Яхно Т.П. Підходи до формування моделі соціально-економічного розвитку національної економіки України. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2018. № 4 (132). С. 3—9.

2. Романченко В.Б. Порівняльний аналіз сучасних соціально-економічних моделей держави. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 19—20. С. 186—199.

3. Криштоф Н.С. Трансформація економічної моделі розвитку як науково-практична проблема державного управління. Державне управління: теорія та практика. 2015. № 1. С. 4—11.

4. Скорик Г.І., Барінов В.В. Теорія і практика трансформаційних процесів економіки України в умовах сучасних викликів. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: зб. наук. пр.. 2015. № 835. С. 311—319.

5. Фомін С. С. Типи соціально-економічних моделей та їхній вплив на процеси модернізації. Країни пострадянського простору: виклики модернізації: зб. наук. пр. 2016. С. 32—46.

6. Ярошенко І.В., Семигуліна І.Б. Соціально-економічні ознаки кризового стану економіки України та її промислового сектора: аналіз та оцінка основних показників розвитку, їх динаміки і тенденцій. Бізнес Інформ. 2017. № 1. С. 139—146.

7. Дикань В.Л. Українська модель економічної системи як нова концепція розвитку національної економіки. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. № 44. С. 11—17.

8. Задоя О.А. Соціально-економічна модель України. Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки: матеріали XXVII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених: тези доповідей, Дніпро, 5 грудня 2019 р. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля. 2019. С. 159—162.

9. Сапич В.І., Сапич Н.М. Становлення національної моделі економічного розвитку України. Механізм регулювання економіки. 2013. № 1. С. 78—85.

10. Вінчук М.В. Теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку у період трансформацій. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. № 23 (14). С. 126—135.

11. Мірєсов Ю.А. Клановий капіталізм: типологія відношень між державою та бізнесом. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. № 8 (2). С. 28—32.

12. Чанг Х.-Ю. 23 прихованих факти про капіталізм. Київ: Наш Формат, 2018. 296 с.

13. Pereira, B. and Carlos, L. (2019), "Models of the developmental state", CEPAL Review, № 128.

14. Kohler G. Sustainable Development Goals and the Case for a Developmental Welfare State. Blogs and Think Pieces: The United Nations Research Institute for Social Development. 2014. 17 Sep. URL: [https://www.unrisd.org/UNRISD/website/newsview.nsf/\(httpNews\)/C7737D631B36422FC1257D56002A6BD6?OpenDocument](https://www.unrisd.org/UNRISD/website/newsview.nsf/(httpNews)/C7737D631B36422FC1257D56002A6BD6?OpenDocument)

15. Социально-экономическая модель: становление и развитие: теория, методология, практика: в 2 кн. / под общ. ред. В.Г. Гусакова. Минск: Беларуская навука, 2015. Кн. 1. 554 с.

References:

1. Yakhno, T. (2018), "Approaches to the formation of a model of socio-economic development of the national economy of Ukraine", *Sotsial'no-ekonomichni problemy*

suchasnoho periodu Ukrainy: zb. nauk. pr., vol. 4 (132), pp. 3—9.

2. Romanchenko, V. (2020), "Comparative analysis of modern socio-economic models of the state", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 19—20, pp. 186—199.

3. Christoph, N. (2015), "Transformation of the economic model of development as a scientific and practical problem of public administration", *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, vol. 1, pp. 4—11.

4. Skoryk, G. and Barinov, V. (2015), "Theory and practice transformation process Ukraine economy under current challenges", *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Menedzhment ta pidpryyemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku*: zb. nauk. pr, vol. 835, pp. 311—319.

5. Fomin, S.S. (2016), "Types of socio-economic models and their impact on modernization processes", *Krayiny postradyans'koho prostoru: vyklyky modernizatsiyi: zbibrka naukovykh prats'*, pp. 32—46.

6. Yaroshenko, I. and Semigulina, I. (2017), "Socio-economic signs of the crisis of the economy of Ukraine and its industrial sector: analysis and evaluation of key development indicators, their dynamics and trends", *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 139—146.

7. Dikan, V. (2013), "Ukrainian model of economic system as a new concept of national economy development", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 44, pp. 11—17.

8. Zadoya, O. (2019), "Socio-economic model of Ukraine", *Yevrointehratsiynny vybir Ukrainy ta problemy makroekonomiky: tezy dopovidey [European Integration Choice of Ukraine and Macroeconomic Problems: abstracts], XXVII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia studentiv i molodykh vchenykh [XXVII International Scientific and Practical Conference of Students and Young Scientists]*, Alfred Nobel University, Dnipro, Ukraine, December 5, 2019, pp. 159—162.

9. Sapich, V. and Sapich, N. (2013), "Formation of the national model of economic development of Ukraine", *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky*, vol. 1, pp. 78—85.

10. Vinichuk, M. (2013), "Theoretical aspects of socio-economic development in the period of transformations", *Naukovy visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 23 (14), pp. 126—135.

11. Miryasov, Yu. (2016), "Clan capitalism: a typology of relations between the state and business", *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 8 (2), pp. 28—32.

12. Chang, Ha-Joon (2018), *23 prykhovanykh fakty pro kapitalizm [23 Things They Don't Tell You About Capitalism]*, Nash Format, Kyiv, Ukraine.

13. Pereira, B. and Carlos, L. (2019), "Models of the developmental state", *CEPAL Review*, № 128.

14. K'hler, G. (2014), "Sustainable Development Goals and the Case for a Developmental Welfare State", *The United Nations Research Institute for Social Development*, [Online], available at: [https://www.unrisd.org/UNRISD/website/newsview.nsf/\(httpNews\)/C7737D631B36422FC1257D5600-2A6BD6?OpenDocument](https://www.unrisd.org/UNRISD/website/newsview.nsf/(httpNews)/C7737D631B36422FC1257D5600-2A6BD6?OpenDocument) (Accessed 26 September 2020).

15. Gusakov, V.G. (2015), *Sotsial'no-ekonomicheskaya model': stanovleniye i razvitiye: teoriya, metodologiya, praktika [Socio-economic model: formation and development: theory, methodology, practice]*, Belaruskaya Navuka, Minsk, Belarus. *Стаття надійшла до редакції 20.11.2020 р.*

О. О. Гречаниченко,
аспірант кафедри економічної політики та врядування,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-5686-7610

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.151

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

O. Grechanichenko,
Postgraduate student of the Department of Economic Policy and Governance,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE ESSENCE AND FEATURES OF APPLICATION OF THE RISK-ORIENTED APPROACH IN THE PUBLIC MANAGEMENT

У статті досліджено сутність та особливості ризик-орієнтованого підходу в публічному управлінні. Розкрито значення запровадження ризик-менеджменту в процеси управління, побудови політик для держави, враховуючи її трансформаційний період, що характеризується кризами, реформуванням багатьох сфер, обраним євроінтеграційним вектором розвитку. Здійснено опис та аналіз всіх етапів здійснення процесу управління ризиками. Виявлено особливості управління ризиками на публічному рівні. Рекомендовано створення в органах публічного управління окремих експертних груп з ризик-менеджменту, завданням яких має стати внесення пропозицій щодо формування політик та стратегій ризиків, концепцій управління ризиками в різних сферах.

Доведено, що інструменти та методологія ризик-орієнтованого підходу для публічного управління можуть стати корисними лише за умов якісного впровадження, врахування іноземного досвіду та ретельній реалізації кожного з описаних етапів.

The article emphasizes that the system of public management in Ukraine today, being in the conditions of reform, needs to be improved, including through the introduction of innovative approaches and methods of managing complex social systems.

The essence and features of the risk-oriented approach in the public management were investigated in the article. The importance of introducing the risk-management into the management processes, policy making for the state, taking into account its transformation period, characterized by crises, reforming of many areas, the chosen European integration vector of development, were revealed.

It was substantiated that the management of risks is associated with both negative and favorable consequences. The essence of management of risks is to identify potential deviations from the planned results and to manage these deviations in order to improve prospects, reduce losses and improve the validity of decisions. The management of risks means identifying prospects and identifying opportunities for improvement, as well as preventing or reducing the likelihood of adverse events.

Description and analysis of all stages of the risk management process were made. Features of the management of risks at the public level were detected.

The expedient to initiate the creation of relevant separate institutions in public administration authorities with the involvement of risk management experts, whose task should be to make proposals for the formation of risk policies and strategies, risk management concepts in various spheres of public activity, was detected.

It was proved that the introduction of the risk-management into the public management is a difficult process because the management of risks has its own significant features. Therefore, an integrated approach, which provides a multi-organizational focus and is considered as a "cross-cutting", uniting all systems and organizations that are responsible for certain stages of the management of risks, should be applied. However, the task of organizing such an approach is difficult, because the risks of implementing public policies arise at different institutional levels.

It was proved that the tools and methodology of the risk-oriented approach for public management can be useful only under conditions of high-quality implementation, taking into account foreign experience and careful implementation of each of the described stages.

Ключові слова: ризик, ризик-менеджмент, публічне управління, ризик-орієнтований підхід, управління ризиками.

Key words: risk, risk-management, public management, risk-oriented approach, management of risks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом останнього часу Україна перебуває в стані реформування багатьох сфер: економічної, соціальної, політичної. Водночас окремої уваги заслуговують сьогодні нові зміни на фінансовому ринку, які безпосередньо пов'язані з реформами, обраним країною євроінтеграційним вектором розвитку, з процесами глобалізації. Неправильність функціонування, до прикладу, системи внутрішнього державного контролю може призвести до значних втрат фінансів, ресурсів, капіталу держави. Оскільки в країні та в світі відбувається багато трансформаційних процесів, є чимало викликів, загроз і ризиків для здійснення ефективного управління. Ризик-орієнтований підхід в управлінні, що має в основі принципи ризик-менеджменту, є несформованим або перебуває в стані активних досліджень. Задля того, щоб інструменти та засоби ризик-менеджменту діяли на результат в управлінні, для України слід провести низку заходів, спрямованих на удосконалення методології ризик-менеджменту відносно різноманітних сфер діяльності та інститутів публічного управління та державного регулювання. Одним із найперших і найважливіших таких заходів є дослідження особливостей ризик-менеджменту та можливостей застосування всіх його етапів у публічному управлінні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню ризиків, які повинні враховуватись у процесі управління різними організаціями, присвячено чимало праць науковців економічної галузі: Т. Васильціва, Т. Каменської, В. Кравченка, К. Редченко, А. Старостіної та інших. Ці вчені досліджують у своїх роботах також ризики, з якими можуть стикнутися підприємства під час здійснення внутрішнього контролю (аудиту).

Серед науковців галузі публічного управління та адміністрування категорію "ризик" досліджують Г. Дмитренко (оцінка ризиків у системі внутрішнього фінансового контролю), О. Комаров (у питаннях митного контролю), І. Лагунова (дослідження ризиків у будівельній галузі) тощо.

Питанню управління ризиками також окремо присвячено доробки вітчизняних науковців: А. Альгіна, І. Балабанова, О. Білявської, В. Глуценка, О. Устенка, М. Хохлова та інших. Вчені наголошують на важливості та практичному значенні застосування ризик-орієнтованого підходу до публічного управління. Так, наприклад, О. Білявська зауважує, що моделі публічного управління в сучасних мовах змін стають неефективними та потребують нових підходів [2].

Світовий досвід впровадження ризик-менеджменту в управління висвітлюється у роботах П. Михна, який

зазначає, що вчені багатьох країн світу працюють над створенням ефективних інструментів управління ризиками та приділяють значну увагу цьому питанню; Т. Головача та А. Грушевицької, Н. Стрельбицької, які досліджують теоретичні та практичні питання застосування ризик-менеджменту поряд із відповідними основними міжнародними стандартами.

Результатом досліджень учених Австралії, Нової Зеландії, Японії та низки інших країн є вироблення міжнародного стандартів ISO 31000:2009 "Менеджмент ризику. Принципи та керівні вказівки" та ISO 73:2009 "Менеджмент ризику. Словник". Вони стали ефективними інструментами, що застосовуються приватними, державними та муніципальними організаціями розвинених країн для розробки, впровадження, а також постійного поліпшення системи управління ризиками як обов'язкової складової систем управління загалом [6, с. 10]. І хоч зараз спостерігається зростання чисельності публікацій з зазначеної тематики, наявні в Україні кризи та проблеми управлінського характеру свідчать про те, що особливості впровадження ризик-орієнтованого підходу в публічне управління потребують додаткового вивчення.

ЗАВДАННЯ ТА ЦІЛІ СТАТТІ

Завдання та цілі статті — визначити сутність та особливості етапів впровадження та застосування ризик-орієнтованого підходу в публічному управлінні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система публічного управління в Україні на сьогодні, перебуваючи в умовах реформування, потребує удосконалення, у тому числі шляхом впровадження інноваційних підходів та методів управління складними соціальними системами. Концепція "new public management", до якої тяжіє публічне управління, має в основі засоби, що запозичені з системи корпоративного управління. Так, умови діяльності державних та муніципальних установ суттєво наблизилися до тих, у яких здійснюють свою діяльність установи корпоративного сектору. До таких умов можна віднести множинність внутрішніх та зовнішніх зв'язків, мінливість зовнішнього оточення, науково-технічний прогрес, обмеженість ресурсів, дефіцит часу тощо. Мається на увазі, що ці фактори зумовлюють високий рівень невизначеності та ризику в діяльності організацій. У цьому контексті А. Єсенгельдіна зазначає, що публічне управління завдяки цьому можна називати менеджмент-орієнтовним [3].

Говорячи про діяльність суб'єктів публічного управління, можна сміливо стверджувати, що важливого зна-

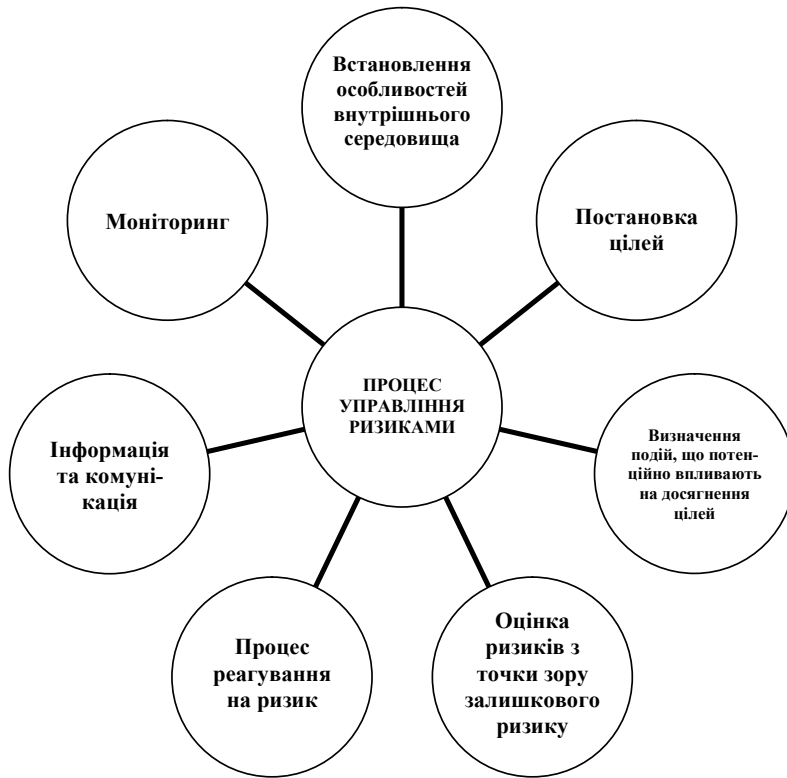

Рис. 1. Основні компоненти процесу управління ризиками

чення набуває використання ними корпоративної методології ризик-менеджменту. Це вже давно стало практикою в розвинутих країнах світу. Налагоджений відповідно процес управління ризиками може знизити час на їх вивчення та надати відносну впевненість в надійності певних компонентів внутрішнього контролю над державою. Так, ризиками слід управляти задля отримання таких вигід: уникнення збитків, невинуватих витрат, шахрайства всередині суб'єкта; ефективний розподіл ресурсів; запобігання появи несподіваних "неприємностей"; поліпшення систем внутрішнього контролю; швидке прийняття та використання нових сприятливих можливостей; підтримка стратегічних планів.

Що стосується визначення категорії "ризик", то воно у багатьох роботах тяжіє до питань, пов'язаних із фінансами. Дж. Морган визначає ризик як ступінь невизначеності отримання майбутніх чистих доходів [11]. І. Балабанов конкретно стверджує: "ризик — фінансова категорія, тому на ступінь та величину ризику можна здійснювати вплив через фінансовий механізм" [1, с. 40]. Водночас, на нашу думку, таке твердження є категоричним, адже сучасні процеси розвитку суспільства підтверджують багатогранну природу ризику. Варто зазначити, що поняття "ризик" в сучасній науковій літературі не є достатньо однозначним. Поряд із вищезгаданими його визначеннями існують й такі, що напряду не пов'язують з фінансами: "небезпека, можливість збитку або шкоди" (Словник англійської мови Н. Вебстера 1828 року); "можливість настання події з негативними наслідками в результаті певних дій або рішень" (Великий економічний словник 1998 року), "...невизначеність, пов'язана з можливістю виникнення в ході реалізації проекту несприятливих ситуацій і наслідків" [9, с. 539]. Це надає розуміння того, що існують різні точки зору у

визначенні цього поняття. На нашу думку, більш релевантним дослідженню є таке визначення поняття "ризик", приведене у Словнику термінів ризик-менеджменту, — це імовірність втрати цінностей? (фінансових, матеріальних товарних ресурсів) в результаті діяльності, якщо обстановка і умови проведення діяльності будуть змінюватися в напрямку, відмінному від ризику, передбаченого планами і розрахунками [8].

Також І. Балабанов, виходячи із своєї позиції, дає таку дефініцію поняття "ризик-менеджменту": останній "...являє собою систему управління ризиком та економічними, більш точно — фінансовими, відносинами, що виникають в процесі цього управління" [1, с. 41]. Однак таке визначення не розкриває в повному об'ємі сутність (у тому числі економічну) ризик-менеджменту. Таким, що краще розкриває сутність цієї категорії, на нашу думку, є визначення Н. Піменова, який у своїй роботі визначає ризик-менеджмент як "систему прийняття та виконання управлінських рішень, спрямованих на зменшення впливу наслідків реалізації ризиків на діяльність організації" [7, с. 55].

Водночас тут говориться лише про особливості діяльності певної організації, а у випадку публічного управління слід говорити також про наслідки впливу реалізації ризиків і на політики, що формуються. Таку думку підтверджує О. Качалова, яка зауважує, що поряд із економічними результатами наслідків впливу ризиків існує також і соціальний ефект, який, своєю чергою, в окремих випадках може стати більше важливим, ніж, наприклад, прибуток [4, с. 184].

Управління ризиками пов'язано як з негативними, так і зі сприятливими наслідками. Сутність управління ризиками полягає у визначенні потенційних відхилень від запланованих результатів та у керуванні цими відхиленнями для поліпшення перспектив, скорочення збитків і поліпшення обґрунтованості прийнятих рішень. Управляти ризиками означає визначати перспективи та виявляти можливості для вдосконалення діяльності, а також не допускати або скорочувати ймовірність небажаного перебігу подій [5].

Управління ризиками стало однією з найкращих практик в організаціях будь-якого розміру. На наш погляд, впровадження ризик-орієнтованого управління на рівні країни зустрічає основоположні проблеми, що гальмують інтеграції світового досвіду. Саме тому особливої уваги потребують дослідження, пов'язані з пошуком шляхів подолання таких проблем.

Процес управління ризиками має складатися з певних дій, де одна є наслідком іншої або перетинається з іншою, де вони одна на одну впливають. Також слід мати на увазі, що управління ризиками є циклічним, а не лінійним процесом з виокремлення його основних компонентів (рис. 1).

Першим основним його компонентом є встановлення особливостей внутрішнього середовища, яке має розглядатися ще й як важливий компонент внутрішньо-

го контролю та включає в себе філософію управління ризиками, ризик-апетит, впровадження чесності та етичних цінностей, середовище суб'єкта управління, у тому числі питання компетентності персоналу, організаційну структуру, делегування повноважень та відповідальності, управління людськими ресурсами. Ризик-апетитом вважається масштаб прийнятного ризику. Іншими словами, ризик-апетит — це міра ризику, яку суб'єкт вважає допустимою. На рівень ризик-апетиту впливатиме стратегія суб'єкта, він здійснює вплив на ступінь розробки всіх інших компонентів процесу управління ризиками.

Таким чином, між величиною ризик-апетиту та надійністю й деталізацією інших компонентів управління ризиками існує зворотна пропорція. Тобто що вищим є ризик-апетит, то менш детальні та надійні будуть процеси управління ризиками. Важливо зауважити, що останнє не означає, що встановлення високого ризик-апетиту є небажаним для суб'єкта. Насправді, все залежить від економічної доцільності певних витрат ресурсів на впровадження процесів управління ризиками та можливими втратами в разі їх виникнення.

Зауважимо, що оцінити ризик-апетит можна в двох вимірах: як в якісному (високий, середній, низький), так і в кількісному, що відображає рівень зростання та прибутковості суб'єкта.

Після того, як здійснено встановлення особливостей внутрішнього середовища та встановлено рівень ризик-апетиту, суб'єкт може визначати відповідні до нього цілі. Визначати цілі слід з урахуванням встановлення вимірюваних показників їх досягнення. Це допоможе відслідковувати досягнення конкретних цілей та, у разі необхідності, вживати корегувальних заходів. Категоріями цілей, що стосуються окремих аспектів діяльності, можуть виступати такі:

- 1) стратегічні — цілі високого рівня, що визначають суть існування суб'єкта управління ризиками та основні його види діяльності;
- 2) операційні — цілі, постановка яких передбачається для забезпечення продуктивності й ефективності суб'єкта, для збереження активів, що включає в себе запобігання втрат, нехтування керівництвом контролю, неефективного використання ресурсів, неякісних управлінських рішень;
- 3) цілі в сфері підготовки звітності — ті, що спрямовані на забезпечення достовірності складової як фінансової, так і нефінансової звітності;
- 4) цілі в сфері відповідності законодавчим та регулюючим вимогам — ті, що пов'язані з дотриманням відповідних вимог та покривають безліч ризиків, що пов'язані з діяльністю суб'єкта.

Другий компонент процесу управління ризиками — постановка цілей, що мають бути визначені ще до того, як будуть виявлені події, що потенційно впливають на їх досягнення, повинні відповідати місії суб'єкта управління та враховувати рівень його ризик-апетиту.

Третім компонентом є визначення вищезазначених подій та виявлення серед них ризиків, можливостей та

Таблиця 1. Фактори, що можуть вплинути на суб'єкт управління ризиками

Зовнішні фактори		Внутрішні фактори	
Економічні	Конкуренція, безробіття, видача кредитів та їх неповернення, доступність капіталу	Інфраструктурні	Наявність активів, можливість використання активів, складність
Політичні	Зміна влади, законодавство, регулювання	Кадрові	Кваліфікація співробітників, шахрайство
Соціальні	Демографічна ситуація, споживацька поведінка	Операційні	Функціонування, дизайн, пропускна спроможність
Технологічні	Розвиток нових технологій, збої в роботі	Технологічні	Доступність даних та систем, технічне обслуговування, розробка й впровадження
Природні	Викиди шкідливих речовин, природні катаклізми		

ситуацій, що мають змішаний вплив. Вони мають враховуватись у процесі формування стратегій та постановки цілей.

Мається на увазі критична необхідність розгляду подій, що перешкоджають або можуть перешкоджати досягненню поставлених цілей. Прикладом переліку факторів, що призводять до таких подій, які можуть вплинути на суб'єкт управління ризиками, може слугувати поданий у таблиці нижче (табл. 1).

Водночас, на додаток до визначення несприятливих подій, суб'єкт може визначати і сприятливі. Важливо враховувати також, що події та їх наслідки, що можуть вплинути на суб'єкт, завжди є індивідуальними та можуть змінюватися протягом певного часу.

Наступний етап — оцінка ризиків з точки зору власного й залишкового ризику з урахуванням ймовірності їх виникнення і ступеня впливу. Наслідок виникнення ризиків визначається шляхом відповіді на питання: "Отже, що може піти не так?". Наприклад, суб'єкт визначив для себе внутрішнім ризиком ймовірність шахрайства, який тягне за собою ризики розкрадання зі складів, хабарництва старшого персоналу, фіктивні витрати. Таким чином, аудитор буде оцінювати вже конкретний ризик, конкретний несприятливий вплив.

Оцінка ризиків може бути виражена як якісно (високий, середній, низький рівень), так і кількісно (наприклад, від 1 до 5), а також включає в себе оцінку ймовірності виникнення та оцінку ступеня впливу на суб'єкт. Під ймовірністю виникнення розуміється можливість того, що ця подія відбудеться, у той час як вплив відображає її наслідки. Загальна величина ризику буде дорівнювати добутку цих двох величин.

Ще одним компонентом виступає процес реагування на ризик, під час якого суб'єкти управління визначають та оцінюють можливі види реагування, що включає можливість ухилення від ризику, прийняття його, скорочення чи перерозподіл. Також обираються конкретні заходи, що дозволяють привести виявлений ризик у відповідність до таких його рівнів, що можуть бути допущені. Таким чином, мова йде саме про управління ризиками. Насамперед, суб'єкту для управління ризиками слід обирати найбільш значимі — ті, оцінка яких визначена за найвищою шкалою. Також важливо пам'ятати, що немає необхідності розглядати ті ризики, розподіл ресурсів на подолання яких перевищує величину несприятливих наслідків. Одна з класифікацій ри-

зиків за способами реагування передбачає, що вони можуть бути відповідно: пом'якшені, розподілені (між основним та іншими суб'єктами управління), обмежені, завищені, обмінені, прийняті.

Розроблені функціональні політики та процедури, які забезпечують "розумну" гарантію ефективного виконання обраних дій щодо реагування на ризик, що є засобами реагування й виступають окремим компонентом процесу управління ризиками. Відповідно суб'єкти процесу управління ризиками мають виконати такі дії:

- 1) чітко сформулювати, що саме необхідно зробити, хто і коли буде виконувати конкретні дії;
- 2) розглянути взаємодію ризиків та розробити засоби контролю відносно головних областей ризиків чи груп ризиків;
- 3) призначити відповідальних за управління ризиками;
- 4) затвердити відповідний план.

Інформація та комунікація виступають сьомим компонентом процесу. Інформація має визначатися, розподілятися, передаватися та бути зафіксованою в такій формі та в такі терміни, що дозволяють суб'єктам виконувати функціональні обов'язки. Саме інформація та комунікація як процес обміну нею мають відбуватися у межах організацій як по горизонталі, так і по вертикалі.

Обов'язковим восьмим компонентом процесу управління ризиками є моніторинг, що здійснюється в ході безперервної контролюючої діяльності керівництва шляхом здійснення окремих відповідних перевірок. Це означає, що процес управління ризиками періодично перевіряється та корегується за необхідністю, тобто він є динамічним відповідно до вимог обставин. Засобами моніторингу можуть бути такі, як огляд ключових індикаторів, порівняння процесів та продуктів з бюджетом, перегляд цілей, ризиків та процедур управління ризиками тощо.

Впровадження ризик-менеджменту в публічне управління є непростим процесом, адже саме управління ризиками має свої значні особливості. Вони полягають здебільшого у тому, що в публічному секторі стратегічні рішення відносно їх впливу на ризики часто розповсюджуються на різні організації та програми. Тому слід застосовувати інтегрований підхід, що передбачає мультиорганізаційний фокус та розглядається як "перехресний", що об'єднує всі системи та організації, які є відповідальними за ті чи інші етапи управління ризиками. Водночас завдання організації такого підходу є складним, адже ризики реалізації публічних політик виникають на різних інституціональних рівнях.

У цьому контексті, основна відмінність ризик-орієнтованого підходу до управління в публічному секторі та на корпоративному рівні полягає в тому, що в першому особливу увагу слід приділяти системному ризику. У цьому випадку системний ризик — той, що впливає на діяльність всієї галузі чи служби. Також слід мати на увазі, що традиційно публічні службовці не звикли приймати ризики, а з впровадженням ризик-менеджменту в управління їм необхідно буде переорієнтуватися на стратегію прийняття ризику. На цьому етапі основними перешкодами з немалою ймовірністю можуть стати: неохочість організаційної культури публічних органів до прийняття ризику; нестача досвіду застосування ри-

зик-орієнтованого підходу; нестача інформації щодо ризиків, відсутність визначеного рівня прийнятного ризику; невизначена відповідальність за управління ризиками; недостатність формальних систем, процесів та процедур ризик-менеджменту тощо [10].

Одним із основних документів, що декларує всебічний підхід до управління ризиками в публічному управлінні є стандарт COSO "Ризик-менеджмент організації: інтегрована модель" (Enterprise Risk Management — Integrated Framework — ERM), прийнятий 2004 року у США.

На положеннях цього стандарту засновуються основні рекомендації органам публічної влади для різних етапів впровадження ризик-орієнтованого підходу до управління:

- 1) безпосередньо впровадження ризик-менеджменту (створення термінології й забезпечення її розуміння на всіх рівнях організацій; створення дієвого плану комунікацій; навчання персоналу тощо);
- 2) організація ризик-менеджменту (створення бюро ризик-менеджменту організації; наявність спеціально визначеного "чемпіона з ризику" ("risk champion"), який володіє гарними комунікаційними навичками та є представником керівництва організації);
- 3) здійснення програми ризик-менеджменту (розробка політики; ведення документації процесу та аналізів ризиків задля використання в майбутньому; забезпечення специфічних прикладів для навчання персоналу тощо).

Враховуючи зазначене, важливо дослідити й зарубіжний досвід впровадження ризик-менеджменту в публічно-управлінську діяльність на предмет того, що саме можна з нього запозичити для України. Так, яскравими прикладами для такого дослідження можуть виступати Велика Британія, Канада та США. За матеріалами А. Єсенгельдіної, можна так коротко описати особливості впровадження та реалізації ризик-орієнтованого підходу до управління в цих країнах [3].

Модернізація публічного управління в усіх них відбулася шляхом впровадження методології ризик-менеджменту, що був і є адаптованим до його особливостей. Водночас використання ризик-менеджменту в діяльності органів публічної влади пройшло етапи впровадження, становлення та розвитку. Водночас ризик-менеджмент потребує змін організаційної культури, є динамічним та повинен регулярно переглядатися з метою відповідності змінам зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності. Щодо відмінних особливостей в цьому контексті у вищезгаданих країнах проглядається таке: якщо Велика Британія та Канада використовують методологію ризик-орієнтованого управління зі спрямуванням на вдосконалення управління державними проектами, програмами, підвищення якості публічних послуг, то в США фокус більше зсувається на забезпечення державної безпеки.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, осмисленню питань управління ризиками присвячено чимало робіт, водночас є питання, що досліджені недостатньо.

На нашу думку, доцільно ініціювати створення в органах публічного управління відповідних окремих інституцій з експертами з ризик-менеджменту, завданням яких має стати внесення пропозицій щодо формування політик та стратегій ризиків, концепцій управління ризиками в різних сферах.

Слід враховувати, що неможливо на достатньому рівні запровадити ризик-орієнтований підхід у сферу публічного управління без попереднього проведення якісної інформаційної кампанії серед публічних службовців, громадських організацій. Тобто найпершим кроком має бути забезпечення розуміння суб'єктами управління сутності та етапів ризик-менеджменту, визначення типів ризиків, з якими вони можуть зіткнутися.

Варто зазначити, що досвід інших країн впровадження методології ризик-менеджменту в управління з відповідними різними особливостями дозволяє розглянути для України альтернативи його застосування, а також використовувати переваги інтегрованого підходу до управління ризиками для досягнення цілей держави та публічних політик у всіх сферах та на всіх рівнях управління.

Водночас у сучасних умовах виникає гостра необхідність запровадження інструментів та сучасної методології ризик-менеджменту в діяльності органів публічного управління. Саме тут одним із найважливіших кроків має стати впровадження та дієве застосування ризик-менеджменту саме в сфері внутрішнього фінансового контролю, що має свої особливості, що і є предметом наших майбутніх досліджень.

Література:

1. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент. М.: Финансы и статистика, 1996. С. 40—41.
2. Білявська О.Б. Концептуальні принципи управління ризиками в державному управлінні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_6_5
3. Есенгельдина А.С. Международные аспекты практического применения риск-менеджмента в государственном управлении. Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. Вып. 3, № 355 (2015). С. 250—257.
4. Качалова Е.Ш. Совершенствование методологии финансового риск-менеджмента. МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2016. Т. 7. № 1. С. 184—186. DOI: 10.18184/2079-4665.2016.7.1.184.186
5. Луханова І.А. Сутність та принципи концепції ризик-менеджменту. Актуальні проблеми державного управління. Вип. 1 (53)/2018. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2018-1/doc/2/04.pdf>
6. Лутанюк Н.В., Година Н. Ф. Новый стандарт ISO 31000 по управлению риском. История создания и особенности применения. Використання міжнародних стандартів ISO в цілях підвищення ефективності діяльності підприємств — 2010: матеріали міжвузів. студ. конф. Донецьк: ДонНТУ, 2010. С. 8—11.
7. Пименов Н.А. Управление финансовыми рисками в системе экономической безопасности: учебник и практикум. М.: Юрайт, 2014. С. 55.
8. Рубенчик А. Словарь терминов риск-менеджмента. Депозитарий. № 7 (16), август-сентябрь, 1999.

9. Словник української мови: в 11 т. Т. 8, 1977. С. 539.

10. Hardy K. Managing Risk in Government: An Introduction to Enterprise Risk Management. IBM Center for The Business of Government, 2010. URL: <http://www.businessofgovernment.org/sites/default/files/RiskinGovenmient.pdf>

11. Morgan J.P. RiskMetrics — Technical Document. URL: <http://www.jpmorgan.com/RiskManagement/RiskMetrics/RiskMetrics.html>

References:

1. Balabanov, I.T. (1996), Risk-menedzhment [Risk-Management], Finansyi i statistika, Moscow, Russia.
 2. Biliavska, O.B. (2010), "Conceptual Principles of the Management of Risks in the Public Management", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 6, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_6_5 (Accessed 15 September 2020).
 3. Esengeldina, A.S. (2015), "International Aspects of the Practical Application of the Management of Risks in the Public Management", Vestnik Natsionalnoy akademii nauk Respubliki Kazakhstan, vol. 3, No. 355, pp. 250—257.
 4. Kachalova, E.Sh. (2016), "Improving the Methodology of Financial Risk Management", MIR (Modernizatsiya. Innovatsii. Razvitie), vol. 7, No. 1, pp. 184—186. DOI: 10.18184/2079-4665.2016.7.1.184.186.
 5. Lukanova, I.A. (2018), "The Essence and Principles of the Concept of Risk-Management", Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 1(53), available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2018-1/doc/2/04.pdf>. (Accessed 15, October 2020).
 6. Lutanyuk, N.V. and Godina, N. F. (2010), "New ISO 31000 Standard for Risk Management. History of Creation and Features of Application". Vykorystannia mizhnarodnykh standartiv ISO v tsiliakh pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv — 2010: materialy mizhvuzivskoi studentskoi konferentsii [The Use of International ISO Standards to Improve the Efficiency of Enterprises — 2010: Materials of the Interuniversity Student Conference], Donetsk National Technical University, Donetsk, Ukraine.
 7. Pimenov, N.A. (2014), Upravlenie finansovymi riskami v sisteme ekonomicheskoy: uchebnik i praktikum [Financial Risk Management in the System of Economic Security: Textbook and Tutorial], Yuray, Moscow, Russia.
 8. Rubenchik, A. (1999), "Glossary of Risk Management Terms", Depozitarium, vol. 7 (16).
 9. Bilodid, I. K. and Vynnyk, V. O. (1977), Slovyk ukrainskoi movy [Glossary of the Ukrainian language], Vol. 8, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
 10. Hardy, K. (2010), "Managing Risk in Government: An Introduction to Enterprise Risk Management. IBM Center for The Business of Government", available at: <http://www.businessofgovernment.org/sites/default/files/RiskinGovenmient.pdf>. (Accessed 15, October 2020).
 11. Morgan, J.P. (1996), "RiskMetrics — Technical Document", available at: <https://www.msci.com/documents/10199/5915b101-4206-4ba0-ae2-3449d-5c7e95a> (Accessed 15, October 2020).
- Стаття надійшла до редакції 20.11.2020 р.

Н. С. Пугачова,
асистент кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління, Поліський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-9101-1148

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.157

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЄЮ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

N. Puhachova,
Assistant of the Department of economics theory and intellectual property, Polissia National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO STATE MANAGEMENT OF GREENING OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Аналізуючи сучасний стан економіки України, доводиться констатувати, що залежність національної економічної системи від мінерально-сировинного комплексу тільки посилюється. Інноваційний сценарій розвитку України, декларований в якості цільового, не має на увазі виключення базових галузей з національної економічної системи, що передбачає розгляд в якості однієї з найважливіших стратегічних завдань України раціональне використання природних ресурсів. Водночас спостерігаються істотні диспропорції щодо відтворювальних процесах природних ресурсів, які проявляються передусім у скороченні приросту запасів. У зв'язку з цим основним фактором економічного зростання має стати підвищення ефективності відтворення природних ресурсів за рахунок якісного оновлення методів та інструментів його державного регулювання екологізації аграрного виробництва. Існуюча система державного регулювання недостатньо враховує інтереси регіонів-суб'єктів країни, малого і середнього бізнесу, що істотно позначається на процесі відтворення ресурсів та функціонуванні геологорозвідувальних і гірничодобувних компаній, приводячи до диспропорцій відтворення і зниження цінності національних компаній-надрокористувачів.

Розглянуто роль екологізації аграрного господарства та пошук шляхів для вирішення проблем безпеки харчових продуктів. Облік глобальних тенденцій і сприятливих умов виробництва екологічної аграрної продукції в Україні. Досліджено концептуальну основу щодо заохочення раціонального використання сільськогосподарських земель та природних ресурсів у аграрному виробництві в Україні малими формами управління. Визначено компоненти успішної діяльності цих форм управління.

Запропоновано та обгрунтовано стратегічні напрями розвитку екологізації аграрного виробництва також обгрунтовано механізм управління екологічним аграрним виробництвом в сучасних умовах розвитку АПК.

Analyzing the current state of the Ukrainian economy, we have to state that the dependence of the national economic system on the mineral resource complex is only increasing. The innovative scenario of Ukraine's Development, declared as a target, does not imply the exclusion of basic sectors from the national economic system, which provides for the consideration of rational use of natural resources as one of the most important strategic tasks of Ukraine. At the same time, there are significant imbalances in the reproduction processes of Natural Resources, which are manifested

primarily in a reduction in the growth of reserves. In this regard, the main factor of economic growth should be improving the efficiency of Natural Resources reproduction through a qualitative update of methods and tools of its state regulation of greening agricultural production. The existing system of state regulation does not sufficiently take into account the interests of Regions-subjects of the country, small and medium-sized businesses, which significantly affects the process of resource reproduction and the functioning of geological exploration and mining companies, leading to disproportions in reproduction and reducing the value of national subsurface user companies.

The role of greening the agricultural economy and finding ways to solve food safety problems is considered. Taking into account global trends and favorable conditions for the production of ecological agricultural products in Ukraine. The conceptual framework for promoting the rational use of agricultural land and natural resources in agricultural production in Ukraine by small forms of management is studied. The components of successful activity of these forms of management are defined.

Strategic directions for the development of greening of agricultural production are proposed and justified, and the mechanism for managing ecological agricultural production in modern conditions of agro-industrial complex development is also justified.

Ключові слова: сталий розвиток, аграрне виробництво, національна сільськогосподарська політика, сертифікація продукції, державна політика, екологізація.

Key words: sustainable development, agricultural production, National Agricultural Policy, product certification, state policy, Greening.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Стан економіки аграрного сектора, що склалися в на початку ХХ ст. в багатьох країнах світу, обґрунтовано вимагав переходу на інтенсивні методи ведення господарювання з максимальними застосуванням засобів хімізації та проведення меліорації земель. Проте використовувалися вони односторонньо, для отримання економічних результатів, при цьому завдавали колосальної шкоди стану екології, що в свою чергу викликає практично невідворотні антропогенні руйнівні наслідків: деградація ґрунтів, та як наслідок зниження його родючості і, що призводить до погіршення якості продукції та загального стану навколишнього природного середовища.

Сучасні тенденції техногенного, природоруйнівного типу розвитку ведуть до екологічної кризи в сільському господарстві. В силу цих обставин протиріччя, що виникли між економічною доцільністю та екологічною безпекою вимагають перегляду сформованої техногенної концепції розвитку аграрного виробництва, що і викликає потребу розробки загальної комплексної природоохоронної стратегії, що має орієнтуватись на узгодження рішень практично всіх економічних та екологічних проблем у аграрному виробництві. За таких умов головним напрямом його розвитку повинна стати екологізація всіх виробничих процесів.

У практичному плані екологізація аграрного виробництва значить освоєння методів ведення виробництва, котрі мають бути заснованих на впровадженні систем організації такого виду землеробства, за якого використовувались би принципи раціонального та екологічно

безпечного природокористування, спроможних забезпечити збільшення виробництва, одночасно вирішити соціально-економічні проблеми села. Екологізація аграрного виробництва спрямована на забезпечення відтворення ґрунтової родючості, створення умов для дбайливого ставлення до землі і виробництва екологічної продукції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДИЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Дослідженню різних аспектів взаємодії економіки та екології в сучасних ринкових умовах, проблемам функціонування економічних систем у сільському господарстві з урахуванням екологічного чинника присвячені праці вчених В.М. Афанасьєва, Ю.І. Бистракова, В.В. Бузмакова, Н.І. Жукова, А.В. Голубєва, М.Я. Лемешева, О.І. Литовки, Є.Г. Лисенко, П.М. Нестерова, І.П. Нужи́на, І.М. Потравного, Н.В. Чепурних, Г.І. Біжута, В.А. Чернікова, А.Я. Якобсона та ін. Еколого-економічні аспекти переходу до моделі сталого розвитку аграрного виробництва розглянуті в роботах В.І. Данилова-Данильська, В.М. Баутіна, І.М. Буздадова, В.П. Зельднер, В.В. Козлова, Н.М. Лук'янчикова, С.Б. Огнівцева, А.В. Петрикова, А.Л. Пустуєва., В.Н. Чепурних, В.А. Мерзлова та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування теоретичних і методологічних підходів до визначення державного управл-

іння екологізацією аграрного виробництва, як фактору, що забезпечує його ефективний і сталий розвиток в умовах сучасного ринкового середовища.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Традиційно сформоване уявлення про економіку як область взаємовідносин лише в сфері виробництва матеріальних об'єктів, що необхідні людині, не повною мірою відображають діалектику еколого-економічних взаємовідносин таких категорій, як екологічна безпека та економічна доцільність.

Відомо, що в основі будь-якого економічного розвитку лежать три фактори економічного зростання: трудові ресурси, штучно створені засоби виробництва, природні ресурси. Однак, довгий час в економічній науці і на практиці не приділялося достатньо уваги екологічним проблемам і наслідкам економічного розвитку у вигляді забруднення і зниження якості навколишнього середовища. При цьому природні ресурси розглядалися як невичерпні, що і стало однією із причин формування техногенного типу економічного розвитку. Цей тип характеризується як природоємкий та природоруйнівний. Закони ринкової економіки диктують необхідність отримання прибутку, яка є основним критерієм ефективності виробництва. Однак досягнення її будь-яким шляхом не враховує в результатах виробничої діяльності екологічних наслідків. Такий підхід до виробництва призводить до погіршення стану природи [1].

Основу регулювання природокористування становить теорія зовнішніх ефектів економічної діяльності, які позитивно або негативно впливають на іншу сторону. Для обліку екологічного фактору в економічному розвитку зовнішні ефекти (екстерналії) мають велике значення. Теорія зовнішніх ефектів виходить, по-перше, з того, що забруднення навколишнього середовища приносить, в основному, економічний збиток, і, по-друге, згаданий збиток може бути оцінений і компенсований грошовими виплатами. Першим проблему витрат, пов'язаних із зовнішніми ефектами, досліджував англійський економіст А. Пігу (1877—1959 pp). Він показав, що забруднення дає зростання екстернальних витрат. Задля підприємця найважливіша мета-мінімізація своїх приватних витрат для збільшення прибутку. І найпростіший шлях тут — економія на природоохоронних витратах. Вироблені в цьому випадку забруднення не враховуються самим підприємцем і відповідно витрати на їх усунення не відображаються в собівартості. У цьому випадку суспільство, окремі підприємці, люди і т. д. будуть змушені витрачати свої додаткові кошти на ліквідацію збитків завданих довкіллю внаслідок виробництва. Така чином, загальні соціальні витрати і витрати на виробництво продукції повинні складатись з індивідуальних та екстернальних витрат, оцінених у вартісній формі [2].

З урахуванням цих обставин, подальший розвиток суспільного виробництва вимагає обов'язкового обліку екологічних принципів і факторів. Необхідний пошук нових напрямів раціонального природокористування,

пов'язаних з підтриманням важливих для життєдіяльності людини і суспільного виробництва умов (чистота води, повітря, ґрунтів), усуненням можливості виснаження водних, земельних, лісових та інших ресурсів. Об'єктивно виникла потреба в розробці концепції еколого-економічної збалансованості. Такою концепцією була визнана Концепція сталого розвитку світової спільноти, сформульована на Конференції ООН у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, яка формувалася як альтернатива стереотипам споживчого суспільства і парадигмам економічного розвитку.

Прийнято вважати, що поняття сталого розвитку ("sustainable development") вперше було використано в доповіді "Наше майбутнє" Всесвітньої комісії з охорони та розвитку навколишнього середовища в 1987 р., де описується сталий розвиток як "розвиток, при якому задовольняються існуючі потреби без ризику можливого заподіяння шкоди задоволенню потреб майбутніх поколінь" [3].

Необхідність формування оптимального взаємозв'язку екології та економіки присвячені численні дослідження Є. Г. Лисенко, який у своїх роботах, присвячених даній проблемі, відзначав, що ігнорування в аграрному виробництві екологічного фактору при вирішенні економічної проблеми попиту і пропозиції призводить до погіршення агроекологічного стану сільськогосподарських угідь, що в кінцевому підсумку знижує ефективність виробництва. На його думку, необхідне виробництво такої кількості сільськогосподарської продукції при найменших витратах, що оптимально забезпечувало б населення в екологічно чистих продуктах харчування, а промисловість — у сировині, і щоб високі темпи економічного зростання виробництва продукції сприяли вирішенню екологічних та соціальних проблем на селі [4].

Склалися протиріччя між сільським господарством і навколишнім природним середовищем, що призвели до необхідності переведення виробництва на якісно новий рівень, пов'язаний з адаптацією технологій до екологічним умовам території та агроекологічним вимогам виробленої продукції. Досягнення подібного рівня, на нашу думку, можливо при формуванні стійких еколого-економічних систем (агроекосистем) у сільському господарстві за рахунок освоєння екологічних методів господарювання, які передбачають скорочення антропогенного навантаження в процесі сільськогосподарського природокористування. Що в свою чергу зажадає перегляду сформованої концепції організації виробництва. З цією метою необхідно обґрунтувати теоретичні положення, характеризують особливості сільськогосподарського виробництва на принципах екологізації, а також фактори, що визначають його розвитку в рамках Концепції переходу до сталого розвитку сільського господарства.

Пріоритетне значення концепції сталого розвитку аграрного виробництва та сільських територій було яскраво висвітлено Європейською конференцією з сільського розвитку (Ірландія, Корк, 7—9 листопада 1996 р.) [5].

Суть концепції переходу до сталого розвитку сільського господарства та сільських територій (Sustainable Agriculture and Rural Development, САРД) полягає в

Таблиця 1. Фактори, що забезпечують розвиток еколого-економічних систем

Рівень еколого-економічних систем	Фактори	
	економічні	екологічні
Мезорівень (region)	Раціональне сільськогосподарське природокористування з урахуванням соціально-економічних умов регіону	Адаптивний підхід до землекористування, забезпечувати відтворення земельних ресурс
	Диверсифікація виробництва. Максимальна зайнятість сільського населення, в т. ч. за рахунок нових виробництв	Спеціалізація на виробництві і переробці екологічної продукції з місцевої сировини
	Зниження економічного шкоди та природоохоронних витрат	Підвищення якості навколишнього середовища та продукції
	Виробництво екологічної сировини і фізіологічно повноцінних продуктів харчування за доступною ціною	Скорочення засобів хімізації у технологіях, забезпечення розширеного відтворення ґрунтової родючості
	Створення інфраструктури по розвитку екологічного сільськогосподарського виробництва	Розвиток екологічної сертифікації, екологічного аудиту
Мікрорівень (сільськогосподарське підприємство)	Отримання якісної продукції більш ефективними способами при зниженні витрат	Виробництво по замкнутому циклу (організація власного насінництва, кормів, органічних і зелених добрив, переробки продукції)
	Зменшення використання залучених капіталовкладень, велика самостійність і незалежність від системи агробізнесу	Впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства на основі біологізації технологій у згідно із законами екологічного землеробства. Використання власних ресурсів підприємства
	Економічне зростання виробництва продукції та підвищення її якості	Раціональне використання сільськогосподарських угідь з урахуванням їх агроекологічних властивостей

Джерело: [6].

тісній взаємопов'язаності всіх складових: технології сільськогосподарського виробництва, природно-екологічних систем, соціально-економічних умов — знання населення, ступінь його готовності та здатності до інновацій [6].

Під стійким розвитком сільської місцевості більшість науковців розуміють "стабільний розвиток сільської спільноти, забезпечує виконання його народногосподарських функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини, інших — несільськогосподарських товарів і послуг, а також суспільних благ); збереження сільського способу життя та сільської культури, надання рекреаційних послуг, соціальний контроль над територією; відтворення населення; зростання рівня і поліпшення якості його життя; підтримка екологічної рівноваги в біосфері. Забезпечення сталою розвитку сільських територій є комплексною проблемою і можливо за умови: макроекономічної стабільності і збільшенні внутрішнього продукту; забезпечення економічного зростання в сільському господарстві; розвиток несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості, формування на селі інститутів громадянського суспільства, що забезпечують захист економічних і соціальних інтересів різних груп сільського населення [7].

Можна сказати, що сталий розвиток будь-якої території визначається сукупністю соціально-економічних та природно-екологічних факторів, які можна розділити на чотири групи: виробничо-економічного розвитку, пов'язані з рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва та його становищем в умовах відкритого ринку, розвитком інших видів виробництва та сфери

послуг, особливо зі станом постачання виробництва і торгівлі виробленої продукцією (регіональний маркетинг) та ін.; соціально-економічного розвитку, пов'язані з населенням, його культурою та способом розселення, рівнем зайнятості населення та його доходів, його соціальним забезпеченням, сформованою інфраструктурою та т. п.; збереження природної, культурної та духовної спадщини, пов'язані з об'єктами природи (земельними, водними та іншими природними ресурсами, особливими об'єктами живої природи і т. п.), багато в чому визначальними можливостями, що мають економічну цінність території, а також з пам'ятниками архітектури, включаючи релігійні, і всім іншим, що становить історію краю і країни і представляють інтерес, як для сьогодення, так і наступних поколінь людей; політики та інституційних перетворень, пов'язаних з відносинами володіння, розпорядження та користування землею, лісами, водними ресурсами, об'єктами виробництва, інфраструктури та іншими, беруть участь у системі багатофункціонального розвитку сільських територій, пов'язаних з організацією влади та управління на місцях, у регіоні та країні загалом, з системою освіти [6].

Досягнення Цілей сталою сільського розвитку можливе у разі вирішення таких завдань: диверсифікація сільської економіки та розширення джерел формування доходів у сільського населення; посилення державної підтримки сільгосптоваровиробників та підвищення суспільної оцінки сільськогосподарської праці; посилення соціального захисту сільського населення; зміцнення правової та фінансової бази при управлінні сільським розвитком; розвиток інтеграції сільських територій в загальноукраїнський Культурний простір; раціональне

залучення в господарський оборот і підвищення ефективності використання природних, матеріальних і людських ресурсів сільської місцевості; розвиток ринкової інфраструктури та підвищення доступу до ринків збуту продукції; розвиток місцевого самоврядування та зміцнення його фінансових основ; зміцнення наукової та кадрової бази сільського розвитку [5].

Термін "екологізація" отримав безліч тлумачень: екологізація знань, науки. У соціально-економічному плані екологізація вимагає переходу від витратного принципу (він включає не тільки уявну ефективність максимальних грошово-ресурсних, а й природно-ресурсних витрат) до природозберігаючих методів господарювання, відмови від екстенсивного розширеного споживання природних ресурсів, отримання максимуму користей при мінімумі залучається сировини і незначному порушенні середовища життя [8].

Стосовно до аграрного виробництва, з нашої точки зору, екологізація являє собою напрямок розвитку господарства, в основі якого покладено освоєння екологічно орієнтованих способів господарювання, що забезпечують розширене відтворення природних матеріальних ресурсів, виробництво конкурентоспроможної продукції за рахунок формування стійких та ефективних еколого-економічних систем. Під стійким розвитком еколого-економічної системи слід розуміти розвиток, спрямований на збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції за рахунок створення стійкого агроландшафту, використовуючи екологічні методи господарювання на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, забезпечуючи раціональне залучення в господарський оборот і підвищення ефективності використання природних, матеріальних і трудових ресурсів сільської місцевості.

Аналіз літературних джерел, вивчення досвіду зарубіжних країн, а також наші перші практичні кроки і наукові дослідження в цій області, дозволили автору виявити фактори, забезпечують сталий розвиток еколого-економічних систем різного рівня на основі екологізації сільськогосподарського виробництва (табл. 1).

Отже, сталий розвиток еколого-економічних систем у аграрному виробництві забезпечується взаємозв'язком технологічних, екологічних та соціально-економічних процесів, підвищуючи ефективність виробництва. Водночас економічною основою сталого розвитку сільського господарства є створення конкурентоспроможного виробництва при адаптивному підході до його організації, спрямованій на отримання якісної продукції більш пов'язаної з придбанням і застосуванням засобів хімізації (синтетичні добрива та засоби захисту рослин), інтенсивної обробкою ґрунту і меліорацією. Однак, як показала багаторічна практика, такий спосіб призводить до порушення стійкого стану агроєкосистеми, яке проявляється в погіршенні якості земельних ресурсів і продукції, знижуючи її конкурентоспроможність і ефективність виробництва.

Викладені вище теоретичні положення дають підставу прийти до висновку, що в основі впровадження екологічних методів господарювання повинні лежати агро-екологічні принципи, при цьому сільськогосподарське підприємство необхідно розглядати як еколого-економічну систему, що підвищує свою стійкість за рахунок

раціонального використання природних і антропогенних ресурсів, підвищуючи ефективність виробництва.

Основними завданнями екологізації аграрного виробництва, при переході його до сталого розвитку слід вважати: зниження економічного збитку і природоохоронних витрат; відтворення природних ресурсів, передусім земельних; підтримка родючості ґрунту і її розширене відтворення за рахунок власних ресурсів сільськогосподарського підприємства; отримання якісної продукції при зниженні витрат за рахунок ефективного використання залучених раніше ресурсів та максимізації біологічних факторів виробництва.

Проведені дослідження дозволили виявити фактори, що визначають організаційно-технологічну та соціально-економічну основу переходу сільськогосподарського виробництва на екологічний спосіб господарювання, забезпечуючи його сталий і ефективний розвиток і дозволяють вирішити такі завдання: підвищення економічної ефективності виробництва шляхом організації раціонального використання сільськогосподарських угідь на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, спрямованих на відновлення та забезпечення розширеного відтворення спадного потенційного родючості ґрунту; поліпшення якості продукції та підвищення її конкурентоспроможності за рахунок зниження витрат виробництва шляхом освоєння ресурсозберігаючих технологій [5].

Таким чином, вирішення проблеми надійного забезпечення країни основними продуктами харчування за рахунок вітчизняного виробництва переходу від високovitратних технологій до ресурсозберігаючих систем ведення аграрного виробництва, заснованих на екологізації виробництва, при їх певному стимулюванні; вдосконалення територіального поділу праці між аграрним виробництвом регіонів; розвитку регульованого державою продовольчого ринку. В методах державного регулювання продовольчого ринку повинні переважати заходи, спрямовані на здійснення цінової та інвестиційної політики, пільгового оподаткування та кредитування.

З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що Україна має необхідні умови для розвитку екологічного аграрного виробництва та, крім того, володіє рядом конкурентних переваг у порівнянні з зарубіжними країнами, що дає їй можливість у найближчому майбутньому увійти до числа експортерів екологічної продукції на міжнародному ринку. Нині в Україні вже є ряд підприємств, що ведуть екологічне виробництво, з'являються громадські та наукові організації, що пропагують цей спосіб господарювання та його переваги, однак цього недостатньо для розвитку вітчизняного ринку екологічної продукції.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведені теоретичні дослідження з проблеми переходу аграрного виробництва на екологічно орієнтований шлях розвитку, дозволили прийти до таких висновків:

— техногенний принцип розвитку не забезпечує стійкість аграрного виробництва; потрібен новий підхід

до організації виробництва, заснований на принципах екологізації;

— екологізація як фактор сталого розвитку аграрного виробництва забезпечує підвищення економічної ефективності виробництва шляхом підтримки спаду потенційної родючості ґрунту і її розширеного відтворення за рахунок раціональної організації сільськогосподарських угідь, використання адаптивних систем землеробства; поліпшення якості продукції і підвищення її конкурентоспроможності;

— екологічне аграрне виробництво має конкурентні переваги: прямий вплив на здоров'я населення шляхом виробництва високоякісної і фізіологічно повноцінної продукції;

— стимулювання підвищення цін на продукцію та отримання більш високих доходів агровиробників;

— для масового розвитку екологічного аграрного виробництва, насамперед, необхідні: наявність нормативно-правової бази, що регламентує властивості продуктів харчування, у тому числі визначення поняття "екологічний продукт" та його законодавчого закріплення; створення національних стандартів з екологічного аграрного виробництва на основі гармонізації з міжнародними стандартами;

— розробка регіональних програм підтримки розвитку екологічного аграрного виробництва, а також організація підготовки та перепідготовки фахівців у цій галузі; використання фінансових та економічних механізмів стимулювання розвитку ринку екологічної продукції в Україні, враховуючи успішний досвід інших держав у цьому напрямі, і створення його інфраструктури в регіонах.

Аналіз економічного та екологічного стану аграрного виробництва країни, особистий практичний досвід автора в організації екологічного аграрного виробництва в умовах регіону дозволили зробити наступний висновок. У перехідний до ринку період в аграрному виробництві країни з'явилися різні організаційні форми господарювання і перехід на екологічне виробництво повинен відповідати меті і напрямку розвитку кожного окремого підприємства. Це дозволило автору визначити стратегічні напрямки організації аграрного виробництва на екологічній основі.

Для формування ринку вітчизняної екологічної продукції при масовому розвитку даного способу господарювання необхідна підтримка виробників з боку держави, розробка програм з підготовки фахівців екологічного сільського господарства та розвиток екологічного підприємництва.

Результати проведених досліджень підтверджують: організація екологічного аграрного виробництва спрямована на отримання високоякісної продукції, підвищення і відтворення ґрунтової родючості, забезпечуючи сталий розвиток галузі. Для розвитку екологічного аграрного виробництва в Україні наявні всі необхідні умови. Її конкурентні переваги дозволяють освоювати даний спосіб господарювання в широких масштабах.

Нинішнє кризове становище аграрного виробництва країни не є перешкодою для організації екологічно орієнтованого виробництва, а навпаки, освоєння цього способу господарювання виступає як один з найважливіших напрям подальшого перспективного розвитку галузі.

Література:

1. James G. Beierlein, Kenneth C. Schneeberger, Donald D. Osburn. Agribusiness management — Waveland Press, Inc., 4-th edition, 2004 — 354 p.

2. Концепція загально державної програми сталого розвитку сільських територій України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.swab-rural.org.ua>

3. Діброва А.Д. Сучасне трактування державного регулювання аграрного сектору економіки / А.Д. Діброва // Економічна теорія. — 2007. — № 1. — С. 76—84.

4. Кирюшин В.В. Эколого-экономические проблемы агротехнологической политики / В.В. Кирюшин // Общество и экономика. 2003. № 7—8. — С. 92—116.

5. Могильний О. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації до ринку / О. Могильний. — К., 2002. — 333 с.

6. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова. — К.: 2009. — 351 с.

7. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: підручник підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.Г. Мельник. — 2-ге вид., випр. і доп. — Суми: ВДТ "Університетська книга", 2003. — 348 с.

8. Екологізація сучасного суспільного життя в контексті подолання екологічних загроз і зміцнення екологічної безпеки / І.М. Синякевич, А.А. Головкин, В.Р. Ковалишин, А.М. Польовський // РВВ НЛТУ України. — 2015. — № 13. — С. 186.

References:

1. Beierlein, J. G. Schneeberger, K. C. and Osburn, D. (2004), Agribusiness management, Waveland Press, London, UK.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), "The concept of total national program for sustainable development of rural areas of Ukraine till 2020", available at: <http://www.swab-rural.org.ua> (Accessed 27 September 2020).

3. Dibrova, A. D. (2007), "Modern interpretation of state regulation of the agricultural sector of the economy", Ekonomichna teoriia, vol. 1, pp. 76—84.

4. Kirjushin, V. V. (2003), "Ecological and economic problems of agrotechnological policy", Obshchestvo i jekonomika, vol. 7—8, pp. 92—116.

5. Mohyl'nyj, O. (2002), Derzhavne rehulivannia ahrarnoho vyrobnytstva v period transformatsii do rynku [State regulation of agricultural production in the period of transformation to the market], Kyiv, Ukraine.

6. Popova, O. L. (2009), Stalij rozvytok agrosfery Ukrainy: polityka i mehanizmy [Sustainable development of Ukraine's agrosphere: the policy and mechanisms], Kyiv, Ukraine.

7. Melnyk, L. H. (2003), Ekologichna ekonomika [Ecological Economics], 2nd ed., Universytetska knyha, Sumy, Ukraine.

8. Syniakevych, I. M. Holovko, A. A. Kovalyshyn, V. R. and Polovskyi, A. M. (2015), "Ecologization of modern social life in the context of overcoming environmental threats and strengthening environmental safety", RVV NLTU Ukrainy, vol. 13, pp. 186.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2020 р.

М. В. Профочук,
аспірант кафедри економічної політики та врядування,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0003-4069-154X

DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.163

МЕХАНІЗМИ І ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І БІЗНЕСУ В РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ

М. Prorochuk,
Postgraduate student of the Department of Economic Policy and Admission,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

MECHANISMS AND FORMS OF INTERACTION BETWEEN GOVERNMENT AND BUSINESS IN THE IMPLEMENTATION OF INFRASTRUCTURE PROJECTS

У цій статті проведено детальний аналіз різноманітних форм та механізмів взаємодії влади і бізнесу у сфері реалізації інфраструктурних проєктів.

З метою успішної реалізації масштабних інфраструктурних проєктів державного значення, необхідна інтеграція зусиль і інтересів органів державної влади і приватного бізнесу для досягнення максимального результату в рамках цієї співпраці.

Підвищення ефективності управління розвитком економіки країни за допомогою державно-приватного партнерства (ДПП) є головною задачею влади. Світовий досвід ДПП являє найбільш ефективну з форм взаємодії органів державної влади і приватного бізнесу, розвитком яких зацікавлені публічно-владні структури і представники бізнесу. Формування ефективного механізму ДПП сприяє залученню інвесторів в інфраструктурні проєкти.

Аналіз застосування механізму ДПП на державному та регіональному рівнях, говорить про те, що при ефективній структурі цього механізму і оптимальному виборі форм ДПП, його використання вигідно для держави, бізнесу і для населення.

Виконана систематизація і зроблені доповнення до ознак державно-приватного партнерства, які відрізняються від інших форм взаємодії бізнесу і держави на базі науково-методичних і нормативно-правових джерел, де розкривається економічна сутність ДПП: пріоритет публічних інтересів; довгостроковий характер; соціальна значимість; розмежування відповідальності між партнерами по ризикам. Це дозволило поставити завдання розвитку механізму ДПП, зробити управління партнерством більш функціональним у розрізі сполучення інтересів держави і бізнесу.

Виявлено недоліки форм ДПП, що дозволяють визначити пріоритетність розвитку відносин влади і бізнесу.

Висунуто пропозиції по удосконаленню системи відносин ДПП на основі виявлених особливостей, включаючи нормативно-правове забезпечення ДПП зарубіжного і українського законодавства.

Мета статті — дослідити застосування різноманітних механізмів та форм взаємодії влади і бізнесу у сфері реалізації інфраструктурних проєктів.

This article provides a detailed analysis of various forms and mechanisms of interaction between government and business in the field of infrastructure projects.

In order to successfully implement large-scale infrastructure projects of national importance, it is necessary to integrate the efforts and interests of the government and private business to achieve maximum results in this cooperation.

Improving the efficiency of managing the country's economic development through public-private partnership (PPP) is the main task of the government. The world experience of PPP is the most effective of the forms of interaction between public authorities and private business, the development of which is of interest to public authorities and business representatives. The formation of an effective PPP mechanism helps to attract investors to infrastructure projects.

An analysis of the application of the PPP mechanism at the state and regional levels suggests that with an effective structure of this mechanism and an optimal choice of forms of PPP, its use is beneficial for the state, business and for people.

Systematization and additions to the features of public-private partnership, which differ from other forms of interaction between business and the state on the basis of scientific and methodological and regulatory sources, which reveals the economic essence of PPP: the priority of public interests; long-term nature; social significance;

delineation of responsibilities between risk partners. This allowed to set the task of developing the PPP mechanism, to make the management of the partnership more functional in terms of combining the interests of the state and business.

The shortcomings of the forms of PPP, which allow to determine the priority of the development of relations between government and business.

Proposals for improving the system of PPP relations on the basis of the identified features, including regulatory and legal support of PPP foreign and Ukrainian legislation.

The purpose of the article is to investigate the application of various mechanisms and forms of interaction between government and business in the field of infrastructure projects.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, цільова програма, модель взаємодії, інвестиційний проєкт, приватний капітал, державні кошти.

Key words: public-private partnership, target program, interaction model, investment project, private capital, state funds.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою успішної реалізації масштабних інфраструктурних проєктів державного значення, необхідна інтеграція зусиль і інтересів органів державної влади і приватного бізнесу для досягнення максимального результату в рамках цієї співпраці. Зараз ДПП є універсальним і ефективним механізмом. Його значення в Україні постійно зростає, створюючи базис для розвитку економіки. Аналіз застосування механізму ДПП, говорить про те, що при ефективній структурі цього механізму і оптимальному виборі форм ДПП, його використання вигідно для держави, приватного сектору та для населення. На підставі вищесказаного виникає необхідність проведення досліджень, спрямованих на вдосконалення відносин влади і бізнесу у формі ДПП з метою створення узгодженої співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування з приватними бізнес-структурами для ефективного функціонування економіки країни і регіонів в умовах глобальної конкуренції.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Ефективна взаємодія влади і бізнесу має бути заснована на принципі балансу інтересів. Важливим критерієм створення ефективної взаємодії влади і бізнесу у сфері реалізації інфраструктурних проєктів є розробка стратегічних взаємодій з урахуванням соціальних інтересів бізнесу. Прийнято виділяти дві основні моделі взаємодії влади і бізнесу плюралістичну і корпоративістську.

Основні представники плюралістичної моделі: Р. Даль [9], Й. Шумпетер [13]. Вона характеризується необмеженою кількістю різного роду об'єднань, які знаходяться в стані вільної конкуренції. Державний контроль фактично відсутній. Ця модель базується на англо-американській традиції і виходить з того, що суспільна система і її частини знаходяться в координаційній залежності. Тому виключається переважання ролі якоїсь однієї частини цілісної системи.

Основні представники моделі корпоративізму — Ф. Шміттер [12], Дж. Лембрух [10], А. Лейпхарт [11], А. Коусон [8]. Ця модель передбачає існування обмеженої кількості корпорацій-спілок, які мають виключне право на вираження інтересів своїх членів і мають ієрархічно організовану структуру. Корпоративістська модель передбачає стійку ієрархію у взаєминах з державою. Така модель взаємодії бізнесу заснована на партнерстві різних

професійних і соціальних груп. Основою ділової етики в цьому випадку є співробітництво, а не конкуренція.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Провести аналіз проблематики рівня задоволеності отриманими послугами пацієнтів медичних закладів. Розробити рекомендації щодо підвищення показників орієнтації медичного сектору на пацієнта, як основного отримувача медичних послуг, ефективності системи охорони здоров'я на підставі запропонованих показників результативності, екстенсивності і інтенсивності роботи медичних установ. Розглянути літературні джерела, які, на думку автора, відіграють важливу роль для аналізу.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ

Найважливішою формою влади є державна влада. Вона здійснюється в масштабах держави, поширюється на всю територію, всі сфери діяльності і регіони країни, на все населення країни, яке проживає і перебуває в державі (за винятком співробітників дипломатичного корпусу іноземних держав), включаючи і представників бізнесу.

Основним напрямом розвитку взаємодії влади і бізнесу є тенденція посилення співпраці влади і бізнесу, як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються. Переважно така співпраця виявляється в суспільно значущих галузях економіки: електроенергетика, транспортна інфраструктура, охорона здоров'я, освіта та ін. Підприємства цих галузей, як правило, мають стратегічне значення і не можуть бути повністю приватизовані, але водночас, держава не завжди має достатні ресурси і управлінський досвід, необхідний для їх розвитку.

Зацікавленість влади в моделі "Партнерство" полягає в залученні позабюджетних джерел для реалізації цільових програм, які дозволяють реалізувати масштабні значущі для суспільства проєкти; у випуску компаніями затребуваної і якісної продукції; в створенні нових робочих місць; у поповненні компаніями бюджету за рахунок податків; у залученні бізнесу до вирішення соціальних проблем та ін. Бізнес зацікавлений у експертизі регулюючого впливу (чи вводяться надлишкові обмеження для суб'єктів підприємницької діяльності). Інтерес бізнесу від участі в ДПП полягає в адміністративному і політичному сприянні держави в реалізації інфраструктурних проєктів; поділі ризиків з державою; отриманні гарантованого доходу; доступі до інвестиційних ресурсів та ін.

Таблиця 1. Моделі і напрямки взаємодії влади і бізнесу у сфері реалізації інфраструктурних проєктів

Моделі взаємодії	Напрямок взаємодії	Інструменти взаємодії
Партнерство	Спільна розробка стратегічних документів, концепцій, програм, нормативно-правових актів, державно-приватне партнерство, участь у розробці і реалізації цільових програм, соціальне партнерство	Участь бізнесу в розробці стратегій розвитку територій, в громадських і координаційних радах при органах влади, в угодах про соціально-економічне співробітництво, в реалізації спільних значимих інвестиційних проєктів в рамках цільових програм, у реалізації державних контрактів, у включенні інвестиційних проєктів корпорацій розвитку територій в державні програми та ін.
Патронаж	Державно-приватне партнерство (ДПП)	Державні контракти, державні гарантії, податкові пільги і преференції, субсидії, відстрочка платежів, пільгові кредити та ін.
Придушення і примус	Реалізація регулюючих функцій влади за допомогою інструментів економічного та адміністративного примусу	Адміністративний тиск, реалізація соціально-значущих інвестиційних проєктів
Невтручання влади	Реалізація контрольно-наглядової функції влади щодо бізнесу	Проведення перевірок, стягнення податків, штрафів та ін.

Джерело: [3].

Зацікавленість в моделі "Патронаж" окремих представників органів влади полягає в можливості отримання приватних вигод; в отриманні підтримки в законодавчих органах влади. Інтерес бізнесу полягає в допомозі з боку представників органів влади в отриманні держзамовлень, у зменшенні кількості податкових та інших перевірок.

Зацікавленість органів влади в моделі "Придушення і примус" полягає в контролі за загальними тенденціями розвитку бізнесу. Бізнес зацікавлений у коригуванні впливу органів влади у відповідності з динамікою його інтересів.

Зацікавленість влади в моделі "Невтручання влади" полягає у вирішенні фіскальних завдань, контроль за дотриманням законів та ін. Бізнес зацікавлений у здійсненні своєї діяльності без втручання з боку держави і зайвих витрат.

Модернізація інфраструктури країни (оновлення житлово-комунального господарства, впровадження інфраструктурних проєктів тощо), диктує активний розвиток партнерських відносин між державою і приватним бізнесом. Удосконалення механізму ДПП для розвитку інфраструктури країни із залученням приватного капіталу, носить визначальний характер соціально-економічного розвитку держави, і характеризує ефективність інституціональних і економічних змін. Законодавство України про державно-приватне партнерство представлено на рисунку 1.

Ефективне управління державною власністю (об'єктами нерухомості, земельними ділянками, будівлями і спорудами, технічною інфраструктурою) приділяється особливе значення. Робляться загальні зусилля інтеграції ресурсів і потенціалу держави, муніципалітетів і приватного бізнесу. Такою організаційною формою і механізмом об'єднання ресурсів стали ідентичні за ознаками державно-приватні партнерства.

Залучення механізмів державно-приватного партнерства при уповільненні економічно-

го розвитку дозволить Україні досягти якісно нового рівня економічного розвитку за рахунок досягнення нової якості економічного зростання.

На сучасному етапі розвитку України, ДПП являє перспективний напрям розвитку партнерських взаємовідносин державної влади і приватного бізнесу, яке реалізується за допомогою поєднання переваг механізму державного і ринкового регулювання економіки. Але не тільки розвиток приватного бізнесу є тут головним завданням. Основою їх формування повинно стати забезпечення сукупності суспільних інтересів [6].

Удосконалення механізмів ДПП продиктовано кризовими подіями в сучасній вітчизняній економіці. Держава, в рамках позначеної моделі економічних відносин, виступає гарантом, будучи організатором, регулятором і замовником проєктів територіального розвитку. Проблеми ефективного управління державною власністю при використанні приватного капіталу постійно знаходяться на межі теорії і практики державного управління і вимагають постійного вдосконалення концептуальної бази партнерства.

Учасники партнерських відносин у формі ДПП володіють необхідними компетенціями при реалізації інвестиційних проєктів. Господарюючий суб'єкт може привнести в проєкт професійний досвід, гнучкість і оперативність рішень управлінського характеру, інноваційне управління, нові економіко-організаційні форми зв'язків та ін. Публічний партнер може створювати ефективне інституційне середовище для виконання проєктів у формі ДПП за рахунок повноважень розподілу бюджетних коштів, надання податкових і митних пільг і гарантій [2].

Сьогодні стратегія використання інституційних і організаційних методів ДПП по залученню приватного бізнесу для фінансування об'єктів соціальної інфраструк-

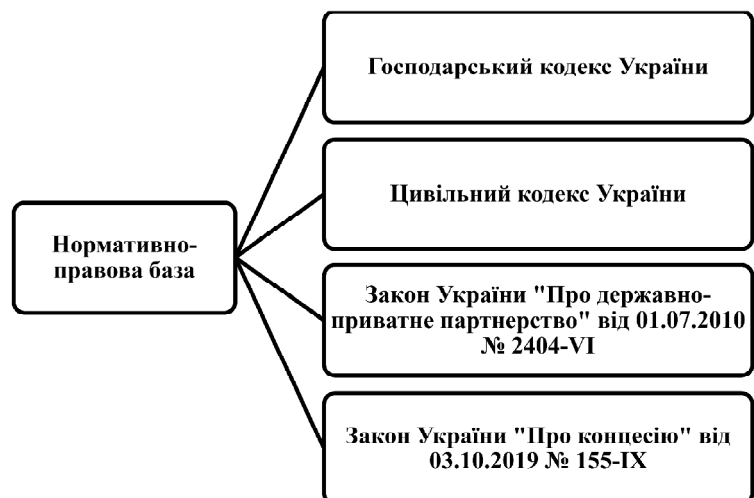

Рис. 1. Законодавство України про державно-приватне партнерство

Джерело: [4].

тури на довгострокову перспективу набула широкого поширення в світовій практиці. У відповідності зі сформованими підходами до розвитку взаємодії держави і приватних бізнес-структур у формі ДПП є досить великий перелік інструментів, моделей механізмів і форм, що представляють фундаментальну частину різних видів відносин: організаційно-управлінських, кредитно-фінансових, митних, нормативно-правових, податкових та ін.

Найбільш поширеними інституційними формами ДПП у сучасній практиці: оренда з інвестиційними зобов'язаннями, угода в рамках ДПП, концесійні угоди, контракт життєвого циклу, угоди про розподіл продукції, договір на управління об'єктами інфраструктури, оренда-лізинг, а також особливі економічні зони, створення спільних підприємств і території випереджаючого розвитку [7].

Виділимо такі форми ДПП:

- форми державно-приватного партнерства, спрямовані на виконання специфічних функцій управління (передача непрофільних функцій управління науково-освітніми установами на аутсорсинг керуючим компаніям, концесійні угоди);

- форми державно-приватного партнерства, спрямовані на виконання завдань управління в рамках пріоритетних проєктів (формування фондів цільового капіталу, створення некомерційних організацій з управління процесами ДПП та ін.);

- форми державно-приватного партнерства, спрямовані на участь у соціально значущих проєктах представників бізнесу та громадських структур (створення опікунських і громадських рад).

Розподілимо форми ДПП згідно розмежування рівня відповідальності між державним і приватним партнерами:

- угоди, укладені на обслуговування об'єктів, що знаходяться в державній власності;

- угоди, укладені на передачу функцій управління об'єктами, що знаходяться в державній власності;

- угоди, укладені на оренду об'єктів, які перебувають у державній власності;

- угоди, укладені на будівництво пріоритетних інфраструктурних об'єктів і подальшого розмежування прав власності;

- концесійні угоди.

Аналіз вітчизняної наукової літератури виявив відсутність єдиної точки зору і чітких класифікуючих критеріїв до систематизації та класифікації форм ДПП. Необхідно відзначити, що всі форми державно-приватного партнерства, які реалізуються на сьогоdnшній день, на практиці часто комбiнуються з метою їх більш ефективного застосування [1].

Можна виділити найбільш поширені в українському законодавстві і науковій літературі форми ДПП, що мають подібні характеристики і основні відмінності реалізації [5]:

1. Оренда інфраструктурних об'єктів з інвестиційними зобов'язаннями.

Проєкт ДПП тут може юридично закріплюватися як в формі договору оренди, так і в формі лізингу. Економічна основа відносин першої форми ДПП полягає в передачі права використання державного (муніципального) майна на певний термін і за встановлену плату. У разі договору лізингу, приватний інвестор, виступаючи в якості лізингоодержувача, може мати право викупу об'єкта, що знаходиться в державній власності, по закінченню терміну договору оренди.

2. Концесійна угода.

Більш перспективною формою співпраці держави і приватного бізнесу є концесійна угода, яка є колегіальним партнерством органів державної влади та представників бізнесу, досить розвинена нині в українській економічній системі. Економічна і правова сутність концесійної угоди полягає в тому, що держава, в особі органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування під час укладання партнерської угоди залишається власником майна, наділяючи приватного партнера функціями по використанню державного майна. В рамках концесійної форми державно-приватного партнерства, концесіонер вносить плату за користування об'єктами державної (муніципальної) власності. Водночас право володіння на реалізовану по концесії продукцію також передається концесіонеру. Виплати по концесійній угоді встановлюються цією угодою і здійснюються як періодичні (роялті) і разові (паушальні) платежі, відсотки від виручки або в іншій формі.

Перевагами концесійної угоди для держави є: реконструкція і будівництво об'єктів громадської інфраструктури (включно з сферою ЖКГ), залучення приватних джерел фінансування в галузі економіки, де не брав участь приватний капітал, або присутній в мінімальному обсязі; розподіл ризиків інвестування, створення нових робочих місць, підвищення інвестиційної привабливості території.

Попри переваги, застосування концесійних угод супроводжується рядом проблем: набір критеріїв під час проведення концесійного конкурсного відбору, обмежений вибір забезпечувальних інструментів умов концесійної угоди, винятковий для концесіонера перелік зобов'язань, обмежені доходи місцевих і регіональних бюджетів недостатні для надання гарантій інвестору.

3. Угода про розподіл продукції.

Ця форма ДПП відрізняється від концесійних угод розподілом прав власності на вироблений продукт. При ДПП у формі концесійних угод права на продукцію переходять концесіонеру, при цьому вона поділяється обумовленими частками між державним і приватним партнерами. Під час укладання угоди про розподіл продукції підписується додаткова угода. У світовій практиці така форма ДПП отримала найбільший розвиток у нафтовидобувній промисловості.

До недоліків цієї форми партнерства слід віднести відсутність чіткої реалізації прийнятих законопроєктів по даній формі партнерства, відсутність державного органу по регулюванню діяльності в частині угод про розподіл продукції, недосконалість нормативно-правової бази, протиріччя законодавчого регулювання оподаткування при реалізації угод про розподіл продукції, відсутність механізмів, що забезпечують умови і гарантії з боку органів державної влади та місцевого самоврядування для підтримки приватних інвесторів.

4. Створення спільних підприємств.

Ця форма ДПП знайшла широке застосування на практиці. Злиття державного і приватного капіталів з розстановкою стратегічних пріоритетів його використання, утворюють специфіку створеного підприємства. Ці підприємства мають організаційно-правову форму у вигляді акціонерного товариства, або підприємства з пайовою участю.

Відмінністю цих спільних підприємств від інших форм державно-приватного партнерства є активна участь держа-

ви в їх діяльності. Тут можливості приватного інвестора в реалізації управлінських рішень сильно обмежені. Отже, утворення спільних підприємств, як форми ДПП, може розглядатися в аспекті державного підприємництва в громадському секторі виробництва.

5. Особливі економічні зони (ОЕЗ).

Деякі експерти у сфері ДПП відносять до форм ДПП особливі економічні зони, створення яких націлене на забезпечення розвитку обробних і високотехнологічних галузей, виробництва інноваційної продукції. Резиденти цих зон отримують преференції від держави в зв'язку з реалізацією на території особливого режиму здійснення підприємницької діяльності.

Нині всі ці форми ДПП розвиваються. В Європі концесійні угоди активно застосовувалися при будівництві об'єктів транспортної інфраструктури, залізних і автомобільних доріг, модернізації об'єктів житлового господарства. Ця форма ДПП має найбільший розвиток у високотехнологічних галузях, телекомунікації і промисловому комплексі.

Розглядаючи практичну реалізацію різного роду моделей і форм ДПП, визначені їх особливості та основні характеристики:

- формування і розвиток ефективного партнерства, яке представлено представниками органів державної влади та бізнесу;
- закріплення партнерських відносин у документальному вигляді на юридичній основі;
- реалізація інвестиційних проєктів відбувається на базі взаємної вигоди публічного і приватного партнерів;
- розподіл ризиків і відповідальності суб'єктів при реалізації партнерських відносин, засноване на принципі компетентності.

У зв'язку з цим органи державної влади та місцевого самоврядування, використовуючи економічні можливості регіональних і місцевих бюджетів, повинні визначати пріоритетність розвитку форм державно-приватного партнерства для цієї території.

Аналіз міжнародного досвіду в сфері інституційного і правового супроводу проєктів ДПП показав поліморфність моделей його нормативно-правового забезпечення. Їх систематизація може бути узагальнена (табл. 2).

Така систематизація нормативно-правової бази державно-приватного партнерства зарубіжних країн констатує, що відсутність комплексного нормативно-правового акта в області ДПП НЕ є негативним фактором при реалізації і розвитку ДПП у більшості економічно розвинених державах. Слід зазначити, що в більшості випадків в області нормативно-правових актів, що регламентують ДПП, найбільш розвинена сфера регулювання концесійних угод.

При цьому таблицю 2 можна доповнити з точки зору систематизації моделей інституційного регулювання ДПП, що базується на виявленні статусу спеціального органу управління реалізацією процесів ДПП. Моделі інституційного регулювання процесів ДПП у світовій практиці представлені в таблиці 3.

Слід зазначити, що при неналежному методичному і нормативно-правовому забезпеченні дії антикорупційних механізмів в рамках ДПП є відносно висока ймовірність різних зловживань для приватного збагачення за рахунок публічних ресурсів.

Таблиця 2. Моделі нормативно-правового забезпечення ДПП у світовій практиці

Моделі нормативно-правового забезпечення ДПП	Держави
Немає спеціалізованих нормативно-правових актів у сфері ДПП: відносини регулюються загальним господарським законодавством, в тому числі нормативно-правовими актами (НПА) про державні закупівлі	Австрія, Швейцарія, Казахстан, Нідерланди
Мінімалістське правове регулювання ДПП сукупністю галузевих НПА, вибірково регулюють відносини в окремо взятих сферах економіки	Китай, Білорусь, Німеччина, Чехія, Азербайджан, Великобританія, Нова Зеландія, Італія, ПАР, Чилі
Наявність на центральному (державному) рівні управління профільних НПА в області ДПП	Південна Корея, Японія, Румунія, Франція, Польща
Розвиток на центральному (державному) і регіональному рівнях управління профільних НПА в області ДПП	Мексика, США, Пакистан, Канада, Аргентина
Присутність на регіональному рівні НПА в області регулювання сфери державно-приватного партнерства	Австралія, Бельгія
Дублювання на всіх рівнях управління (центральному, регіональному, муніципальному) НПА в області ДПП	Бразилія

Джерело: розроблено автором.

Переваги ДПП на практиці реалізуються при забезпеченні комплексу інституційних чинників. Головним інституціональним фактором ефективності проєктів ДПП є недопущення конфлікту інтересів як основи виникнення корупційних ризиків на етапах проєктування і планування, фінансово-економічної експертизи і т.д. Недопущення превалювання приватних інтересів над суспільними вимагає формування на державному рівні єдиного переліку форм ДПП для уніфікації та впровадження досконалих антикорупційних механізмів.

В економіці питання модернізації та реконструкції енергетичних, транспортних, соціальних та інших об'єктів інфраструктури є актуальними для структур регіонів і органів місцевого самоврядування. Перешкодою для реконструкції зношених державних основних фондів є: зменшення обсягу субсидій та дотацій, дефіцит регіонального і місцевого бюджетів. Це веде до необхідності пошуку джерел фінансування для будівництва і модернізації даної інфраструктури.

Формування і розвиток у регіонах інституційних форм і механізму ДПП дозволяє створити умови для залучен-

Таблиця 3. Моделі нормативно-правового забезпечення реалізації державно-приватного партнерства, що склалися в світовій практиці

Характерні особливості моделі інституційного забезпечення ДПП	Держави, що реалізують дану модель
Відсутність спеціалізованої регулюючої організації або органу державної влади в сфері ДПП	Австрія, Іспанія
Один спеціалізований орган державного або державно - громадського (державні фонди) управління по реалізації проєктів ДПП на центральному рівні	Канада, Латвія, Німеччина, Японія, Великобританія, Франція, Австралія, Італія, Бразилія, Казахстан, Португалія, Уругвай, Чилі
Деякі спеціалізованих органів державної влади або державно-громадського управління реалізацією проєктів ДПП на центральному (державному) рівні влади	Данія, США, Китай, Швейцарія, Нідерланди, Росія, Ірландія, Мексика

Джерело: розроблено автором.

ня приватних інвесторів, сприяти економічному зростанню регіонів, доходів регіонального і місцевого бюджетів.

Органи державної влади і місцевого самоврядування мають можливість додатково залучати приватні інвестиції в пріоритетні інфраструктурні проєкти: енергетику, транспорт, ІТ системи та ін.

Інструментарієм для збільшення ефективності механізму взаємодії влади та бізнесу в рамках ДПП повинні бути:

— розвиток і створення особливих економічних і територій випереджаючого розвитку;

— визначення чіткого механізму і принципів використання концесійних угод;

— посилення ролі державних інститутів розвитку, у тому числі банків розвитку;

— створення і розвиток техно- і індустріальних парків, виробничих кластерів;

— підтримка діяльності венчурних інноваційних фондів з боку держави, що фінансують високотехнологічні та наукомісткі проєкти;

— розвиток і доступність лізингу і факторингу.

Стратегічні напрямки вдосконалення механізму ДПП: підвищення ефективності планування та прогнозування розвитку публічної інфраструктури, розвиток методологічної і нормативно-правової бази в сфері державно-приватного партнерства, розвиток механізмів фінансування проєктів державно-приватного партнерства, стимулювання ринку приватних операторів і розвиток конкуренції.

ВИСНОВКИ

Державно-приватне партнерство як система законодавства є комплексним інститутом, що поєднує в собі передусім норми цивільного і адміністративного законодавства, що дозволяє створювати цілісні правові конструкції в рамках ДПП.

Для вирішення соціально-економічних завдань особливе місце має займати різноманітність форм ДПП, спрямованих на розвиток ефективного співробітництва держави і бізнесу.

Найбільш поширені в українському законодавстві і науковій літературі форми ДПП: оренда інфраструктурних об'єктів з інвестиційними зобов'язаннями, концесійна угода, угода про розподіл продукції, створення спільних підприємств, особливі економічні зони, території випереджаючого розвитку.

Література:

1. Заскалкин А.С. Теоретико-методологічні основи взаємодії держави і приватного сектора у вирішенні суспільно значущих завдань. Теорія та практика державного управління, 2015. Вип. 3 (50), С. 70—76.

2. Іванцова Н.І. і Москальова Н.П. (2014), "Концепція плюралістичної демократії: від плюралізму до неокорпоративізму". Сучасне суспільство. Вип. 2. С. 67—77.

3. Митник А.А. Теоретико-концептуальні моделі взаємодії держави та бізнесу. Актуальні проблеми державного управління, 2015. № 2. С. 62—69.

4. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України. Офіційний веб-сайт (2020). URL: <https://www.me.gov.ua> (Дата звернення 12 листопада 2020).

5. Музиченко А.С., Бержанір А.Л. "Моделі взаємодії влади та бізнесу в умовах ринкової економіки". Сталій розвиток економіки. 2013. № 4. С. 24—28.

6. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 р. №2404 VI (2010) Відомості Верховної Ради України. № 40. С. 524.

7. Узунов Ф.В. Види взаємодії бізнесу з органами державної влади та управління. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 8.

8. Cawson A. Organized Interests and the state". Studies in Mesocorporatism. 1985. P. 8.

9. Dahl R.A. Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent, Rand McNally, Chicago. 1967. USA.

10. Lehmbruch G. Liberal corporatism and party government. Trends towards corporatist intermediation. London: Sage. 1979.

11. Lijphart A. The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands, University of California Press. 1968. P. 222.

12. Schmitter P.C. The Nature and Future of Comparative Politics." European Political Science Review. 2009. 1 (01): 33—61.

13. Schumpeter J.A., Capitalism, Socialism and Democracy, 3rd edition, George Allen and Unwin, London. 1942. England.

References:

1. Zaskalkin, A. S. (2015), "Theoretical and methodological bases of interaction between the state and the private sector in solving socially significant problems", *Teoriya ta praktika derzhavnogo upravlinnya*, vol. 3 (50), pp. 70—76.

2. Ivancova, N. I. and Moskal'ova, N. P. (2014), "The concept of pluralistic democracy: from pluralism to neo-corporatism", *Suchasne suspiil'stvo*, vol. 2, pp. 67—77.

3. Mitnik, A. A. (2015), "Theoretical and conceptual models of interaction between the state and business", *Aktual'ni problemi derzhavnogo upravlinnya*, vol. 2, pp. 62—69.

4. The Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), available at: <https://www.me.gov.ua> (Accessed 12 Nov 2020).

5. Muzichenko, A. S. and Berzhanir, A. L. (2013) "Models of interaction between government and business in a market economy", *Stalij rozvitok ekonomiki*, vol. 4, pp. 24—28.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "On public-private partnership", *Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini*, vol. 40, pp. 524.

7. Uzunov, F. V. (2013), "Types of interaction between business and state authorities", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok*, vol. 8, available at: <http://www.dy-nayka.com.ua/?op=1&z=611> (Accessed 20 Nov 2020).

8. Cawson, A. (1985), "Organized Interests and the state", *Studies in Mesocorporatism*, pp. 8.

9. Dahl, R.A. (1967), *Pluralist Democracy in the United States: Conflict and Consent*, Rand McNally, Chicago, USA.

10. Lehmbruch, G. (1979), "Liberal corporatism and party government", *Trends towards corporatist intermediation*, Sage, London, UK.

11. Lijphart, A. (1968), "The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands", University of California Press, pp. 222.

12. Schmitter, P.C. (2009), "The Nature and Future of Comparative Politics", *European Political Science Review*, vol. 1 (01), pp. 33—61.

13. Schumpeter, J.A. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3rd edition, George Allen and Unwin, London, England.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2020 р.